

Борјанка Трајковић
БИБЛИОТЕКА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Библиоотека
Монографије

Издавач
Педагошки факултет у Сомбору

За издавача
проф др. Жељко Вучковић

Главни и одговорни уредник
доц. др Михаел Антоловић

Рецензенти
Академик проф. др Војислав Максимовић
проф. др Жељко Вучковић
проф. др Миливој Ненин

Припрема
Растко Гајић

Штампа
ЈП Службени гласник
Јована Ристића 1, Београд

Тираж
300

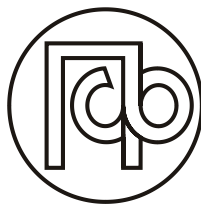
ISBN
978-86-6095-047-7

© 2016, Педагошки факултет у Сомбору.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У СОМБОРУ

Борјанка Трајковић

БИБЛИОТЕКА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Сомбор, 2016.

САДРЖАЈ

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА	7
-------------------------	---

I БИБЛИОТЕЧКИ И БИБЛИОГРАФСКИ ПРОСТОРИ

Професија: библиотекар	11
Библиотекар – (р)еволуција једне професије	15
Ставови ученика средњих школа према образовању као фактору животне успешности	23
Основношколска библиотека – библиотека на порталу читања	31
Тренутак истине: школска библиотека и информатичка едукација	38
Текућа национална библиографија: наслеђе и перспективе	44
Улога народних библиотека Републике Српске у изради националне, текуће и библиографије „сербике“	50
За нови поглед на библиографију као науку	54
Национална библиографија новог доба	59
Шта је добар библиографски производ	64
Библиографија као организовани универзум информација	69
Знамените Српкиње: прве српске библиотекарке (прилог историји библиотекарства)	73
Стојан Новаковић и национална текућа библиографија	81
Српска библиографија: књиге 1868-1944 и српски књижевници - свршени правници	85
Извори грађе за Српску библиографију: књиге 1868-1944.	97
Библиографски путокази професора Војислава Максимовића	103

II ЛИЧНОСТИ И УДРУЖЕЊА

Архимандрит Нићифор Дучић (1832-1900) – прилог за поменик знаменитим Херцеговцима	115
Милорад Павловић Крпа	119
Игуман Дионисије Миковић и сарајевски часопис „Босанска вила” (1885-1914)	127
Васиљ Поповић као сарадник Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначке	135
Српска певачка друштва у Херцеговини у време аустроугарске окупације	145
Српско пјевачко друштво „Гусле“ у Мостару	156

Штампарска и издавачка делатност у Првом светском рату у Солуну, на Крфу и Бизерти са посебним освртом на два културна додатка - крфски <i>Забавник</i> и <i>Из сџарих ризница</i>	163
Пиво у Срба у XIII и XIV веку.....	171
Храна и пиће у Устаничкој Србији.....	176

III КАШИКОВИЋИ И БОСАНСКА ВИЛА..... 183

Сарајевски Кашиковићи – пример страдања једне угледне српске породице из Босне и Херцеговине у Првом светском рату.....	185
Никола Т. Кашиковић сакупљач српских народних умотворина и етнограф.....	191
Улога Николе Т. Кашиковића и „Босанске виле“ у очувању и неговању српског језика и писма	215
Никола Т. Кашиковић (1861-1927): часопис као судбина	226
Подсећање на Николу Т. Кашиковића (1861-1927).....	238
Стоја Кашиковић – национална хероина	244
Књижара и антикварница Николе и Сретена Кашиковића	261
Босанска вила у служби образовања и просвећивања.....	265
Жене сакупљачи и казивачи народних умотворина у „Босанској вили“ (1885-1914)	271
Младобосанци као сарадници „Босанске виле“	277

БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА 285

Биографија аутора.....	287
Библиографија.....	289

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Радови сврстани у ову публикацију настали су у дужем временском периоду у склопу мог интересовања за књигу, судбину библиотека и културно наслеђе српског народа. Повремено су објављивани у нашој стручној и научној периодици.

Њихова тематика тражила је и разврставање у посебне делове, како би били боље доступни онима који ће их читати. У првом делу су текстови теоријског и истраживачког карактера који се односе на библиотеке у целини, а посебно на школске библиотеке, и библиографију као науку која је недељива од књиге и стваралаштва. Радови су посвећени дOMETИМА институционализираних вредности струке, њеној одговорности и јавној мисији, односно основним принципима позива, који су, у дискурсу библиотекарства, основа разумевања будућности наше струке.

Средишни део књиге означава освртање на наше значајне претходнице у научном стваралаштву, као и на улогу и делатност српских културних и просветних друштава. Свако изучавање наше прошлости, свако путовање у њу започиње управо од националних изворишта, оно нам најбоље казује о томе шта смо били и ко смо ми данас. Познавање историје властитог народа предуслов је опште културе образованог човека. Развијање колективне свести о прошлости, неговање културе сећања, образац су за друштва која желе да изграде правилан однос према историји.

Отуда вођена властитом радозналошћу и загледана у саме темеље наше куће, трагајући за смислом нашег боравка на овим просторима, писане трагове означавам као путоказе који нас доводе до нас самих. За опстанак сваке нације приоритет је сачувати властиту историју, етику и интегритет. Колективни памјатник, као неисцрпно архетипско извориште васколике мудрости, омогућава нам заузимање исправног става о улози књиге и библиотеке у културном развоју једног народа.

Трећи, завршни део, чини више текстова о породици Кашиковића и сарајевском часопису „Босанска вила“ (1885-1914), као и најистакнутијим његовим сарадницима. То је тематика којом сам се бавила више година и којој сам посветила своју докторску дисертацију.

Да би се лакше схватила садржина и време настанка ових текстова, уз ову књигу је додата кратка биографија и селективна библиографија мојих радова.

Аутор

I

**БИБЛИОТЕЧКИ И
БИБЛИОГРАФСКИ
ПРОСТОРИ**

ПРОФЕСИЈА: БИБЛИОТЕКАР

Најшире дефинисано, библиотекар су она професионална скупина људи која ради на уређивању свих извора информација према потребама корисника. Њихов задатак је организација корпуса људског знања уз помоћ библиографских метода и техника.

Дугорочни циљ или сврха библиотеке јесте да производи одређене исходе, последице, сврхе, резултате од значаја за живот и рад корисника и за развој заједнице коју услужује. Ови циљеви или сврхе сматрају се дугорочним, посредним разлогом постојање библиотеке, а библиотекар је непосредни извршилац. Дакле, ко је библиотекар и зашто је то једна од најтраженијих професија у свету?

Библиотека-библиотекар-корисник

Мајкл Горман истиче четири идеје које не би смела да заборави ни једна библиотека у информатичком друштву:

1. Први разлог постојања библиотека јесте хумано пружање услуга људским бићима и људској заједници.
2. Знање и разумевање, а не подаци или информације морају остати централна брига библиотекарске заједнице.
3. Основни етички принципи библиотекарства јесу сарадња, једнак приступ збиркама и услугама и интелектуална слобода.
4. Библиотекари треба да су поносни на своју мисију коју вековима испуњавају и да су свесни њене тежине и одговорности.

Дакле, у средишту наведених постулата је човек – библиотекар. Као најпогоднија професионална скупина за обављање ових задатака, али само ако своје традиционалне вештине и знања прилагоде и трансформишу према захтевима информатичке епохе. Брзина и спремност библиотека да своје циљеве прилагоде технолошким и друштвеним променама и данас и убудуће представљаће меру њихове виталности и друштвеног статуса и утицаја.

Савремене библиотеке захваћене су таласом дубоких технолошких, економских, друштвених и културних промена. Нове информационе и комуникационе технологије омогућиле су библиотекарем да прикупе, организују, структуришу, дисеминирају и контролишу огромну количину фактографских, библиографских и каталожних информација на начин који су њихови претходници тешко могли и да замисле. Нова технологија, међутим, отва-

ра и нове проблеме, индивидуално-психолошке, организационе и институционалне природе. Успостављање веза и односа између свих компонената информатичко-образовне средине библиотеке, зависи од јединства и узајамне повезаности у процесу делатности библиотекара и читаоца.

Колико је за библиотеку битан професионално креиран корпоративни имиџ, и колико их библиотека поседује – друго је питање. Ако је чињеница да посетилац већ на самом уласку у библиотеку формира свој утисак о месту на којем се налази, до које мере хармоничност средине утиче на његов став о коришћењу библиотеке.

Сегал описује седам грехова:

1. Апатија: библиотекар не показује интересовање за потребе корисника;
2. Отаљавање: особа за пултом је заузета папирологијом и нема времена да послужи корисника;
3. Хладноћа: пријатељски однос са корисником приликом пружања услуге не постоји;
4. Снисходљивост: библиотекар поседује супериоран став, питајући: зар нисте погледали у каталогу?
5. Роботизам: библиотекар се понаша више као робот него као човек;
6. Књига правила: нема попуштања законима,
7. Трчкање: слање корисника на неколико могућих места без истинског знања да ли је у питању право место.¹

Треба, дакле, изнаћи нове и модерније модуле приступа, ући у тананије и финије комуникације са корисником, бити свестан чињенице да су читаоци образоване личности који тачно знају коју публикацију/информацију желе. Ваљало би запамтити *дефиницију Мориса Лајна: Библиотекарство је уређивање информационих извора за људе*. Да, за људе!

Овде долазимо до нечега што теорија назива *психолошки аспекти библиотеке делатности*. Руска библиотекарска школа истражује потребу познавања психологије ради решавања библиотечко-информатичких задатака. Валентина Александровна Бородина у тексту *Психолошки аспекти библиотеке делатности* истиче да „оснивање специјалног факултета библиотечке психологије може да допринесе појави нове професије у условима тржишне економије и бурног развоја информатичких технологија, да обогати психологију и библиотекологију, да би оне као научне и наставне дисциплине постале престижније и подигле социјални значај библиотечке професије и библиотеке као социјалне институције.“² Бородинова у психологију би-

1 Весна Вуксан, „Мантра за библиотекаре“, у *Темељне вредности савременој библиотекарској*. (Београд : БДС, 2009), 49-50.

2 Валентина Александровна Бородина, „Психолошки аспекти библиотечке делатности“, у *Библиотека као огледало васељене : ољеди из савремене руске науке о библиотекарској*, прев. прир. Д. Аранитовић (Београд : Службени гласник ; Инђија : Народна библиотека «Др Ђорђе Натошевић», 2009), 222.

биотечке делатности убраја и: психологију комплетирања, каталогизације и систематизације; психологију перцепције каталога и картотека; психолошко поткрепљивање библиотечко-информатичких производа и картотека; психологију узајамних односа и компатибилности различитих социјалних субјеката на различитим нивоима; психологију нетрадиционалних и иновацијских праваца у библиотечко-информатичкој делатности (библиотерапију, психолошке службе и масовно комуницирање, библиотеке породичног читања и сл.); психологију обуке корисника библиотека; психологију библиотечко-информатичког образовања (избор професије, професионалне припреме, професионалне адаптације, преквалификације, реквалификације); психологију менаџмента и маркетинга; психологију квалитологије и квалитетрије библиотечко-информатичког услуживања; психолошке основе мисије библиотека и психолошки лик библиотекара; настанак и развој психолошке професионализације библиотечких стручњака.³

Библиотекарство се под притиском информатичке ере и све већем продору нових технологија, драматично мења. Суочава се са појавом другачијег, знатнијељног, образованог и нестрпљивог корисника, и у ходу се прилагођава новонасталој ситуацији. Прави ли то непремостив јаз између старих традиционалних и нових вредности у библиотекарству, и каква је моћ инклузије библиотекара у савремено друштво?

Иницијација библиотекара

Постоји ли нека позната иницијација библиотекара и како препознати алфа-библиотекара? Да ли само стручност и познавање вештина или и personality рангирају библиотекара? Да ли ново библиотекарско информационо доба узима данак у библиотекарима?

Библиотекар, уз чијој стручној номенклатури стоји и информатичар, јесте мултидисциплинарна професионална категорија. Али са непомирљивим упориштем у очувању континуитета мисије библиотеке, кроз слободан приступ јавном знању.

Ипак, покретачка снага сваког посла је човек. Запитајмо се зато, каква је човек библиотекар? У основи сваке струке, па и библиотекарске, стоје људске и моралне вредности, утемељене у сваком човеку. Отуда за потврду и очување друштвеног статуса, библиотекар мора да поседује, пре свега, високу професионалну самосвест, самопоштовање и одговорност базирану на уважавању заједничких општељудских, стручних и личних вредности и идеала.

Покушајмо да из низа послова које обавља један библиотекар, издвојимо оне који су у темељима нашег интелектуалног одрастања и који чине неопход-

³ Исто, 218.

ну надградњу наше личности. Као школарца, библиотекар нас учи првим читалачким корацима; као знатичељног средњошколца учи нас култури читања и отвара пред нама свет препун авантура; на факултету, библиотекар од нашег семинарског рукописа прави искорак у свет научног писма. Од школске библиотеке која стоји на порталу читања, преко семинарских до националне библиотеке, библиотекар је вођа, усмеривач и утемељивач наших интересовања, како професионалних, тако и личних. Његова је лична заслуга за постојање категорије *доживојини читалац*.

Огромна друштвена одговорност коју носи ово занимање сврстава га у професије од посебног значаја. Отуда је свуда у свету *библиотекар* уважена професија, пожељна и поштована. Има ли изгледа да и код нас то постане?!

Светски је тренд да библиотека буде глобални резервоар информација. Питање је, хоће ли и када наши културни стратеги порадити на развоју такве организационе инфраструктуре, која ће омогућити стварање суштински нових концепција приступа информацијама и изворима. И тако отворити пут за деловање *новој библиотекара*, или прецизније *библиотекара новоја доба*. Утемељеног на традиционалним вредностима, отвореног за нове технолошке изазове, друштвено одговорног, правог партнера у изградњи модерног друштва.

Надам се да ће доћи време ћемо име свог библиотекара памтити као име омиљене учитељице. Заувек.

(2011)

БИБЛИОТЕКАР – (РЕ)ВОЛУЦИЈА ЈЕДНЕ ПРОФЕСИЈЕ

Када је указом Попечитељства просвештенија Књажевине Србије установљено звање библиотекара Библиотеке и Музеја у Београду и за првог *правийелсйвеної* библиотекара постављен Филип Николић, започиње шира образовна, просветна и културна мисија библиотека у заузимању репрезентативног места у новијој историји српског народа. Иако је тридесетих година 19. века Хатишерифом дозвољено оснивање српских установа за образовање и просвету, набављена штампарија, отворен Лицеј, покренуте прве новине, донет закон о обавезном основном образовању, основано Друштво српске словесности и покренут Гласник Друштва – први научни часопис у Србији – пред библиотекама и библиотекарима је био дуг и приметан пут од утемељења институције и професије до освајања заслужног места у друштву.

Упркос бурним политичким и друштвеним превирањима, српски државни естаблишмент гајио је велики респект према библиотекарској професији. О томе најбоље сведочи чињеница да су за библиотекарке Народне библиотеке у Београду постављани најобразованији Срби. „Скоро сви библиотекарски, од Милована Спасића, Ђуре Даничића, Косте Црногорца, Јанка Шафарика, Стојана Новаковића, Јована Бошковића, Нићифора Дучића, до Милована Ћ. Милићевића и касније, Љубомира Јовановића и Јована Томића, били су чланови или Друштва српске словесности или Српског ученог друштва или Српске краљевске академије“¹, наводи др Светлана Мирчов у својој књизи *Јован Н. Томић : библиотекар и научник*. Дакле, библиотекарски престоне библиотекарке бирани су из редова највише државне научне институције, и то из редова председника и секретара. Једино је Милован Ћ. Милићевић истовремено био председник Академије и управник Библиотеке. Тако су били и плаћени. Плата управника Народне библиотеке била је у рангу професора Велике школе.

Библиотечко особље било је различитих професија. Од приучених књижничара, писара, свршених филолога, филозофа, богослова, књижевника од угледа, до потоњих политичара – министара у влади, гимназијских професора, позоришних драматурга. Свима је заједничка била љубав према књизи и просвети. Издвојићемо књижевника Милована Глишића, родоначелника српске сеоске приповетке, који је седам годинц (од 1900. до 1908) провео као помоћник управника Народне библиотеке у Београду. Остаће запамћен као одличан библиотекар и приређивач за штампу другог тома *Кашалоја Народне библиотеке : књижевност словенска од 1902*.

Да се подсетимо скрајнутих и заборављених првих библиотекарки. Баш на препоруку Милована Глишића, у Народну библиотеку (противно

1 Светлана Мирчов, *Јован Н. Томић : библиотекар и научник* (Београд: Народна библиотека Србије, 2007), 57-58.

жељи управника Јована Томића), долази ученица чувеног филозофа Бране Петронијевића, свршена студенткиња *философије* на Великој школи – Мага Магазиновић. Она је 1904. године постављена за прву жену – библиотекарског чиновника и на том послу је остала само седам месеци, одакле је отишла за професора Прве женске гимназије. Својим друштвеним ангажовањем, утрла је пут самосвесној и образованој жени; основала је Женско студентско друштво и прву плесну школу у Београду. Тек после двадесет година, у библиотеку долази Људмила Михаиловић, прво за руковоаоца, па писара, а потом бива постављена за библиотекара. Заједно са Софијом Стојановић и Софијом Матић радила је на редакцији једне од ретких текућих националних библиографија у међуратном периоду *Југословенске библиографије књиџа, часописа и новина за 1933. годину*, коју је објавила 1935. године Српска краљевска академија у едицији Посебних издања. Убрзо по отварању Универзитетске библиотеке библиотекарке су постале Љубица Марковић и Милица Војновић. Марковићева је била покретач и иницијатор оснивања Друштва југословенских библиотекара, 1931. године; руководилац целокупном обрадом југословенске и словенске књиге, писац књига (5) и стручних текстова из библиотекарства (20). Заједно са Милицом Војиновић урадила је редакцију за београдски део одличне *Библиографије женских књиџа у Југославији* у издању Удружења универзитетски образованих жена у Југославији, 1936. године. Да не заборавимо Смиљу Мишић (послератну управницу Библиотеке САНУ); Милицу Продановић, бањичку логорашицу и прву послератну управницу Универзитетске библиотеке; знамениту библиотекарку и полиглоту Марију Илић Агапову из Библиотеке града Београда, учесницу Првог међународног конгреса библиотекара у Риму, реформатора класификације – прва уводи обраду према децималној класификацији Мелвила Дјуи-а, уводи централизовану каталогизацију, прва организује курсеве за стручно образовања библиотечког кадра, објављује прву стручну теоријску књигу у нас *Јавне библиотеке*, 1934. године. И да завршимо причу о библиотекаркама Ксенијом Анастасијевић, једном од најобразованијих Српкиња предратног периода, првом женом која је стекла титулу доктора наука на Београдском универзитету (на Филозофском факултету, 1922. године). Њен избор за прву жену доцента на универзитету био је праћен низом интрига патријархалне и подозриве београдске чаршије. Анастасијевићева подноси оставку и склања се од очију јавности; од 1936. године ради, најпре у Универзитетској, а од 1941. у Народној библиотеци где је и по ослобођењу и пензионисана. Важила је за један од најблиставијих умова међуратне Југославије.²

Овде ћемо накратко да се позабавимо *родном сјајним сјајником* у српском библиотекарству. Као свим другим занимањима, у новијој политичкој и друштвеној историји Србије, и библиотекарством су се бавили мушкарци. Иако је Милован Глишић још почетком 20. века одлично запазио да „библио-

2 Борјанка Трајковић, „Пионирке српског библиотекарства: прилог историји библиотекарства“, *Српска вила* 9, бр. 16 (новембар 2002) : 93-97.

текарско занимање врло много одговара жени, јер је и библиотека дом у који жена уноси реда и укуса³, тек после Другог светског рата жене преузимају примат у српским библиотекама. Иако не поседујемо релевантне статистичке податке којима бисмо поткрепили тврдње, близо је истине да је и данас однос запослених жена и мушкараца у српским библиотекама на страни жена.

Чему нас учи историја библиотека? Професорка библиотекарства са софијског Универзитета Марија Младенова тврди да „хуманизам поставља темељ библиотека, библиотечног пословања, наше професије и библиотекарства као науке, чији је предмет библиотека као заокружен целовит систем састављен од четири међусобно повезана елемента: библиотечног фонда, читаоца, материјално-техничке базе и запослених у библиотеци. Зато можемо са сигурношћу рећи да нас историја библиотека пре свега учи хуманом односу према самим библиотекама као важном делу укупне светске баштине, према нашим читаоцима и према хуманистичком карактеру наше професије, која даје значајан допринос развоју светске културе и цивилизације.“⁴

У том контексту, у историји српског библиотекарског законодавства, дакле ни у Закону о Народној библиотеци, ни у Правилима о унутрашњем уређењу и реду у Народној библиотеци, из 1901. године, законодавац се није бавио „ликом и делом“ библиотекара. Као да је његова огромна просветна и друштвена одговорност била уткана у одговарајуће професионалне карактеристике. Тако је деценијама статус библиотекара, процењивање стручног библиотечног радника у погледу образовања, знања, професионалности и зараде, мерен неадекватним административним и чиновничким параметрима што је резултирало необјективним вредновањем струке и професије.

Професионализација струке утемељује се у два сегмента - у образовању и законској регулативи. Да се подсетимо од када се на овим нашим просторима школују библиотекарски. Прво је основана Средња библиотекарска школа у Београду која је радила од 1948. до 1979. године. „Катедра за библиотекарство“, како наводи Бојана Вукотић у тексту Особље високошколских и универзитетских библиотека у Србији 2005, „основана је најпре 1963. године на Филолошком факултету у Београду као прва у Србији и Југославији; угашена је школске 1965/66 године (...). На Филолошком факултету отворен је школске 1980/81 Смер за библиотекарство за студенте свих група Филолошког факултета после завршеног четвртог семестра; смер је постојао 11 година – до 1988/89, а до септембра 1993. дипломирао је 78 студената. Из Смера за библиотекарство развила се (школске 1990/91 године) данашња Катедра за библиотекарство и информатику. Пре конституисања Катедре за библиотекарство 1990/91 школске године, у међувремену је један број библиотекара из Србије завршио последипломске студије у Сарајеву и Загребу што је значајно

3 Љубица Марковић, „Жене у нашим библиотекама“, *Женски покрет* 16, бр. 10 (децембар 1935):123.

4 Марија Младенова, *Чему нас учи историја библиотека?* http://citaliste.rs/casopis/br18/mladenova_marija.pdf (преузето 4.5.2012).

поправило квалификациону структуру библиотечног кадра и унапредило квалитет услуга у библиотекама и информационим центрима. Поред тога, преко стотину студената дипломирало је на Катедри за мађарски језик и библиотекарство Универзитета у Новом Саду (1976-1994).⁵ На Филозофском факултету сарајевског Универзитета 1972. године основана Студијска група Општа књижевност и библиотекарство у оквиру Одсека за општу књижевност, сценске умјетности и библиотекарство. Била је то катедра са најстручнијим кадром у ондашњој Југославији. Они су први покренули и последипломскиј студиј из библиотекарства и одшколовали прве постдипломце. На Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву основан је Одсек за општу књижевност и библиотекарство 1997. године, данас са магистарским и докторским студијама. Најмлађа катедра која, засад, школује само школске библиотекаре, основана је 2006. године на Педагошком факултету у Сомбору Универзитета у Новом Саду.

Да ли се образовање и закон прилагођавају потребама друштва? Када је наша струка у питању, то, богме, није случај! Пропуштена је историјска шанса да се у подзаконским актима новог Закона о библиотекарству уграде одредбе о образовном профилу библиотекара. Понајвише ароганцијом и незнањем управника челних српских библиотека изостала је одредба да, поред дипломираних библиотекара, у библиотекама могу да раде и стручњаци других профила са положеним испитима и базичних библиотекарских предмета. То значи, да ће у школским библиотекама опет радити технолошки вишкови, а да ће у јавним, матичним и другим библиотекама, на стручним половима бити запослени „кумине ми куме посестрима“. И тако наредних 20-30 година, колико у Србији обично протекне до доношења новог закона о библиотекарству, када будемо имали шансе да исправимо пропуштено. Зато се и суочавамо са поразном чињеницом, да од пет генерација студената дипломираних на Педагошком факултету у Сомбору, једва је њих десетак нашло посао у струци. А Војводина би, према броју основних, средњих школа и гимназија, требало да има изражен дефицит библиотекара.

Покрећем још једно значајно питање – да ли добијање лиценце по положеном Стручном испиту значи да свако може да постане библиотекар? Мишљења смо да су тзв. државни испити за библиотекаре потпуно превазиђени, анахрони у својој идеји и програму и далеко од новог библиотекарског кода. Специјализација и специјалистички испит (оно што постоји у другим струкама), отворили би пут да добијемо стручњаке разних профила, тако недостајуће у нашој професији, оне за које не постоји формално школовање на универзитетима. Тако бисмо добили школоване библиографе, археографе, класификаторе, све оне специјалисте, за које су нам потребне године обучавања.

Но, вратимо се ономе што нас уједињује и оснажује као професију.

5 Бојана Вукотић: *Особље високошколских и универзитетских библиотека у Србији 2005. године*, стр. 6-7. http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1759 (преузето 11.5.2012).

Један од најзначајнијих докумената који у средиште ставља моралне и професионалне квалификације наше струке је први *Кодекс библиоотекара Србије*, донесен 1999. године. Потписник *Кодекса* било је Библиотекарског друштва Србије. Први пут у историји српског библиотекарства, „свесни значаја библиотека и позива библиотекара за образовање, науку и културу, за размену информација и идеја, за очување и допринос развоју цивилизације, у духу начела људске и професионалне етике, Библиотекарско друштво Србије“⁶ дефинисало је професионалне и моралне постулате библиотекара.

Није на одмет да се подсетимо начела која прописује *Кодекс библиоотекара Србије*:

- Дужност библиотекара је да служи знању и универзалном људском праву на образовање, науку и културу.
- Библиотекар темељи однос према кориснику на праву и поштовању, без обзира на расну, националну, верску, политичку и класну припадност и, истовремено, штити његово правно на приватност.
- Библиотекар обезбеђује највиши ниво услуга, залаже се за слободан проток информација и искључује сваки облик цензуре.
- Библиотекар стручно попуњава библиотечке збирке, благовремено обрађује грађу, чува је и брине о њеној заштити и омогућује потпуну доступност публикација и информација.
- Библиотекар је отворен за нова знања и потребе корисника, и непрестано се стручно усавршава.
- Библиотекар поштује колеге и пружа им професионалну и људску подршку и помоћ.
- Библиотекар обезбеђује значај и чува углед, достојанство и интерес професије и установе, и залаже се за њихов бољи статус.
- Библиотекар не злоупотребљава професију и положај за личну корист и не наноси штету кориснику и установи.
- Библиотекарско друштво Србије је обавезно да пружи људску, стручну, правну и материјалну подршку библиотекарима који има неприлика због поштовања начела Кодекса

*Примену Кодекса праћти, подржава или осјорава, суд часћи Библиоотекарској друшћива Србије.*⁷

Дакле, норме библиотечке етике условљене су професионалном нужношћу и координирају са захтевима усвојеног друштвеног морала, чувајући специфичност професије. „Професионална етика библиотекара има своју традицију која се акумулирала током столећа, о чему сведочи континуитет

6 *Кодекс библиоотекара Србије* (из 1999. године) <http://www.biblioteke.org.rs/kodex.html> (преузето 4.5.2012).

7 Исто.

професионално-етичких вредности”⁸, истиче представник руске школе Галина Алексејевна Алтухова у тексту *Нормативни аспекти библиотекарске етике*. И даље: „Моралне норме библиотечног рада у тесним су узајамним везама с етичким вредностима и класификују се према различитим обележјима: историјском, када се норме разликују према друштвено-економским формацијама; функционалном, које указује на функцију морала коју оне у првом реду врше и према групама моралних појава (...). У библиотекарској етици свој непосредни израз налази целокупни систем вредности јер је он условљен првенствено потребама праксе.“⁹

Отуда се у основи професионалне етике библиотекара, можда више него у другим струкама, налази морални циљ као највиша вредност и као део друштвеног циља. Али ако је чињеница да се етички аспекти информатичке делатности библиотеке огледају, пре свега, у слободи приступа информацијама, има ли библиотекар право да ускрати информацију кориснику због друштвене и професионалне одговорности. Другим речима, шта треба цензурисати? Ако је реч о литератури која пропагира фашизам, насиље, суровост и сл, те да би информација коју млади корисник захтева од библиотекара могла бити искоришћена у друштвено санкционисане сврхе, хоће ли библиотекар да предузме превентивне мере. Да ли је само тада библиотекар у улози цензора? Наравно да и данас има специјалних библиотека и архива који информације скривају од читалаца, јер свака држава поседује затворене досијее, запечаћене књиге, тајна акта. Тога је било и биће. Овде је наша професија у искушењу. Ако се друштво искрено залаже за отварање тајних архива и транспарентност информација, онда ни доступност тој врсти грађе не сме да буде условљена професијом и друштвено-политичким статусом корисника. Али, авај, реалност је друкчија. Један познати библиограф и историчар руске емиграције у Краљевини Југославији између два рата, посведочио је ауторки овог текста, да му је био ускраћен увид у потребна документа, смештена у библиотеци културних београдских културних институција. У наведеном случају, цензор је био управник, а не библиотекар, руковалац збирком.

Да ли и у нашој земљи, као у САД које чак специјалним законима штите библиотечке записе, постоје привилеговане скупине библиотечких корисника? Ако изађемо из оквира филмских прича из америчких политичких трилера (где библиотекар обавезно страда!), и вратимо се нашој реалност, питање које се поставља је да ли актуелни политичар или професор факултета више привлачи позорност библиотекара од других корисника. Библиотекар треба да поседује етику лекара и да сваком читаоцу пружи брзу, тачну и поуздану информацију. Етички је недопустиво одређивање пажње корисницима на

8 Галина Алексејевна Алтухова, „Нормативни аспекти библиотекарске етике“, у *Библиотека као огледало васељене: огледи из савремене руске науке о библиотекарству*, Д. Аранитовић прев. прир. (Београд : Службени гласник ; Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натшевић“, 2009) : 157.

9 *Истио*, 156.

основу социјалних, статусних, расних, образовних, па и естетских категорија. Професионални однос библиотекара и корисника гради се на међусобном уважавању и високоморалним нормама.

Огромна је друштвена одговорност коју носи наше занимање и отуда се свуда у свету оно сврстава у професију од посебног значаја. Колико се уистину променио библиотекар на овим нашим просторима, и прети ли му изумирање?

Сложићемо се да се задаци библиотекара не мењају, али се средства и процеси које користимо у обављању задатака убрзано мењају. „Мисија библиотека данас и широки задаци библиотекара имају далеко више заједничког са библиотекама и библиотекарима деветнаестог века него са рачунарским центром“¹⁰, вели амерички теоретичар Мајкл Горман у својој књизи *Наше непролазне вредности : библиотечарство у XXI веку*. Брз раст броја електронских извора доступних библиотекама и аутоматизовани библиотечки процеси, само су повећали ефикасност библиотечких услуга. У свету све више замиру приче о „виртуелној“ или „дигиталној“ библиотеци као замени за традиционалне и све су тиши они који тврде да је „дигитална“ књига заменила штампану.

Зашто? Пре свега, јер смо људска бића, а библиотеке су тачке грађанског окупљања, друштвена саборишта (код нас поред цркава и кафана). Одлазак у библиотеку је и ритуално, јер оне симболишу културу, учење, свезнање. Неки иду због помоћи коју добијају од библиотекара који о записаном знању и информацијама знају више од њих, а други у библиотеци налазе пријатан кућак за читање штампе и дружење. Библиотека може бити и место Интернета, филмова, место за предавања, изложбе, саборно место различитих грађанских група. Поткрепљујући мисао о потреби постојања физичке „библиотеке на неодређено будуће време“, како Горман каже, он набраја њене функције:

- Да складиште штампане и друге опипљиве збирке – не само оне из прошлости него и оне које ће бити створене у будућности,
- Да дају простор у коме људи уче, истражују и читају, гледају или слушају музику ради задовољства,
- Да дају простор у коме било која особа (укључујући и сиромашне и на други начин обесправљене) може да приступи Интернету, Светској мрежи и целој лепези електронских извора, и може да добије помоћ у њиховом коришћењу,
- Да дају простор за специјализоване збирке и сродне библиотечке услуге (звучне записе и видео библиотеке, просторије за ретке књиге, збирке и архиве рукописа итд.),
- Да обезбеде састајалиште у оквиру заједнице коју библиотека опслужује,

10 Majkl Gorman, *Naše neprolazne vrednosti : bibliotekarstvo u XXI veku* (Beograd : Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007), 25.

- Да дају подесан простор у коме корисницима библиотека могу помоћи професионалци, и
- Да обезбеде простор за учење (библиотечко образовање, описмењавање, информатичку способност) које води оспособљавању чланова библиотечке заједнице.¹¹

Зато ће и библиотекарски опстати и наставити да обављају историјски задатак који од њих траже и друштво и појединци у друштву. Можда у будућности, библиотеке постану и лековита места за лечење напетости - терапијом стваралаштва. Библиотекари - библио терапеути једноставно и ефикасно, помоћу уметничке поезије и прозе, помажу људима да изађу из тешкоћа и усмеравају их ка исправним одлукама. Још је Аристотел сматрао да књига поседује терапеутски ефекат, а за исцељење читањем знали су и стари Римљани. Једно је сигурно, књига одвлачи човека од лошег утицаја, усмерава његове мисли и енергију у позитивном смеру, буди његову жељу за сазнањем. Библиотерапеут је ту да одабере прави лековити садржај.

Ко зна, можда ће људи у будућности уместо психотерапеута узимати библиотерапеуте, па ће тако и библиотеке проширити своју делатност. Или се вратити првобитној намени, поново постати - *леибенице душе*.

На крају, ако се осврнемо на век и по трајања наше професије у новијој српској историји, колико је струка уистину доживела трансформацију? Мислим на *библиотекара*, не на експанзију издаваштва, величину фондова библиотека, информатичку револуцију, Интернет, IFLA/UNESCO смернице, COBISS. И када у српским библиотекама библиографски и информациони системи буду изграђени у складу са потребама корисника за знањем и информацијама – у њиховом средишту биће *човек – библиотекар*. Онај исти са почетка овога текста; образован, вешт, радознао, одан струци и привржен послу, али пре свега добар човек који воли људе.

(2013)

¹¹ Исто, 56-57.

СТАВОВИ УЧЕНИКА СРЕДЊИХ ШКОЛА ПРЕМА ОБРАЗОВАЊУ КАО ФАКТОРУ ЖИВОТНЕ УСПЕШНОСТИ*

У чувеном Унесковом извештају о образовању за 21. век објављеном 1996. године под насловом *Образовање - скривена ризница* истиче се да се у области формалног образовања највише наде, али и највише критике може упутити средњем образовању. Средње образовање има посебно велику одговорност јер се веома често унутар школских зидова обликује будући живот сваког појединачног ученика. Иако је средње образовање сектор формалног образовања који се најбрже шири, повећање броја ученика који се уписују у средње школе праћено је порастом неуспеха у школовању. Тако на пример око 30% ученика у Латинској Америци понавља.¹ Поставља се питање колико су савремена школа, породица и друштвена средина оспособљени да припреме ученике за реалан сусрет са динамичном и конфликтном стварношћу, са свим ризицима савременог друштва. Колико савремена школа, породица и друштвена средина познају и уважавају вредности и ставове младих људи према проблемима савременог света и савременог образовања? Одговори на ова питања могу помоћи да се креативно осветле неке важне дилеме о смислу образовања: „Смисао образовања посматрамо у контексту теорије смисла. Казано конкретније, креативна расправа о смислу образовања посматра образовање у контексту човекових потреба, квалитета живота, вредности, човека као бића односа, љубави и среће.“² Научна спознаја о смислу савременог образовања мора водити до квалитетне и целовите реформе савремене школе.

С једне стране средња школа представља капију кроз коју се улази у друштвени и економски напредак. С друге стране она се оптужује да не пружа једнаке шансе за образовање свих, да је недовољно отворена према променама у спољашњем свету и да не успева да припреми адолесценте ни за високо образовање ни за свет рада.

Озбиљни изазови у новом миленијуму укључују убрзану глобализацију, огроман утицај информационих технологија, развој економије знања, све јачу регионалну и глобалну конкуренцију.³ Свет постаје глобално село у коме смо сви глобално умрежени и међузависни. Поменути процеси захтевају нове моделе разумевања човека и света, као и ново разумевање будућности и суштине образовања.

1 Žak Delor, *Образовање – скривена ризница: UNESCO: Izveštaj Međunarodne komisije o obrazovanju za XXI vek* (Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 1996).

2 Mile Silov, „Odgoj i teorija smisla“, *Odgojne znanosti* 9, br. 1 (2007): 75.

3 Peter F. Drucker, *Managing in a time of great change* (Oxford: Butterworth Heinerman, 1995).

Нажалост, високи захтеви и стандарди које пред савремено образовање поставља свет брзих и глобалних промена нису увек у сагласности са реалном ситуацијом у школама. У већем делу света традиционална парадигма школе доминира у односу на нову парадигму и захтеве индивидуализације, локализације и глобализације учења.⁴ У извештају који је УНЕСКО публиковао 2005. године под насловом *Према друштвима знања* упозорава се на дискрепанцију између огромних информационах и образовних потенцијала које нуде Интернет и нови медији и неспособности школа да те потенцијале креативно искористе. Велики број средњих школа пружа отпор свакој радикалној технолошкој и образовној промени. Спорост школа ствара све већи раскорак између школских програма и онога што млади људи виде и науче у динамичном реалном свету: “Стога би изнова требало дефинисати крајње циљеве образовања. Ако се то не учини, угасиће се нада коју су пробудиле дигиталне информационе технологије. Зато се примена нових технологија мора инкорпорирати у ширу стратегију...”⁵ Редифинисање образовних циљева мора уважити реалност новог технолошког и друштвеног окружења и посебно се усмерити према потребама и вредностима ученика.

Према подацима које износи Милан Ратковић у Србији последњих неколико година између 13 и 27% ученика не заврши средњу школу, а факултет у редовном року завршава само 18,6% студената. Његово истраживање из 2000. године показало је да 75% ученика није задовољно постојећом школом, да већина ученика није задовољна комуникацијом са професорима, да ученици указују на застарелост програма и нефункционалност знања, да ученици указују на проблем стереотипности предавања, да очекују да школа постане флексибилнија, радоснија и занимљивија, да се демократизују односи на релацији ученик-наставник-родитељ, и да школа постане место заједничког рада, иновативности и креативности.⁶

Иако су систематска емпиријска истраживања попут овог које смо поменули у нас веома ретка, очигледно је да се у реформама школе морају више чути и разумети гласови ученика и њихова мишљења о важним питањима развоја образовања и друштва у целини. То је био основни мотив емпиријског истраживања које је спроведено маја 2009. године на узорку од 243 ученика Гимназије у Сремским Карловцима и Економске школе у Новом Саду.

Став се може одредити као спремност да се позитивно или негативно реагује на одређене ствари или појаве. Поред поделе на позитивне и негативне, ставови се деле на персоналне и социјалне. Ставови се формирају на основу личног искуства и знања о појавама на које се став односи, на основу мотива и карактера појединца, као и на основу групних и социјалних норми

4 Cheng Yin Cheong: *Function and Effectiveness of Education* (Hong Kong: Wide Angle Press, 1995).

5 *Према друштвима знања* (Zagreb: EDUCA, 2005), 82.

6 Милан Ратковић, *Преображај школе* (Нови Сад: Мисао, 2004), 52.

које појединац прихвата. Постоји неколико важних разлога због којих смо се определили за испитивање ставова ученика средњих школа. Најпре, кроз ставове се интегришу три основне менталне функције - когнитивне, емотивне и вољне. Ставови повезују личне карактеристике са деловањем бројних социјалних фактора. Ставови делују како на перцепцију и мишљење тако и на понашање и поступке. Акциона тенденција социјалних ставова омогућава објашњење понашања младих људи у вези са најважнијим друштвеним појавама и питањима.

Кроз ставове младих људи о образовању могу се наслутити и њихове вредносне оријентације према друштву у целини. У конципирању нашег истраживања пошли смо од питања у којој мери је вишегодишња друштвена и економска криза утицала на перцепцију, мотивацију и вредносни систем средњошколаца и колико су они спремни да се изборе за нови систем вредности који ће се заснивати на образовању и знању.

Полазећи од природе проблема, у истраживању су примењене две методе: метода теоријске анализе и емпиријско - неекспериментална, такозвана *Survey* метода. Методом теоријске анализе проучили смо садржаје сродних научних студија и истраживања. Добијени резултати послужили су како за пројектовање нашег истраживања тако и за компаративно тумачење података које смо добили. Као основна истраживачка метода примењена је *Survey* метода. Овом методом испитани су ставови ученика средњих школа и неке њихове социјалне карактеристике. Инструмент истраживања био је упитник са 15 питања затвореног типа.

Од 243 испитаника, 121 (49,8%) је ученик Гимназије у Сремским Карловцима, а 122 (50,2%) су ученици Средње економске школе у Новом Саду. Од 243 испитаника, 118 (48,6%) је мушког пола и 125 (51%) су девојчице. Први разред средње школе похађа 52 (21,4%) по 64 (26,3%) похађа други и трећи разред, а 63 (25,9%) четврти разред средње школе. Од 243 ученика, 20 (8,2%) имало је недовољан школски успех на полугодишту, 33 (13,6%) имало је довољан успех, 47 (19,3%) добар школски успех, 76 (31,3%) ученика врло добар успех и 67 (27,6%) имало је одличан успех.

Резултати истраживања

Ставови средњошколаца према образовању као фактору животне успешности поделили смо у 7 група: 1. став према образовању као фактору личне каријере; 2. став према образовању као фактору друштвеног развоја; 3. општи став ученика средњих школа према сопственој будућности; 4. став о применљивости знања које се стиче у школи; 5. став према квалитету и креативности наставе у средњој школи; 6. став према друштвеном и економском статусу образованих људи и 7. став према важности школског успеха за ученика.

Табела 1. Разлике између ученика различитијој школској успјеха у сјавовима према образовању као фактору личне каријере

	Не слажем се	Делимично се слажем	Слажем се	Σ
Недовољан	9	7	4	20
	45,0%	35,0%	20,0%	100,0%
Довољан	6	14	13	33
	18,2%	42,4%	39,4%	100,0%
Добар	3	18	26	47
	6,4%	38,3%	55,3%	100,0%
Врло добар	1	31	44	76
	1,3%	40,8%	57,9%	100,0%
Одличан	0	14	53	67
	0,0%	20,9%	79,1%	100,0%

Од 243 испитаника, 19 (7,8%) се не слаже са овом тврдњом, 84 (34,6%) се делимично слаже и 140 (57,6%) се слаже са тврдњом. $\chi^2 = 66,848$, за 8 степена слободе, $p=0,000$ је статистички значајан, што указује да се ученици средњих школа статистички значајно разликују у одговору на ово питање у зависности од постигнутог школског успеха. Најпозитивнији став имају ученици одличног школског успеха, а најнижи ученици ученици недовољног успеха. Такође се може уочити да просечан ранг резултата на скали ставова расте са порастом школског успеха.

Табела 2. Разлике између ученика различитијој школској успјеха у сјавовима према образовању као фактору друштвеној историји

	Не слажем се	Делимично се слажем	Слажем се	Σ
Недовољан	10	7	3	20
	50,0%	35,0%	15,0%	100,0%
Довољан	9	13	11	33
	27,3%	39,4%	33,3%	100,0%
Добар	4	18	25	47
	8,5%	38,3%	53,2%	100,0%
Врло добар	6	36	34	76
	7,9%	47,4%	44,7%	100,0%
Одличан	4	29	34	67
	6,0%	43,3%	50,7%	100,0%

Од 243 испитаника, 33 (13,6%) се не слаже са овом тврдњом, 103 (42,4%) се делимично слаже и 107 (44%) се слаже са тврдњом. $\chi^2 = 36,892$, за 8 степена

слободе, $p=0,000$ је статистички значајан, што указује да се ученици средњих школа статистички значајно разликују у одговору на ово питање у зависности од постигнутог школског успеха. И овде се може уочити да ученици са бољим школским успехом имају знатно позитивнији став према друштвеној улози образовања од ученика са лошијим успехом.

Табела 3. Повезаност пола ученика и става према својој будућности

	Мушки	Женски	Σ
Не слажем се	78	71	149
	52,3%	47,7%	100,0%
Делимично се слажем	26	43	69
	37,7%	62,3%	100,0%
Слажем се	14	11	25
	56,0%	44,0%	100,0%

Од 243 испитаника, 149 (61,3%) одговорило је да се не слажу са овом тврдњом, 69 (28,4%) да се делимично слаже и 25 (10,36%) да се слажу са тврдњом. $\chi^2 = 4,680$, за 2 степена слободе, $p=0,096$ није статистички значајан, што указује да се ученици средњих школа не разликују у одговору на ово питање у зависности од пола. Можемо закључити да велика већина ученика изражава забринутост и неизвесност у погледу властите будућности.

Табела 4. Повезаност разреда и става о применљивости школској градива

	Слажем се	Делимично се слажем	Не слажем се	Σ
Први	29	20	3	52
	55,8%	38,5%	5,8%	100,0%
Други	51	11	2	64
	79,7%	17,2%	3,1%	100,0%
Трећи	38	17	9	64
	59,4%	26,6%	14,1%	100,0%
Четврти	37	20	6	63
	58,7%	31,7%	9,5%	100,0%

Од 243 испитаника, 155 (63,8%) се слаже са тврдњом, 68 (28%) се делимично слаже и 20 (8,2%) се не слаже са тврдњом. $\chi^2 = 13,762$, за 6 степена слободе, $p=0,032$ је статистички значајан, што указује да се ученици средњих школа статистички значајно разликују у одговору на ово питање у зависности од разреда који похађају. Чак 79,7% ученика другог разреда сматра да им велики део градива које уче у школи неће требати никад у животу.

Табела 5. Повезаност разреда и става према квалитету и креативности наставе

	Делимично се слажем или не слажем се	Слажем се	Σ
Први	5	47	52
	9,6%	90,4%	100,0%
Други	2	62	64
	3,1%	96,9%	100,0%
Трећи	9	55	64
	14,1%	85,9%	100,0%
Четврти	9	54	63
	14,3%	85,7%	100,0%

Од 243 испитаника, 218 (89,7%) се слаже са тврдњом и 25 (10,3%) се делимично слаже.

$\chi^2 = 5,662$, за 3 степена слободe, $p=0,129$ није статистички значајан, што указује да се ученици средњих школа статистички значајно не разликују у одговору на ово питање у зависности од разреда који похађају. Близу 90% ученика сматра да школа није довољно креативна и занимљива.

Табела 6. Повезаност разреда и става према односу образовања, успеха и бољаштва

	Слажем се	Делимично се слажем или не слажем	Σ
Први	35	17	52
	67,3%	32,7%	100,0%
Други	43	21	64
	67,2%	32,8%	100,0%
Трећи	39	25	64
	60,9%	39,1%	100,0%
Четврти	46	17	63
	73,0%	27,9%	100,0%

Од 243 испитаника, 163 (67,1%) се слаже са тврдњом, 80 (32,9%) се делимично слаже и не слаже са тврдњом. $\chi^2 = 2,100$, за 3 степена слободe, $p=0,552$ није статистички значајан, што указује да се ученици средњих школа не разликују у одговору на ово питање у зависности од разреда. Више од две трећине ученика средњих школа перципира да многи данас успешни и богати људи немају баш много школе.

Табела 7. Повезаност школе и става према важности школској успећа

	Гимназија	Економска	Σ
Слажем се	20	24	44
	45,5%	54,5%	100,0%
Делимично се слажем	40	56	96
	41,7%	58,3%	100,0%
Не слажем се	61	42	103
	59,2%	30,8%	100,0%

Од 243 испитаника, 44 (18,1%) одговорило је да се слажу са овом тврдњом, 96 (39,5%) да се делимично слаже и 103 (42,4%) да се не слажу са тврдњом. $\chi^2 = 6,531$, за 2 степена слободe, $p = 0,038$ је статистички значајан, што указује да се испитаници разликују у одговору на ово питање у зависности од школе коју похађају. Ученици Гимназије више вреднују изузетни школски успех од ученика Економске школе.

Дискусија и закључци

Истраживање ставова ученика средњих школа према важности образовања за животну успешност показало је неке неочекиване и на први поглед противуречне резултате. На једној страни стоје негативне перцепције према друштвеном и економском статусу образовања и просветних радника. Више од две трећине ученика средњих школа (67,1%) сматра да многи данас успешни и богати људи немају баш много школе, а 60,1% ученика сматра да им професори нису узор успеха у животу. Од укупно 243 ученика 89,7% сматра да би се многи школски предмети могли учити на креативнији и занимљивији начин, а 63,8% ученика сматра да им велики део градива које уче неће требати никад у животу. Већина ученика (61,3%) изражава забринутост и неизвесност у погледу власти те будућности. Ови ставови показују критички сензибилитет ученика у времену дуготрајне друштвене кризе и кризе система вредности.

На другој страни стоје позитивни ставови према образовању као фактору личне каријере и носиоцу друштвеног прогреса. Упркос критичке перцепције статуса образовања и статуса професора, 57,6% ученика средњих школа сматра да је улагање у образовање најбоља инвестиција у своју будућност, 86,4% ученика се потпуно или делимично слаже да је образовање најмоћнија снага која може да промени савремени свет, а 81,9% се потпуно или делимично слаже да бити најбољи ученик и даље представља пожељну вредност. Ово је вероватно најзначајнији резултат истраживања који показује да ученици јасно и прецизно перципирају друштвене противречности и кризу вредности, али и поред тога не губе веру у моћ и значај образовања за своју будућност. Ученици средњих школа се статистички значајно разликују у вредновању образовања као факто-

ра развоја личне каријере и друштвеног прогреса у зависности од постигнутог школског успеха. Најпозитивнији став имају ученици одличног школског успеха, а најнижи ученици ученици недовољног успеха. Такође се може уочити да просечан ранг резултата на скали ставова расте са порастом школског успеха. Овакви резултати показују неопходност успостављања нове парадигме школског образовања која ће полазити од ставова и вредности ученика.

Савремено образовање све више излази изван школских зидова, постајући мобилно и мултифакторско образовање. Читав свет, са свим својим шансама и ризицима, постаје глобална учионица. Нова образовна парадигма захтева да процес учења истовремено буде индивидуализован, локализован и глобализован. Учење је креативни процес самоактуализације, откривања и рефлексije.⁷

Табела 8. Промена парадигме учења

Нова парадигма учења	Традиционална парадигма
Индивидуализација учења	Репродуктивно учење
<ul style="list-style-type: none"> • Ученик је центар образовног процеса • Индивидуални програми • Самостално учење са одговарајућим упутствима • Самоактуализација • Фокус на то <i>како учити</i> • Учење као лично задовољство 	<ul style="list-style-type: none"> • Ученик следи професора • Стандардни програми • Учење из уџбеника • Учење као примање знања • Фокус на оцене • Спољашња мотивација
Локализација и глобализација учења	Учење у оквиру школе
<ul style="list-style-type: none"> • Мултипликација извора учења • Умрежено учење • Доживотно и свеprisутно учење • Неограничене прилике • Цео свет као учионица • Локалне и интернационалне перспективе 	<ul style="list-style-type: none"> • Учење где је професор у центру • Изоловано учење • Учење у школском периоду • Ограничене прилике • Школа као граница • Школска перспектива

Амбивалентност у ставовима ученика средњих школа према образовању као фактору животне успешности заправо је израз суштинских противуречности савременог света. На једној страни је неслућени развој производње, науке и информационо-комуникационих технологија. На другој страни савремени свет пролази кроз искуство „ризичног друштва“ суочавајући се са глобалном економском и еколошком кризом и распадом система моралних и духовних вредности. Образовање остаје најефикаснији одговор на поменуте проблеме, последња утопија у реализацији друштвених промена. То ће бити могуће само ако се нова парадигма образовања заснује на разумевању идеја, потреба и вредности младих људи, оних којима будућност највише припада.

*Коаутор др Жељко Вучковић.

(2012)

⁷ Cheng Yin Cheong, „A CMI – Triplization Paradigm for Reforming Education in the New Millennium“, *International Journal of Educational Management* 14, 4 (2000): 156-174.

ОСНОВНОШКОЛСКА БИБЛИОТЕКА – БИБЛИОТЕКА НА ПОРТАЛУ ЧИТАЊА

Програм рада школске библиотеке је саставни део образовно-васпитног процеса сваке школе. Карактеристично за школску библиотеку је да се она у наставне програме и образовне делатности школе укључује активно. Како школске библиотеке прате развој и модернизацију образовно-васпитног процеса, своју функцију подижу на виши ниво и постају мултимедијална и интрадисциплинарна средишта за све наставне области.

1. Задатак

Школске библиотеке део су два система - школског и библиотечног, па се самим тим њихов рад уређује двојачко - прописима из области образовања и прописима из области библиотекарства. У савременој реформисаној школи библиотека има низ важних задатака; али у врху стоји обавеза да свој годишњи рад програмира и планира сходно плану и програму рада школе. Пре свега, обавезна је да оспособљавања ученика за перманентно и самостално читање књига, коришћење разних извора у стицању знања, и постепено увођење ученика у истраживачки рад. Јер, како је давно енциклопедиста Дидро оценио моћ књиге, *људи пресјану да мисле онда када пресјану да читају*. Задаци школске библиотеке су да ученика оспособљава да се самостално служи библиотечком грађом и информацијама којима располаже библиотека и други информационо-документациони центри. Зато је она средишно место библиотечно-информационе, образовно-васпитне и културне делатности сваке школе.

2. IFLA/UNESCO манифести

Радикални заокрет према улози и значају школских библиотека, и њиховом посебном месту у образовању младих, учињен је када је *IFLA/UNESCO донео Манифест за јавне библиотеке: улога школске библиотеке у учењу и одућавању намењеном свима* и *IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке*, објављеним 2000. године (превод на српски у Гласнику Народне библиотеке Србије објављен 2005. године). „Ове нове смернице“, како стоји у Манифесту, „израђене су ради обавештавања оних који доносе одлуке на националном и локалном нивоу у целом свету и за подршку и оријентацију библиотечке заједнице. Написане су да би помогле школама да примене принципе изнете у Манифесту.“¹ У Манифесту се наводи да се позивају владе да преко

1 IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке, у: *Гласник Народне библиотеке Србије*, 1/2005 http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1282

својих министарстава одговорних за образовање осмисле стратегије, програме и планове рада у којима ће бити уграђена начела из овог Манифеста. У израду нацрта *Смернице за школске библиотеке* били су укључени људи из многих земаља, са врло различитим локалним околностима, да би се испитале и задовољиле потребе свих типова школа. Једна значајна напомена део је Смерница, да их треба читати и примењивати с обзиром на локални контекст.

Био је то, без сумње, програмски текст који у себи садржи, сажето, јасно и препоручујуће, цео кредо школске библиотеке. Ево тих пет поглавља са упутницама у поднаслову:

1. ПОГЛАВЉЕ: ЗАДАТАК И ПРОГРАМ - „Улога школске библиотеке у учењу и подучавању намењеном свима,,
2. ПОГЛАВЉЕ: РЕСУРСИ - „Школским библиотекама обавезно се обезбеђује одговарајуће финансирање и довољно средстава за стручно особље, грађу, опрему и нове технологије. Њихове услуге обавезно су бесплатне.“
3. ПОГЛАВЉЕ: КАДРОВСКА ПОЛИТИКА - „Школски библиотекар је пријатник стручној, квалификованој особља, одговоран за планирање рада и управљање школском библиотеком. У томе му, ако дозвољавају новчана средства, помаже одговарајуће особље. Он сарађује са осталим учесницима у образовном процесу школе и држава везе са јавном библиотеком и другим организацијама и појединцима.“
4. ПОГЛАВЉЕ: ПРОГРАМИ И АКТИВНОСТИ - „Школска библиотека је саставни део образовног процеса.“
5. ПОГЛАВЉЕ: ПРОМОЦИЈА БИБЛИОТЕКЕ И ЧИТАЊА

Школске библиотеке су, несумњиво, једно од најзапостављенијих и њиховом функцијом, улогом и осавремењавањем, дуго се ни држава, ни културни стратеги нису бавили. Тврдњу илуструјемо податком из јула 2006. године, када је тадашњи државни секретар Министарства просвете и спорта Милош Јанковић навео да је 25% школских зграда у Србији старо преко 60 година, док је просечна старост школске опреме преко 40 година. У преко 55% школа постоји потреба за обимном реконструкцијом, 25% школа нема грејање, а само око 30% школа има библиотеку. Ретке су библиотеке у Србији које располажу просторним условима прописаним стандардима. И даље, према подацима из 2005. године, библиотеке у основним школама располажу тек са 41 % потребних места у читаоницама; само за смештај књига предвиђено је 30-40 m², а за читаоницу 4 m². Према подацима из исте године, у просеку свака школска библиотека у Србији поседује 51,6 m² - недовољно за њено правилно функционисање. Дозвољавамо да се ситуација за последњих шест-седам година мало поправила, али и даље је далеко од задовољавајуће.

Ако школске библиотеке и немају адекватан простор, одговарајући фонд, актуелну грађу, библиотекарски својим активностима које не захтевају велика материјална улагања, могу да допринесу бољем и успешнијем раду библиотека. Од њих у многоме зависи трансформисање постојећег инертног и застарелог система у модерне библиотечко-информационе центре, који ће бити озбиљна подршка остварењу васпитно-образовног процеса, у складу са захтевима и потребама савременог информатичког друштва.

3. Читање и учење

„Циљ подстицања читања је увођење у свијет књиге и читања, пажљиво без присиле, дјелујући тако да дјеца заволе читање и уживају у њему цијели живот, да се користе том способношћу и вјештином у разне сврхе”², наводи Индира Касаповић у својој књизи *Подстицање дјеце на читање у библиотеци, вртићу и породици*. Упућивање младих на читање, наставља ауторка, захтева различите активности које укључују следећа знања:

- педагошка
- психолошка
- методичка
- дидактичка
- библиотечка

Подстицај ка књизи подразумева и ангажовање:

- породица (од треће године)
- образовне установе (од обданишта па преко школе)
- библиотеке (обухватају кроз своје програме сарадњу са породицом и образовним установама у властитим промоцијама доживотног учења)

Сложеност рада библиотекара са најмлађом читалачком популацијом у школи креће се у оквирима класичног библиотечног посла до библиопедагошког и библиотерапеутског. То подразумева добро упознавање својих читалаца кроз разговоре са њима, разговор са наставницима и родитељима, анкетирање ученика и организовање мреже активности везаних за књигу, за савладавање „уско стручних” знања из наставног програма. Школски библиотекар тако излази из оквира посредника-сарадника, и добија важну улогу у помагању корисницима да постану самостални, и то не само у читању, већ и у стицању знања, проналажењу и вредновању информација.

Ту су IFLA/UNESCO *Смернице за школске библиотеке* веома прецизне у дефинисању потребних квалитета и вештина школског библиотекара:

- Способност да позитивно и без предрасуда комуницира са децом и одраслима
- Способност сагледавања потреба корисника
- Способност за сарадњу са појединцима и групама, унутар и изван школске заједнице
- Познавање и разумевање културне разноликости
- Поседовање информацијских вештина и вештина коришћења информација
- Познавање материјала који чине библиотечку збирку и начина на који им се приступа
- Познавање књижевности, медија и културе намењених деци

2 Indira Kasapović, *Podsticanje djece na čitanje u biblioteci, vrtiću i porodici* (Zenica: Opća biblioteka, 2011), 35.

- Познавање и практична знања у области управљања и маркетинга
- Познавање и практична знања у области информacionих технологија

Богатство и квалитет библиотечких услуга зависи од кадровских потенцијала у школској библиотеци и изван ње. Због тога је од огромне важности да особље буде добро обучено и веома мотивисано, да га има у довољном броју у односу на величину школе и њене посебне потребе у погледу библиотечких услуга, истиче се у *Смерницама*. Школски библиотекарски треба да буду стручно обучени и квалификовани и да имају додатно образовање из теорије и методологије учења.

У опису посла школског библиотекара поред одреднице *образовање* стоји и *васпитување*, што претпоставља одређене компетенције за обављање задатака. „Они би морали бити библиотекарски-педагози, а конкретна активност могла би бити субординирана *библиопедагогији*”³. Постоји више дефиниција, према једној - библиопедагогија је одгој и образовање са књигом и за књигу, али се најчешће тумачи као планирани, наменски педагошки рад са ученицима за употребу библиотеке, библиотечке грађе и информацијских извора. Како савремена педагогија сугерише неколико модела приступа васпитању, извесно је да је неке од њих могуће применити са децом у библиотеци. Програм читања обухвата и библиотерапеутски рад са најмлађим корисницима и пожељан је и применљив у том животном добу. Ово се нарочито односи на подстицај и развој оба типа читања: функционалног и из задовољства.

Процес учења такође доживљава својеврсну трансформацију. Већина наставника и даље даје предност „ушанченој образовној идеологији“, и због тога сматрају ученике пасивним складиштима која треба да напуне својим одабраним знањем. Школска библиотека, упркос томе, мора да пронађе своје место као помоћна служба која прати наставни програм. Корисна стратегија да се и у оваквом идејном окружењу оствари партнерство у подучавању јесте да се промовишу библиотечке услуге посебно намењене наставницима.

Положај ученика у савременом образовању суштински се мења у процесу учења, те се и библиотека прилагођава и добија шира и значајнија овлашћења. Ученик све више прераста статус објекта, онога кога искључиво неко учи; он убрзано осваја позицију да се самообразује, и тако постане субјект у процесу учења. У том процесу, суштински најзначајнију улогу има библиотека.

4. Партнерство у настави

Библиотека би својим књижним фондом требала да буде у служби целокупне наставе, а не само једног њеног дела. Поред наведених публикација у свом фонду треба да садржи уџбенике и приручнике из свих наставних предмета, као и она дела које такве садржаје представљају у другачијој форми, од оне која је заступљена у самим уџбеницима. Оваква дела такође могу да заинтересују читаоца и да пробуде његова интересовања за одређени предмет.

3 Indira Kasapović, *Podsticanje djece na čitanje u biblioteci, vrtiću i porodici* (Zenica: Opća biblioteka, 2011), 19.

Писана приступачним стилем, лепо илустрована, популарно обрађена дела о појединим деловима историје, географије, физике, хемије, омогућиће и наставницима да више приближе свој предмет ученицима.

Изузетно је важно да библиотекар буде прихваћен као равноправан припадник стручног особља школе и да му се омогући да учествује у тимском раду и на свим састанцима, као руководиоцу библиотечког одељења.

Сарадња наставника и школског библиотекара је неопходна да би се постигао максимум библиотечких услуга. Наставници и библиотекар сарађују да би постигли следеће:

- унапређивали, усмеравали и вредновали учење ученика током реализације наставног програма
- побољшавали и вредновали информационе вештине и информационо знање ученика
- унапређивали наставне планове
- припремали и изводили посебне пројекте који се раде у проширеном окружењу за учење, укључујући библиотеку
- припремали и реализовали програме читања и културне догађаје
- укључивали информациону технологију у наставне програме
- објашњавали родитељима важност школске библиотеке.⁴

Да би библиотекар и наставници заједно чинили најчвршће образовно језгро школе, ваља поради на њиховом квалитетном партнерском односу, и пружити:

- могућност да се наставницима обезбеде извори који ће проширити њихово знање из одређеног предмета или побољшати њихове методе наставе
- могућност да се обезбеде извори за различите стратегије вредновања и процене знања
- могућност да особље библиотеке буде партнер у планирању задатака који ће се обављати у учионици
- могућност да се наставницима помогне да савладају разноврсне ситуације у учионици, тиме што ће се организовати посебне услуге за ученике којима треба више подршке или оне којима је потребно више подстицаја.

Тек тада је библиотека постаје капија глобалног села, путем међубиблиотечке позајмице и електронских мрежа.

5. Ђак-првак, наш први читалац

Веомо је важно да сусрет ученика првог разреда са школским библиотекарком буде непосредан, занимљив и садржајан. Углавном, ученицима првог разреда и остали часови лектуре могу се држати у библиотеци, чији су основ-

4 IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке, у: *Гласник Народне библиотеке Србије*, 1/2005 http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1282

ни садржаји и циљеви рада читање и причање прича, бајки, гледање филмова са литерарним текстом, слушањем музике, илустровање и моделовање појединих садржаја. Препричавањем бајке, приче, филма, деца негују усмено изражавање и обогаћују свој речник. Од почетка треба навићи дете да узима књигу да је чита, да се дружи са њом, да се са њом игра и забавља. А наставници, библиотекари и родитељи дужни су да га упућују како треба књигу читати. Прво се деци дају сликовнице, шарене књиге, које говоре о животињама или о дечјем животу, илустроване књиге са лаким стиховима и краће бајке. А потом се захтеви повећавају: дају се књиге са мање слика. Култура читања даље се гради читањем народних и уметничких бајки, народних приповедака и кратких уметничких и народних јуначких песама. Треба водити рачуна о индивидуалним склоностима и могућностима читања књига, као и о томе да млади не читају књиге које не одговарају њиховом узрасту. Са узрастом дечета повећавају се и њихова интересовања за књигу.

Ово је лако и једноставно постићи код деце чији родитељи читају и који својим примером показују како треба читати. Ако у кући има књига, ако их родитељи радо читају, набављају нове, ако се разговара о прочитаном, ако родитеља занима шта њихово дете чита, радује се његовим успесима и подстиче га у томе, то је од пресудног утицаја за дијете. Дете радо следи пример родитеља, њихове жеље и интересовања. Зато библиотекар одржава присну сарадњу са родитељима од којих ће неко постати редовни члан библиотеке. Сарадња се обично одржава преко родитељских састанака а нису искључени ни лични контакти. Породица је важан чинилац у формирању навика читања, па и систематског учења.

На читање књига утичу и деца, другови. У разговору о прочитаним књигама са својим друговима, код деце се јавља такмичарски дух, а и жеља да и они прочитају књигу коју је њихов друг прочитао. Наставник, прави љубитељ књиге, својим саветима и примером знатно ће утицати на стварање навика читања код ученика. Ако наставник и сам мало чита и његови ће ученици мало читати. У току наставе наставник ће се служити поред уџбеника и другом литературом, како би ученици схватили да треба свестрано проучавати неку појаву и да се то може остварити само кроз свет књига. Тако се ради у настави свих предмета. Ученици се упућују на читање корисних приручника о лепом понашању, уређењу стана, кројењу и шивењу, гајењу воћа, неговању цвећа и слично, јер се тако учвршћује осећај потребе за књигом. Књига се не може волети ако се не упозна техника рада са њом, упозна се лична карта књиге (насловна страна, текст, садржај, илустрације, име аутора, издавача), врста књиге, способност самосталног бирања књиге, самостално служење енциклопедијама, лексиконима, каталозима, библиотечким фондовима.

Библиотекари у сарадњи са наставницима могу организовати у школским библиотекама књижевне вечери или сусрете ученика са ауторима-писцима, сусрете са критичарима, издавачима и књижарима. Искуство показује да у срединама, где се тако ради, ученици не само да добро читају него и лепо пишу. На ученике подстицајно делује и када библиотека организује разноврсна такмичења за најбољи литерарни рад, за најлепшу песму, за најбољег читаоца, као и својеврсно такмичење младих читалаца за читалачку значку.

Једна од традиционалних услуга библиотекара је помоћ читаоцима у изградњи критеријума за вредновање пронађених информација.

6. Више од професије

Зашто је професија школског библиотекара у рангу одговорности прве учитељице? Као школарца, библиотекар нас учи првим читалачким корацима; као знатижељног средњошколца учи нас култури читања и отвара пред нама свет препун авантура; на факултету, библиотекар од нашег семинарског рукописа прави искорак у свет научног писма. Од школске библиотеке која стоји на порталу читања, преко семинарских до националне библиотеке, библиотекар је вођа, усмеривач и утемељивач наших интересовања, како професионалних, тако и личних. Његова је лична заслуга за постојање категорије *доживојни читалац*.

Огромна друштвена одговорност коју носи ово занимање сврстава га у професије од посебног значаја. Отуда је свуда у свету *библиоотекар* уважена професија, пожељна и поштована. И не треба заборавити: никакво знање и способности не могу надоместити недостатак љубави према библиотекарском послу и недостатак емоционалне тоpline према деци. Зато се надам се да ће доћи време када ће неки нови клинци, име свог библиотекара памтити као име омиљене учитељице. Заувек.

(2012)

ТРЕНУТАК ИСТИНЕ : ШКОЛСКА БИБЛИОТЕКА И ИНФОРМАТИЧКА ЕДУКАЦИЈА

Ако је школа по својој дефиницији место за овладавање садржајима и проблемима везаним за различите области људског знања, где је у њеном функционисању место школске библиотеке? Ако су у сазнајном смислу школе базични информациони центри дефинисани наставним планом и програмом за основне и средње школе, шта је задатак школске библиотеке која деља у њеном окриљу? Истовремено, школа је природно окружење за припрему младих за адекватно критичко и продуктивно приступање информацијама из различитих извора, ради бољег разумевања и овладавања садржајима и проблемима о којима уче у школи. У том контексту, библиотека у школи је незаменљива подршка образовно-васпитном процесу.

Школска библиотека и информатичка едукација

Школска библиотека је централно место библиотечко-информационе, образовно-васпитне и културне делатности сваке школе. У њој се прикупља, обрађује и даје на коришћење књижна и некњижна грађа ученицима и наставницима. Шире дефинисање улоге и задатка школске библиотеке дато је у *IFLA/UNESCO Манифесту за школске библиотеке* и *IFLA/UNESCO Смерницама за школске библиотеке* (код нас преведени 2005. године). Издвајамо:

- омогућавање ученицима да овладају вештинама за учење током читавог живота, развијање њихове стваралачке маште и оспособљавање да буду одговорни грађани,
- пружање информације и сазнања неопходне за успешно учествовање у савременом друштву заснованом на информацијама и знању.

Наставници и библиотекари остварују сарадњу да би:

- унапређивали, усмеравали и вредновали учење ученика током реализације наставног програма,
- побољшавали и вредновали информационе вештине и информационо знање ученика,
- унапређивали наставне планове,
- припремали и изводили посебне пројекте који се раде у проширеном окружењу за учење, укључујући библиотеку,
- припремали и реализовали програме читања и културне догађаје,
- укључивали информациону технологију у наставне програме и
- објашњавали родитељима важност школске библиотеке.

Према подацима Пулмановог дигиталног водича из 2000. године, више од 90% свих школа земаља ЕУ већ је имало неограничен приступ Интернету, док у нашим условима само мали број школа уопште има рачунаре или приступ Интернету у школској библиотеци. Изгледа да се заборавља ноторна чињеница да школски библиотекар, као и учитељ – описмењава младе, те да је библиотека најприродније место за развој информатичке писмености, исто колико и одгој будућих "доживотних" читалаца.

У понуђеним програмским активностима које су нужно део годишњих планова библиотекара, један од најбитнијих је програм за едукацију ученика за коришћење информација са Интернета. Ученици који се у настави подржавају да критички мисле, осим у уџбенику, примењиваће вештине критичког мишљења и када трагају за информацијама у другим изворима знања. Интернет је медиј који даровитим ученицима може да понуди обиље разноврсних информација до којих они могу самостално да дођу следећи своја интересовања. Међутим, потребно је да се на одговарајући начин припреме за то.

Задаци који се постављају пред ученике, примерени су њиховим узрастним карактеристикама, али и другим особеностима. Интелектуално даровитој деци пружа се одговарајућа подршка да развијају и оне способности, вештине и знања која су им потребна за адекватно самостално долажење до информација са Интернета, за њихово квалитетно одабирање и коришћење. Код њих постоје веома изражена интересовања за нове информације о различитим подручјима сазнања и она показују тенденцију да самостално трагају за новим информацијама.

Појединац који приступа Интернету ангажован је у важним процесима доношења одлука о томе којој веб страни да приступи, које информације да прикупља, како да их евалуира и даље користи. За те поступке значајан ослонац је критичко мишљење, јер када неко критички мисли, активно је укључен у процес сазнавања и постаје отпоран на разне притиске и манипулације. У том процесу једна од најзначајнијих улога припада библиотекар.

Библиотекар – путовођа у информатичку писменост

Школски библиотекар у годишњем плану и програму рада библиотеке, прецизно дефинише агенду активности. Обавезно је упознавање ученика са технологијом рада у различитим сегментима библиотечке делатности. Ако су најважнији производи библиотеке информације и услуге, онда је развијање способности, вештине и знања долажења до информација коришћењем нових технологија основна едукативна смерница коју библиотекар у раду са ученицима мора да следи.

Ученици данашње школе желе информацију која је брза и непосредна, потпуна и адекватна, приступачна и прегледна. Различити нови медији и извори информација имаће улогу преносилаца наставног садржаја од изво-

ра знања до корисника, а биће на располагању наставницима и ученицима не само у школској библиотеци или медијатеци, већ и у кабинету за информатику.

Ученик који је овладао информационом писменошћу поседује следеће способности и вештине:

1. Информације процењује ефикасно и успешно:
 - свестан је потребе за тачном информацијом,
 - формулише питања која су му потребна да дође до информација које тражи,
 - идентификује различите потенцијалне изворе информација.
2. Евалуира информацију критички и компетентно:
 - детерминише тачност и релевантност
 - прави разлику међу чињеницама, тачкама гледања, мишљењима - идентификује нетачне и информације које могу да доведу у заблуду (које обмањују)
 - одабира информације према проблему или питању које има на уму
3. Користи информације ефективно и креативно:
 - организује информацију за практичну примену
 - користи информације у критичком мишљењу и решавању проблема
 - продукује и шаље информације (преноси их даље) у одговарајућим форматима.

У савременом српском електронском издаваштву постоје бројне публикације намењене деци школског узраста и од велике су помоћи у савладавању обавезног градива из различитих предмета. Овакав мултимедијални приступ, наставну материју чини привлачном и забавном, што доприноси да ученицима школа и библиотека постају занимљивије. То представља нову димензију образовања која повећава мотивацију ученика за самостално учење и омогућава стицање знања не само из одређеног предмета, већ и из области информатике.

Са појавом нових информационих и комуникационих технологија и потенцијала које они нуде, све активности и планирање развоја школских библиотека требало би усмерити ка њиховом трансформисању у школске библиотечко-информационе центре, који би омогућили увођење савремених достигнућа науке у педагогију и тек тада би библиотеке постале незаменљива подршка образовно-васпитном процесу.

Питер Брофи у култној књизи *Библиотека у двадесет првом веку* (Београд, Слио 2005), истиче значај школске библиотеке као централног места у обезбеђивању низа информационих извора који помажу наставу, као и лични и друштвени напредак ученика. Њени информациони ресурсни центри признати су као део државне информационе мреже, а сврха школске библиотеке је, пише Брофи, да олакша подучавање и учење и ученицима олакша савладавање вештине учења, овладавање умећем баратања информацијама.

Тиме у савременој настави доводи библиотеку и информационе услуге у средиште процеса учења.

Информационе вештине се једино могу изградити на темељу читалачких вештина - тако да дете које је пасионирано читалац има огромну почетну предност у односу на другу децу, без обзира на медијум у коме се информација јавља. Није довољно да деца буду технички писмена да би заузела своје место у данашњем свету; она морају да изграде наклоност према књизи, читању и информисању. Најефикаснији начин да се то постигне био би централни извор књига и других носилаца информација коме би сва деца и наставно особље имали приступ – а тај извор је школска библиотека.

Способни корисници информација развијају стратегију за претраживање, бирање и коришћење информација. Те стратегије почивају на три врсте вештина: читања, баратања информацијама и на техничким вештинама. Ове вештине су независне, а често се користе истовремено; њихове границе се стапају и преклапају. Све се своди на читање и на две сродне потребе: да се рано створе читалачке навике и да се читање обилато упражњава – ради долажења до информација и из задовољства.

Суштина библиотеке је да се нађе у средишту између информација и употребе, између онога ко пружа информације и ко их користи. Успешна је она библиотека која управља службама тако да максимално повећа добробит свих који су са њом у вези, пре свега крајњег корисника.

У највећем броју случајева школска библиотека данас није у стању да одговори захтевима савремене наставе, нити интересовањима ученика или професора. Ипак постоје различите иницијативе, успешни покушаји да се осавремени, обогати и олакша процес учења. Неке библиотеке су уносећи аудио и визуелне материјале, видеокасете, компакт дискове и DVD створиле и развијале аудио-видео колекције, нови садржај који више није могао да се уклопи у оно што обухвата термин библиотека и сервис који се под тим може подразумевати.

Изградњу нове школске библиотеке треба да подрже јавне библиотеке (стручно) и локална заједница (средствима). Иако типолошки различите, јавне библиотеке су стручно (кадрови) и технолошки (информациона технологија) у могућности да школским библиотекама пруже подршку у многим областима и у вези са мноштвом питања: од практичних решења током компјутерског обављања одређених библиотечких послова и формирања разноврсних база података, о стварању и попуњавању специфичних фондова за ученике са посебним потребама (за тзв. развојне групе деце), до саветодавног рада приликом набављања рачунарске опреме и укључивања у јединствену локалну и регионалну библиотечко-информациону мрежу. Обе врсте библиотека теже испуњењу истог циља: васпитавању и образовању младих. Тај заједнички циљ, у чијем је средишту књига као основно средство васпитно-образовног процеса, захтева непрекидну сарадњу и узајамну повезаност и једног и другог типа библиотека.

Локална заједница обликује и помаже образовни систем, па се тако и финансирање рада школске библиотеке врши по истим принципима као и финансирање целокупног образовног система.

Медијатека – школска интернет библиотека

Обим будућих активности школских библиотека зависиће и од стратегије тј. јасно дефинисаних циљева и приоритета у односу на наставни план, и од промена у друштву (породичној структури, демографским кретањима и културној разноликости), и од пораста информацијских потреба корисника и од материјалне подршке локалне заједнице, како би, попут јавних библиотека, коришћењем комуникационе и информационе технологије, у скоријој будућности школска библиотека могла да „пружа информације свим члановима заједнице подједнако”.

Савремено опремљена школска библиотека/медијатека треба да поседује:

- компјутерске радне станице са приступом интернету (дизајниране за децу и прилагођене висини деце различитог узраста)
- јавно доступни каталози прилагођени разним узрастима и нивоима ученика
- магнетофони
- уређаји за репродукцију CD-ROM-ова
- опрема за скенирање
- уређаји за репродукцију видео трака

Што подразумева:

- обавезан приступ електронским изворима информација који прате наставни програм,
- приступ интернету, посебне библиографске и базе података пуног текста, као и образовне софтверске пакете који постоје на CD-ROM-у и DVD-у,
- одабир аутоматизованог система за каталогизацију који ће се користити за класификацију и каталогизацију извора (према прихваћеним међународним и националним стандардима за библиографски опис), и
- укључивање каталога школске библиотеке у шире мреже (у свету се повезују у систем централног каталога), што повећава делотворност и квалитет обраде књига и олакшава комбиновање извора тако да је већи учинак.

Да би успешно одговорио задацима, школски библиотекар, стоји у *IFLA/UNESCO Смерницама за школске библиотеке*, мора да:

- анализира потребе за информацијама и изворима свих учесника у образовном процесу школе,
- формулише и изводи програме побољшања услуга,
- израђује програме набавке библиотечких извора и да се ангажује у вези са аутоматизованим библиотечким системима.
- каталогизује и класификује библиотечку грађу,
- упућује кориснике у коришћење библиотеке,
- подучава информационам знањима и вештинама,
- помаже ученицима и наставницима при коришћењу библиотечких извора и информационе технологије,
- одговара на референсна питања и захтеве за информацијама користећи одговарајуће изворе,
- промовише програме читања и културне догађаје,
- учествује у планирању извођења наставног програма,
- учествује у припремању, извођењу и вредновању наставних активности,
- да се залаже да вредновање библиотечких услуга буде уобичајени део општег процеса вредновања школе,
- гради партнерства са другим организацијама,
- припрема и реализује буџет,
- осмишљава стратешко планирање, и
- управља библиотечким особљем и да га обучава.

Дакле, само високостручан, образован библиотекар може да одговори захтевима модерне школске библиотеке, имајући у виду да технолошке промене у области масовних комуникација одређују и изискују препознавање потреба окружења и сагласно томе нове облике и видове услуге библиотечке установе. Сходно томе, стратешки правац развоја школске библиотеке био би етапно функционално трансформисање у информационам и медијски центар. Само таква савремена *медијатека* могла би да одгоји будуће генерације информатички интелигентних бића, са развијеним ”истраживачким духом”. Информатички писмени ученици постају особе способне за самостално учење, показују самопоуздање, веру у сопствене способности решавања проблема – свесни шта је важна информација, у стању су да рукују технолошким решењима да би пронашли информације и комуницирали, они поштују високе стандарде у свом раду и стварају квалитетне производе.

Савремена школска библиотека би у будућности требало да буде „интелектуални центар”. Само тада би она могла да обучи такву генерацију младих, која ће бити флексибилна и способна да се прилагођава променама и да функционише и као појединац и као активни део друштвене заједнице.

(2011)

ТЕКУЋА НАЦИОНАЛНА БИБЛИОГРАФИЈА : НАСЛЕЂЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Сазнање да само систематичним пописом наших штампаних публикација, од најстаријих до најсавременијих издања, отварамо себи пут у друштво оних народа којима цивилизацијски и по културном наслеђу припадамо - обавезује нас на предан и истрајан библиографски рад.

Ако рад на ретроспективној националној библиографији значи испитивање, трагање и доказивање трајања и утицаја коју је писана реч једног народа оставила у наслеђе потомцима, онда текућа библиографија верно одсликава садашњост кроз писану реч савременика.

Немерљив је значај који текућа национална библиографија има за свеколику српску културу. Законодавац је предвидео обавезу да Народна библиотека Србије, којој се доставља обавезан примерак сваке штампане публикације, буде та установа која израђује текућу националну библиографију. Тако је израда ове библиографије и законском регулативом поново, после безмало века и по, враћена под окриље где је и започета.

Зачетак идеје о потреби редовног, текућег пописивања објављених књига подудар се са појављивањем нашег првог часописа, Орфелиновог *Славено-сербској маџазина* (Венеција, 1768). У рубрици „Известија о учених делах”, Захарије Орфелин образлаже потребу и намеру за објављивањем списка нових књига, значај таквог посла за српску културу, а посебно „ради ползе Србског јуношества”. Овај значајан текст представља прву концепцију за израду текуће националне библиографије. У првом (и једином) броју *Магазина*, Орфелин даје списак од шест књига.

Хатишерифом од 1830. године Србија постаје кнежевина и поред других повластица стиче право на своју штампарију. Оснивањем Књажевске печатње (доцније Државне штампарије), од 1832. године отпочело је штампање првих књига. Ове околности промовишу територијални принцип као важећи за евидентирање новоштампаних књига. Тако је Димитрије Тирол у алманаху „Голубица” од 1839. до 1844. године, објављивао наслове свих публикација штампаних у Државној штампарији (на српском, хрватском, бугарском, хебрејском и грчком језику, уз 8 књига српских писаца на немачком језику) под именом: *Списак у Србији најечашаних књига по хронолоическому регу*.

Рад на текућој библиографији започет је у прошлом веку и у националној библиотеци Срба у Угарској - Библиотеци Матице српске. У Текелијином Заведенију у Пешти, где је била смештена све до пресељења у Нови Сад, Библиотека Матице српске је, захваљујући уреднику Летописа Матице српске (тада: Србскиј летопис) и библиотекару Јовану Суботићу, започела рад на текућој библиографији. На основу књижног фонда Библиотеке Матице

српске, али и захваљујући Летопису у коме је пратио шта је ново објављено у словенском свету, Јован Суботић је у Летопису од 1842. до 1847. године објављивао Србску библиографију, податке о новим српским и хрватским књигама и текућој српској штампи. Апеловао је на писце да шаљу Матици један примерак нових књига за Библиотеку и Библиографију. Революционарни догађаји 1848. прекинули су даљи рад.

Наведени спорадични покушаји да се региструје текућа књижна продукција представљају прва, често и невешта библиографска остварења, али без обзира на све мањкавости, драгоцене су културна и историјска сведочанства о претрајавању српске књиге. Потребно је било да прође четврт века од појаве прве књиге штампане у нашој типографији, па да се појави и прва узорна текућа библиографија. Мада је већ у првој свесци објављеној 1847. најавио да ће давати Известије о излазећим књигама, Гласник Друштва србске словесности је тек у свескама IX - XI од 1857. до 1859, објавио *Библиографију србске књије и књије на друћим језицима које се пишчу Срба за јодине 1856-58*, библиотекар Народне библиотеке и секретара Друштва србске словесности, Ђуре Даничића. Ово је прва текућа библиографија која има све потребне библиографске елементе и послужиће као узор за израду српских националних библиографија XIX века. И Даничићев ученик и настављач на истом послу Стојан Новаковић, у својој Библиографији српске и хрватске књижевности, са додатком онога што су странци о нама писали, објавио је, такође у свескама Гласника, годишње библиографије за период 1868-1876. После Даничића и Новаковића, рад на текућој библиографији XIX века био је спорадичан и без „дodatка онога што су странци о нама писали”.

Новаковићеви настављачи били су: Драгутин Посниковић (библиографије за 1877, 1878, 1883. и 1884) и Данило Живаљевић (за 1893). Део нерегистроване, а објављене књижне грађе, остао је у тами XIX века.

Између два светска рата рад на текућој националној библиографији био је у већој мери скрајнут. Рад проф. Павла Поповића са студентима Српског семинара на Великој школи, на систематском попису књига, започет почетком новог века, прекинут је Првим светским ратом, а у бомбардовању Београда 1915. оштећена је зграда Семинара када је директно погођена бомбама. Сачувани део грађе који сведочи о библиографском раду проф. Поповића и студената и данас се налази у Библиографском одељењу Народне библиотеке Србије. Народна библиотека, расељена и опљачкана у рату, дуго се обнављала, да би тек 1925. године била поново отворена за публику.

Мада је у периоду између два рата донесено више закона и правила којима се регулишу право обавезног примерка, звање библиотекарa и полагање државних и стручних испита за чиновнике Народне библиотеке, овај период је један од најтежих, како за Народну библиотеку, тако и за библиографски рад.

Непостојање државне установе која би се бавила библиографским послом потпуно је искључивала могућност систематског библиографског рада,

па тако и израду југословенске текуће библиографије. Сви покушаји заснивали су се на приватној иницијативи, без државне помоћи, и морали су да буду кратка века.

Најозбиљнији институционализовани покушај систематског рада на текућој националној библиографији био је оснивање Библиографског института 1920. године на Филозофском факултету у Београду, при Катедри за југословенску књижевност. Он је, у ствари, представљао покушај да се озваничи и под окриље високе образовне и научне институције подведе библиографски рад започет још 1902. године у Народној библиотеци, а настављен 1905. на новооснованом Универзитету. Професор Павле Поповић са студентима Српског семинара започео је прикупљање грађе за допуну годишњих библиографија Стојана Новаковића од 1868. године. За првог управника тог Института постављен је проф. Павле Поповић, који је без сталних сарадника, само са студентима, наставио сређивање и допуну библиографског материјала из 1905. године, обрађујући и српску и хрватску књигу. Институт је додуше имао свој властити буџет, али су средства била толико ограничена, да се није могло ни помишљати на посао ширих размера. Управљање Институтом 1938. године преузима проф. Драгољуб Павловић, а библиотекар Народне библиотеке Људмила Михаиловић - Мрваљевић постаје стални хонорарни сарадник. Све до 1941. године, она је радила на сређивању и допуни библиографске грађе на основу каталога Народне и Универзитетске библиотеке, тако да је основни фонд од 20.000 библ. листића нарастао на преко 30.000. Рат је прекинуо сваки даљи рад.

Притиснута сталном оскудицом, са недовољним кадром и у неподесној згради, Народна библиотека многе корисне замисли није могла да реализује. Библиотека је израдила текућу југословенску библиографију од 1928. до 1939. године, али, само за 1933. годину, издала је Српска краљевска академија као посебно издање Југословенски библиографски годишњак за 1933. годину, у редакцији Људмиле Михаиловић. Исти такав годишњак за 1934. годину остао је у рукопису и чува се у Библиотеци САНУ. Остали рукописи су изгорели у Народној библиотеци 1941. године.

Када је покренут часопис Гласник Народне библиотеке, 1940. године, поред стручних прилога у њему је објављена Годишња библиографија књига и периодике штампаних у Југославији у 1940. години. Изашло је 10 бројева пре него што се часопис угасио. Поред годишњих пописа књига и периодике у листовима Библиограф (Београд, 1926) и Наша књига (Земун, Београд 1929-1932), објављене су и две библиографије Михаила Подољског, библиотекара Народне библиотеке и библиографа. То су Југословенска библиографија за 1934. и 1935. годину у издању Савеза књижарских организација, рађене такође на основу фонда Народне библиотеке. Ово су прве текуће библиографије са стручним распоредом грађе, по узору на немачку библиографску праксу. Бошко М. Вељковић објавио је Прилог југословенској библиографији за 1938. годину (Београд, 1939).

После Другог светског рата, до оснивања Библиографског института ФНРЈ у Београду 1949. године (доцније Југословенског библиографског института), по налогу Владе, а на основу извештаја штампарија, објављене су: Библиографија Србије за 1947. и 1948. годину и Југословенска библиографија за године 1945-1949, издате као засебне књиге.

Од 1950. године Југословенски библиографски институт започео је са објављивањем националне библиографије. То су: Библиографија Југославије. Књиге, брошуре и музикалије (у 24 свеске и са кумулативним регистром); Библиографија Југославије. Чланци и прилози у серијским публикацијама. Серија А (друштвене науке), Серија Б (природне и примењене науке) и Серија Ц (филологија, уметност, књижевност и спорт) свеске су излазиле двомесечно са регистром; Библиографија југословенске периодике која је излазила тромесечно са посебним кумулативним регистром. Редовност у објављивању наведених серија библиографија ЈУБИН је одржавао све до распада СФРЈ, када је дошло до извесних кашњења појединих свезака, али уз све то континуитет у излажењу библиографија до данас је сачуван.

Поред наведених библиографија, Институт је започео: од 1969. године са Библиографијом превода у СФРЈ (од 1992. СРЈ) - излази и даље; од 1971. Библиографијом званичних публикација СФРЈ (СРЈ) - излази и даље, и од 1974. Библиографијом рото штампе и стрипова - такође се и данас објављује. ЈУБИН је оформио Централни каталог страних књига и страних серијских публикација у библиотекама Југославије (штампане после 1919. године), који и данас води.

Од 1959. године Југословенска ауторска агенција објављивала је годишње књижице под насловом Југословенска књижевност у иностранству, региструјући преводе књижевних дела наших аутора објављене ван земље. Последња, 25 свеска, изашла је 1985. године.

Планирајући да покрене издавање серије текућих библиографија, Библиотека Матице српске започела је 1981. године систематски рад на објављивању публикација издатих и штампаних у Војводини, као и књига војвођанских аутора у издању других домаћих и страних издавача.

Ова годишња регионална библиографија је, закључно са 1991. годином, излазила под именом Библиографија Војводине. Серија 1, Монографске публикације, а од наредне свеске (за 1992. годину) до данас, с обзиром да се друге серије нису појавиле, она се објављује под називом Библиографија књига у Војводини. Грађа се обрађује по међународном стандарду за опис књига ISBD(M), а јединице су распоређене по језицима, ауторски и свака свеска има засебну нумерацију. Библиографију прате неопходни регистри и Допуне, у којима је грађа хронолошки распоређена. Од 1990. године, Библиотека Матице српске започела је аутоматизовану израду Библиографије уношењем података у библиографску базу.

Стварањем СРЈ сужена је територија коју текући библиографски попис обухвата. ЈУБИН је наставио издавање својих серија библиографије у знатно тањим свескама.

Закон о библиотечној делатности, донесен 1994. године, налаже да Народна библиотека Србије израђује и објављује текућу националну библиографију. Од тог времена, мада публикације путем обавезног примерка нису достављане на њихову адресу, Југословенски библиографски институт наставља библиографски рад, захваљујући Народној библиотеци Србије која Институту неповратно уступа примерак сваке публикације из примљеног обавезног примерка.

Обавезни примерак, посредством Народне библиотеке Србије стиже још у Централну народну библиотеку „Ђурђе Црнојевић” на Цетињу, Народну и универзитетску библиотеку Косова и Метохије (после рата 1999. године, НБС чува примерак), Библиотеку Матице српске и Народну библиотеку „Петар Кочић” у Бања Луци.

Каталогизацију у публикацији (CIP) израђују НБС, МС и Цетињска национална библиотека, а ISBN и ISSN број додељује Југословенски библиографски институт.

Обим издавачке продукције се у последњој деценији вишеструко увећао, па је самим тим порасла потреба за што потпунијим библиографским „покривањем” штампарско-издавачких продуката.

Ако општа текућа национална библиографија по својој дефиницији подразумева прецизан, тачан, брз и потпун (петнаестодневни/месечни) библиографски попис штампарско-издавачке продукције на територији једне земље, логично се поставља питање како то на најрационалнији начин, у нашим постојећим условима и реализовати. Међутим, пре одговора на питање како „савладати” тако обимну грађу у што краћем року, ваља поставити јасне и прецизне критеријуме за израду Библиографије, тј. одредити њен опсег.

На примеру Француске текуће опште националне библиографије можемо да закључимо да она пописује и опрема сигнатуром књиге Националне библиотеке и публикације које су штампане у Француској на било ком језику, а које Национална библиотека прима по закону о обавезном примерку. Обавеза штампара да одређени број сваке новоштампане публикације достави Националној библиотеци, уведена је по први пут баш у Француској 1537. године, а заслужан за то је краљ Франсоа I.

Институција обавезног примерка установљена је у Србији 1832. године, почетком рада прве штампарије (Књажевске печатње). Кнез Милош Обреновић наређује управнику штампарије Димитрију Исаиловићу да 6 одштампаних примерака достави цензури, од којих један примерак треба да буде предат на чување Народној библиотеци, и он мора бити на бољој хартији. У случају неизвршавања обавезе предвиђена је казна затвора. Обавезни примерак представља основни вид формирања фондова националне библиотеке и први корак у заштити библиотечке грађе. Он је, такође, бар по дефиницији чије је упориште у закону, верна слика штампарско-издавачке продукције.

Попут Француза, и други велики европски народи у изради својих текућих националних библиографија за основу имају обавезни примерак. Ако

за израду наше текуће библиографије грађа буде обавезни примерак (што је досад и била пракса), онда би Библиографија обухватала ону територију са које у Националну библиотеку стиже обавезан примерак.

Пошто обавезни примерак примају републичке и покрајинске националне библиотеке и ЈУБИН (централна библиотека за СРЈ не постоји), онда би текућа библиографија била базирана на територијалном принципу. Такав опсег библиографије и досад је био присутан у свескама Библиографског института.

Оно што предлажемо као нове пројекте, а што резултира из садашње геополитичке ситуације, су следеће националне библиографије: Текућа библиографија књига Срба у расејању, Библиографија превода српске књиге у иностранству и Библиографија књига о Србији и Србима.

1) Текућа библиографија књига Срба у расејању би регистровала све књиге чији су аутори српског порекла који живе и објављују ван територије СРЈ на било ком језику. Дакле, овом библиографијом би по националном критеријуму била обухваћена дела наших аутора из Републике Српске и бивших југословенских република, као и свих других земаља.

2) Библиографија превода српске књиге у иностранству представљала би континуирани и систематски попис оних књига чији су аутори Срби, а преведене су на било који језик и објављене било где у свету. Ова би библиографија била значајан показатељ о научној и књижевној заинтересованости света за нашу стваралачку мисао.

3) Библиографија књига о Србији и Србима. Овај пројекат би представљао наставак давно започете Новаковићеве библиографије „онога што су странци о нама писали”. Рад на овој библиографији обиман је и приметан посао, јер он подразумева евидентирање књига страних аутора, оних књига које су у целини или претежно посвећене Србији и Србима, а објављене су ван наше земље.

Предлог концепције о изради текуће Националне библиографије који је само оквирно изложен, умногоме се наслања на историјска искуства, традиционалну библиографску праксу, а условљен је садашњим потребама и могућностима.

С обзиром на деликатност питања са којима се библиограф сусреће приликом давања оквира за једну овакву библиографију (територија, нација, језик), многа практична решења о реализацији пројекта неминовно излазе из оквира библиографске компетенције.

Питања организације рада, неопходних технолошких предуслова (међусобно рачунарско повезивање свих чинилаца у пројекту), као и стручне прерасподеле послова између постојећих заинтересованих институција - само су нека од оних која захтевају прецизне одговоре.

Због свега тога аутор овог рада је дао предлог пројеката текуће националне библиографије са стручног становишта, имајући у виду њихову неопходност.

УЛОГА НАРОДНИХ БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У ИЗРАДИ НАЦИОНАЛНЕ, ТЕКУЋЕ И БИБЛИОГРАФИЈЕ „СЕРБИКЕ“ (Приједор, 14. март 2006)

На почетку, поднећу кратки извештај о публикацијама објављеним у Приједору, а регистрованим у *Српској библиографији: књије 1868-1944*, тек да би се стекла слика о значају завичајних фондова у изради националне библиографије. Истраживање на задату тему обавила сам базирајући се само на библиографским подацима о публикованим школским извештајима и споменицама.

Према *Српској библиографији*, у периоду од 1868. до 1944. године у Приједору је објављено 11 школских извештаја: Ниже реалне гимназије за 1929/30, Државне ниже реалне гимназије од 1930/31. до 1934/35. и Државне реалне гимназије од 1935/36 до 1939/1940. школске године. Приједорско Соколско друштво објавило је 1932. године *Споменицу* са прегледом рада од 1907. до 1932. године. То је једина књига ове врсте. Све наведене књиге печатао је Вучен Штрбац. Према Вуку Драговићу, прву приједорску штампарију је 1909. године основао Никодим Мијатовић. Наредне године он је покренуо „Нови живот“- лист за просвећивање народа“, који је излазио до 1912. године. Штампарија је наставила да ради под именом Вучена Штрпаца до 1941, а наредне године је пренесена у Дриниће где је ушла у састав „Борбине“ штампарије. Поменимо још да је В. Штрбац уређивао „Приједорски недељни лист“, који је излазио од 1932. до 1936. године.

Зашто је истраживање спроведено на узорку извештаја и споменица? Зато што је та врста публикација, за наречени период, била најбољи показатељ стања књижне продукције једног места, заједно са периодичним издањима. Оправдано се намеће питање да ли је приказана слика реална, и колики је део завичајне грађе остао ван домањаја Српске националне библиографије.

Сложићемо се да је књижни фонд народних матичних библиотека драгоцен грађа за израду библиографија, ретроспективне (опште и специјалне) и текуће (националне и завичајне). За ретроспективну националну библиографију први истраживачки траг представљају секундарни извори, у које убрајамо каталоге народних библиотека, каталоге завичајних фондова, персоналне библиографије завичајних писаца и научних радника, регионалне библиографије, завичајне лексиконе писаца - у штампаном или електронском облику.

Ако је матична библиотека израдила штампани каталог, омеђен хронолошки од најстарије публикације у фонду до увођења аутоматизоване обраде података, онда је следећи корак његова електронска форма, као основа завичајне базе библиотеке. Формирањем „живе“ завичајне базе по утврђеним

критеријумима (штампар, издавач, завичајни писац), добија се драгоцену грађу за израду националне, текуће и специјалних библиографија. Мрежа матичних библиотека повезана са базом националне библиотеке, основа је за израду библиографија. Тако су целокупни фондови матичних библиотека, без обзира на природу прилива (куповина, поклон, легати), доступни претраживању и коришћењу.

Која је технологија рада примењена у изради националне Текуће библиографије Србије и Библиографије „Сербика“ уз програмску подршку COBISS.SR у Народној библиотеци Србије ?

Приликом каталогизације приновљене грађе, редактори обављају селекцију означавајући библиографске јединице и усмеравају их тако у ону базу којој према утврђеним критеријумима припадају. На тај начин већ приликом обраде књига, периодике и прилога, формира се грађа за одређене библиографије. Највиши редакторски ниво чине стручни тимови именовани за Текућу националну библиографију и „Сербикку“ који прате израду и врше последњи редакцијски преглед за електронско издање. На исти начин, прецизним артикулисањем захтева, омогућена је израда разних врста специјалних библиографија.

Звучи једноставно, зар не? Међутим, мноштво је неопходних услова који морају да се испуне да би израда библиографија текла на наведени начин. Пре свега, сложићемо се, технолошких, а потом и кадровских. Да проговоримо овде о библиотечко информацијском систему COBISS. Он је присутан у већини држава Западног Балкана које своје националне библ. информ. системе развијају у оквиру мреже COBISS.Net. COBISS.Net је мрежа која међусобно повезује аутономне (националне) кооперативне библиографске системе COBISS различитих држава. COBISS.ViH је аутономни библиотечко информацијски систем. Иако су 2001. године надлежни министри Федерације БиХ, Републике Српске и Републике Словеније у Љубљани потписали Договор о обезбеђењу услова за међусобну академску и истраживачку мрежу, обавезе нису испуњене. У марту 2005. године, уз подршку Министарства за образовање и науку Кантона Сарајево, у оквиру Народне и универзитетске библиотеке БиХ формирано је одељење „ViBViH Центра“ које је преузело опрему и задатке COBISS Центра. Тако је почетком априла 2005. године систем COBISS.ViH поново активиран. Поставља се питање шта је у том смислу учињено за успостављање и развијање система у Републици Српској?

- Иако је већ скоро два века на снази закон о обавезном примерку, свесни смо да један део књижне грађе, небригом штампарија, никада не стигне до фонда националне библиотеке. И није само реч о скупим монографијама и луксузним издањима; није редак случај да аутори, у немогућности да пронађу издавача, сами објављују своје књиге обављајући комплетну припрему за штампу. Улога штампарије је тако сведена на минимум, па се због смањења трошкова, или неког другог разлога, они лако оглушавају о Закон о обавезном примерку. Таква

књига ће највероватније dospети у фонд матичне библиотеке као поклон самог аутора. А уколико не постоји електронска умреженост матичне са националном библиотеком – онда ће податак о публикацији остати заувек скрајнут за библиографе, заједно са сличним књигама, брошурама, сепаратима који заврше на полицама завичајних библиотека.

Пратећи библиографске податке које региструјемо за Допуне *Српске библиографије. Књиге 1868-1944*, уверили смо се да су најчешћи минуси књиге издате у мањим местима. То је и разумљиво, имајући на уму методологију и принцип израде *Библиографије*. То се пре свега односи на обраду грађе *de visu* и коришћење класичног метода доступности публикацијама, јер се рад на овом пројекту одвијао у прединформатичком добу, дакле, пре увођења аутоматизације у библиотекарство.

Да резимирам, израда ретроспективних и текућих (општих националних и специјалних) библиографија подразумева аутоматизовано библиотекарство и тростепено електронско мрежно окружење: народне (јавне) библиотеке са матичном библиотеком, матичне библиотеке међусобно и са националном библиотеком, као централним библиографско-информационим регистром. Који је подразумевајући услов? Да су библиографски подаци читљиви у електронском окружењу, што значи да је усвојен јединствени систем каталожке обраде публикација. Национална библиотека одређује који је то систем узајамне базе, спроводи и прати инсталирање програма у свим матичним, универзитетским и специјалним библиотекама, организује обуку кадра, брине о одржавању и иновацији система.

Наравно да је најједноставнија израда библиографија књига и периодике. У Народној библиотеци Србије урађено је на десетине специјалних библиографија књига на различите актуелне теме. Захваљујући аналитичкој обради прилога из све већег броја разнородних часописа, увећава се могућност за израду електронских библиографија.

О критеријумима и неопходности израде *Библиографије „Србије“* говорила сам на скупу библиотекара на Јахорини. Приликом давања концепцијских смерница за ову врсту библиографије, библиограф се суочава са мноштвом деликатних питања (територија, нација, језик), па и практична решења за реализацију пројекта неминовно излазе из оквира његове ингеренције. *Библиографија „Србије“* за 2005. годину већ се увелико ради у Народној библиотеци Србије.

Да поновимо критеријуме за израду *Србије*:

- (Библиографија обухвата) све публикације објављене на српском језику било где у свету ван граница територије Србије;
- све публикације о Србима, српској култури, науци, историји, уметности објављене на било којем језику и било где у свету ван граница територије Србије, и

- све преводе дела српских аутора објављене на било којем језику и било где у свету ван граница територије Србије.

Библиографијом су обухваћене и званичне (официјелне) публикације, преводи, некњижна грађа и електронске публикације.

Извори за преузимање грађе за *Сербску*, према критеријумима, подразумевају грађу која је свим видовима набавке (размена, куповина, поклон) пристигла у српске библиотеке у текућој години, а подаци су читљиви у електронском окружењу узајамне базе COBISS.SR.

Реална је претпоставка да првих година Библиографија неће бити довољно исцрпна. Док се не развије и устали систем набавке грађе, део „патриотике” остаће ван домашаја Библиографије. Шта учинити да публикације наших сународника, настале на простору бивших југословенских република, у највећем броју буду део *Сербике*? Заинтересованост за одржавање веза са матицом, исти језик и писмо, заједничка историјска прошлост и иста визија будућности – најизразитије од свих земаља са којима се граничимо видљива је у Републици Српској. Отуда сматрам да књижна продукција ове најбројније српске дијаспоре мора да чини део *Сербике*. Народну и универзитетску библиотеку Републике Српске у Бањалуци, као библиографско-информациони центар региона, треба умрежити са Народном библиотеком Србије, и тако формирати двосмерну електронску библиографску везу.

Корист од успостављања оваквог информационог моста, требало би да се по систему концентричних кругова шири од Националне библиотеке Републике Српске, према матичним и народним (јавним) библиотекама.

Очито да визија развоја библиографско-информационог система Републике Српске треба да иде у правцу потпуне аутоматизације. Корак, по корак - од опремања рачунарима народних и матичних библиотека и формирања електронске базе фондова - до успостављања узајамне међубиблиотечке мреже. И још нешто, електронска писменост библиотекара је обавезујућа.

У остваривању циљева развоја модерног библиотекарства, свуда па и у Републици Српској, водећу улогу требало би да има Друштво библиотекара. „Притисак“ на ресорно министарство, велике корпорације, донаторе и све оне који су спремни да уложе у културу, морао би да буде континуиран. Дошло је време да напредак струке не почива само на ентузијазму појединаца, то је обавеза целокупне друштвене заједнице.

(Нештампани рад)

ЗА НОВИ ПОГЛЕД НА БИБЛИОГРАФИЈУ КАО НАУКУ

Ако су библиотеке, како вели Брофи на почетку његове култне књиге, једно од обележја цивилизације и дневници људске расе, онда су библиографи њени хроничари.

Поглед према нашој дубљој научној прошлости неизбежно прати поми-сао какав је у томе био статус и третман библиографије. Без искључивости, простоје добри примери. Ипак можемо рећи да однос према библиографији како науци није био у свим периодима задовољавајући и онакав су захте-вале тренутне научне потребе. Овде пре свега мислимо на стање у српској библиографији у 20 веку.

1. Претече

Ако учинимо историјски пресек рада на српској библиографији, не-захвално али овде потребно, као стварне градитеље библиографског опи-са именовалећемо од Орфелина до браће Маркидес-Пуљо, преко Александра Андрића, Чокрљана, Тирола, Стефана Новаковића, Димитрија Давидовића и Георгија Магарашевића, преко Теодора Павловића, Јована Суботића, Душа-на Ђермакова, Теодора Петрановића и Георгија Николајевића до Стојана Но-ваковића, Ђуре Даничића, Драгутина Посниковића, Јована Бошковића и Пав-ла Поповића, Ђорђа Пејановића, Уроша Џонића и Војислава М. Јовановића.

У претходном веку, можемо да констатујемо, све до оснивања Југо-словенског библиографског института, библиографски рад највише су обављали појединци на основу личних афинитета и односа. Они су тако и дали најбоље појединачне прилоге. Често су то радили потпуно индивидуално, без подршке и укључености одређене институције. Зато и ми дајемо преимућство појединим библиографима, над оним што су радили колективи у оквиру установа.

По нашем мишљењу, једини институционализовани библиограф-ски покушај до средине 20. века био је организован на београдској Великој школи. У Српском семинару Велике школе, под руководством професора Па-вла Поповића, управника Семинара, 1904. године започет је рад на српској библиографији за период 1868–1905 *...за све неизрађене године*. На библио-графији су радили млађи стручњаци и студенти, јер Народна библиотека у Бе-ограду није имала довољно ни простора ни кадра за тај велики посао.

У државној политици било је иницијатива и потреба да се библиографијом баве и специјализоване установе и научне институције. Чак је то и једним де-лом регулисано законским обавезама, уз прописивање да се ради ретроспек-тивна, а нарочито текућа библиографија. Такву обавезу имала је одавно На-

родна библиотека Србије. Тај задатак пратило је и достављање обавезног примерка, као неопходног предуслова за израду ових врста библиографије. Када је осамнаест година после првог Закона о Народној библиотеци, 1919. године донет нови Закон о штампани, прописано је да се обавезним примерком добијају само новине и повремени списи, чиме је озбиљно осујећен рад на општој националној библиографији. Тако се, небригом државе, библиографски рад базирао махом на ентузијазму појединаца.

У другој половини 20. века, у новоформираној држави, библиотекарство није приоритет. Тек 1960. године је донет Закон о библиотекама Србије, а исте године је у Народној библиотеци Србије формирано Библиографско одељење са сврхом израде српске ретроспективне библиографије. Иако нови Закон о библиотекама Србије из 1965. године, Народној библиотеци, као централној матичној библиотеци у Србији, додељује посебно место и важне функције, између осталог и израду текуће и националне библиографије, тај посао она преузима од ЈУБИНА тек 2003. године. Те године у Народној библиотеци Србије објављене су прве четири свеске текуће *Библиографије Србије. Монографске јубилације*. По први пут у историји Библиотека започиње рад на објављивању текуће библиографије, односно она преузима послове Јубина (Југословенског библиографско-информацијског института), који је од 1950. године израђивао текућу библиографију за целу територију некадашње Југославије.

Најмање система у библиографском раду налази се у односу према изради библиографије периодике и отуда је резултат скроман. Изузимајући Матицу српску која је системски радила на библиографији војвођанске периодике, други пример је био Институт за књижевност у Сарајеву који је издавао библиографију српске периодике, тзв. аустроугарског периода.

Када сумирамо резултате библиографског рада у прошлости и сведемо се на садашње време, онда тек можемо како ваља да уочимо колико је остало неурђено и колико посла чека будуће библиографе.

2. Професија библиограф

Свако од нас ко се бар једном окушао у библиографском послу, питао се, шта је добра библиографија. Ако је чињеница да нема развоја ниједне науке без примене библиографског метода, онда је библиографија глобална друштвена појава чија актуелност никада не замире.

Шта онда дефинише корпус неопходног знања једног библиографско-информационог стручњака? Пре свега познавање вештина и знања за коришћење алата у проналажењу информација. А, где се то учи? Одговор је НИГДЕ! Да би библиограф био мајстор од заната, неопходна је нова стручна припрема кадрова за обављање библиографских задатака. Дакле, школовање специјалисте – библиографа. Убрзани развој протока електронских

информација на Интернету и његовим апликацијама – између осталих и база великих библиотека, води ка постављању питања о неопходној обуци, али и местима на којима ће се вршити таква врста образовања. Логичан одговор који се одмах намеће - на факултетима, наравно. Али, није тако. Занимање *библиограф* стиче се учењем од искусних и праксом, исто као и *археограф*. Ако би којом срећом, постојала на катедрама које се баве школовањем библиотекара и специјализација за ову врсту занимања, онда би и високошколска библиотека као “срце универзитета” добила неупоредиво већу важност у креирању информационог развоја универзитета. Да је мудрости и знања, библиограф-информатичар био би обавезни члан истраживачког тима, кључна спона за размену и окупљање информација током домаћих и међународних истраживачких пројеката. Стратешко је размишљање како омогућити библиотекарима/библиографима да кроз институционалне канале преузму водећу улогу у академском окружењу, израдом информационих производа високог квалитета.

Да би се стање поправило и у ново време урадило више – неопходна је боља организација институција које би то имале као примарну обавезу. Кроз портал који отвара нова наука о информацијама, пружа се шанса да библиографи као стручњаци са посебним знањима и вештинама, добију оно место у образовном менаџменту који им припада. Библиограф будућности бавиће се дигиталним информационим облицима и огромним бројем различитих формата докумената. Оспособљен за рад са униформним индикаторима у специјализованим областима људског знања, он артикулише национални електронски директоријум за доступност информационог универзума и испоруку његових садржаја.

3. Библиограф у Гутенберговој галаксији

Како обим информација расте, повећава се и обим знања којим је потребно овладати, па се природно мењају и вештине које су нам потребне. Да пођемо од улоге библиотеке. Ако је она данас, како Брофи каже, “институција заснована на информацијама” која бира, набавља, организује, складишти и чини доступним информације, а оне су предмет сваког библиографског пројекта, колико од њених информационих ресурса (база, каталога, фондова), зависи и библиографски производ. Сложићемо се – много. Међутим, усмереност на садржај библиографских база убрзо ће нас довести до открића о њиховој непотпуности, ограничениости, недовољности. Ако је још предмет библиографије лоциран у периодичним публикацијама, онда је наш проблем практично нерешив, док не посегнемо за традиционалним начином – прелиставањем и пописивањем *de visu*. Колико то изискује труда, времена, концентрације и колико су грешке неминовне – вама овде не треба говорити.

Ново информатичко доба које је задоцнело заплуснуло у последњој декади протеклог века и наше библиотекарство, донело је драматичне промене

не. Библиотеке, посебно националне, као највеће банке информација, нису више ту да *чувају и дају на коришћење грађу*, већ да *складиште, сортирају и дисеминирају информације*. Тако долазимо до спознаје да библиотекарство и наука о информацијама стоје лицем у лице. Ако између библиотекарства и науке о информацијама ставимо условно, знак једнакости, онда нова дефиниција библиографије која из тог односа проистиче, јесте да је библиографија скуп информација о одређеној теми коју преносимо другима. Дакле, библиографија се бави информацијом / библиографским податком од настанка до коришћења, омогућавајући бележење /преузимање, прикупљање, организацију података, претраживање и прослеђивање корисницима информације, идеје и производе људског духа на погодан начин.

Растуће засићење информацијама и све већи недостатак времена, значи и повећање захтева за информатичким стручњацима, специјалистима различитих врста, да релеванта претраживања учине бржим и једноставнијим, а своје производе лако доступним. Будућност је у информационим сервисима са ажурираним базама који испоручују библиографске производе институцијама и појединцима на њихов захтев и у сопствене сврхе.

4. Пример добре праксе

Ако смо сагласни да ново библиографско информационо доба узима као неопходан предуслов за израду библиографије комуникативни дигитални документ, онда је Конгресна библиотека у Вашингтону прави пример који треба следити. Конгресна библиотека се припрема за дигитално доба још од шездесетих година прошлог века, када је први пут употребила нову технологију да би сачувала библиографске информације у електронској форми. Већ деведесетих година, библиотека је почела да дистрибуира дигитализоване верзије својих збирки школама и другим библиотекама широм Сједињених Држава. Данас се на веб страници Конгресне библиотеке могу наћи милиони дигитализованих књига и других извора. У данашњем дигиталном окружењу, посетиоци највеће библиотеке на свету не морају да имају директан приступ њеној збирци од 134 милиона књига. Библиотека је дигитализовала своје збирке и учинила их доступним на интернету.

Библиотека је током година учинила доступним на интернету око 14 милиона артикала, уз одређена ограничења. То се пре свега односи на књиге које нису у јавном домену, то јест они извори код којих постоје проблеми у погледу ауторских права. Када је реч о дигитализацији аудио снимака и филмова, пошто се ради већином о делима чија су ауторска права заштићена, неопходно је да добијање дозволе.

Библиотека се невероватно проширила и она више не обухвата само људе који је физички посећују да би користили њене изворе, већ и оне који живе у Кини, Индији, арапском свету, Русији - сви они имају приступ материјалима

који су постављени на интернет. Отуда библиотека сарађује и са УНЕСКО-м - агенцијом УН за науку и културу, како би поставила и збирке библиотека из других земаља на интернет. Ова светска дигитална библиотека је стварно виртуелна библиотека и у њој ће земље из целог света бити на крају у стању да дигитализују своје колекције и да их виртуелно поставе на интернет.

Да ли то значи да је библиотека остале без читалаца, истраживача, библиографа? Виртуелна библиотека не значи да више неће бити потребе да истраживачи посећују највећу библиотеку на свету. Посетиоци овде могу и даље да виде, а понекад и да дотакну, обиље похрањеног и систематизованог знања.

5. Пут којим треба ићи

Светски је тренд да библиотека буде глобални резервоар информација. Питање је, хоће ли и када наши културни и образовни стратези препознати библиографа као део информационог менаџмента и стратешког партнера на путу друштвеног напретка? Неопходне су дугорочне стратегије развоја организационе и образовне инфраструктуре (библиотеке, архиви, факултети), које ће омогућити стварање суштински нових концепција приступа информацијама и изворима. Библиотекари и библиографи морају да се наметну у овом процесу као архитекте и творци структурисаног универзума информација.

Јер, опште је место да се ништа није догодило - ако то библиограф није забележио!

(2011)

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОГРАФИЈА НОВОГА ДОБА

Ретроспективне или националне библиографије књиге су највишег ранга и спадају у капитална, основна, стожерна издања свакога народа. Национална библиографија новог доба пред свеколику библиографску јавност поставља нове захтеве.

1. Библиографско наслеђе

Подстакнута само ентузијазмом, преданошћу и напорима малобројних подвижника, српска библиографија је деценијама стајала на маргинама националног културног прегалаштва. Ако нам такав вид библиографског рада пружа један од одговора о изградњи српског националног бића, онда је он и слика у чему смо и колико напредовали, а колико заостајали за другим земљама и народима, и где нам је место на културној мапи света.

До свођења књижног биланса, српски народ је прошао дуг и приметан пут, преко библиографских бележака у рубрикама смесица и књижевних вести у српској периодици с краја 18. и прве половине 19. века, Новаковићеве *Српска библиографија за новију књижевност: 1741-1867* (1869), волонтерског рада групе ентузијаста окупљених око Павла Поповића, у оквиру Библиографског одсека на Филозофском факултету Универзитета у Београду, оснивања Југословенског библиографског института (1950), до Георгија Михаиловића и његове *Српске библиографије XVIII века* (1964), као претеча пројеката ретроспективне и текуће библиографије српског народа у издању Народне библиотеке Србије.

Југословенски библиографски институт у Београду започео је 1950. године са објављивањем националне библиографије. Редовност у објављивању наведених серија библиографија ЈУБИН је одржавао све до распада СФРЈ. Институт је започео и друге библиографске пројекте: од 1969. године са Библиографијом превода у СФРЈ (од 1992. СРЈ) - излази и даље; од 1971. Библиографијом званничних публикација СФРЈ (СРЈ) - излази и даље, и од 1974. Библиографијом рото штампе и стрипова - такође се и данас објављује. ЈУБИН је оформио Централни каталог страних књига и страних серијских публикација у библиотекама Југославије (штампане после 1919. године), који и данас води.

Овде треба поменути и једну скоро заборављену библиографску серију, наиме од 1959. године Југословенска ауторска агенција објављивала је годишње књижице под насловом *Југословенска књижевност у иностранству*, региструјући преводе књижевних дела наших аутора објављене ван земље. Последња, 25 свеска, изашла је 1985. године.

И Библиотека Матице српске није остала по страни. Њени библиографи су 1981. године започели систематски рад на објављивању публикација издатих и штампаних у Војводини, као и књига војвођанских аутора у издању других домаћих и страних издавача. Из Матичине библиографске радионице изашао је и један број запажених библиографија војвођанских часописа.

Закон о библиотечкој делатности, донесен давне 1994. године, вратио је Народној библиотеци Србије надлежност да израђује и објављује текућу националну библиографију.

Данас, када је окончан рад на ретроспективној библиографији књига и 20 томова *Српске библиографије : књиге 1868-1944* стоје на полицама наших и страних библиотека, када релативно редовно излази текућа српска библиографија (несрећног имена *Библиографија Србије*), и све је доступно у електронском облику, смеши ли се лепша будућност нашој националној библиографији?

Ово питање нас неминовно враћа у библиотеке, природно окружење свих великих библиографских подухвата.

2. Ново доба

Појавом Интернета, глобална мрежа је агресивно почела да утиче на рад библиотека позних деведесетих година прошлог века. „Нове библиотеке“, како вели Питер Брофи, „захтевају нову технолошку инфраструктуру.“¹ Данас је библиографски предлог одређен целокупношћу информационих ресурса доступних путем глобалне рачунарске мреже. Отуда виртуелна библиотека, поред бриге о прикупљању, обради, организацији, чувању, заштити и коришћењу електронских ресурса, сада има задатак садржинске обраде, вредновања и квалитативне селекције електронских публикација. Образовање библиотечко-информационих стручњака, дакле – библиотекара-информатичара, од суштинске је важности код обављања сложених претраживања, избора и вредновања података. Док је некада централизовање прикупљања и описивања материјала ради њене целовитости било пресудно за исцрпност библиографског рада, данас је све више анализа информација и аналитичка обрада електронских докумената који укључују поред текста и слику, звук и видео запис – уобичајена форма библиотечног рада.²

Библиографски простор је проширен квалитативно новим информационим садржајима, што неминовно води реинтерпретацији библиографских производа. Да ли дефинисање нових интелектуалних активности, експанзија информација и генерисање нових знања воде библиографију путем ослобађања неадекватног статуса услужне научне дисциплине? Једно је сигурно - нова „библиографска трансформација знања“ тражи и новог библиографа.

1 Brofi Peter, *Biblioteka u dvadeset prvom veku* (Beograd : Clio, 2005), 142.

2 Жељко Вучковић и Тодоров, Нада, *Култура и читање у времену инјернета*, (Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић”, 2010), 98-99.

3. Библиограф и управљање информацијама

Ово нас враћа на најважнији субјекат библиографије – библиограф-истраживача, стожера сваке, а нарочито националне библиографије. „Ако је чињеница да нема развоја ниједне науке без примене библиографског метода, онда је библиографија глобална друштвена појава чија актуелност никада не замире.“³ Када је појединац у нас, из научних или професионалних разлога упућен на библиографска истраживања, онда је пред њим стрпљив, дуготрајан и скуп посао. Ако, притом, у библиотеци не затекне неког попут легендарне Смиљке Кашић из Народне библиотеке Србије или Радивоја Мићића из Матичине библиотеке – е, онда је препуштен себи и својој научној снажљивости, вештини и умећу.

Поставићу овде једно „богохулно“ питање: Да ли то значи да ће виртуелна библиотека истиснути истраживаче из националних библиотека? Библиограф на националном пројекту, не може се задовољити мета-подацима, њему треба увек више! Он мора и даље да види, да дотакне, провери и пронађе у обиљу похрањеног и систематизованог знања, онај драгоцен податак, коцкицу која недостаје у том прецизном мозаику који се зове библиографија. Рећи ћемо, па светски је тренд да библиотека (читај: национална), буде глобални резервоар информација. Питање је, хоће ли и када наши библиографски стратеги поради на развоју такве организационе инфраструктуре, која ће омогућити стварање суштински нових концепција приступа информацијама и изворима. Библиотекари и библиографи морају да се наметну у овом процесу као архитекте и творци структурисаног универзума информација. Овде, пре свега, мислим на анализу информација и аналитичку обраду докумената. Надаље, отварам нова питања, ако је национална текућа библиографија грађа за будућу ретроспективну библиографију, колико је она исцрпна и колико још посла предстоји неким новим библиографима, њеним творцима? Надам се да је глобална библиографска мрежа довољно исцрпна да нам пружи релевантне податке за *библиографију сербике*, и поуздано нас информише о српској књижној продукцији расутој по свету.

4. Колико кошта библиографија?

Следеће питање које се природно намеће је да ли је библиографија скупа работа? Ако је по дефиницији библиографија обезбеђивање информација институцијама и јавности ради коришћења у сопствене и општенаучне сврхе, колико је онда израда националне библиографије скуп посао? Полазећи од општег места да је *информација* као и њен носилац - *роба* и да има своју вред-

3 Борјанка Трајковић, „За нови поглед на библиографију као науку“, у *Наука и политика: Данашње релације : политика – наука – библиошкарство : зборник радова са научној скупа (Пале, 22-23. мај 2010)*, (Пале : Филозофски факултет Пале Универзитета у Источном Сарајеву, 2011. Књ. 5, том 1.) : 562.

ност, да ли национална библиотека која управља обезбеђивањем тих извора на уређен, координисан начин (било традиционални или електронски), може без прецизног плана и помоћи државе успешно да обавља своју мисију. Не може ни у „белом свету“! Да наведемо најважнија питања о начину управљања фондовима која је навела Комисија за библиотечко-информациону делатност у Великој Британији:

- *Садржај*: дигитализовани текст, слике, звук и све интегрисанији мултимедијални пакети чувају се у личним, локалним, регионалним, националним или међународним базама података, заједно са индексима, каталозима и описима који омогућавају лоцирање садржаја;
- *Повезаносћ*: персонални рачунари, локалне мреже, регионалне и националне мреже, међународне везе, заједно са усмеривачима и програмским системима који мрежни саобраћај упућују у правом смеру;
- *Стручносћ*: вештине – и корисника и стручних посредника – потребне да се прибаве и користе умрежене информације.⁴

(Извор: Library and Information Commission – Комисија за библиотечко-информациону делатност).

Очигледно је функционисање националне библиотеке сложен организам и скупа организација. Подсећам да се у јавним библиотекама у Великој Британији основне библиотечке услуге не наплаћују (коришћење референсних збирки, позајмљивање књига), обезбеђује се бесплатан приступ Интернету, али приступ многим сервисима подразумева плаћање чланарине.⁵

Претраживање и преношење информација никада није било бесплатно. То се плаћало државним средствима, средствима библиотеке, универзитета, институције. За оне информације које се могу наћи у књигама и часописима, библиотеке су обезбедиле изворе, па корисници могу бесплатно, преко својих рачунара да их користе. Колико библиотеке испуњавају очекивања корисника, зависи од њихове библиографске базе, али и од захтевности корисника. Махом, просечни посетилац таквих информационих извора буде задовољен.

5. Порука библиографа

Дакле, израда националне библиографије зависна је од структурисаног интерфејса националне библиотеке. Међутим, библиографски циљеви су историјски одређени. Како се шири граница библиографског универзума, сразмерно напретку укупног академског знања, отвара се могућност да се приступи свему што представља креацију људског ума, успостављањем универзалне библиографске контроле. Притом се не сме заборавити прво би-

4 Brofi Piter, *Biblioteka u dvadeset prvom veku* (Beograd : Clío, 2005), 189.

5 Majkl V. Hil, *Uticao informacije na društvo: Ispitivanje njene prirode, vrednosti i upotrebe*. Prevod drugog prerađenog i dopunjenog izdanja (Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2008), 182.

блиографско правило, пренос информација (података) мора да буде праћено обавезом да се осигура њена тачност. Како је библиографско истраживање захтевније од свих других, сложићемо се, оно што данас чини корпус електронских библиографских база великих српских библиотека, недовољно је за озбиљан национални библиографски посао.

Поделила сам са вама, колеге, нека своја професионална размишљања на задату тему, отворила, надам се, нека питања, и само осенчила проблеме са којима се суочава наша национална библиографија новог миленијума. Уверена сам да и библиографију чека светла будућност, са довољно стручних и професионалних библиотекара, спремних за нова библиографска прегнућа.

(2012)

ШТА ЈЕ ДОБАР БИБЛИОГРАФСКИ ПРОИЗВОД

Свако од нас који се бар једном окушао у библиографском послу, записао се, шта је добра библиографија. Отуда овде међу стручњацима и зналцима, право је место да о томе прозборим.

Ако је чињеница да нема развоја ниједне науке без примене библиографског метода, онда је библиографија глобална друштвена појава чија актуелност никада не замире.

Библиографија као информациони трезор

Било да је реч о библиографији 19, 20. или 21. века, у њеној основи увек стоји човек и информација. Тај аспект *документ-корисник* одређује библиографију као једно од комуникационих средстава општења и повезивања људи. Руска библиографска школа потврђује ове наводе кроз тврдње Вохришеве: „Библиографија је друштвена институција која има функцију очувања и преношења вредности с генерације на генерацију.“¹

Питање које деценијама заокупља све оне који се баве израдом библиографија, али и оне који библиографију посматрају са теоријског становишта, јесте који су то параметри за поуздану оцену библиографског производа. Отварају се и друга питања: докле ће библиографија бити обележена печатом личности која се њоме бави?

Растуће засићење информацијама и све већи недостатак времена, значајне и повећање захтева за информатичким стручњацима, специјалистима различитих врста, да релевантна претраживања учине бржим и једноставнијим, а своје производе лако доступним.

Задаци који се постављају пред савременим библиографима је како ићи у корак са новом друштвенополитичком и социокултурном ситуацијом; како у окружењу нових информационих технологија које повећавају ефективност научног рада применити одговарајуће библиографске методе, и најзад како професионализовати делатност и утемељити статус специјалисте?

Пошто обим информација расте, повећава се и обим знања којим је потребно овладати, па се природно мењају и вештине које су нам потребне. Да пођемо од улоге библиотеке. Ако је она данас, како Брофи каже, „институција заснована на информацијама“ која бира, набавља, организује, складишти

1 Маргарита Георгијевна Вохришева, „Библиографија на размеђи векова“, у *Библиотека као ошледало васељене : Оиледи из савремене руске науке о библиотекарству*. Изабрао, приредио и превео Добрило Аранитовић (Београд : Службени гласник; Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натосевић“, 2009), 378.

и чини доступним информације, а оне су предмет сваког библиографског пројекта, колико од њених информационих ресурса (база, каталога, фондова), зависи и библиографски производ. Сложићемо се – много. Међутим, усмереност на садржај библиографских база убрзо ће нас довести до открића о њиховој непотпуности, ограничености, недовољности. Ако је још предмет библиографије лоциран у периодичним публикацијама, онда је наш проблем практично нерешив, док не посегнемо за традиционалним начином – прелиставањем и пописивањем *de visu*. Колико то изискује труда, времена, концентрације и колико су грешке неминовне – вама овде не треба говорити.

Библиографски метајезик

Универзалност и стандардизација библиографског метајезика предуслов је свеопштој доступности библиографског штива. Примарни задатак библиографског метајезика, вели Светлана Јанчић у тексту *Концепти библиографског метајезика*, јесте да допринесе остварењу пројектованих библиографских циљева, олакша комуникациони процес и омогући слободан приступ забележеном знању.

Семантика библиографског метајезика базирана је на везама еквиваленције које се успостављају између изворне јединице и њених репродукција (факсимили, више примерака једне јединице); дериватне везе које успостављају однос између јединице и њених модификација (изворно дело и превод, изворно дело и прерада, различита издања истог дела); описне везе које се формирају између библиографске јединице и критике или коментара; везе које се успостављају између целине и дела (садржајно самостални радови у једној целини, ограниченој или неограниченој); пропратне везе које настају између јединица које се допуњују, или између главне јединице и оне која је допуњује; секвенцијалне (надовезујуће) везе које означавају односе између библиографске јединице која наставља другу јединицу или јој претходи (карактеристично за континуиране изворе); везе заједничких карактеристика које се успостављају између две библиографске јединице повезане истим аутором, насловом, предметом или језиком.²

Теоријски утемељен оквир за проучавање структуре библиографског метајезика развија Илејн Свенонијус у студији о онтолошком приступу организовању информација.³ Као доследни следбеник информатичке теорије система, Свенонијус полази од FRBR14 модела, у коме библиографски универзум означавају ентитети од интереса за кориснике, атрибуту који их дефи-

2 Светлана Јанчић, „Концепт библиографског метајезика“. Приредила Ана Савић. Доступно на: http://nb.rs/view_file.php?file_id=2859.

3 Пејн Свенонијус, *Интелектуална основа организовања информација*. Прев. Љиљана Ковачевић (Београд : Narodna biblioteka Srbije : Clio, 2007), 54-58.

нишу и односи коју се успостављају међу њима. Ауторка представља и посебна начела развијена у англо-америчкој каталожкој теорији и примењена у пракси:

- начело примерености кориснику (интерес корисника је битан при доношењу одлуке о обликовању описа);
- начело опште употребе (усклађеност нормираног речника са речником већине корисника);
- начело представљања (структура библиографског описа одражава карактеристике ентитета);
- начело тачности (верно приказивање описаног ентитета);
- начело довољности и нужности (описи не треба да садрже сувишне елементе);
- начело значајности (укључивање у опис само библиографски значајних елемената);
- начело стандардизације (опис стандардизован у мери у којој је то могуће; стандардизација се у принципу опире променама, па Свенонијус указује на могућност да се стандардизација ограничи само на аспекте који су битни за идентификацију дела и документа, што у пракси резултира постојањем обавезујућих и изборних правила);
- начело интеграције (опис свих врста грађе треба да је утемељен на заједничком скупу правила у мери у којој је то могуће).⁴

Најзначајнији метаподаци у библиографском опису су идентификатори дела. Међу тим подацима кључну улогу има концепт ауторства као фактор окупљања свих издања дела једног аутора, као и свих дела тога аутора. Обликовање језика документа заснива се на начелу интеграције, која подразумева јединствен приступ опису докумената, независно од њиховог материјалног облика, и начелу довољности и нужности према коме опис треба да садржи само описне елементе од значаја за идентификацију и проналажење релевантног документа.⁵

Технолошки напредак утиче на све брже промене библиографских циљева што дестабилизује утврђену теоријску основу и има тенденцију разбијање структуре библиографских података. Механизми који обезбеђују степен чврстине језика засновани су на флексибилном референтном оквиру, који прати и разуме динамичне промене у сфери информационог и корисничког универзума, прилагођава им се и повезује их. У таквим околностима библиографски метајезик може да очува и унапреди своју посредничку улогу.

Погледајмо како велики библиографски системи (читај, библиотеке), у пракси функционишу као глобални информациони центри.

4 Исто, 101-102.

5 Исто, 126.

Пример добре праксе

Ако смо сагласни да ново библиографско информационо доба узима као неопходан предуслов за израду библиографије комуникативни дигитални документ, онда је Конгресна библиотека у Вашингтону прави пример који треба следити. Конгресна библиотека се припрема за дигитално доба још од шездесетих година прошлог века, када је први пут употребила нову технологију да би сачувала библиографске информације у електронској форми. Већ деведесетих година, библиотека је почела да дистрибуира дигитализоване верзије својих збирки школама и другим библиотекама широм Сједињених Држава. Данас се на веб страници Конгресне библиотеке могу наћи милиони дигитализованих књига и других извора. У данашњем дигиталном окружењу, посетиоци највеће библиотеке на свету не морају да имају директан приступ њеној збирци од 134 милиона књига. Библиотека је дигитализовала своје збирке и учинила их доступним на интернету.

Библиотека је током година учинила доступним на интернету око 14 милиона артикала, уз одређена ограничења. То се пре свега односи на књиге које нису у јавном домену, то јест они извори код којих постоје проблеми у погледу ауторских права. Када је реч о дигитализацији аудио снимака и филмова, пошто се ради већином о делима чија су ауторска права заштићена, неопходно је да добијање дозволе.

Библиотека се невероватно проширила и она више не обухвата само људе који је физички посећују да би користили њене изворе, већ и оне који живе у Кини, Индији, арапском свету, Русији - сви они имају приступ материјалима који су постављени на интернет. Отуда библиотека сарађује и са УНЕСКО-м - агенцијом УН за науку и културу, како би поставила и збирке библиотека из других земаља на интернет. Ова светска дигитална библиотека је стварно виртуелна библиотека и у њој ће земље из целог света бити на крају у стању да дигитализују своје колекције и да их виртуелно поставе на интернет.

Хоће ли библиотека остале без читалаца, истраживача, библиографа? Виртуелна библиотека не значи да више неће бити потребе да истраживачи посећују највећу библиотеку на свету. Посетиоци овде могу и даље да виде, а понекад и да дотакну, обиље похрањеног и систематизованог знања.

Професија библиограф

Искуство и знање је од велике је важности у библиографском послу. Дакле, ко је библиограф савременог доба - креатор доброг производа?

Ако бисмо покушали да дефинишемо корпус неопходног знања једног библиографско-информационог стручњака, онда је то пре свега познавање вештина и знања за коришћење алата у проналажењу информација. А, где се то учи? Одговор је НИГДЕ! Да би библиограф био мајстор од заната, неопход-

на је нова стручна припрема кадрова за обављање библиографских задатака. Дакле, школовање специјалисте – библиографа. Убрзани развој протока електронских информација на Интернету и његовим апликацијама – између осталих и базама великих библиотека, води ка постављању питања о неопходној обуци, али и местима на којима ће се вршити таква врста образовања. Логичан одговор који се одмах намеће - на факултетима, наравно. Али, није тако. Занимање *библиограф* стиче се учењем од искусних и праксом, исто као и *археограф*. Ако би којом срећом, постојала на катедрама које се баве школовањем библиотекарa и специјализација за ову врсту занимања, онда би интелигентно организовање информација било међу најтраженијима вештинама. Да је мудрости и знања, библиограф-информатичар био би обавезни члан истраживачког тима, кључна спона за размену и окупљање информација током домаћих и међународних истраживачких пројеката. Стратешко је размишљање како омогућити библиотекарима/библиографима да кроз институционалне канале преузму водећу улогу у академском окружењу, израдом информационих производа високог квалитета.

Будућност

Која је моја визија библиографа новог доба? Он ће се бавити дигиталним информационим облицима и огромним бројем различитих формата докумената. Оспособљен за рад са униформним индикаторима у специјализованим областима људског знања, он ће бити тај који артикулише национални електронски директоријум за доступност информационог универзума и испоруку његових садржаја.

Будућност библиографије лежи у информационим сервисима са ажурираним базама који испоручују библиографске производе институцијама и појединцима на њихов захтев и у сопствене сврхе. Само тада библиограф постаје део информационог менаџмента и стратешки партнер на путу друштвеног напретка.

(2012)

БИБЛИОГРАФИЈА КАО ОРГАНИЗОВАНИ УНИВЕРЗУМ ИНФОРМАЦИЈА

Библиотеку будућности, Питер Брофи види мање као место где се чувају информације, а „више улаз кроз који ће студенти и факултети приступати огромном броју информационих извора широм света“¹. Да је његово предвиђање тачно, доказ је како више нико озбиљан не тврди да су библиотеке *чувари* и ексклузивни *поседници* информација. Тако би нова дефиниција улоге и задатка библиотеке била да корисницима омогући приступ и коришћење информација које су им потребне. Догађај који је у прошлом веку најдраматичније утицао на системску промену организовања информација, била је рачунарска револуција.

Како се количина публикованих публикација у последњим деценијама енормно повећала, многе институције, јавне, званичне, академске, комерцијалне или приватне, дакле и библиотеке, имају сопствени начин груписања за управљање информацијама и документима. Традиционалне библиотеке не покушавају да похране информације посебно, оне похрањују групе, то јест књиге и часописе који садржи те информације. Рачунарске мреже омогућавају коришћење традиционалних библиотека, електронски каталози и библиотеке које их поседују, комуникативнији су јер омогућавају лакше проналажење докумената.

Различитим изворима информација може се приступити и преко познатих Web страница и великих претраживача који садрже милионску количину информација, типа Google и Yahoo. То је још један облик претраживања коришћењем природног језика само делимично организованих информација које се налазе негде изван библиотека и у општем су добру.

Ако је по дефиницији задатак библиографије организација информација према задатим критеријумима, онда су библиографи у великом проблему. Циљ који дефинише систем за организовање информација јесте да окупи у суштини исте информације, раздвоји оне које се унеколико разликују, тако да буде економичан, да координира са прошлошћу и да користи све предности савремених технологија. Библиографија, као организовани универзум информација, с једне стране се суочава са бесконачном и загонетном разноврсношћу универзума информација, а да би одговорила на задату тему, мора да реши проблем дефинисања информације у складу са политичким и технолошким прогресом.

Наведеним проблемима бави се Илејн Свенонијус у књизи *Интелектуална основа организовања информација*, и истиче немогућност разликовања дефиниције појма *дело* јер се преклапа са дефиницијом *информације*². Про-

1 Ilejн Svenonijus, *Intelektualna osnova organizovanja informacija* (Beograd : Narodna biblioteka Srbije: Clio, 2007), 31-32.

2 Исто, 31-32.

блем није занемарљив јер дефиниција информације одлучује шта се организује и како се организује.

Појава дигиталног документа изменила је природу ентитета (документа) које организујемо, али и начине на које то радимо. Томе је допринео убрзан технолошки прогрес који је приморао библиографске системе да прошире појам *праћа* и да уз књиге укључе и све друге носиоце информација. Књига у традиционалном смислу те речи, подразумева физички објекат, лако се идентификује и садржи целовиту информацију. Дигитални документ, иако дат у пуном тексту, нестабилан је, границе му нису омеђене, подложен је променама и самим тим има проблем са идентитетом. “Документ је генерички појам који означава објекте као носиоце информација”, тврди Ив-Франсоа Ле Коадик у својој књизи *Наука о информацијама*³, а информацију дефинише као “записано сазнање (регистровано) у писаној (штампаној или дигиталној), усменој или аудио-визуелној форми на неком медијуму”. Електронски системи, као супертржиште информација, скраћују време неопходно за реализацију истраживачког задатка и за обраду података. “Информациони системи, информациони сервиси, информациони производи”, истиче Ле Коадик, “намењени су томе да пруже одговоре на информационе потребе бројних и разноврсних корисника који ће информације које добијају користити у различитим облицима и за различите сврхе”⁴. Промена носиоца, односно медијума који модификује простор-време информације води нас од Интернет сервера преко документационог центра до библиотеке, од књиге преко новина до часописа, од банке информација преко реферативног билтена до библиографије.

С друге стране, политички прогрес агресивно намеће глобализацију – свет као глобално село – давно дефинисано у *Гуџемберџовој галаксији* Маршала Меклуана. Опсег библиографске контроле, са локалног нивоа подиже се на ниво универзалног. Ту се појављује други проблем, техничке природе: како омогућити постојање локалних варијанти без поништавања стандарда који помажу универзалну децималну контролу.

Најупорнији извор проблема, слажу се сви савремени теоретичари, оно што највише омета библиографску контролу, јесте *језик* који се користи за приступ информацијама. „То је савршено уређен језик, свака ствар има само један назив, а један назив се односи на само једну ствар“, каже Свенонијусева и наводи пример како је Лајбниц „замисљао језик тако ослобођен нејасноћа да би два човека који се расправљају могли да разреше разлике једноставно рекавши: Хајде да израчунамо“⁵. Наравно да су такви језици вештачки, јер природни језици су богати вишеслојним значењем. А то даље узрокује проблем у комуникацији са системом за проналажење информација. На пример, дело познато под више назива, представљаће проблем за корисника, ако је у претраживање унео вишезначни термин.

3 Iv Fransoa Le Koadik, *Nauka o informacijama* (Beograd : Clio : Narodna biblioteka Srbije, 2005), 9.

4 Исто, 118.

5 Пејн Свенонијус, *Intelektualna osnova organizovanja informacija* (Beograd : Narodna biblioteka Srbije: Clio, 2007), 32.

Дакле, од свих послова везаних за организовање информација, најзаметнији је конструкција недвосмисленог описног језика, оног који уводи систем и метод у природни језик и који истовремено омогућава истраживачу/библиографу проналажење информације, употребом њима познатих назива. Не може се поћи од претпоставке да он зна све посебности различитих издања, и зато с правом ту информацију очекује од каталога. Дакле, динстинкција између информације и њених варијација облика, ствара терминолошку збрку пуну синонима и квазисинонима.

Библиографски системи који организују информације чине више од окупљања потпуно истих информација, њихов је циљ да окупе и скоро исте информације. Шта подразумевамо под *скоро истие информације*? То су издања истог дела која суштински имају исти садржај, а разликују се у илустрацијама, језику, формату. Библиографи наравно знају да се значајне разлике морају идентификовати, зато укључују записе за различита издања у одговарајући низ, у његов организациони контекст. Груписање има своје сигурно место у библиографском дискурсу, снажно подржава примарни циљ организовања информација - а то је сакупити исте ствари.

Пет задатака стоји пред библиографом: налажење, идентификација, одабирање, прибављање (обезбеђење приступа) и *навигација* (кретање кроз библиографску базу података), термин који 1953. године увео Пирс Батлер. Он описује библиографију као начин на који се цивилизован човек креће кроз библиографски универзум. Термин је одлично одабран јер јасно илуструје заметан истраживачки пут при трагању за информацијама. Библиографски системи и правила за успостављање библиографских релација мапирају библиографски универзум и служе да олакшају навигацију. Дакле, налажење, идентификација, одабирање, прибављање и навигација, чине циљеве целовитог библиографског система.

Радна група под покровитељством Међународне организације библиотечких удружења и институција (IFLA), 1998. године редефинисала је циљеве библиографског система, тзв. Париска начела, усвојена на Конференцији о начелима каталогизације у Паризу 1961. године.

Циљеви целовитог библиографског система које је IFLA формулисала гласе:

- *Лоцирајти* ентитете (документа) у датотеци или бази података, на основу претраживања у којем су коришћени атрибути или односи тих ентитета:
 - а. наћи један ентитет – налажење као циљ;
 - б. лоцирати скуп ентитета који представљају:
 - све докуменате који припадају истом делу,
 - све докуменате који припадају истом издању,
 - све докуменате датог аутора,
 - све докуменате о датом предмету,
 - све докуменате дефинисане по другим критеријумима (на пр. музичке или кореографске нотације, звука, слике, објекта, покрета итд.);

- *Идентификовати* један ентитет (тј. потврдити да документ описан у запису одговара траженом или успоставити разлику између два или више ентитета сличних карактеристика);
- *Одабрали* документ који одговара захтевима у погледу садржаја, физичког формата итд, или одбацити ентитет који не одговара);
- *Прибавили или обезбедити приступ* описаном документу (набавити куповином, позајмицом итд, или му приступити електронски, онлајн везом);
- *Креирали се* базом података (тј. наћи дела која са траженим имају атрибуте који су еквивалентни, или су асоцијативно или хијерархијски повезани).⁶

Већ на први поглед јасно је да је формулација мањкава, али то је већ тема за неку другу причу.

Ако се делотворност једног система за приступ информацијама мери знањем уложеним у његову организацију, онда модели који унапређују структуру библиографског језика представљају интелектуалну основу организовања знања. Обезбеђивање информационе писмености на високом нивоу, подразумева националну стратегију и улагање националних средстава у информационо-комуникациону технолошку опрему, од најмањих библиотечких центара, као што су школске библиотеке, до највећих – универзитетских и националних библиотека.

И без обзира на енормне стручне и финансијске напоре које развијена друштва улажу у дигитализацију, „белетристика и небелетристика показују да још увек има толико информација објављених у штампаном облику, да ће библиотеке још много година бити неопходне као примарни начин приступа тим информацијама“⁷, слаже се Мајкл Хил у књизи *Утицај информације на друштво*. Јер ако нам мрежа не да одговор, или не да потпуну информацију, следећи корак је приступ библиотечкој традиционалног грађи.

До тада, за сваки озбиљан библиографски рад, каталози опстају, иако су промене у организацији система и редефинисању библиографских циљева и начела сасвим реалне и неминовне.

Каква год средства користили у остварењу библиографског задатка, на почетку пута мора да стоји библиотека која представља портал ка глобалном универзуму информација.

(2010)

6 Pejn Svenonijus, *Intelektualna osnova organizovanja informacija* (Beograd : Narodna biblioteka Srbije: Clio, 2007), 41.

7 Majkl V. Hil, *Uticao informacije na društvo* (Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2008), 136.

ЗНАМЕНИТЕ СРПКИЊЕ : ПРВЕ СРПСКЕ БИБЛИОТЕКАРКЕ (ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ БИБЛИОТЕКАРСТВА)

Животне приче појединих знаменитих српских жена XIX и прве половине XX века нису само приче о образованим и даровитим особама. То су, много више, повести о једном патријархалном времену, у којем су жене властитом несрећом плаћале цену настајања нове српске државе, социјалног и духовног раслојавања и мукотрпног и спорог стварања српске интелигенције. У односу на европске, наше жене деловале су у неповољнијим економским и социо-културним условима. Отпор патријархата великим напорима за образовање и еманципацију жена имао је одраза и на њихову животну судбину. То су најбоље осетиле оне које су у Србији биле првакиње у својим професијама: Милица Стојадиновић Српкиња (1828, Буковац - 1878, Београд) песникиња и прва жена ратни извештач, Катарина Ивановић (Веспрем, 15. мај 1811— Столни Београд, 22. септембар 1882) прва жена академска сликарка, др Драга Љочић (Шабац, 28. фебруар 1855 — Београд, 5. новембар 1926) прва жена лекарка и оснивач Српског лекарског друштва, Јелисавета Начић (Београд, 31. децембар 1878 — Дубровник, 6. јун 1955) прва жена дипломирани архитекта и први главни архитекта града Београда, Ана Гођевац Суботић (Књажевац, 01. XII 1890 - Њујорк, 11. VI 1983) прва жена доктор права, Ксеније Атанасијевић (Београд, 5. фебруар 1894 — Београд, 28. септембар 1981) прва жена доцент у Краљевини СХС и прва жена која је докторирала на Београдском универзитету (1922), Мага Магазиновић (Ужице, 1882 – Београд, 1968) прва библиотекарка, прва новинарка и прва балерина. Ово су Српкиње које су заорале прву бразду на пољу образовања.

Прва српска библиотекарка

Истражујући борбу српске жене на пољу образовања и професионалног потврђивања, у жижи нашег интересовања су биле библиотекарке.

Библиотекарски посао данас сматрају „женским“ занимањем; да је то истина потврђује чињеница да број библиотекарки далеко премашује број њихових колега ангажованих у библиотекама.

Међутим, мало је познато да је учешће жена у библиотечким пословима постало знатније тек између два светска рата. Да ли су прве издавачице књига и манипуланткиње биле само надничарке у библиотеци? Сва је прилика да јесу.

Бавећи се историјом српских библиотека до почетка Другог светског рата, открили смо да се прва жена у библиотекарству појавила тек почетком

прошлог века, дакле седамдесет година након оснивања српске националне библиотеке – Народне библиотеке у Београду. Жене су као писари, руковоаци, манипуланткиње, књижничарке и библиотекарке обележиле наше предратно библиотекарство, зато ћемо се подсетити најзначајнијих.

Прва жена - библиотекарски чиновник била је Магдалена Мага Магазиновић. Године 1904. потписом Министарства просвете постављена је за писара Народне библиотеке у Београду, како наводи Љубица Марковић у тексту *Жене у библиотекама* објављеном у београдском часопису „Женски покрет“ (Марковић 1935: 123). На том послу остала је само осам месеци, одакле је отишла за професора Прве женске гимназије. У Библиотеку је примљена заузимањем књижевника и библиотекара Милована Глишића, а противно жељи управника Јована Томића. Глишић је био убеђен да „библиотекарско занимање врло много одговара жени, јер је и библиотека дом у који жена уноси реда и укуса“ (уп. Марковић 1935: 123). Завршила је Вишу женску школу у Београду, а потом 1904. године на Великој школи дипломира филозофију код чувеног професора Бране Петронијевића. Током студија основала је Женско студентско друштво. У Берлин одлази 1909. године и уписује студије глуме у школи Макса Рајнхарта (1873-1943), позоришног редитеља и глумца, који је реформисао позориште 20. века. Похађа курс балета и калистеније (телесно вежбање ради јачања снаге и лепоте, нарочито код младих девојака), код Шарлоте Шнитер, управнице берлинске Опере. Присуствује часовима слободног плеса у школи Исидоре Данкан, коју у том тренутку води њена сестра Елизабета Данкан (1874-1948). Вративши се у Београд, октобра 1910. године, по одобрењу министра просвете Јаше Продановића, отвара „Уметничку школу за ритмику и пластику“.

У свом богатом и плодном животу, Мага Магазиновић је утирала пут самосвесној и образованој жени. Била је удата за великог пријатеља Срба, чувеног истраживача, слависту Герхарда Геземана (1888-1948). Била је прва жена новинар у тек основаном дневном листу „Политика“, жена европског образовања и ширине, потпуно несхваћена у ускогрудој београдској средини. Занимљива је чињеница да ни др Гаврило Ковијанић у својој *Архивској траћи о Народној библиотеци у Београду* нигде не наводи податке, нити цитира документ који сведочи о њеном доласку у Народну библиотеку, као ни др Миrash Кићовић у *Историји Народне библиотеке у Београду*. Да није било библиотекарке Љубице Марковић, име Маге Магазиновић заувек би нестало са кондуит-листе првих српских библиотечких радница.

Библиотекарке између два рата

Једна друга жена која двадесетак година после Маге Магазиновић започиње са радом у Народној библиотеци, заслужује да буде споменута - то је Људмила Ж. Михаиловић. Као младу студенткињу филозофије и другарицу

своје трагично преминуле кћери, Јован Томић је прима за руковаоца у Библиотеку, 1923. године. Људмила Михаиловић биће преведена у писара 1929. године, а већ 1931. она постаје библиотекар Народне библиотеке. У њој остаје све до 1953. године.

Она је редактор једне од ретких текућих националних библиографија у међуратном периоду - *Југословенске библиографије књиџа, часописа и новина за 1933. годину*. Руководећи се препорукама професора Павла Поповића и Уроша Џонића, Српска краљевска академија одобрава штампање ове књиџе.¹ У изради ове кумулативне текуће националне библиографије учествовали су библиотекари Народне библиотеке: Александар Паришев (новине), Софија Стојановић и Људмила Михаиловић (часописи) и Софија Матић (књиџе и колекције).

По отварању Универзитетске библиотеке за руковаоце су постављене две универзитетски образоване жене, Љубица Марковић и Милица Војиновић, које су већ 1931. унапређене у библиотекаре. Од 1925. као писар дневничар у Библиотеци ради Смиља Мишић, која доцније постаје књиџничар, а у послератном периоду она је истакнути библиотекар и управник Библиотеке САНУ. Љубица Марковић једна је од покретача и иницијатора за оснивање стручног друштва библиотекара. Друштво југословенских библиотекара основано је при Универзитетској библиотеци 1931. године. У Библиотеци је Љубица Марковић двадесет година руководила целокупном обрадом југословенске и словенске књиџе, затим Одељењем славистике као одличан познавалац руског језика (поред руског, служила се чешким и пољским).

Објавила је око 20 прилога из области библиотекарства и пет засебних монографских публикација. У поменутом чланку *Жене у нашим библиотечкама*, Љубица Марковић износи став о све бројнијем присуству жена у библиотекарству образлажући то, између осталог, и тиме што је библиотекарство професија у којој се исказују све позитивне особине нашег пола: велика стрпљивост, уредност и урођени смисао за „вођење куће”, што је у организационом смислу, за сваку библиотеку веома важно.

На крају текста она је визионарски наслутила судбину наше професије у будућности: „Њој (жени) не смета ни што ова служба, нарочито због економске кризе, није довољно награђена и што не пружа изгледа за каријеру (...). Треба, заиста имати много идеализма па радити посао недовољно плаћен“, вели библиотекарка Љубица Марковић у тексту писаном пре 78 године (уп. Марковић 1935: 123). По актуелности теме, као да је данас писан. Заједно са Милицом Војиновић, Марковићева је редактор за београдски део *Библиографије књиџа женских писаца у Југославији*, објављене, у издању Удружења универзитетских образованих жена у Југославији, 1936. године.

Још једно велико име у библиотекарству везано је за Универзитетску библиотеку у Београду, то је име Милице Продановић (1897-1992). Њен

1 1935. године објављена је у едицији Посебних издања.

занимљив животопис, вреди да буде испричан. Рођена је у Медвеђи, срез депотовачки, у трговачкој породици. Гимназију и матуру завршила је у Београду 1918. године, и на технички факултет се уписала 1919. године, али већ 1920. прелази на Правни факултет, јер нема средстава за школовање. Дипломирала је на београдском Правном факултету тек 1939. године. Од септембра 1920. године ради у Министарству просвете. Тада се и удаје за Бору Продановића, сина контроверзног Јакова Јаше Продановића - публицисте, радикалског, а после Првог рата републиканског првака, народног посланика, министра у влади Стојана Новаковића, али и министра у првој комунистичкој влади ФНРЈ, књижевног и културног историчара и академика.

Пре Првог светског рата Бора Продановић је припадао кругу национално-револуционарне омладине и био је добровољац у Балканским ратовима. Милица и Бора Продановић су имали троје деце, Зорана, рођеног 1921. године, који је умро 1927, Даницу, рођену 1929. године и Борјану, рођену 1930. године. Бора Продановић, новинар, правник и адвокат, као комуниста често је хапшен и прогањан, а супруга и деца делили су његову судбину. Од 29. децембра 1924. године Милица Продановић ради у Свеучилишној књижници у Загребу. Али, 1930. године Бора је приморан да напусти Загреб, породица долази за Београд и Милица од јануара 1931. године ради у Универзитетској библиотеци у Београду.

Била је један од три библиотекара који су се за време рата затекли у Библиотеци и највише је страдала. Прогоњена и затварана, у логору на Бањици провела је више од три месеца. После затвора и дужег одсуствовања ради опоравка, пензионисана је 1943. године. Супруг Бора одлази у партизане 1941. године и гине на Сутјесци 13. јуна 1943. године.

По ослобођењу, Милица Продановић постала је први управник Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду и на том месту је остала до 1961. године.

Године 1931. када је основано Друштво југословенских библиотекара, Милица Продановић се одмах активно укључује у рад Друштва настојећи да се библиотекарство као струка организује, радећи тада као представник секције хрватских библиотекара. Учествује у оснивању Друштва библиотекара Србије 1947. године и девет наредних година је председник Друштва, потом његов доживотни почасни председник. Када је 1949. године оформљен Савез библиотекара Југославије, Милица Продановић је наредне четири године његов први председник, а током следећих девет година она је потпредседник Савеза. Са истакнутим библиотекарима Србије покреће 1948. године стручни часопис „Библиотекар“ и уредник је часописа пуних тринаест година. Била је и председник Комисије за доделу виших библиотекарских звања, члан Комисије за полагање стручних државних испита, иницирала је оснивање Библиотекарске школе у Београду, покренула је израду првих Правила за каталогизацију које је издало Друштво библиотекара Србије, написала је већи

број стручних радова и учествовала на многим културним манифестацијама, посебно на онима везаним за библиотекарство.

Народна библиотека Србије добила је 1995. године на дар породичну библиотеку Продановића – Јаше, Боре, Милице и Борјане. Ова библиотека целина садржи 3776 публикација, а поклоњена грађа драгоцен је и као културна и научна вредност, али и као сведочанство о угледним члановима ове породице, њиховим животним и професионалним интересовањима (Мр Светлана Мирчов: Библиотека целина Милице и Борјане Продановић, елек.).²

И да хоћемо, причу о заслужним библиотекаркама не можемо окончати без Марије Илић-Агапове. На место библиотекара Библиотеке града Београда постављена је 8. јуна 1929. године, само осам месеци пошто је актом Општине београдске основана ова јавна градска библиотека. Кћи Книнске крајине, потекла од сељака - виноградаря чије порекло води од хајдука, најмлађе од тринаесторо деце мајке Марије, Марија Илић задојена је још од најранијег детињства истинским српским родољубљем. Њено школовање започиње преко руског Института за девојке на Цетињу где је од 1908. до 1911. године, матуре у сплитској Државној реалки 1918, до дипломе Правног факултета са докторатом у Загребу 1923. године. Жеља да студира историју код Станоја Станојевић доводи је у Београд, где се 1931. уписује на Филозофски факултет.

Међутим, послови библиотекара неодољиво је привлаче и она свој живот и стручни позив трајно везује за библиотеку и музеј. Полиглота (говорила је руски, француски, енглески, италијански, знала латински, а добро се служила чешким језиком), била је и велики поборник права жена. Волела је Београд и Београђане. Одужила се књигама својим највећим љубавима: Београду - делом *Илустрована историја Београда*, објављеним 1931. поводом 125 година од ослобођења града од ропства, и библиотекарству - књигом *Јавне библиотеке*, из 1934. године.

Марија Илић од 1930. године Агапова, када се удаје за лекара Максима Агапова, посветила је цео радни и животни век библиотекарству. Тешко је укратко набројати шта је све написала, подстакла и организовала када је библиотекарство у питању. Можда рећи само најважније: један је од оснивача Друштва југословенских библиотекара и учесник на Конгресу библиотекара 1931. у Загребу. Аутор је првог програма рада Градске библиотеке, а чланцима *О модерним Библиотекама* и *Методе савремених ојштинских и народних библиотеке* објављеним у „Општинским новинама“ јула и октобра 1929. године, упознаје јавност са проблематиком рада библиотека код нас, али и у свету (у Русији, Америци, Енглеској и Немачкој). Исте године, по одржаном Првом међународном конгресу библиотекара у Риму, Агапова је та која даје оцену рада скупа и према светским мерилима вреднује место српског библиотекарства. Ради стручног усавршавања путује у Мађарску, Чехословачку, Немачку и Аустрију.

2 http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=514 (преузето 15. 5. 2013).

Будући упозната са децималном класификацијом и њеним предностима, уводи у Библиотеку обраду књига према децималној класификацији америчког теоретичара библиотекарства Мелвила Дјуи-а (Melvil Dewey, 1851-1931) састављеној још 1874. године, ради на модернизацији каталога и предузима кораке да све књиге буду евидентирани ради централне каталогизације. Схватајући да модернизација библиотекарства започиње образованим библиотекарском, она по узору на слична предавања у Белгији и на предавања Хавкине у Москви, планира организовање сличних библиотекарских курсева у нас.

Тако, стручно образовање библиотечког кадра, захваљујући Агаповој, свој зачетак има у Библиотеци града и то 1934. године када је она организовала „Први библиотекарски курс Библиотеке Општине града Београда“.

Као стручњак широких видика, она уочавајући празнине у просветном раду, настоји да се овим курсевима “попуни празнина, да се уклони један велики недостатак код нас; да се просветни радници оспособе за један важан посао коме сад нису вични“ (Дурковић-Јакшић 1995: 100). Тако је, пре више од пола века, Агапова покренула неке теме и проговорила о проблемима актуелним и данас.

Марија Илић Агапова је написала и велики број радова о правима жена. Била је активиста женског покрета. Грађа коју је сакупила за Библиотеку и Музеј града Београда је била основа за Историјски архив Београда. За управника Музеја града Београда постављена је 1941. године. Отказ је добила 1945. попут многих јавних и културних радника који су радили за време окупације. Године 1947. је пензионисана, након чега се бавила превођењем и наставом руског и италијанског језика.

Универзитет и библиотекарке

Међу наше прве библиотекарке убрајамо и Ксенију Атанасијевић. Уз Исидору Секулић и Аницу Савић-Ребац, Ксенија Атанасијевић спада у ред најобразованијих Српкиња предратног периода. Расла је уз оца Светозара Атанасијевића, лекара, управника Државне болнице у Београду, а удала се за Милана Д. Марковића, такође лекара, али и књижевника. Пошто је завршила студије философије са примењеним философским дисциплинама и класичним језицима на Филозофском факултету у Београду, Атанасијевићева ради усавршавања путује у Женеви и Париз, одакле се враћа и докторира у Београду. Атанасијевића је прва жена која је на Београдском универзитету стекла титулу доктора наука: 22. јануара 1922. године са највишом оценом одбранила је тезу „Бруново учење о најмањем“. У комисији којом је председавао чувени професор Брана Петронијевић били су и Милутин Миланковић и Веселин Чајкановић. Изабрана је за првог и постала једина жена доцент на Београдском универзитету у Краљевини Југославији. На Филозофском факултету је држала предавања из античке, средњовековне и новије философије и

предавања из естетике. Међутим, подозрева и патријархална београдска средина не прихвата овај бриљантан ум и 1936. године, бежећи од интрига, она подноси оставку на звање доцента. Наредне године др Ксенија Атанасијевић проводи у раду у Министарству просвете као наставни инспектор, и као библиотекар у Универзитетској и Народној библиотеци. Хроничар Народне библиотеке др Мираш Кићовић бележи да је Ксенија Атанасијевић „додељена на рад“ у Народну библиотеку 2. јануара 1941. године, а пензионисана 23. јула 1946. године.

Српско библиотекарство је свој убрзани развој забележило нарочито између два светска рата. Просветни и културни препород, започет почетком прошлог миленијума, прекинут Првим ратом, трајао је нешто више од две деценије. Ови кратки предаси између политичких преврата и ратних разарања, омогућили су напредак и на културно-просветном пољу када Србија настоји да ухвати корак са развијеном Европом.

Оснивање Универзитета 1905. године, покретање Српског књижевног гласника 1901. године, организовање Новинарског конгреса 1911. године - претходница су оснивању значајних институција културе: Универзитетске библиотеке 1926. године поникле из Библиотеке српског семинара и Библиотеке града Београда 1929. године. Новонастала друштвена и културна клима, омогућава жени активније укључивање у све сегменте друштва, нарочито у оне које јој по својој природи највише одговарају: у просвету и библиотекарство. Тако је за само четири деценије, до Другог светског рата, у жестоким ломовима патријархалних предрасуда и паланачке ускогрудости и назадности, жена изборила своје место у друштву.

Од Маге Магазиновић до Милице Продановић пређен је дуг и трновит пут, али се у библиотекарству жена изборила за интелектуалну равноправност. О томе најбоље сведочи „Гласник Народне библиотеке“, покренут и излазио током 1940. године (пет двоброја изашло), у коме су штампани одлични радови: Надежде Петровић, Љубице Марковић и Софије Стојановић, афирмисаних библиотекарки Народне и Универзитетске библиотеке у Београду.

Прва сомборска библиотекарка

Причу о првим и знаменитим српским библиотекаркама, завршићемо у Сомбору, причом о првој сомборској библиотекарки.

Како сведочи Радивој Плавшић, поуздани хроничар сомборске градске библиотеке, прва сомборска библиотекарка била је Јохана Мас, удата Хауке. Рођена је 25. јуна 1872. године у Горњој Аустрији; 1890. је завршила Приватну учитељску школу Урсублинки са јавним правом у Салцбургу. Одбор „Удружења града Сомбора за одржавање библиотеке“ примио је Јохану (Јованку како стоји у допису Управника) Хауке за „издавачицу књига 5. фебруара 1908. године, а на дужност је ступила 1. марта“ исте године. Пензионисана

је по молби 27. јуна 1936. године као манипуланткиња са месечном пензијом од 1.165 динара“ (Плавшић 1959: 78), прецизно из сомборских архива преноси Плавшић.

И ту није крај приче о Јохани Хауке. Када је пред крај 1920. године градска Општина сомборска укинула аутономно руковођење библиотеком и ставила је под надлежност градског Сената, целокупно особље Библиотеке је огорчено, поднело оставку. Међутим, у једном допису управника Библиотеке (акт библиотеке бр. 10/1921), стоји да Јованка Хауке, издавачица књига, „повлачи своју усмену оставку дату пред г. градским начелником и да је вољна и на даље вршити дужност за награду XI. чиновничког разреда“ (уп. Плавшић 1959: 78-79). Управник је молбу подржао, истичући њено искуство и марљивост, те је Јохана Хауке априла 1921. године постављена за „библиотекара тј. руководиоца библиотеком са платом која одговара XI. пл. разреда.“ Тако се прва сомборска библиотекарка, практичним женским умом, изборила за своја права.

(2013)

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И НАЦИОНАЛНА ТЕКУЋА БИБЛИОГРАФИЈА

Када је далеке 1869. године Српско учено друштво „на свијет издало“ Новаковићеву *Српску библиографију за новију књижевност: 1741-1867*, ударени су темељи онога што ћемо доцније звати „модерна српска библиографија“. Подстакнута библиографским сабирником *Дојуна и ѿиравки Српске библиографије Стојана Новаковића* коју је приредио др Драган Бараћ, а издала Народна библиотека Србије 2004. године, настојаћу да у историјском пресеку одредим писане међаше на кривудавом и испрекиданом путу српске књиге.

Као библиотекар Народне библиотеке и секретар Српског научног друштва, Новаковић наставља библиографски рад, те после ретроспективне, приступа изради текућих годишњих библиографија. Резултат су следеће библиографије објављене у „Гласнику Српског научног друштва“: *Библиографија српске и хрватске књижевности, са годашњом оноја ишио су сѿраници о нама ѿисали* (за 1868, 1869. и 1870); потом незнатно измењеног наслова: *Библиографија српске и хрватске књижевности с белешкама из оноја ишио је на сѿрани о нама ѿисано* (за 1871), *с белешкама оноја, ишио је на сѿрани о нама ѿисано* (за 1872/1873), *с белешкама оноја ишио су о нама сѿраници ѿисали* (за 1874), и *с белешкама оноја ишио је на сѿраним језицима о нама ѿисано* (за 1875. и 1876).

Да је библиографски рад вазда био тежак и приметан посао, најбоље потврђује Новаковићева напомена уз *Библиографије* за 1870, 1871. и 1872/73. годину: „Због неуредних књижара и због неуредног јављања по листовима ни с највећим трудом није могуће доћи до потпуности. С тога писац моли свакога да му допуне и исправке пошље. Оне ће бити употребљене у допуни коју писац мисли издати као додаток својим досадашњим радњама ове струке“. Али „писцу“ је историја, поред науке, одредила политичке и државничке послове, па се библиографском раду више није враћао.

У напомени уз Новаковићеву *Библиографију* за 1876. годину, уредништво академијиног „Гласника“ даје драгоцену објашњење: „С годином 1877 бележење библиографије за Гласник преузео је наш и редовни члан друштва г. Јов. Бошковић, библиотекар народне библиотеке“. Новаковићев наследник Јован Бошковић за библиотекара Народне библиотеке постављен је 1875. године. Израдио је *Библиографију српске и хрватске књижевности* за 1877. и 1878. годину, без „дodatка онога што су странци о нама писали“ („Гласник Српског научног друштва“, 1886).

Библиографија српске и хрватске књижевности за 1883. годину Драгутина Посниковића објављена је 1884. године, а Уредништво „Гласника“ је у фусноти уз *Библиографију* најавило да ће „за године 1877 до 82 изаћи у једној од потоњих књига Гласника, за свих 6 година у један пут“. До 1892. године, када је „Гласник“ престао да излази, библиографије се нису појавиле.

Посниковић је израдио и *Библиографију* за 1884. годину и она је, такође, наредне године штампана у "Гласнику".

Последњу општу текућу српску и хрватску библиографију у 19. веку „прибрао је и средио“ Данило А. Живаљевић и под насловом *Српска и хрватска библиографија за 1893 годину* објављена је у „Споменику“ Српске краљевске академије, 1895. године.

За библиографског историчара уочљива су два момента: општим инвентаром књига бавили су се образовани појединци - ентузијасте, који су, природно, на свој библиографски рад стављали печат сопствених интересовања; и друго: још увек овај важан национални посао није добио институционализовану подршку, иако сва издања у импресуму носе потпис највише српске научне установе.

Прве обресе организованог библиографског рада уочавамо 1904. године у раду који је иницирао историчар књижевности, професор Павле Поповић, тада управник Српског семинара Филозофског факултета. Проф. Поповић започиње израду ретроспективне библиографије српско-хрватских књига, која по његовој замисли треба да обухвати књижну продукцију „за све неизрађене године“ од 1868. до 1905. као природан наставак Новаковићеве *Библијографије*. Први професорови сарадници били су студенти Семинара са којима започиње преглед библиотеке у Београду, а потом наставља истраживање фондове библиотеке у Сремским Карловцима, Новом Саду и Загребу. На основу сачуваних свезака насловљених *Општиа библиографија, Радници на библиографији и Штаа треба предегати*, датираних до априла 1911. године, могу се утврдити имена сарадника и укупан број каталошких листића за сваку годину, а списак *Предегане библиотеке* са њиховим именима, као и називима друштва, удружења и институција, прави је показатељ озбиљности целог посла. До избијања Првог светског рата посао је знатно напредовао; исписано је на стотине библиографских листића, ангажовано је на десетине спољних сарадника – волонтера (међу којима Поповићеве колеге, библиотекари, као и личности из научног и културног живота). Последњих година посао је био поверен асистентима. За издавача будуће библиографије, на Поповићев предлог, примила се Српска краљевска академија.

По избијању рата, у аустријском бомбардовању Београда 1915. године, зграда Семинара је директно погођена бомбом, па је већи део прикупљене библиографске грађе уништен. Оно што је остало, преживело још један светски рат, селидбе и лутања, чува се у Библиографском одељењу Народне библиотеке Србије.

Ова прва организована група библиографских делатника, окупљена око проф. Павла Поповића на београдском Филозофском факултету, била је претеча Библиографског института, основаног на истом факултету при Катедри за југословенску књижевност, 1920. године. Закон о обавезном примерку, донесен 5. јула 1919. године, био је неопходан предуслов за израду националне текуће библиографије. За првог управника института постављен је проф. Павле Поповић. Без сталних сарадника, само са студентима, он наставља сређивање и допуну библиографске грађе, обрађујући и српску и хрватску

књигу. Институт је имао властити буџет, али су средства била толико ограничена да се није могло ни помишљати на посао ширих размера.

Управљање Институтом 1938. године преузео је проф. Драгољуб Павловић, а библиотекар Народне библиотеке Људмила Михаиловић – Мрваљевић постављена је за сталног хонорарног сарадника. Све до 1941. године она је радила на Библиографији, на основу каталога Народне и Универзитетске библиотеке.

Вратићемо се на период Првог светског рата и библиографски рад у емиграцији. Дела настала у овом периоду потпуно су измакла оку књижевно-библиографске историје.

„У почетку европског рата, када је сва пажња и сва снага била посвећена одбрани земље, није било услова ни за научни ни за књижевни живот. Још је теже било доцније, када се пред много моћнијим непријатељима напустила домовина када су се са остацима војске културни радници и писци растурили скоро по целом свету.(...) За историју тога времена, за тачну оцену улоге, напора и истрајности у рату, за целокупни живот у домовини и иностранству, потребно је прикупити и забележити све оно што се написало и објавило у току 1914-1918 године, - како на нашем тако и на страним језицима, како од наших тако и од страних писаца – што се односило на наш народ и решење његовог питања. Све би то представљало нашу 'Ратну Библиографију', која би пружала драгоцен материјал свакоме испитивачу прилика у то доба“¹ - речи су Уроша Џонића из преговора *Прилога "Ратној Библиографији"*, објављеном у јануарском броју „Просветног гласника“ из 1924. године.

Ко је иницирао израду опште националне библиографије за ратни период? Одговор је у Алманаху „Просвета“ за годину 1918. (Женева 1918, уредио Перо Слијепчевић). Ту су објављени Џонићеви *Прилози југословенској библиографији*, где у предговору састављач истиче намеру Културног и просветног друштва „Просвета“ да објави библиографију свих књига и листова штампаних ван Србије у току рата, који се односе на југословенски покрет и национални рад, на нашем или било ком језику. Џонић је, у жељи да прикупи што више грађе, израдио и посебан циркуларни формулар и разаслао га на адресе наших културних и информативних центара дијелом Европе. Очито да одзив није био очекиван, па је Џонић у предговору издвојио једино др Тихомира Р. Ђорђевића из Лондона, и посебно му се захвалио на послатом материјалу, „који је био обилан нарочито за књиге на страним језицима“.

„Захваљујући искрено Г. Ђорђевићу на сарадњи морамо са жаљењем поменути да нам ни с које друге стране није указана никаква помоћ, и ако смо се обраћали“², оценио је Џонић. Иво Андрић је у приказу „Просветиног“ Алманаха за 1918. годину, објављеном у загребачком „Књижевном југу“ 1919,

1 Урош Џонић, „Прилог 'Ратној Библиографији'“, *Просветни гласник* XLI, 1 (јануар 1924) : 48.

2 Урош Џонић, „Предговор Библиографији“, у *Просвета: Алманах за годину 1918*. Ур. Перо Слијепчевић (Женева : Друштво Просвета, 1918) , 339.

посебно истакао значај Џонићеве *Библиографије*. До 1918. године, сабрао је Андрић, изашло је преко 150 књига на нашем језику, а још два пута толико на француском, енглеском и италијанском; излазила су 44 наша листа и часописа у Европи и Америци, неки на француском и енглеском језику. У поменутом „Просветном гласнику“ за јануар 1924. године, у прва два броја, штампане су Џонићеве Допуне Ратне библиографије.

Издвојићемо још један вредан покушај израде југословенске ратне библиографије, то је књига Риста Одавића („*Esai de Bibliographie Francaise sur les Serbes, Croates et Slovenes depuis le commencement de la guerre actuelle*“), објављена на француском језику у ауторовом издању у Паризу 1918. године. Одавић је забележио књиге и брошуре, расправе, чланке и говоре наших и страних аутора, које се односе на наше национално питање у светлу актуелног рата, а објављени су на тлу Француске.

Закон о Народној библиотеци (донесен још 1901) и поменути Закон о обавезном примерку, тек у међуратном периоду дали су примат Народној библиотеци у изради текућих библиографија. Иако је успела да прикупи грађу за југословенску библиографију од 1928. до 1932. године, притиснута сталном материјалном оскудицом, са недовољним кадром, у неподесној згради, Народна библиотека није била у могућности да оконча посао. Само је у издању Српске краљевске академије, као посебна публикација, објављен *Југословенски библиографски годишњак за 1933. годину*, у редакцији Људмиле Михаиловић. Годишњак за 1934. остао је у рукопису и данас је у Библиотеци САНУ. Остали грађа нестала је у пламену 1941. године.

Контроверзни Михаило Подољски, библиотекар Народне библиотеке и библиограф, штампао је у издању Савеза књижарских организација *Југословенску библиографију* за 1934. и 1935. годину. Библиографије су рађене на основу фонда Народне библиотеке и прве су библиографије са стручним распоредом грађе, по узору на немачку библиографску праксу. Бошко М. Велковић објавио је *Прилој југословенској библиографији за 1938. годину* (Београд, 1939). Последњу предратну општу текућу библиографију под називом *Годишња библиографија књија и периодике штампаних у Југославији у 1940. години* почела је да објављује исте године Народна библиотека у новопокренутом часопису „Гласник Народне библиотеке“. Лист се угасио након десет бројева.

После рата, по налогу Владе, а на основу строго цензурисаних штампарских спискова, објављене су *Библиографија Србије* за 1947. и 1948. и *Југословенска библиографија* за године 1945-1949. Оснивањем Југословенског библиографског института 1949. године први пут је старање о текућој националној библиографији преузела држава. Тек 2003. године израда библиографије поново је враћена под окриље Народне библиотеке, тамо где јој је и место.

Ове године Библиотека је иницирала покретање *Библиографије Србије* и тек са њом сврстаћемо се у ред оних народа који на културној мапи света брижљиво прате своје трагове.

(2008)

СРПСКА БИБЛИОГРАФИЈА: КЊИГЕ 1868-1944 И СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ - СВРШЕНИ ПРАВНИЦИ*

Ретроспективна библиографија једног народа је свеобухватно сведочанство о његовим духовним прегнућима. Важност и неминовност њене израде одавно је схваћена, зато што познавање историје, постигнућа и стваралачких домета народа и личности, пружа самопоуздање нацији и појединцу. Такав систематичан попис писане баштине су већ многи, развијенији народи и културе, одавно сачинили. А нама је он данас више него икада потребан, јер је наша свест о сопственим вредностима, о нашем свеукупном доприносу светској научној и културној баштини – пољуљана.

Такав свеобухватни и непристрасни духовни поучник, сачињен само на основу историјских факата и сачуваних писаних трагова, добро прочитан и вреднован, допринео би националном препороду и јасној свести где цивилизацијским и културним наслеђем припадамо.

Идеално замишљена српска ретроспективна библиографија обухвата свеукупну српску писану реч, почев од првих рукописних књига, преко петовековне, богате штампарске продукције до модерних дигиталних и електронских форми.

Настојање да се региструју и библиографски представе све српске књиге и периодика одавно је у нас присутно, и у њему се истичу најумнији људи Србије, попут Павла Јосифа Шафарика, Лукијана Мушицког и агилног Стојана Новаковића који је већ у својој двадесет и шестој години публиковао чувену *Библијографију за новију књижевност: 1741-1867*. (Београд 1868). Но, тек у другој половини 20. века, под окриљем националне библиотеке, систематично се прибирају сви српски писани духовни трагови. Најважнији сегмент овог рада је ретроспективна библиографија књига за период 1868-1944. и српска ретроспективна библиографија периодике за период 1768-2005. Капитални и свакако најзначајнији национални библиографски сабирник, о коме ће овде и бити речи, јесте „*Српска библиографија. Књије 1868–1944*.”

Рад на националној библиографији

Рад на ретроспективној библиографији у Срба, као што смо већ напоменули, био је на својим почецима плод самосталних прегнућа и тек у освит двадесетог века, 1904. године, почиње колективан и институционализован рад на овом пољу. По доласку Јована Н. Томића за челног човека Народне библиотеке у Београду, под окриљем ове установе, професор Павле Поповић са сарадницима, младим стручњацима Николом Антулом, Урошем Џонићем, Ми-

одрагом Ибровцем, Јеленом Скерлић и другима, прикупља грађу за период 1868-1905, али су ратови који су уследили трајно прекинули овој покушај.

Тако се све до 1954. повремено израђују само текуће библиографије, да би тада, коначно, био започет рад о чијим плодовима данас говоримо. Након вишедеценијског преданог рада врских библиографских зналаца, 1989. године публикован је 1. том *Српске библиографије: књије 1868-1944*, а последњи 20. том је угледао светлост дана 2008, док је 2011. штампана прва књига *Српске библиографије: периодика 1768-2005*, све у издању Народне библиотеке Србије. Паралелно са овим радом тече и израда годишњих текућих библиографија новообјављених публикација, као и проналажење и пописивање допуна, односно публикација које су накнадно откривене.

Капитално библиографско издање *Српске библиографије: књије 1868-1944* која је пописала 100.854 књиге, извор је првога реда и најпоузданије сведочанство о писаном, духовном и стваралачком континуитету нашег народа у распону од скоро једног века. Она се наслања и наставља Новаковићеву библиографију, са 1868. као првом годином, годином која је прекретница за целокупну српску писану реч, јер означава почетак нове српске књижевности уз примену вуковског правописа, а завршава се 1944. годином када се Други светски рат приближио свом крају.

Обухваћени период је, можда, најзначајнији у нашој друштвеној, политичкој и културној историји, и истовремено богат по броју публикованих књига и њиховој разноврсности. Библиографија је рађена искључиво *de visu*, односно са књигом у руци, а критеријум по коме је израђена одређује да обухвати све књиге штампане и издате на данашњој територији СР Србије, без обзира на језик и националну припадност аутора, затим књиге штампане ван Србије на српском језику и књиге аутора српскога порекла штампане ван територије СР Србије, без обзира на којем језику су објављене.

Стручњаци и сарадници Народне библиотеке Србије радили су на Библиографији мукотрпно и континуирано од 1954. године, а личности чијим је изванредним трудом, знањем и умећем стварана ретроспективна библиографија јесу бројни, еминентни научници и стручњаци. Руководиоци Библиографског одељења Народне библиотеке Србије, од његовог оснивања до данас јесу: Милен Николић, Ксенија Лазић, Димитрије Вученов, Миодраг Живанов, Борјанка Трајковић и Здравка Радуловић. Са њима су радили, раме уз раме, и стручњаци овог одељења Јелена Јелић, Радисав Цајић, Лазар Чурчић, Душанка Милић, Силвија Ђурић, Вера Црљић, Ратко Марковић, Бојана Јевтић, Сузана Симић, Милица Црнојевић и многи други. Изванредно је велики број и спољних сарадника, библиотекара, библиографа, библиофила и других врских познавалаца књиге и књижевне историје, од којих помињем само неке из наше струке: Јеремија Митровић, Љубица Ћорђевић, Вера Бранковић-Сечански, Душица Гутеша, Вера Михаиловић, Небојша Лазаревић, Богољуб Ћирковић, Жарко Протић.

Критеријуми по којима је *Библиографија* рађена, као и временски распон од 77 година, налагали су да се истраживање спроведе у великом броју

библиотека. Прегледани су фондови 115 библиотека, од тога у Србији 81, у Хрватској 7, у Босни и Херцеговини 3, Македонији 1 и Словенији 1 и у иностранству 19 (Чешка 3, Словачка 1, Бугарска 2, Грчка 1, Румунија 4, Мађарска 2, Аустрија 3, Италија 1, Пољска 1, Русија 1, Швајцарска 1 и Француска 1 – само делимично). Тако су наши вредни библиографи радили у библиотекама у Бечу, Софији, Пловдиву, Прагу, Братислави, Паризу, Варшави, Трсту, Санкт Петербургу, Цириху, Сент Андреји, Будимпешти, Букурешту, као и Светој Гори, великим библиотекама у свим републикама бивше Југославије, као и бројним приватним колекцијама. Још више задивљује податак да је прегледано преко 10 милиона каталожних листића и библиографских јединица у штампаним изворима, да би резултат био корпус од преко 100.000 пописаних књига до сада публиковане грађе.

Почетком 1988. године је конституисан Уређивачки одбор *Српске библиографије: књије 1868-1944* са академиком Радованом Самарџићем као првим председником и члановима: Драганом Трифуновићем, Мирославом Панџићем, Славком Леовцем, Војиславом Максимовићем, Бошком Петровићем, Јованом Деретићем, Александром Пејовићем, Божидаром Ковачеком, Вукосавом Бргуљан, касније и Десанком Стаматовић, Златом Бојовић, Миодрагом Матићем, Александром Вранеш, Гојком Тешићем, Добрилом Аранитовићем, Миром Вуксановићем, Бранимиром Живојиновићем, који је био и језички консултант за немачки језик. Утврђене су биле смернице и редослед томова за штампање, када је предвиђен додатни том са допунама, а на седници од 18. маја 2012. године, имајући у виду данашњу позицију Србије као самосталне државе, подржао је проширивања критеријума за допуне *Библиографије*.

Вредност *Српске репроективне библиографије књија* заснива се и на изузетно прецизном и потпуном библиографском опису који предвиђа унос великог броја релевантних података, од којих се неки по другим стандардима за опис публикација не бележе, као и на чињеници да је сваки библиографски запис рађен *са књигом у руци*, па су сви унети подаци веома поуздани. Темелан и свестран стручни рад, по речима самих аутора, огледа се и у разрешењу шифара, иницијала, непотпуних имена, псеудонима и анонима; затим у утврђивању назива издавача и године издања за многе публикације на којима то није назначено, као и у проналажењу и бележењу наслова оригинала за највећи број преведених дела.¹ Библиотекарима ће још помоћи да ваљано каталогизирају публикације, нарочито при утврђивању ауторства или националне припадности аутора, датирању, идентификацији дефектних публикација и сл. Непроцењив је значај и корист коју пружају и ваљани регистри у чију је израду, такође, уложен немали труд. Сваки публиковани том *Библиографије* прате ауторски и предметни регистар, а она је и својеврстан централни каталог истражених библиотека, јер бројчаним сиглама на крају сваке јединице наведене су библиотеке које ту књигу похрањују у фонду.

¹ Миодраг Живанов, „Предговор“, у *Српска библиографија : књије 1868-1944. Књ. 1* (Београд: Народна библиотека Србије, 1990), XXI.

Ускоро се очекује објављивање кумулативног ауторског и предметног регистра, као и регистар наслова, регистар по УДК, регистар шифара, хронолошки, издавача по местима, штампара по местима, регистар по језицима, регистар превода, као и преглед колекција. Они ће, када буду објављени, допринети употребној вредности *Библиографије* и олакшати њено претраживање.

Миодраг Живанов, главни редактор и личност која је свој радни век посветила изради ове *Библиографије*, изванредно садржајан и информативни текст предговора закључује сажетом оценом: „Капитално дело наше културе, *Српска библиографија* је уједно и део опште културе јер, иако својеврсно огледало стваралаштва српскога народа и народности СР Србије, она открива и меру удела иностраних стваралаца у нашој, односно наших стваралаца у општој култури човечанства.“²

Правници – књижевници у *Српској библиографији*

Иако су централна тема нашег рада они српски књижевници - свршени правници о чијим литерарним прегнућима сведочи *Српска библиографија : књиге 1868-1944* треба истаћи да су њеним корпусом обједињена и сва стручна и научна дела српске стваралачке интелигенције, па тако и наших знаменитих правника. Стога је она непроцењив извор података за упознавање њиховог научног и стручног опуса, сабирник имена и дела правних мислилаца, тумача и делатника, од великана правне науке попут Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Живојина Перића, Михаила Константиновића, Илије Пржића, Косте Куманудија, Живана Спасојевића, Гиге Гершића, Михаила Илића, Теодора Тарановског, Александра Соловјева, до свих којима је право било позив, попут судија и адвоката.

Издвојићемо само једну личност, историчара и теоретичара права др Гојка Никетића који има 43 јединице у *Библиографији*. Издвајамо га са разлогом - три његове књиге у наслову носе реч *библиографија*. Никетићева „Правна библиографија чланака и књига у српској књижевности до краја 1905. године“, коју је 1907. године издао Архив за правне и друштвене науке у Београду, први је озбиљан покушај израде српске правне библиографије у нас. Библиографија садржи укупно 2760 јединица, 2040 чланака и 720 књига. Најстарија пописана књига објављена је 1805. године у Будиму: „Књига о должности подаников к њихову монарху“. Пошто даје развој правне науке у распону од једног столећа, Никетићева Библиографија није само драгоцен правни приручник, већ је и својеврсна слика настанка и развоја српског права.³

2 Исто.

3 Вид. Светлана Мирчов и Трајковић, Борјанка, „Гојко Никетић – као библиограф: поводом 11. свеске Српске библиографије : књиге 1868-1944“, у *Сусрети библиографа у сјајном на др Георгија Михаиловића : зборник радова са научној скупи* (ур. Александра Вранеш) (Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натопшевић“, 1996), 135-139.

Међу делатницима на књижевном пољу који су уписали своје књиге у национални библиографски регистар, знатан је број оних који су по професији били правници. Има и они који су студирали, али нису завршили попут песника Бранка Радичевића, студирао у Бечу и након три године напустио, Ђуре Даничића, студирао права - напустио, Бранимира Ћосића, који је кратко студирао права, Александара Вуча, који уписује Правни факултет на Сорбони, после повлачења преко Албаније. Међутим, знатан је број свршених правника који су заслужено стекли књижевну славу захваљујући свом литерарном раду.

Издавајмо имена најзначајнијих књижевника, правника по струци: Јоаким Вујић (завршио право у Пожуну), Јован Стерија Поповић (у Кежмароку у Словачкој), Лукијан Мушички (право и филозофија у Пешти), Ђорђе Поповић Даничар (у Бечу), Јован Јовановић Змај (студирао у Пешти, Прагу, Бечу), Ђорђе Марковић Кодер (у Пешти), Лаза Костић (студије и докторат у Пешти), Светозар Милетић (Евангелистички лицеј у Пожуну, Пешта), Јован Хацић (у Пешти), Коста Трифковић (у Пожуну, Дебрецину и Кошицама), Михаило Полит Десанчић (прву годину права у Паризу, завршио у Бечу), Вељко Петровић (у Будимпешти), Борисав Станковић (у Београду), Милан Ракић (у Паризу), Јован Дучић (у Женеви), Бранислав Нушић (у Београду), Милутин Ускоковић (студије у Београду, докторат у Женеви), Растко Петровић (у Паризу), Лаза Лазаревић (у Београду), Драгомир Драгиша Васић (у Београду).

Отац српског позоришта, оснивач Књажевско-српског театра, Јоаким Вујић (1772-1847), Србин родом из Баје, аутор је преко четрдесет различитих дела. Поред драма, опробао се и у другим књижевним родовима. Под његовом одредницом у *Српској библиографији : књије 1868-1944* региструју се подаци за две књиге путописне прозе под насловом „Путештвије по Србији“. Ово двотомно дело штампано је 1901. (прва књига) и 1902. године (друга књига), у издању Српске књижевне задруге. Прво издање Вујићевог путописа било је далеке 1828. године у Будиму.

Јована Стерију Поповића (1806-1856) књижевна историја је уписала као оснивача српске драме и ставила у ред наших најбољих комедиографа. Треба истаћи да је Стерија многоструко задужио и српску науку, културу, просвету и образовање. Био је професор Лицеја у Крагујевцу; начелник Министарства просвете (1842-1848); реформатор српског средњошколског образовања (1844. донео је закон „Устројеније јавног училишног настављенија“); био је покретач и један од оснивача Друштва српске словесности и zaloжио се за оснивање Академије наука; иницијатор за оснивање Народне библиотеке и Народног музеја; оснивач првог београдског театра Позоришта на Ђумруку, који је 1841. отворен његовом трагедијом „Смрт Стефана Дечанског“, а његовом иницијативом донета је Уредба о заштити старина, што се сматра првим актом о заштити споменика културе. У 13. свесци *Библиографије* налази се Стеријина лична библиографија књига, са 59 наслова⁴ његових

4 *Српска библиографија : књије 1868-1944. Књ. 13* (Београд: Народна библиотека Србије, 1996), 255-261.

најпознатијих дела која улазе у антологију српске драмске књижевности. Стеријино објективно, оштро, критичко око маркирало је и исмејало изопачене карактере и нарави ондашњег српског друштва. Набројаћемо најпознатије Стеријине драме, као што су: „Женидба и удадба“, „Зла жена“, „Лажа и паралажа“, „Покондирена тиква“, „Родољупци“ и „Тврдица“ - сатиричне комедије и данас актуелне, неизбежан су део репертоара савремене српске позоришне сцене.

Аутентични баштиник стеријевског хумора и комедије ситуације и нарави био је Бранислав Нушић (1864-1938). Зачетник реторике у Срба, новинар и дипломата, члан Српске краљевске академије, до данас је остао највећи српски комедиограф. Од оштрице његовог пера стрепеле су династије, министри и министарке, лиферанти, практиканти и „еманциповане“ београдске фрајлице. Обимну Нушићеву библиографију књига, која броји 181 јединицу, прецизно је под његовом одредницом регистровала *Српска библиографија : књије 1868-1944*.⁵ О његовом комедиографском раду књижевна критика је већ изрекла свој суд.

Нушић је био и врстан приповедач и сведок историје, а то је најбоље исказао у двотомном мемоарском роману „Деветсто петнаеста: трагедија једног народа“ (прво издање: Сплит 1924, последње издање: Лесковац 2014), који је посветио свом погинулом сину. И сам учесник у Великом рату, Нушић је доживео личну трагедију, погибију сина јединца Страхине Бана Нушића. Правник, резервни потпоручник, водник у 9. пешадијском пуку, Страхина је тешко рањен у борби са Немцима код Братинца близу Пожаревца и убрзо умро између 30. септембра и 1. октобра 1915. године. Био је један од 1300 каплара. „У јесен 1915. године пише вереници да му је нека старица прорекла да ће доћи до тада најстрашније битке са Немцима на Градишту и да ће у њој победити Срби. *Ако буде било суђено да ја њагнем у њој прореченој бици, нека ње не буде жао. Пао сам за оно што сам волео, за Оштрабину, мислећи на оно што сам волео, на њебе.* Пао је, неколико дана касније.“⁶

Српска врховна команда донела је тешку одлуку да се ђаци свих школа у Србији, који су доспели за војску као и они који су били одложили служење војске до свршетка школовања, позову на одслужење војног рока и припреме се за старешине у рату који је већ беснео највећом жестином. Тако је 31. августа 1914. године оформљен чувени Скопски ђачки батаљон, познат као „Батаљон 1300 каплара“. Ова школска омладина из више генерација, закључно са најмлађом генерацијом 1893. године, нашла се у Скопљу 13. септембра (31. августа) 1914. године. Било је 1600 ђака. Обука регрута у Скопљу трајала је два месеца, унапређени су у чин каплара и послати на фронт. Младићи су тада добили легендарни назив „1.300 каплара“. „Ни корака назад!“ - била је и

5 *Српска библиографија : књије 1868-1944. Књ. 12* (Београд : Народна библиотека Србије, 1995), 99-114.

6 Тадија Пејовић, „Моје успомене и доживљаји 1892-1919“.

http://www.elab.rs/cane/T%20Pejovic_Moje%20uspomene/T_Pejovic_knjiga1.pdf, 5. јануара 2015.

остала лозинка која је Скопски ђачки батаљон пратила током целог рата. Победе на Церу и Колубари пронеле су широм света славу пркосне Србије. Од 15. децембра 1914. на њеној територији више није било ниједног аустроугарског војника, осим заробљеника. Младих поднаредника је само у Колубарској бици пало више од 400. У одбрани од Немаца 1915. били су наредници, а у одступању преко Албаније и на Солунском фронту већином потпоручници. До краја рата изгинуло их је две трећине.⁷

На двадесетогодишњицу погибије сина Страхиње, Нушић је био у Скопљу и присуствовао откривању споменика палим ђацима-ратницима, 17. новембра 1935. године. Тада је одржао легендарни говор посвећен оној многобројној српској младежи која је својим костима обележила пут српске војске до Албаније, Грчке и на траг у Отаџину. Овај догађај овековечио је у споменици „Скопски ђачки батаљон 1914“ ратник и писац, уредник Споменице Станислав Винавер (Београд 1941).

У 9. тому *Српска библиографија : књије 1868-1944* региструје 27 библиографских јединица⁸ под одредницом Лаза Костић (1841-1910). Овај доктор права⁹, најпознатији као песник, био је свестрани и талентовани делатник, који је оставио и дела из естетике, филозофије, књижевне критике, драмске и преводилачке књижевности. У књижевности се јавио у жеку романтизма, али је својим литерарним радом најавио појаву *модерне*, те се с правом сматра њеном претечом. Костићева песма „Santa Maria della Salute“ у избору књижевне критике, проглашена је најбољом песмом 20. века. Ова најлепша српска љубавна кајанка сведочи о његовој неоствареној, фаталној љубави према Ленки Дунђерској. *Библиографија* региструје и све три Костићеве драме, колико је и написао - „Максим Црнојевић“ (објављена 1868), „Пера Сегединац“ (1882) и „Ускокова љубав“ или „Гордана“ (1890). Оспораван, критикован и непризнат за живота, Лаза Костић је у новијој српској књижевној историји и критици добио заслужено место.

Два српска приповедача налазе се у свакој српској читанци: Лаза Лазаревић и Борисав Станковић. За само четрдесет година живота Лаза Лазаревић (1851-1891) у српски поменик знаменитих личности уписао се као заслужник на пољу медицине и књижевности. Лазаревић је са шеснаест година уписао Правни факултет Велике школе. Пре него што је завршио права, 15. јануара 1871. године изабран је да као државни питомац студира медицину у Берлину. Студије прекида за време Српско-турског рата 1876-1877 у којем учествује као лекарски помоћник и бива одликован сребрном медаљом за ревносну службу. Вративши се у Берлин завршава студије медицине 8. марта 1879. По повратку у Београд постављен је за лекара Београдског округа, а

7 Исто.

8 *Српска библиографија: књије 1868-1944. Књ. 9* (Београд: Народна библиотека Србије, 1993), 115-118.

9 Лаза Костић је докторирао на Правно-политичком факултету Краљевског универзитета у Пешти 1866. године са темом: *These e scientiis juridicis et politicis*, која је преведена на српски језик тек 2011. године.

1881. године постао је први лекар Опште државне болнице у Београду. Сматра се оснивачем геронтологије и психијатрије код нас, и по њему је „Специјална болница за психијатријске болести Др Лаза Лазаревић“ у Београду добила име. Иако је написао свега девет приповедака, Српска краљевска академија, због заслуга на књижевном пољу, изабрала га је за члана 1888. године. Наредне године постао је лични лекар краља Милана Обреновића и добио чин санитетског потпуковника.

Иако изразити припадник српске реалистичке прозе, Лазаревић дубље и сложеније анализира унутрашњи свет својих ликова, те се сматра творцем српске психолошке приповетке. Приповетке је објављивао у часописима, тако да у 9. тому *Српске библиографије : књије 1868-1944* од 51 библиографске јединице под одредницом *Лаза К. Лазаревић*¹⁰, објављена је за његова живота само једна књига. Реч је о збирци под насловом „Шест приповедака“, у издању самог аутора, штампаној у Краљевско-српској државној штампарији 1886. године.

Још један српски књижевник-правник, део је наше приповедачке антологије – Борисав Станковић (1876-1927). Најпознатији Враћанац по завршетку Правног факултета – економски одсек Велике школе у Београду, ради у Државној штампарији, Министарству просвете, касније Иностраних дела и Министарству финансија. Занимљив животни пут Станковића прати по избијању Првог светског рата. Велики рат га затиче на раду у Министарству просвете и црквених дела, те је 1915. године, приликом повлачења, као референт црквеног одељења одређен да службено прати вод који преноси мошти Стефана Првовенчаног из Студенице према Пећи. У Пећи напушта војску која је кренула преко Албаније, одлази у Подгорицу, затим Цетиње, па се преко Босне враћа у окупирани Београд. Захваљујући предратном познанству са Костом Херманом, некадашњим уредником сарајевске „Наде“, а током рата замеником шефа војног Гувернемана за окупирану Србију, поштеђен је интернације. Од децембра 1916. до марта 1918. године сарађивао је са окупационим „Београдским новинама“, што му послератна српска интелигенција никада није опростила.¹¹ Иако је и Исидора Секулић рат провела у окупираној Србији, објављујући текстове у истим београдским новинама, Станковић је после рата био највише анатемисан. Вероватно су разлози његове сарадње са „Београдским новинама“ били брига за породицу и лоше материјално стање, али и несналажење у ратним условима. Тек, књига „Под окупацијом“, коју је Станковић намеравао да објави за живота, штампана је после његове смрти 1929. године.

У 40 библиографских јединица 17. тома *Српске библиографије : књије 1868-1944* смештена је предратна библиографија Боре Станковића.¹² Издвајамо

¹⁰ Исто, 293-298.

¹¹ Вид. Олга Красић-Марјановић, *Српска књижевност и Велики рат : галерија Аџријума Библиотеке града Београда 22. мај-9. јун 2014. године* (Београд : Библиотека града Београда; Београдска штампа, 2014), 12-13.

¹² *Српска библиографија: књије 1868-1944. Књ. 17* (Београд : Народна библиотека Србије, 2005), 83-86.

његова најзначајнија дела: роман „Нечисту крв“ (прво издање 1910. године), „Коштану: Комад из врањског живота у четири чина с певањем“ (прво издање 1902), „Стари дани: Приповетке и слике Борисава Станковића“ (прво издање 1902) и збирку приповедака „Божји људи“ (прво издање 1902).

Уклетој ратној генерацији припада и Милутин Ускоковић (1884-1915), један од најзнаменитијих прозаиста српске *модерне* на почетку 20. века, и репрезент „београдског стила“. Београдски гимназист и женевски доктор-анд права, 1910. године одбранио је дисертацију из међународног права¹³. Југословенски оријентисан, Ускоковић се залагао за балканску конфедерацију и зближавање јужнословенских народа. Његови идеали изневерени су у Балканским ратовима, нарочито 1913. године, када је избио српско-бугарски сукоб. Ново разочарање донео је бугарски напад на Србију 1915. и пресецање одступнице српској војсци, што је довело до албанске голготе. У повлачењу према Нишу из Скопља, где је радио у конзулату, у тренутку малодушности и депресије, извршио је самоубиство скоком у набујалу Топлицу, 15. октобра 1915. године. У опроштајном писму је написао да не може да поднесе пропаст отаџбине. За живота је објавио збирку цртица „Под животом“ (1905), књигу песама у прози „Vitae fragmenta: Књига за уморне људе“ (1908), збирку приповедака „Кад руже цветају“ (1912), као и два романа: „Дошљаци“ (1910) и „Чедомир Илић“ (1914). Овај невелики књижевни опус регистровала је у 19. свесци *Српска библиографија : књије 1868-1944*.

У историји српске књижевности два песника стоје једнако вреднована и призната: Јован Дучић (1871-1943) и Милан Ракић (1876-1938).

Рођени Требињац, сарајевски и сомборски препарандиста, студент женевског Филозофско-социолошког факултета и свршени правник, публициста, песник, писац, академик, дипломата од каријере - Јован Дучић је личност бурне биографије. У дипломатску службу је ступио 1910. године, када је постављен за аташеа у посланству у Цариграду, а исте године прелази на исти положај у Софију. Од 1912. до 1927. службује као секретар, аташе, а потом као отправник послова у посланствима у Риму, Атини, Мадриду и Каиру (1926-1927), као и делегат у Женеви у Друштву народа. Постављен је за посланика у Будимпешти 1931. године, а од 1933. до 1941. прво је посланик у Риму, потом у Букурешту, (где је 1937. године постављен за првог југословенског дипломату у рангу амбасадора у Букурешту). До распада Краљевине Југославије посланик је у Мадриду. По избијању рата отишао у Америку у град Гери (Индијана) где је и умро 1943. године. Његови посмртни остаци пренесени су исте године у порту српског манастира Светог Саве у Либертивилу. Последња Дучићева жеља да га сахране у његовом родном Требињу испуњена је 22. октобра 2000. године. Захваљујући љубавној авантури са богатом мађарском племкињом добио је на поклон вилу у центру Будимпеште у којој се и данас налази српска амбасада.

¹³ Милутин Ускоковић је докторирао са темом: *Les traites d'Union en Droit international*.

У поезији је изградио сопствени, особени стил настао под утицајем француских парнасоваца и симболиста. Његова поезија блешти сликовитошћу и мелодичним ритмом. Прву збирку песама објавио је у Мостару 1901. у издању мостарске Зоре, затим другу у Београду 1908. у издању Српске књижевне задруге. „Царске сонете“ је објавио 1930. године, а „Благо цара Радована : књига о судбини“ у сопственом издању штампао је 1932. Путопис „Градови и химере“ објавила је Српска књижевна задруга у 42. колу, годину дана пре избијања Другог светског рата. У трећој свесци *Српске библиографије : књије 1868-1944* под његовом одредницом има 22 библиографска записа.

Рођени Београђанин, Милан Ракић и са очеве и са мајчине стране припада интелектуалној елити ондашње Србије. Његов отац био је Димитрије Мита Ракић, министар финансија 1888. године, а мајка Ана је кћерка академика Милана Ђ. Милићевића. Сестра Љубица је била удата за Милана Грола, а Ракић је био ожењен Милицом, кћерком Љубомира Ковачевића. Правни факултет је завршио у Паризу. По повратку са студија започиње дипломатску каријеру. Службовао је у Српском конзулату у Приштини, Скопљу, Солуну и Скадру. У време Првог светског рата био је саветник посланства у Букурешту 1915. и Стокхолму 1917. године, а крајем рата у Копенхагену. Од 1921. био је посланик у Софији, а од 1927. у Риму. До смрти је радио у дипломатској служби, као посланик Краљевине Југославије у иностранству.

Поред Алексе Шантића и Јована Дучића, Ракић је трећи велики српски песник данашњице. И он је песничку вештину учио на француским узорима, али их није подражавао, већ је остао националан и индивидуалан. Обновio је нашу родољубиву поезију, у једанаестерац увео свечан и отмен, беседнички тон. Његово је родољубље отмено и племенито, прожето дискретношћу и смеровима модерног мислиоца. У својој поезији он опева православне и народне светиње – Јефимију, Симониду, Газиместан. Милан Ракић у својој родољубивој поезији изражава потпуно нов однос према отаџбини. Његове песме представљају синтезу косовског страдања и великих задатака који очекују њега и његову генерацију. Из циклуса песама „На Косову“ посебно се истиче песма „На Газиместану“ у којој Ракић исказује смирено своја патриотска осећања. Учествовао је као добровољац четника Војводе Вука у Првом балканском рату и у Кумановској бици 1912. када је Шумадијска дивизија освојила Газиместан. Прошавши кроз Приштину јединица четника добровољаца војводе Вука упутила се ка Грачаници. Ушавши у порту, скинули су капе и постројили се. Из реда је изашао четник- добровољац, дипломата и песник, Милан Ракић и изговорио своју песму „На Газиместану“.

Ракић је рано престао да пише, његов је поетски опус невелик, само шездесетак песама. Али треба нагласити да изван број његових песама улазе у ред антологијских. Као и Дучић, и Ракић је био члан Српске краљевске академије. Иако Ракић у 15. свесци *Српске библиографије : књије 1868-1944* има само пет библиографских јединица, његова родољубива и љубавна поезија ушла је у све антологије, а Ракићеве песме се и данас говоре наизуст.

Наш избор књижевника-правника чије радове региструје Српска ретроспективна библиографија, завршавамо контроверзним Драгомиром Драгишом Васићем (1885-1945). Српски и југословенски политичар, академик, адвокат, приповедач, романсијер, есејиста и новинар, Васић је писац ретког дара и антологијских дела, попут збирке приповедака „Утуљена кандила“ са предговором Слободана Јовановића и романа „Црвене магле“. Оба дела су објављена исте, 1922. године. Завршио је права у Београду, а усавршавао се у Француској. Учествовао је у балканским ратовима као резервни пешадијски официр, потом је био борац и у Првом светском рату, прошаваши Колубарску битку, повлачење преко Албаније, Крф, Солунски фронт.

Као припадник Републиканске странке уређивао је независни дневни лист „Прогрес“ који је окупљао ондашње најзначајније модерне ствараоце, од Ујевића, Манојловића, Винавера, Кракова, до младог Растка Петровића. Његови политички уводници често су цензурисани и били повод за забрањивање листа. Био је близак пријатељ Мирослава Крлеже (коме је био и кум) и сарадник у његовом часопису „Књижевна република“, а од краја двадесетих је члан редакције левичарског часописа „Нова литература“ (НОЛИТ) који су покренули браћа Павле и Ото Бихаљи. Од средине тридесетих година, као један од водећих људи Српског културног клуба, Васић се све више и жешће окреће националним темама и разилази са својим дотадашњим пријатељима. Почетком рата приступио је четничком покрету (Југословенска војска у отаџбини), и, после Драже Михаиловића, постао друга личност по важности и утицају, уређивао је два листа и био главни равногорски идеолог.¹⁴ Отворио је Светосавски конгрес у селу Ба, близу Љига у другој половини јануара 1944. године. Око смрти Драгише Васића постоје недоумице. Према биографији објављеној на сајту САНУ његова смрт у Новој Градишки, априла 1945. обавијена је велом тајне, док у ауторском каталогу Матице српске као место смрти наводи се Јасеновац?, Хрватска?, април 1945. Како год било, чињеница је да је заједно са групом истакнутих четничких вођа крајем априла 1945. напустио Дражу Михаиловића, због неслагања око наставка ратовања. Рехабилитован је од стране Окружног суда у Београду 15. децембра 2009.

У 19. тому *Српске библиографије : књије 1868-1944* под његовом одредницом регистровано је тринаест библиографских јединица.¹⁵ Објавио је четири збирке приповедака, поред поменуте збирке „Утуљена кандила“ (1922) и „Витло и друге приче“ (1924), „Приповетке“ (1929) и „Пад са грађевине“ (1932); две књиге о друштвено-политичким приликама у Србији пред Балканске ратове и Велики рат, и капитално дело „Деветсто трећа: (Мајски преврат)“ (1925). Како у поднаслову књиге стоји „Прилози за историју Србије период од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907“, реч је о убиству краља Александра

14 Драгиша Васић, „Изгубљен у црвеним маглама“, <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:487879-Dragisa-Vasic-Izgubljen-u-crvenim-maglama>, 5. мај 2015.

15 *Српска библиографија : књије 1868-1944. Књ. 19* (Београд : Народна библиотека Србије, 2007), 175-176.

Обреновића и Драге Машин. Бавио се и публицистиком, о чему сведоче три књиге „Карактер и менталитет једног поколења“ (1919), „Утисци из Русије“ (1928) и „Два месеца у југословенском Сибиру“ (1927).

Овај рад је потврда да бити библиотекар представља велику животну привилегију, а бити библиограф још већу, јер бављење овим послом значи откривање оних вредних информација које су деценијама биле сакривене од очију јавности. Као својеврсна српска библиотека, *Српска библиографија : књиге 1868-1944* капитално је издање од посебног националног интереса. Она је потврда постојања, трајања и утицаја коју је писана реч једног народа оставила за помен будућим генерацијама. Каква год тешка времена била, библиографија је, како нас је учио умни Стојан Новаковић још давне 1908. године, у само предвечерје Великог рата – враћање оном најпоузданијем путу изласка из свих невоља – стрпљивом културном раду.

О значају ове врсте библиографског посла најбоље сведоче речи дугогодишњег председника Уређивачког одбора *Српске рејсросјективне библиографије књига*, академика Мирослава Пантића:

„Књиге те врсте раде се за вечност, и у употреби и од дејства остају оне трајно. Нису то књиге намењене лаком и брзом читању, ни читању из уживања, мада уживања, и сваковрсних и многих, оне могу пружити ипак, свима који се науче да се њима служе. То су књиге сталних и многоструких загледања и консултација, и у њима се помоћ, и обавештења, и ослонци траже у приликама безбројним и разним, и непрекидно понављаним.“

(Нештампани рад)

*Коаутор је др Светлана Мирчов.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ ЗА СРПСКУ БИБЛИОГРАФИЈУ: КЊИГЕ 1868-1944.

Када се постави питање извора грађе за израду библиографије, онда се, зависно од врсте библиографије која се ради, мисли пре свега како систематично, поуздано и исцрпно одређену грађу регистровати, по утврђеним методолошким принципима обрадити и презентовати кориснику као нужан и неизбежан пут у научни рад. За израду свих врста библиографија неопходни извори су публиковане библиографије, енциклопедије и лексикони, библиотечки каталози, каталози издавачких и штампарских кућа, каталози антикварних књига, архивска грађа, периодика, литература и скривене библиографије уз научна дела, мемоарска дела, преписке, рукописна грађа, рекламни и пропагандни материјал као и све врсте живих извора.

Национална ретроспективна библиографија представља темељ библиографске делатности, и по дефиницији, извори грађе за њену израду су пре свега фондови националних библиотека у земљи и иностранству.

За израду *Српске рејтроспективне библиографије* првенствено је коришћена грађа из фонда националне библиотеке и објављене текуће и специјалне библиографије за период 1868-1944. Отежавајућа околност за израду ове библиографије била је та што је фонд националне библиотеке у потпуности уништен 1941. године. Средином педесетих година, када је започет рад на овој библиографији у Народној библиотеци Србије, њени фондови нису били у потпуности реконституисани. Пут реконституције фонда националне библиотеке дуг је и трновит, те и до данашњег дана овај посао још увек траје и један је од примарних задатака Народне библиотеке Србије.

Други проблем са којим су се суочили библиографи у прикупљању грађе за ретроспективну библиографију српске књиге за период 1868-1944 био је што је само неколико година било обухваћено текућим библиографијама, а сасвим је библиографски „непокривено“ 59 година назначеног периода.

После више од три деценије мукотрпног, али континуираног рада на ретроспективној библиографији српске књиге, Народна библиотека Србије започела је 1989. године са њеним публикавањем. Од далеке 1954. године, када је започео рад на националној библиографији српског народа, до ове 1993. године, пређен је дуг библиографски пут, истражени фондови многих библиотека и прегледана опсежна библиотечка грађа. Пошто је дефинисана природа грађе (Библиографија садржи описе књига, брошура, сепарата, музикалија, географских атласа и албума, периодике у ширем значењу - све осим новина и часописа) и пошто су утврђени критеријуми за избор грађе и израђена правила и потребна упутства за библиографску обраду публикација - приступило се раду на српској ретроспективној библиографији. У почетку су све послове

обављали хонорарни сарадници, до 1955, када је ангажован Милан Николић, наш познати библиограф.

Од 1960. године задатке израде *Библиографије* преузима Библиографско одељење Народне библиотеке Србије и на тим пословима ангажује још једног стално запосленог библиотекара мр Миодрага Живанова, а 1964. Библиографско одељење се увећава за још два библиографа: Ксенију Лазић и Јелену Јелић, да би се до данас тај број попео на 12 радника ангажованих на овим пословима, рачунајући и два дактилографа.

Истраживања грађе за *Библиографију* била су најинтезивнија између шездесетих и средине осамдесетих година. Фондови неких библиотека истраживани су поново јер су се критеријуми за израду библиографије у међувремену проширили. До половине 1988. године обрађено је укупно 108.000 књига, истражени су фондови 112 библиотека: у Србији 78, у бившим југословенским републикама - Хрватској 7, Босни и Херцеговини 3, Македонији 1, Словенији 1 и у иностранству фондови 21 библиотека. Прегледано је преко 10 милиона каталошких листића и библиографских јединица у штампаним изворима како би се књига за *Српску рејросјективну библиографију* биле регистроване. Уз сваку свеску *Библиографије* штампан је списак библиотека у којима је вршено истраживање грађе, као и оних од којих су вршене позајмице. Одговарајуће бројне ознаке библиотека (сигле), које стоје уз назив библиотеке, налазе се иза сваке библиографске јединице и показатељ су у којој библиотеци (библиотекама) се публикација налази и представљају својеврстан централни каталог српске књиге.

Позната је чињеница да се стање у фондовима библиотека временом мења: попуњавају се новим публикацијама, а неке неповратно нестају са полица библиотечких магацина. Неминовно се намеће питање колико су сигле данас поуздане, тј. да ли ће корисник упућен на одређену библиотеку тамо за сигурно и добити тражену публикацију. Прошло је и неколико деценија од времена када су истражени фондови неких библиотека до данашњих дана, када се *Библиографија* објављује.

Навешћемо овде у којим су библиотекама и у ком временском периоду је истраживана грађа за *Српску рејросјективну библиографију*: до 20. јуна 1960. године прегледани су и обрађени фондови следећих библиотека – Народне библиотеке СР Србије (изузев посебних фондова на језицима народности), Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”, Централне библиотеке САНУ и Библиотеке факултета у Београду. Библиографски је обрађено око 57.000 књига.

До краја 1969. истражени су и обрађени фондови следећих библиотека: у *Београду*: посебни фондови (музикалије, стара и ретка књига, албуми, Библиотека - легат Тихомира Ђорђевића) и фонд књиге на језицима народности Југославије у Народној библиотеци СР Србије, Централне библиотеке ЈНА, Библиотеке Српске православне патријаршије, Библиотеке Економског факултета, Библиотеке Семинара за југословенску књижевност, Библиотеке

Семинара за српскохрватски језик, Библиотеке Државног архива СР Србије, Библиотеке Историјског архива Београда, Библиотеке Музичке академије и Библиотеке Музиколошког института САНУ; у *Зајребу*: Националне и свеучилишне Библиотеке Музичке академије и Библиотеке Радио Загреба; у *Новом Сагу*: Библиотеке Матице српске; у *Субоци*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива и Библиотеке Православне црквене општине; у *Сомбору*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива, Библиотеке Педагошког завода, Библиотеке Учитељске школе и Библиотеке Гимназије; у *Сенци*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива и Библиотеке Музеја града; у *Бечеју*: Општинске библиотеке, Библиотеке Историјског архива, Библиотеке Музеја и Библиотеке Српске православне црквене општине; у *Бачком Пејровцу*: Општинске библиотеке; у *Шиду*: Огаптинске библиотеке; у *Сремској Мишровици*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива, Библиотеке Музеја града и Библиотеке гимназије; у *Сремским Карловцима*: Општинске библиотеке, Библиотеке Историјског архива, Библиотеке Музеја, Библиотеке Архива САНУ и приватне библиотеке Сергија Јовановића и породице Петровић; у *Ињици*: приватне библиотеке др Георгија Михаиловића; у *Панчеву*: Градске библиотеке и Библиотеке Српске православне црквене општине; у *Вршцу*: Градске библиотеке; у *Белој Цркви*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива, Библиотеке Музеја; у *Кикинди*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива и Библиотеке Музеја; у *Зрењанину*: Градске библиотеке и Библиотеке Историјског архива; у *Шайку*: Градске библиотеке Историјског архива; у *Ваљеву*: Градске библиотеке и Библиотеке Историјског архива; у *Смедереву*: Градске библиотеке; у *Крајујевцу*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива и Библиотеке Музеја; у *Нишу*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива, Библиотеке Српске православне црквене општине и Библиотеке владике Јована Илића; у *Пироћу*: Градске библиотеке, Библиотеке Историјског архива и Библиотеке Музеја. У исто време обављена су истраживања у следећим библиотекама у иностранству. У *Чехословачкој - Праи*: Словенска библиотека, Народна библиотека и Универзитетска библиотека; *Браиислава*: Универзитетска библиотека; и у *Мађарској* у Националној библиотеци „Сечењи“. Започет је рад у Националној библиотеци Француске у Паризу. За ово време пронађено је и обрађено око 27.000 нових библиографских јединица.

Почев од 1970. године рад на изради српске ретроспективне библиографије настављен је на основу примене нових, проширених критеријума. Поново су истражени сви фондови Народне библиотеке СР Србије, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, Централне библиотеке ЈНА, Патријаршијске библиотеке у Београду и Библиотеке Матице српске у Новом Саду; по први пут су истражени и фондови Библиотеке Народне банке СФРЈ, Библиотеке Народне банке СР Србије, Библиотеке Историјског института САНУ, Библиотеке Педагошког музеја града Београда, Библиотеке Жељезничког музеја и Библиотеке Института за савремену историју у Београ-

ду, затим Народне и универзитетне књижнице у Љубљани, Народне и универзитетске библиотеке „Климент Охридски“ у Скопљу, Библиотеке Српског културног друштва „Просвјета“ у оквиру Народне библиотеке Босне и Херцеговине и Библиотеке Земаљског музеја у Сарајеву, Научне библиотеке и Библиотеке Хисторијског архива у Задру, Библиотеке Српске православне црквене општине у Шибенику и Библиотеке манастира Св. Арханђел у Крки. У иностранству истражени су фондови следећих библиотека: у *Мађарској* - Националне библиотеке „Сечењи“ у Будимпешти и Библиотеке Српске православне епархије будимске у Сент-Андреји; у *Бујарској* - у *Софији*: Народне библиотеке „Ћирило и Методије“, у Пловдиву: Народне библиотеке „Иван Вазов“; у *Румунији* - у *Букурешти*: Националне библиотеке, Библиотеке Румунске академије наука и Универзитетске библиотеке, у *Јашиу*: Универзитетске библиотеке; у *Пољској* - у *Варшави*: Народне библиотеке; у *Аустрији* - у *Бечу*: Библиотеке Словенског института, Библиотеке Министарства спољних послова и Конзуларне библиотеке у оквиру Библиотеке Државног архива Аустрије, у *СССР-у* - у *Лењинграду*: Библиотеке „Салтиков-Шчердин“ и у *Грчкој*: Библиотеке манастира Хиландара. У назначеном раздобљу обрађено је близу 21.000 књига.**

Није тешко закључити да су, с обзиром на претекло време од евидентирања грађе, неке књиге неповратно изгубљене или уништене пошто се ради о књизи друге половине XIX и прве половине XX века. С друге стране, вероватно су неке публикације које припадају назначеном периоду и пристигле у фондове библиотека путем поклона, куповине и разменом. То су сигле које недостају уз библиографску јединицу, па овим путем апелујемо да библиотекари укажу на такве публикације (као и на оне које нису ушле у грађу за *Српску рејтроспективну библиографију*) да би се штампале у планираној књизи *Дојуне*.

Библиотеке које имају све до сада штампане свеске *Српске библиографије* проверу могу да врше врло лако увидом у саму библиографију - али само до слова М (9. свеска завршава се словом L). Проблем, дакле, представљају оне публикације чије библиографске јединице још увек нису штампане. У Народној библиотеци Србије провера се врши увидом у целокупну грађу која се чува у Библиографском одељењу. Извршиоци пројекта *Српске библиографије* прикупљају грађу за *Дојуне*, које ће бити штампане пошто се објави последња свеска библиографије. Када се сви томови *Библиографије* буду нашли на полицама библиотеке у земљи и иностранству, практично тек онда ће интензивније моћи да се прикупља грађа за *Дојуне Српске библиографије књига*.

Овом приликом желимо да скренемо пажњу на још једно питање везано за израду ове библиографије. Иако су генерације библиографа током протеклих деценија радиле на прикупљању грађе за *Српску рејтроспективну библиографију*, фондови многих великих библиотека у земљи и иностранству остали су неистражени. У Београду су истражени фондови двадесет библиотека, али није истражен фонд Библиотеке града (осим завичајног фонда), те

би се у овој библиотеци могле прво радити додатне провере. На територији Србије истраживања су вршена у 16 библиотека, но обухваћено је само 6 места (Ваљево, Шабац, Смедерево, Крагујевац, Ниш и Пирот), што значи да је само 6 матичних библиотека у Србији истражено, те би тако драгоцен извор допуна могли бити фондови још 110 матичних библиотека, посебно оних које имају већи књижни фонд или су значајније регионалне библиотеке (Чачак, Ужице, Пожаревац, Крушевац, Лесковац, Врање, Зајечар, Неготин и др.).

У Војводини су истражени фондови 42 библиотеке у 15 места, но када се зна да су 44 матична библиотека на овој територији, јасно је да још 29 матичних библиотека у Војводини није обухваћено истраживањима.

На Косову и Метохији чак ни у Народној и универзитетској библиотеци у Приштини није вршено истраживање, поред ове библиотеке на овој територији је још 29 матичних библиотека.

У другим републикама бивше Југославије истраживања су вршена у 13 библиотека, обухваћене су све националне библиотеке, но број прегледаних библиотечких фондова говори да још низ великих или за српски народ значајних библиотека није истражено. У иностранству су истражени фондови 21 библиотеке, то су значајне библиотеке свих суседних земаља, сем Албаније, као и библиотеке других земаља, о чему смо већ раније говорили. Нужно би било још истражити фондове библиотеке у Сегедину, фонд Националне библиотеке у Лондону, потом довршити рад у Националној библиотеци у Паризу (урађен је само део фонда од А-С (Ц) као и фондове неких библиотека у Будимпешти осим Националне и Националне библиотеке у Бечу, чији су фондови само површно истражени. Значајан број допуна могао би се наћи и у библиотекама у оним градовима Америке, Канаде, Новог Зеланда и Аустралије које су насељавали и насељавају Срби.

У обзир треба узети и значајан број школских, високошколских, специјалних и других библиотека чији би фондови могли бити извор до сада нерегистрованих библиографских јединица.

Драгоцену помоћ су пружали и пружају и појединци - ентузијасте који су живот посветили изучавању српске писане речи. То су библиотекари, књижари, антиквари, затим људи од пера и науке, библиофили и власници великих приватних збирки књига и другог писаног материјала. На сарадњу и помоћ појединаца се посебно може рачунати за овај део грађе који је објављен, но на располагању им је и сва прикупљена грађа која се може прегледати у Народној библиотеци Србије.

Ако се, при томе, из искуства зна да се за одређени тип публикација може претпоставити да нису све до сада регистроване (ту се првенствено мисли на: брошуре, сепарате, скрипте, уџбенике, званичне и полузваничне публикације, говоре, шапирографисане и другим техникама умножене публикације, књиге за децу, рекламни и пропагандни материјал и сл.) - могућност изналажења допуна се и на тај начин проширује.

Време у коме живимо и у коме настојимо да објавимо писане трагове нашег националног постојања и трајања кроз све стрампутице времена и простора - ово време не погодује таквим циљевима. Упркос притисцима које трпимо, ми истрајавамо на светом библиографском послу. Дошло је време када ваља вратити дуг за оно стрпљење, истрајност и преданост које је имао наш далеки библиографски предак погнут над словима, под дрхтавим светлом лојанице и мемљивим сводовима прастарих здања којима се ширио мирис тамњана. И како сви велики послови почивају на ентузијазму појединаца, ми смо наставили давно започета њихова дела и када дође време за то, предаћемо их у аманет новим нараштајима, који ће радити, надамо се, и више и боље од нас.

(1995)

*Коаутор др Светлана Мирчов.

**Подаци преузети из *Предговора* мр Миодрага Живанова, објављеног у првој књизи *Српска библиографија: књије 1868-1944*.

БИБЛИОГРАФСКИ ПУТОКАЗИ ПРОФЕСОРА ВОЈИСЛАВА МАКСИМОВИЋА

Теорију и историју српске библиографске литературе својим делима значајно је обогатио проф. Војислав Максимовић. Одани посвећеник науци и стваралаштву, библиографија је његов судбински пратилац.

Кратко скицирање његовог професионалног пута открива трајну повезаност са библиографијом у теоријском и практичном виду. Научно-истраживачки и библиографски рад започео је у Институту за књижевност у Сарајеву 1969. године. Тада су и настали његови први библиографски радови. Универзитетску каријеру започео је на сарајевском Филозофском факултету избором за доцента 1975. године, где је предавао предмете: Европски класични роман, Југословенске књижевности и Библиографију. Када је 1986. године на Одсеку за општу књижевност и библиотекарство основана катедра за последипломски студиј, професор Војислав Максимовић је предавао Библиографију. И на обновљеном Универзитету у Српском Сарајеву, на Филозофском факултету, предавао је Основе библиографије, уз Стару српску књижевност и Европски класични роман. После одласка у пензију, на магистарским студијама из библиотекарства ангажован је као предавач за предмете Теорија, методика и техника научноистраживачког рада и Историја библиографије.

У богатом књижном сабирнику проф. Максимовића можемо уочити неколико тематских кругова које чине окосницу његовог библиографског рада. У врхунска стручна остварења спадају књиге, есеји и студије из теорије библиографије. Потом следе тематске и персоналне библиографије. Низ референтних текстова посвећен је значајним личностима из српске књижевне, културне и националне историје и историје библиотекарства и библиограф.

Почетни библиографски радови проф. Максимовића за предмет имају књижевно дело Калмија Баруха. Прва је Библиографија радова Калмија Баруха објављена је у сарајевском часопису „Живот“, 1972. године, а исте године Библиографија је заједно са Литературом о Калмију Баруху штампана уз Барухова Изабрана дјела у едицији сарајевске „Свјетлости“. Уследила је и прва књига. Радећи у Институту за књижевност, Војислав Максимовић је у коауторству са Мирјаном Богавац и Луком Шекаром сачинио *Библиографију радова о народној књижевности* и Одјељење за књижевност и умјетност Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине штампало је ову књигу као самостално издање 1972. године. Реч је о резимираној библиографији радова о народној књижевности, који су објављени у југословенским часописима до 1941. године. Библиографија има 603 библиографске јединице.

Научно усавршавање, ангажовање на Филозофском факултету у Сарајеву и вишедеценијски посао универзитетског професора, широко поље инте-

ресовања и изучавање књиге, библиотека и знаменитих личности у огледалу историје, професора Максимовића упућују на студиозни рад на библиографији.

Представићемо овде оне књиге које стоје на прочељу његовог библиографског сабирника. Пратећи развој теоријске библиографске мисли у нас и мале домете наше теорије библиографије, проф Максимовић је уочио недостатак синтетичких библиографских текстова теоријског карактера и указао да њено успорено кретање смета афирмацији струке у оквирима развоја других научних дисциплина. Када је 1987. године објављен уџбеник *Основе библиографије са њимјерима* професора Војислава Максимовића у издању Народне библиотеке Србије, српска библиографска литература је добила савремен и драгоцен приручник.

Како је тираж првог издања уџбеника убрзо исцрпљен, осетила се потреба за новим издањем. *Основе библиографије са њимјерима: групо допуњено издање* објавио је 2003. године Филозофски факултет Универзитета у Српском Сарајеву, у едицији Библиотека, огледи и студије (Књига 3), а печатано је у Штампарији Српске патријаршије у Београду у 500 егземплара.

Књижевни историчар, библиограф и истраживач, теоретичар и практичар, академик професор Војислав Максимовић, пратећи нове библиографске токове, нашој стручној јавности представио је допуњено и знатно проширено издање. Ово издање уџбеника библиографије проф. Максимовића треба схватити и као намеру да се ублажи очити несклад у броју објављених библиографија и библиографских приручника.

Као стручњак који суверено влада материјом, аутор је у широком маху обухватио два основна тока науке о библиографији: научноистраживачки и примењени. Имајући у виду нова теоријска сазнања, као и библиографска издања настала у међувремену, проф. Максимовић је учинио неопходне допуне и друго издање уџбеника информативно ојачао. Обимније допуне читије су у другом поглављу књиге, које је обogaћено са десет нових библиографских примера.

Теорија библиографије, којом започиње њено озбиљно представљање, заокружује савремена научна сазнања. Јасно и прецизно дефинисани су појам, предмет, циљеви и методи библиографског истраживања; форма, облик и распоред библиографских јединица, као и пратећи инструменти сваке библиографије: регистри или индекси. За истраживаче је од посебног значаја израда специјалних библиографија, као незаобилазни методолошки поступак у изради сваког научног рада. Отуда је било неопходно појединачно представљање основних типова специјалних библиографија и то од приступа грађи и начина израде, до обликовања у чврсту и компактну форму темељену на поузданим изворима.

Употребна вредност сваке библиографије, посматрано кроз визуру корисника, зависи од њене читљивости. Усвојени међународни стандарди за библиографски опис, грађу која се описује чине препознатљивом, без обзира на

језик и писмо. Аутор је зато у ово издање уџбеника уврстио нове библиографске стандарде који су у међувремену усвојени.

Основна теоријска закључивања која је проф. Максимовић изнео, утемељена су у вишедценијском библиографском раду, а њихови резултати потврда су библиографског континуитета на историјским југословенским просторима. Различити примери практичног библиографског рада, њихово представљање и тумачење, изложени су у другом поглављу књиге. Овај одељак је обогаћен новим библиографским примерима, тако да се број приказаних књига у овом издању уџбеника попео на двадесет пет. Неки припадају самом врху библиографске литературе, као на пример: *Енглеска библиографија о источној књижевности* Војислава Јовановића Марамбоа, *Погодинова Руско-српска библиографија: 1860–1925*, *Библиографија Српској књижевној власници: 1901–1974*. Љубице Ђорђевић и *Панчевачка библиографија: 1833–1960*. Миодрага Живанова.

Несумњиво најистакнутије место у приручнику заузима *Српска библиографија: књије 1968-1944*. Када су се 1989. године појавила прва два од двадесет планираних томова ове библиографије, био је то догађај који је требало упамтити, вели професор Максимовић. Објављивање српске ретроспективне библиографије књига издвојило нас је од оних малобројних народа који још увек нису сабрали своје писане трагове. Ова библиографија сублимише наше колективно памћење и најпоузданије је сведочанство о нашим историјским и културним коренима. Проф. Максимовић је био један од рецензената Српске библиографије књига од 1. до 16. тома и члан Уређивачког одбора.

Основе теорије библиографије са примјерима (изд. 1987, 2003) академика Војислава Максимовића стручни је приручник прве врсте у нас. Ова књига није само неопходан уџбеник високошколцима, већ и драгоцен библиографски путоказ свим људима од науке и пера који се баве истраживачким радом. Ако је неспорно да сваки озбиљан научни рад почиње и завршава библиографијом, ова књига је незаобилазан и драгоцен сапутник у таквом послу.

Друга књига коју издавајемо улази у ред најбољих библиографија у нас. Реч је о *Библиографији друштва „Просвјета“: 1902-2002*, објављеној поводом стогодишњице Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“. Књигу је издало Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, у Српском Сарајеву 2002. године, у „Просвјетином“ књижевном колу (коло треће, књига 7). У близу две хиљаде библиографских јединица проф. Максимовић је смеистио „Просвјетине“ столетне штампане трагове.

У бурној историји српског народа у XX веку, мало је културних институција претрајало до данашњих дана. Још је мање оних које после свих ратних погрома и политичких диктатура у свој летопис могу да упишу стогодишњицу. Научни скуп историчара под називом „Сто година ‘Просвјете’ и њених значајних личност“, одржан у Гацку од 19. до 23. септембра 2002. године, валидно и компетентно, у светлу историјских чињеница, оценио је улогу и значај

СПКД „Просвјета“ за српски народ у минулом столећу. Књига која је била најчешће цитирана, и која је представљала обавезни приручник и подсетник за све учеснике скупа, била је *Библиографија друштва „Просвјета“ : 1902-2002*, академика Војислава Максимовића.

Библиографија друштва „Просвјета“ : 1902-2002 својеврсни је поменик Друштва и сабирник штампаних и објављених радова који су писана сведочанства и потврда једновековног деловања „Просвјете“. Намера аутора била је да на једном месту окупи све резултате „Просвјетиног“ издавачког немарства и одјек који је „Просвјетина“ продукција изазвала.

Посао око израде овакве врсте библиографије приметан је и подразумевао је напоран истраживачки поступак. Циљ који је аутор себи поставио - израда опште, исцрпне библиографије једног културног друштва које живи један век - био је велики изазов и тражио је врсног истраживача и стручњака. Сложени посао прикупљања грађе за Библиографију подразумевао је изванредно познавање историјских, друштвених и културних прилика и околности у којима је деловало Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“. Чињеница да је један од најбољих зналаца историје друштва „Просвјета“ и биограф његових најзнаменитијих личности, умногоме је помогла проф. Максимовићу да уради овако сложен библиографски посао.

Сређивање обимне и тематски разноврсне библиографске грађе, представљало је посебан изазов за аутора. Разврставање грађе тематски, зависно од садржаја публикације, у хронолошком низу - представљало је најлогичнији и најпрегледнији поступак.

Библиографију друштва „Просвјета“ чине три тематска блока: Издавачка дјелатност друштва „Просвјета“, Продукција Штампарије друштва „Просвјета“ и Прилози о друштву „Просвјета“ у периодици и књигама. Библиографија има 1944 библиографске јединице распоређене по хронолошком принципу, а у оквиру исте године распоред је азбучни по презимену аутора или наслову прилога. Уз библиографске јединице аутор је дао драгоцене анотације које ближе одређују садржину прилога. Библиографију прати именски регистар који је додатни информациони инструмент уз тематски распоред грађе.

Због значаја институције чији су писани извори предмет ауторовог интересовања, на почетку књиге се налази уводни текст. Проф. Максимовић је у уводу дао концизну и сажету историју СКПД „Просвјета“, акцентујући најзначајније активности и најмаркантније личности које су обележиле стогодишњи рад Друштва. Отуда су се издавачи, ценећи значај ове ауторове студије о „Просвјети“, одлучили да је објаве и као посебан отисак. Аутор је на крају књиге дао поговор у којем је, поред обавезних назнака о методологији рада на Библиографији, предочио и потешкоће са којима се сусретао при сакупљању грађе у периодици. Прикупљајући податке о СПКД „Просвјети“ у листовима и часописима, аутор се суочио са чињеницом да је сачувана периодика, нарочито из прве половине прошлог века, некомплетна и често све-

дена на само неколико бројева. Отуда је у поговору проф. Максимовић изразио захвалност институцијама и појединцима на пруженој помоћи, нарочито Народној библиотеци Србије и Библиотеци Матице српске.

Први тематски блок Библиографије - Издавачка продукција друштва „Просвјете“, има десет одељака, разврстаних по врсти и садржају публикација. Пошто почетак рада сваког друштва и институције чине нормативна акта, први одељак у Библиографији чине статуту, правила и правилници. По утемељењу „Просвјете“, скупштина главног одбора Друштва постаје њен извршни и законодавни орган, те су извештаји и записници са скупштине, следеће писане публикације које Библиографија региструје.

Поред давања стипендија и припомоћи сиромашним српским школарцима, што је био и основни разлог њеног оснивања, „Просвјета“ је проширила своју делатност и започела са издавањем календара, алманаха, буквара и читанки - вршећи просветитељску мисију.

Покретањем сопственог истоименог часописа (1907. године) и оснивањем сопствене штампарије (1924. године), друштво „Просвјета“ је обогатило своју делатност. Такође, поред стручне и научне литературе, „Просвјета“ је издала и књиге из белетристике.

Попис издавачке продукције СПКД „Просвјета“, завршава се „Просвјетиним“ књижевним колом и каталозима. У издавачкој делатности обновљеног друштва „Просвјета“ (од 1990. године), едиција „Просвјетино“ књижевно коло представља најзначајнији литерарни и издавачки подухват. „Просвјетино“ књижевно коло покренуто је 1997. године објављивањем изабраних списа владике Николаја Велимировића.

Аутор је у Библиографију уврстио и попис публикација које је штампала Штампарија друштва „Просвјета“ од 1924. до 1941. године. Овим се, како сам аутор у поговору Библиографије каже, „додаје још један важан сегмент у укупном упознавању дјелатности овог друштва“.

Најобимнији део *Библиографије друштва „Просвјета“: 1902-2002*, представљају Прилози о друштву „Просвјета“ у периодици и књигама. Овај одељак има 1629 библиографских јединица, што најбоље илуструје заинтересованост културне јавности за рад друштва „Просвјета“. Поред ондашњих најзначајнијих часописа из Босне и Херцеговине, „Босанске виле“, „Српског вјесника“, „Босанско-херцеговачког источника“, „Српске ријечи“, „Народа“, „Отаџбине“ и других, вести о делатности и личностима друштва „Просвјета“ доносили су и „Бранково коло“ (Ср. Карловци), београдски листови „Политика“, „Правда“, „Дело“, „Мисао“, „Дневни лист“ и др, цетињски „Глас Црногорца“, загребачке „Новости“, „Југословенска њива“ и други листови изван Босне и Херцеговине.

Најугледнији српски интелектуалци, учитељи, професори, правници, лекари, али и највиђенији трговци, занатлије и предузимачи, били су окупљени око „Просвјете“. Њеној афирмацији и популарисању, знатно су помогли они људи од науке и пера који су о „Просвјетином“ реду на просвећивању народа,

објављивању књига и оснивању књижница, писали прилоге у новинама, часописима и зборницима.

Библиографија региструје дугачак списак имена оних најзаслужнијих „Просвјетиних“ хроничара који су својим књигама и чланцима очували њено име за понос поколењима. Чак и у оним временима када је само спомињање имена „Просвјета“ једначено са велеиздајништвом. Међу најсветлија имена „Просвјетиног“ стогодишњег поменика, убрајају се браћа Грђићи (Шћепан и Васиљ), Ристо Хаџидамјановић, Јово Вуковић, Ристо Радуловић, Владимир Ђоровић, Милан Сршкић, Перо Слијепчевић, Ђорђе Пејановић, Јован Цвијић; ту су и Тихомир Остојић, Миле Павловић Крпа, Јаша Продановић, па Боривој Јевтић, Иво Андрић, Симо Марковић, Јован Палавестра, Мирко Максимовић, Јован Кршић; до оних који су о „Просвјети“ писали и онда када је она ћутала: Ристо Грђић, Саво Љубибратић, Ристо Бесаровић, Илија Кеџмановић, Михаило Јеремић, као и аутор ове библиографије проф. Војислав Максимовић. Њему припада велика заслуга за поновно оживљавање рада „Просвјете“ 1992. године.

Библиографија друштва „Просвјета“: 1902-2002 омеђила је простор и означила путоказе за свестрано сагледавање историје Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“. Она је за сваког истраживача који се бави овом најугледнијом српском институцијом, приручник од прворазредног значаја. Професор Максимовић је израдивши *Библиографију друштва „Просвјета“: 1902-2002*, урадио пионирски посао у области библиографије, немајући узоре на које би се ослањао. Бразда коју је он први заорао на необрађеном библиографском пољу, доказ је да су највреднији научни подухвати увек дело ентузијазма, знања и умења најсмелијих појединаца.

Историја рада Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ дуго времена је била предмет интересовања проф. Максимовића. Томе су посвећене све његове тематске библиографије. У Календарима „Просвјете“, чији је он покретач и уредник, од 1992. до 1998. године објављивао је у наставцима Библиографију радова о друштву „Просвјета“ (укупно 743 јединице).

Персоналне библиографије проф. Максимовића махом су штампане уз сабрана и изабрана дела. Персонална библиографија Јована Кршића објављена је уз Кршићева *Сабрана дјела* у издању сарајевске „Свјетлости“, 1979. године. Она садржи 776 јединица његових прилога, 136 превода и 401 библиографску јединицу која се односи на литературу о Кршићу. Библиографија Јове Варагића (63 јединице), саставни је део његових *Изабраних дела*, а објавила је сарајевска „Свјетлост“, 1987. године. Персоналну библиографију Хаима Алкалаја у књизи Алкалајевих *Изабрана дјела*, објављену 1984. године такође у издању сарајевске „Свјетлости“, сабрао је проф. Максимовић у 74 библиографске јединице. У ову групу радова улази и персонална библиографија Исака Самоковлије (644 јединице), објављена уз Самоковлијина *Сабрана дјела*, у издању „Веселина Маслеше“ и „Свјетлости“, 1989. године. У Просвјетином књижевном колу (коло друго, књига 5) 1998. године, уз *Одабране радове* др Риста Јеремића, објављена је и његова библиографија из пера

проф. Максимовића (93 јединице). Већ поменута персонална библиографија Калмија Баруха, један је од раних радова проф. Максимовића и садржи 150 библиографских јединица.

Један број персоналних библиографија објављен је и у часописима: Калмија Баруха („Живот“, Сарајево 1972), Јована Кршића („Живот“, Сарајево 1979) и Јове Варагића („Живот“, Сарајево 1979. и 1980). Када бисмо сабрали јединице у наведеним персоналним библиографијама проф. Максимовића, дошли бисмо до импозантног податка од 2357 јединица библиографске грађе.

Српску библиографску стварност обележава значајни недостатак теоријских и методолошких текстова. Свестан да наша теорија библиографије никада није адекватно следила и конкретан развој библиографског рада, низом текстова проф. Максимовић је унапредио српску теоријску и методолошку библиографску мисао.

На „Сусретима библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића“ који се у Инђији одржавају од 1984. године и једини су скуп библиографа у нас, проф. Максимовић је стални учесник. Већ на првом Сусрету библиографа указао је да судбина српске периодике спада у тамна места наше културе. Као последица нестанка и уништења многих српских листова и часописа у тешким ратним временима која су прохујала овим просторима, региструје се недостатак српских ретроспективних библиографија прилога у периодици. У тексту *Библиографија њериодике - особености и њринцији у изради* („Сусрети библиографа ‘84“, Инђија 1985), проф. Максимовић истиче комплексност рада на овој врсти библиографије која захтева тимско и институционално организовање и ангажовање великог броја библиографа. Уз корисна методолошка упутства за обраду ове врсте грађе, он открива шири, културноисторијски аспект. „Периодика у једној средини или неком народу представља огромно и немјерљиво духовно благо. Она додирује све видове човјековог умног рада, везана је за све науке и умјетности. (...) Такав попис значи голем допринос свакој науци и умјетности”, вели проф. Максимовић. Узимајући за пример израду библиографије периодике у Босни и Херцеговини којој недостају пописи прилога у најзнаменитијим гласилима „Ослобођење“, „Одјек“, „Живот“ и „Израз“), он истиче као неопходне предуслове за остварење капиталних пројеката, као што је историја и историја књижевности Босне и Херцеговине.

Значајем израде библиографије прилога у периодици бави се и у тексту *За савремени њрисџиу библиографији њрилоја у срџској њериодици* („Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића 2004“, Инђија 2005). Пописе периодичних публикација и њихових прилога, проф. Максимовић истиче као један од дугорочних и приоритетних задатака данашњих и будућних библиографа. Никада није урађен комплетан библиографски попис српске периодике, што је предуслов за сложенији посао, а то је попис целокупне садржине српских периодичних публикација, наводи проф. Максимовић. Тако ни српска периодика 18. и 19. века никада није добила своју целовиту историју.

Као пример добре праксе, он наводи већ заборављене пројекте Матице српске у Новом Саду, када је библиографски обрађено неколико знаменитих српских часописа. Посао отежава некомплетност српске периодике и непостојање општег каталога наших периодичних публикација које су излазиле од 18. века до наших дана. Проф. Максимовић нуди методолошки оквир за израду библиографије: утврђена чврста и логична периодизација; стриктна хронологија распореда грађе; исцрпно пописивање садржине, без селекције грађе; распоред прилога који одговара сложеној структури сваког појединог листа и часописа, и на крају, неопходни прилог свакој библиографији - регистри, у којима се види основна врста прилога, теме које се обрађују и аутори текстова. Овако сложен библиографски посао могу да обаве тимови стручних људи, зналци наше периодике старијег времена. Пошто је у питању замашан и дугорочан посао, проф. Максимовић предлаже рад у етапама и у оквиру одређених стручних и научних институција. Израду пројекта ваља непрекидно стручно пратити и популарисати његов научни значај. На крају закључује: „Када би ове наше замисли и жеље биле остварене у догледном времену, био би то прави подвиг и немјерљив допринос укупној српској науци.“

Израда историје српске библиографије тема је која већ дуго времена заокупља проф. Максимовића. Такав пројекат подразумева систематизован и утемељен поглед на развојне токове и оквири ове научне дисциплине у духовном животу српског народа, истиче он у тексту *Периодизација и оквири српске библиографије* („Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића“, Инђија 2006). Њен задатак је да вреднује и критички оцени доприносе појединаца и институција у библиографском раду. Оно што недостаје је неопходно полазиште да би се лакше утврдили периоди и оквири српске библиографије. Стваралачко дело појединаца узима се за међаше, наше претече. Проф. Максимовић поставља Захарија Орфелина на почетак и настаanak српске библиографије (*Календар* за 1766. и *Извештај о учених делах* у „Славено-сербском магазину“ за 1768). Следе најзначајнији библиографи 19. века: Лукијан Мушицки, Ђура Даничић, Стојан Новаковић. Наши најранији библиографи ипак су били усмерени на узак, практичан рад, сматра проф. Максимовић, а не на утврђивање историјских токова српске библиографије.

Изнимци су текстови Уроша Џонића (Станојевићева *Народна енциклопедија* Књ. 1, Загреб 1925. и *Енциклопедија Јуџославије* 1, Загреб 1955) и Миодрага Живанов (*Енциклопедија Јуџославије* 1, Загреб 1980). Највредније су свакако две књиге Душана Панковића: *Српске библиографије : 1766-1850.* (Београд : Народна библиотека Србије: Библиотека Матице српске, 1982) и *Српске библиографије : 1851-1879.* (Нови Сад : Матица српска, 2006).

И научни скуп „Српска библиографија данас“ који је одржан у Матици српској у Новом Саду, 9. децембра 2004. године, открива његову заокупљеност питањима израде историје српске библиографије. У тексту *О употреби израде историје српске библиографије* проф. Максимовић упозорава на поразну чињеницу да ни у један приоритетни пројекат наших установа и науч-

них институција које се баве библиографијом, није уврштена израда историје српске библиографије. Бројни појединци који су несребично уложили вољу и напоре у библиографском раду, данас су неправедно запостављени, вели проф. Максимовић. Њихови примери треба да нам буду подстрек за нова прегнућа на овом важном стручном и научном раду.

Један од текстова који стручну јавност наводи на размишљање о потреби израде историје српске библиографије, представљен је у оквиру секције за библиотекарство, на научном скупу одржаном на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, маја 2009. године (објављен у Зборнику радова 2010). У раду *Неки њрисџији за њисање истџорије срџске библиоџрафије*, проф. Максимовић образлаже поводе и разлоге за окупљање библиоџрафа око овог капиталног пројекта; упућује на задатак и садржину историје српске библиоџрафије; сажима досадашња истраживања и оцене о српској библиоџрафији и дефинише утицаје историјских, друштвених и идеолошких чинилаца на токове српске библиоџрафије.

Бавећи се тако сложенем темом, као што је теорија и историја српске библиоџрафије, проф. Максимовић у маниру врхунског зналца, са лакоћом успоставља научне координате кроз досадашње токове српске науке, културе и књижевности и смешта их у библиоџрафски оквир.

Као историчара српске књиге и периодике, и хроничара знаменитих личности из српске културне историје, у средиште његовог интересовања нашли су се Захарија Стефановић Орфелин, Вук Карацић, Јанко Шафарик, Стојан Новаковић, Васо Пелагић, Ђорђе Пејановић, др Георгије Михаиловић, Душан Панковић. Написао је књиге о: Вуку Карацићу (1997), Васи Пелагићу (2001), Исаку Самоковлији (1989), Јовану Кршићу (1977). Ево неких најзначајнијих радова: у сарајевском „Библиотекарству“ објавио је: *Библиоџраф др Георџије Михаиловић у нашој криџици* (1983), *Вук Карацић у досадашњим библиоџрафским радовима* (1987) и библиоџрафију *Македонске народне умоџворине у часоџису „Босанска вила“* (1988); у зборнику „Сусрети библиоџрафа у спомен на др Георгија Михаиловића“ (Инђија) штампао је *Научна и библиоџрафска свијест Захарије Орфелина* (1986) и *Пољед на библиоџрафски рад Ђорђа Пејановића* (2002).

Као дугогодишњи члан Уређивачког одбора и рецензент *Срџске библиоџрафије: књиге 1868-1944*, обогаћује нашу библиоџрафску историоџрафију у прилозима *Доџуне Срџске библиоџрафије за новију књижевност Сџојана Новаковића* („Сусрети библиоџрафа ‘87“, Инђија 1988) и *Периодизација и оквири срџске библиоџрафије* („Сусрети библиоџрафа у спомен на др Георгија Михаиловића“, 2007). Професор Максимовић помно прати штампање српске ретроспективне библиоџрафије књига у прилозима *Први џомови кайџијалне библиоџрафије: Срџска библиоџрафија: књиге 1868-1944*. („Кораци“, Крагујевац, 1989) и *Кайџијално библиоџрафско дело: џоводом седам џомова Срџске библиоџрафије : књиге 1868-1944*. („Сусрети библиоџрафа ‘91 и ‘93“, 1995).

Као једном од највећих заслужника на библиографском пољу, 2010. године друштву библиографских подвижника, добитника престижне Митровданске повеље, придружио се академик Војислав Максимовић. Награда коју додељују српски библиографи на „Сусретима библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића“ у Инђији - отишла је у праве руке.

Када бисмо све књиге, есеје, библиографије, чланке и прилоге посвећене библиографској теорији и пракси, које је досад написао академик Војислав Максимовић, сабрали у једну књигу, била би то за српску књижевну историографију публикација од непроцењивог значаја. Остаје нам да се надамо да изаћи једно такво дело, на радост и задовољство свих нас који се овом научном дисциплином бавимо.

Научно знатижељан, неисцрпне енергије, ерудита од формата, књижевни историчар енциклопедијског знања, академик проф. др Војислав Максимовић један од најбољих теоретичара и истраживача библиотекарства и библиографије у нас.

(2011)

II

ЛИЧНОСТИ И УДРУЖЕЊА

АРХИМАНДРИТ НИЋИФОР ДУЧИЋ (1832-1900) – ПРИЛОГ ЗА ПОМЕНИК ЗНАМЕНИТИМ ХЕРЦЕГОВЦИМА

Архив Српске академије наука и уметности у Београду примио је 2003. године драгоцен поклон, непознате списе из рукописне оставштине архимандрита Нићифора Дучића¹. Дародавац је инжењер Војислав Д. Дучић из Београда, потомак ове гласовите херцеговачке породице.

Грађа је тематски разноврсна; састоји се од кратких географско-етнографских прилога (насеља у Херцеговини, описи манастира, обичаји), биографских цртица о херцеговачким и црногорским устаницима, народних пословица са објашњењима, и двадесетак Дучићевих писама. Све исписано протином руком, ситним читким рукописом, на половини пресавијених листова формата 4° (30 x 21 cm).

Посебну занимљивост представља Дучићева биобиблиографија коју је, судећи према хронолошком распореду грађе у библиографији, аутор завршио 1899. године, годину дана пре смрти. Свој животопис једноставног наслова *Архимандрити Нићифор Дучић*, аутор је исписао на 20 страна. Јасно се издвајају три целине: у првом делу је опис живота и рада, потом је дата хронолошка библиографија књига и прилога од 1859. до 1899. године и на крају је попис одликовања. Очито је аутор текста *Погаџи за биографију архимандрита Нићифора Дучића (1832-1900)*, објављеног у четвртој књизи Споменице Српске краљевске академије *Свечани ѿмен ѿросвешном добройвору ѿокојном Нићифору Дучићу* (Београд, 1901), имао у руци наведени рукопис јер га је у целини, уз извесне измене, преузео.

Прво се уочавају интервенције које се односе на правопис (писање великог и малог слова), распоред речи у реченици, као и осавремењавање Дучићевог старохерцеговачког језика. Међутим, неке делове из животописа, аутор је изоставио. Највеће измене и скраћења унео је у део који се односи на Дучићево учешће у црногорско-турском рату 1862. године. Поред тога што је несхватљиво изоставио да је Турска објавила рат Црној Гори, избацио је и делове који се односе на Дучићев боравак на Цетињу после рата. Ево како је Дучић описао те догађаје:

“Послије тога недаћнога рата 1862 год. Дучић и Вукаловић не добијају амнестију: те Дучић остане на Цетињу, а Вукаловић доцније отиде у Русију. Дучић је био одлично примљен на Цетињу од Кнеза Николе и поштован од глаvara и уопће Црногораца с којима је ратовао против силне турске најезде.”²

У књизи исти пасус гласи:

1 Рукописна збирка Нићифора Дучића (Београд : Архив САНУ), сигн. 15004.

2 Исто, сигн. 15004/4.

„Послије тога недаћнога рата 1862. године Дучић, не добивши с другим главарима и устаницима амнестију, као ни Вукаловић, остане на Цетињу, гдје је био одлично примљен.“³

Да ли су политичке прилике у Србији мотивисале аутора да помињање кнеза Николе сведе на минимум? Обреновићи, из страха за опстанак сопствене династије, нису благонаклоно гледали на таста Петра Карађорђевића, и ковали су завере против Петра Мркоњића и његовог учешћа у Херцеговачком устанку.

Аутор је изоставио да наведе и неке значајне године у Дучићевој биографији. „Послије првога српско-турског рата постављен је указом 1877 за потпредседника Великога Духовног Суда (Апелаторијске Консistorије); а послје другог – постављен је указом за библиотекара Народне библиотеке и чувара Народнога Музеја 1880 год.“, пише Дучић у својој биографији, а аутор ниједну годину не наводи. Током шест година, колико је био на челу националне библиотеке, значајно је допринео развоју српског библиотекарства.

Архимандрит Нићифор Дучић је указом министра просвете и црквених дела Аксентија Васиљевића постављен за библиотекара Народне библиотеке и чувара Народног музеја у Београду 10. октобра 1880. године и овим најзначајнијим српским културним институцијама руководио је до 15. маја 1886. године. У историји наше националне библиотеке остао је упамћен као један од најзначајнијих прегалаца на прикупљању и очувању српске писане речи. У време Дучићевог библиотекарског рада, донесен је 19. марта 1881. године први Закон о Народној библиотеци и Музеју, на чијој изради је био лично ангажован, заједно са ондашњим министром просвете и црквених послова Стојаном Новаковићем.

Дучићевим трудом окончан је рад и објављена је трећа књига Каталога Српске народне библиотеке у Београду, која је под насловом *Каталог Српске библиотеке у Београду. Књижевности српска и хрватска. Део I* изишла 1886. године. Систематски је радио на прикупљању књига, новина и часописа за Библиотеку, а нарочито на формирању збирке старих српских рукописних споменика. О тежини и заметности тог посла, најбоље сведочи пример откупа збирке старих рукописа од учитеља Јордана Х. Константиновића из Скопља Реч је о „14 старих рукописа на кожи, 22 стара рукописа.“ на хартији, 3 књиге из старих српских штампарија и 4 комада старих црквених утвари“. ⁴ Бројни дописи циркулисали су између Дучића, митрополита српског Михаила Јовановића и Стојана Новаковића, са једне стране и Државног савета, на другој страни. На крају је Указом Милана Обреновића одобрена сума од 2316 динара за куповину 39 старих рукописа и 4 црквене утваре, чиме је библиотечка збирка знатно обогаћена.

Познат је јавни позив који је преко „Српских новина“ Дучић упутио несавесним корисницима Библиотеке који су задржали књиге преко одређеног

3 „Подаци за биографију архимандрита Нићифора Дучића (1832-1900)“, у *Свечани помен просветном добротвору покојном Нићифору Дучићу архимандриту и академику 22. априла 1901. год. у Београду*, (Београд : Српска краљевска академија, Посебна издања XVI, Споменице, књ. 4, 1901), 29.

4 Др Гаврило Ковијанић: *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду: 1821-1944. Књига 1: 1821-1988* (Београд : Народна библиотека Србије, 1991), 679.

рока - да их врате, и апел Министарству просвете да нареду „полицијским и општинским властима, кад се, ма чије, књиге продају на дуг, или иначе на лицитацијама, да се књиге из Народне библиотеке, које би се нашле, а то се често догађа, не смију продавати. И, гдје се у таквим случајевима нађу, да их власти узму и врате библиотеци; а реверсе ће по пријему уништити.“⁵

Озбиљност и преданост послу, особине које су Нићифора Дучића крај силе, очито су дошле до пуног изражаја у библиотекарском раду. Велики значај полагао је на образовање, књигу и читање, али и на место које српска наука и култура заузимају у савременим европским токовима. То се најбоље огледа у допису ректору Велике школе, упућеном 10. децембра 1880. године, само пар месеци од именовања за управника Библиотеке.

„Да би Народна Библиотека што боље и корисније одговарала оној великој сврси ради које је установљена; да би се њом што више користила српска младеж, интелигенција и у опће читалачко грађанство; веома је потребно, да се набављају (у колико средства допуштају) поред српске у опће и иностране литературе оне, која се тиче Срба и балканског полуострва, и књиге у опће сувремене науке признатих аутора и најбољих писаца, ма на којем јевропском језику биле.“⁶

Вратимо се поново Дучићевом животопису.

Зачуђује да је аутор у књизи академијиног издања изоставио годину Дучићевог пријема у Српско учено друштво. У протином рукопису стоји:

„Српско Учено Друштво изабрало је Дучића за својега правога члана 1869 год., и бирало га је неколико пута за својега предсједника. Под неговијем се председништвом и неговијем живијем заузимањем спојило Српско Учено Друштво са Српском Краљевском Академијом 15 новембра 1892 год.“⁷

И последњи пасус рукописне биографије, такође изостао у штампаном тексту, гласи:

„Покрај свијех различнијех дужности и послова Дучић је радио и на књижевности, почев од 1859 год. до данас.“

Оронулог здравља, Дучић је своју биографију окончао, по свој прилици, средином 1899. године, јер у њој није наведена прослава педесетогодишњице свештеничке службе и четрдесетогодишњица књижевног рада, која је свечано обележена 18. октобра. Болест изазвана рањавањем и прозоблинама у српско-турском рату, почела је да узима маха. Архимандрит Нићифор Дучић преминуо је у Београду, 21. фебруара (по старом календару) 1900. године, у три сата поподне. Сахрањен је 23. фебруара на београдском Новом гробљу, према олтару цркве Св. Николе. Сахрани, која је обављена уз највише војне и државне почести, присуствовале су најугледније личности војног, политичког и културног живота ондашње Србије: достојанственици Српске православне цркве

5 Др Гаврило Ковијанић: *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду: 1821-1944. Књига 2: 1881-1918* (Београд : Народна библиотека Србије, 1991), 66.

6 Др Гаврило Ковијанић: *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду: 1821-1944. Књига 1: 1821-1988* (Београд : Народна библиотека Србије, 1991), 685.

7 Архив САНУ, Београд, Рукописна збирка Нићифора Дучића, сигн. 15004/4.

са архиепископом Инокентијем који је држао опело, представници Српске краљевске академије (о Дучићевом животу и раду говорио је академик Љубомир Јовановић), и многобројни поштоваоци и пријатељи. „Митрополит херцеговачки Серафим, друг из младости архимандриту Дучићу, извијештен о смрти свога друга и пријатеља, одмах је наредио, те и по свима црквама и манастирима херцеговачким огласиша смрт архимандрита Дучића.“⁸ Цитирајући, како вели, „једног биографа“, аутор Дучићеву биографију завршава његовим портретом:

„Човек врло висока раста, правилно развијене снаге, али главе омање спрам величине тела. Коса му се одржала до смрти; и косу и браду поткре савао је; пред крај живота обе су га седином украсиле. У опште Дучић је био врло лепа и пријатна физичка фигура... Глас му је био танак и слабачак, а беседа непрекидана...И беседио је и писао јужним говором...У диспуту могао је врло лако љутнути се, ма је умео и отрпети немилу реч...“⁹

Према наводима у аутобиографији, Архимандрит Нићифор Дучић је одликован са 27 владалачких ордена и ордена друштава (у књизи су наведена 22): петнаест од српских краљева (у књизи 12), шест од црногорског кнеза, три од руског цара и Велика сребрна медаља којом је одликован од Царског друштва „Љубитеља Јестествознанија“ при Московском универзитету, један од бугарског кнеза (нема у књизи) и један од Српског архијерејског сабора (такође изостао у књизи).

За извршиоца свог тестамена именовано је Српску краљевску академију, остављајући средства за оснивање „Фонда архимандрита Нићифора Дучића“. Већ наредне године, под управом СКА, основан је „Књижевни фонд архимандрита Нићифора Дучића“ и донесена су Правила Задужбине. Опоруком је оставио и наменска средства за куповину своје гробнице, надгробне плоче и срочио натпис на крсту.

„Син сам српскога народа: с њим сам заједно живио и цијелога својега живота радио за његов бољитак, па желим да ми се и кости одмарају у српском опћем гробљу.

Да се купи за новце од готовине, која се на самрти нађе, зидана гробница на Новом гробљу, и да ме сахране у њој. Гробна ограда да буде проста од гвожђа у граниту српском. Плоча на гробу и крст да буду од српског гранита. На крсту натпис: *Овдје почивају земаљски остатаци Архимандритија Нићифора Дучића; рођен у Херцеговини на Требишњици у селу Лују 1832 год., умро у Биограду.*“¹⁰

(2007)

8 „Подаци за биографију архимандрита Нићифора Дучића (1832-1900)“, у *Свечани помен просвешћеном добродјелцу и покојном Нићифору Дучићу архимандритију и академику 22. априла 1901. год. у Биограду*, (Београд : Српска краљевска академија, Посебна издања XVI, Споменице, књ. 4, 1901), 33.

9 Исто, 34.

10 „Записник са Свечаног скупа Српске Краљевске Академије 22. априла 1901. год.“, у *Свечани помен просвешћеном добродјелцу и покојном Нићифору Дучићу архимандритију и академику 22. априла 1901. год. у Биограду*, (Београд : Српска краљевска академија, Посебна издања XVI, Споменице, књ. 4, 1901), 33.

МИЛОРАД ПАВЛОВИЋ КРПА

Ретке су личности у нашој новијој књижевној и културној историји чији су животописи и до данас делом остали обавијени велом тајне. Иако је прошло 145 година од рођења и 53 године од смрти, биографија професора, књижевника, новинара, уредника, ратног хроничара и обавештајца Милорада Павловића Крпе - још није исписана.

Занимљиве и драгоцене податке из живота професора Милорада Павловића Крпе открили смо истражујући грађу о Николи Т. Кашиковићу-Сарајлији (1861-1927) уреднику сарајевског часописа „Босанска вила“; у Архиву Југославије у Београду, грађа заведена под именом „Пашићева збирка“; у фељтону Косте Димитријевића *Животопис Милорада Павловића-Крпе: Сведок једног стилолећа*, објављиваном у „Политици“ од 16. до 27. марта 1963. године; обимној преписци Николе и његове супруге Стоје Кашиковић са Крпом; архивској грађи и стенографским белешкама са суђења „велеиздајницима“ за време Првог светског рата, као и оновременој периодици.

Угледни професор, врцав новинар и талентован публициста, даровит књижевник и ненадмашан козер, Милорад Т. Павловић је рођен у Београду 15. октобра 1865. године. Отац Тома Бошковић, Херцеговац, родом из Кишиног села крај Невесиња, пошавши „трбухом за крухом“ чим је прешао Дрину, по ондашњем обичају променио је презиме према очевом патрониму. Мајка Милева (рођена Петровић) била је Призренка. У Београд је утекла од турског зулума и ту стекла основно образовање. Павловићи су изродили осморо деце, седам синова и кћер. Милорадов брат-близанац је рано умро, а потом и сва остала деца, те је остао јединац.

Гимназијско школовање је започео када се Херцеговина дигла на устанак, 1875. године. У време ђаковања започиње Крпину дружење са Јашом Продановићем, Браниславом Нушићем, Милорадом М. Митровићем, Слободаном Јовановићем. Под утицајем Светозаревих идеја уписује Учитељску школу. Сарађује у Нушићевим дневном листу „Мале новине“, упознаје се са делима социјалиста, усхићено чита њихове књиге. По директиви организације „Напредна омладина“, чији је члан био, полази на занат и шегртује у малој обућарској радњи код Чукур-чесме (отуда, по једној верзији, и надимак који је цео живот носио). Испоставиће се, много година доцније, да му је обућарско знање било од велике користи.

Павловић је студирао педагошки одсек германистике и славистике у Јени, Лајпцигу и Берлину. За време студија у Берлину нераздвојни друг био му је Карл Либкнехт, чији је отац Вилхелм био вођа социјалиста у Немачкој. Дружио се са Августом Бебелом, а у Прагу је упознао Томаша Масарика, постао му и пријатељ и сарадник, шаљући му доцније из Београда прилоге за његов часопис „Час“.

По повратку у Београд као свршени високошколац, зналац свих словенских језика, немачког и француског, Павловић покушава да нађе посао сарадника у новинама. Најближе по опредељењу му је уредништво „Геце“ Наума Димитријевића. Ту упознаје Јована Скерлића за кога је записао: „По оштроумности био је то метеор који је свом силином блеснуо да би на јад наше културе јако брзо згаснуо.“¹

Када се сатирични „Геца“, стално конфискован и плењен, после две године угасио, Павловић је покренуо „Гласник за забаву и књижевност“. Књижар Валожић је био формални власник часописа (иначе мецена „реалиста“), али је часопис уређивао Крпа. У уводнику првог броја штампао је песму свог друга Војислава Илића. „Ниједан министар, сећам се, није хтео дати Војиславу указну службу, само зато што песници нису уживали поверење ондашњег друштва!“², забележио је Крпа у својим мемоарима. „Изузетак је био познати реакционарни демагог Стојан Рибарац: он је поставио Војислава захваљујући једном епиграму који му се свидео. Но када му се Војислав јавио на дужност Рибарац га је послао натраг у омиљене 'Дарданеле' да уздише за лепом глумицом Зорком Коларовић којој је писао љубавне стихове на салветама и по столовима.“²

Убрзо, како се није пријавио довољан број пренумераната на „Гласник“, Валожић је наложио да се обустави излажење листа.

Искрено пријатељство везивало је Крпу и књижевника Стевана Сремца. Сремац је целог живота био нежења, велики боем и чувени козер. Пријатељство је датирало још из заједничког професорског службовања у Нишу. У истој школи предавали су Сремац, Крпа, Светолик Ранковић, Божа Кнежевић и др. Преласком у Београд, наставило се Сремчево друговање са Крпом. Када је Јанко Веселиновић 16. септембра 1894. године покренуо „Звезду“, редакција је, поред кафана, била место окупљања београдске књижевне боемије. Ту су, поред Сремца, свраћали Крпа, Милован Глишић, Драгутин Илић, Милорад Митровић, Радоје Домановић, Бранислав Нушић, млади Скерлић и др. Професор Милорад Павловић - Крпа је у свом животопису записао о Сремцу: „Никада нећу заборавити другарство тог духовитог човека који је целог живота бежао од брака, али никад и од љубави.“³

Позив бившег професора и тадашњег министра просвете Андре Николића 1894. године, судбински је одредио животни пут Милорада Павловића. По налогу Министарства спољних послова он Крпу шаље у поверљиву мисију у Босну и Херцеговину, ради прикупљања информација. Тако започиње његова каријера српског обавештајца првога ранга, дубоко скривена од очију јавности, измакла оку историчара и биографа.

1 Коста Димитријевић, „Животопис Милорада Павловића - Крпе. Сведок једног столећа“, *Полишика* LX, 17762. Додатак (19. III 1963, LX) : 305.

2 Исто.

3 Коста Димитријевић, „Животопис Милорада Павловића - Крпе. Сведок једног столећа“, *Полишика* LX, 17765, Додатак (20. III 1963) : 302.

Ради илегалног преласка граница, и што неупадљивијег лика, Крпа се прерушава у обућара. У Београду обнавља шустерски занат и фалсификује мајсторско писмо. Са шустерским алатом у торби, одевен као „вандрокош“ улази у окупирану покрајину код Книна. Преко Алије Куленовића, унука Кулин-капетана, родољуба и противника црно-жуте монархије, одмах се повезује са опозицијом. Тако је под туђим именом, крпећи окупаторске чизме, пропутовао по Гламочу, обишао Ливно, Бугојно и друга места Босне и Херцеговине. У Бања Луци умало није страдао, провео је неколико дана у затвору док није убедио полицајце да је „обични сироти крпа“.

„Народ ми је уз пут поверавао своје недаће, сазнао сам много о прогонима Срба, о окрутности туђина (...). На том рискантном путу најсигурније се осетих у сарајевском дому Николе Кашиковића, уредника 'Босанске виле', у чијем сам часопису за неколико година сарадње објавио преко 150 биографија наших истакнутих људи. У том старом граду на обалама Миљацке упознао сам многе родољубе који су избегавали све немачко“⁴, забележио је професор Павловић.

По повратку у Београд, Крпа је своје утиске о друштвено-политичким приликама у Босни и Херцеговини сабрао у књизи *Православље у Босни и Херцеговини* и под псеудонимом „П. М. Томић“, објавио 1898. године у издању књижаре Мите Стајића у Београду.

Професор Павловић је по специјалним задацима диригованим из врха српске владе, од самог Николе Пашића, често прелазио Дрину. Када је бора вио у Херцеговини, најчешће је у Мостару био гост у Шантићевој кући, док му је у Сарајеву уточиште пружао Кашиковићев дом. Окупаторска власт буд но је пратила сваки његов корак. О сусретима са уредником "Босанске виле" Николом Т. Кашиковићем Сарајлијом и другим виђеним сарајевским Срби ма, аустријска полиција је исписала десетине конфидентских извештаја. Чаршија би се грохотом смејала кадгод би Кашиковић и Павловић разним ма рифетлуцима успели да избегну аустријске уходе. Књижевник и новинар Ко ста Димитријевић је у Павловићевом животопису објављеном у „Политици“ 1963. године, забележио Крпино сећање на један догађај у Сарајеву. „Реци мо сећам се, кад су при једном мом 'гостовању' у Сарајеву ухапсили Николу Кашиковића што ме једне вечери није пријавио да ћу код њега преноћити.“⁵ Крпа се бранио да је целу ноћ провео у јавној кући са Костом Херманом и пошто се нико није усудио да информацију провери код „главног режим ског културтрегера Аустрије“, озлоглашеног Хермана - и Кашиковић и Крпа су ослобођени. „Кашиковић се после три дана непрестано смејао“, сећао се проф. Милорад Павловић.

Сасвим сигурно да је у „Босанској вили“ објављен велики број члана ка и биографија из пера Милорада Павловића-Крпе. Тачан број је тешко ут врдити из више разлога. Крпа се потписивао иницијалима „М.“, „М. П.“ и

4 Коста Димитријевић, Наведени фелџон, *Политика* LX, 17762. Додатак (19. III 1963) : 305.

5 Исто.

„П.”. На основу преписке између Кашиковића и Крпе, можемо закључити да је број Крпиних текстова које је објавио у “Босанској вили” знатан. Ако је судити по овако потписаним прилозима објављеним у “Босанској вили”, Крпа је аутор текстова о Ђури Јакшићу (1896), Браниславу Нушићу (1897), Змају (1904), Милени Миладиновић (1905), Јанку Веселиновићу (1906), Милораду Ј. Митровићу (1907), Стевану Сремцу (два прилога 1907) и Алекси Шантићу (1913).

Мишљења смо да Милорад Павловић није потписивао текстове у „Босанској вили” због аустријске цензуре, а уредник је скривајући идентитет аутора, штитио и себе и Крпу. Везе између њих двојице биле су много сложеније, а њихова сарадња је излазила из оквира уредник-сарадник.

Међутим, Кашиковићева супруга Стоја, била је најважнија карика у српско-босанскохерцеговачком обавештајном ланцу. О распореду војних снага у Босни и Херцеговини у време анексионе кризе и аустријским припремама за рат против Србије, Стоја Кашиковић је извештавала Крпу попут правог обавештајца. У архиви Милорада Павловића пронађено је више писама и разгледница на којима је, испод марке, Стоја Кашиковић слала прецизне информације о војним кретањима аустроугарске војске у Босни и Херцеговини.

На исти начин су размењиване информације о новцу који су Кашиковићи добијали као потпору српске владе, посредством проф. Милорада Павловића-Крпе. Средства која су добијали представљала су знак захвалности за национални и обавештајни рад и била су неопходна потпора да материјално опстану у временима када „Босанска вила” није имала довољно прихода од претплате.

Анексиона криза у Босни и Херцеговини заоштрила је политичку ситуацију, појачала прогон Срба и око земље још више стегла обруч. Професору Павловићу, због његових веза са „политички непоузданим” Србима, био је забрањен улаз у Босну и Херцеговину.

Приликом прославе десетогодишњице Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”, Крпа је илегално боравио у Сарајеву. У извештају владиног комесара Калаја, од 2. октобра 1912. године, стајало је да је „Кашиковић стално виђан у друштву др Милорада Павловића за време његовог петодневног боравка у Сарајеву и упадљиво је да га је и прошле и ове године пратио на жељезничку станицу и са њим разговарао све до поласка воза.”⁶

У време анексионе кризе и Фридјунговог процеса у Бечу, Крпа је постао „незванични опуномоћеник Босне”, а његова кућа у Милоша Великог 19 - „херцеговачки конзулат”. У њу су свраћали и у њој боравили младобосанци: Владимир Гаџиновић, Богдан Жерајић, Гаврило Принцип.

По избијању Првог светског рата, Крпа је додељен генералу Мишићу као секретар и дописник Прве армије. Полазећи у рат, у свој нареднички ранац ставио је рукописну збирку Сремчевих необјављених прича и Масарико-

⁶ *Култура и умјетности под аустроугарском управом*. Редактор Ристо Бесаровић (Сарајево : Архив Босне и Херцеговине, 1968), 177-178. Превод са немачког језика.

ва писма. Нажалост, у његовом стану остала је обимна дугогодишња преписка, међу којима су биле и шифроване депеше. Крпа то, како је сам у мемоарима признао, није имао срца да спали, већ је сакрио у подрум куће у улици Милоша Великог 19, где је становао са мајком и женом.

Под Мишићевом командом, Крпа је учествовао у Колубарској бици, а крајем 1915. године у поверљивој мисији боравио је у Русији, „ради инструкција у циљу повезивања наших и савезничких снага”. У међувремену, аустроугарска војска је већ марширала улицама окупираног Београда. Приликом првог упада Аустријанаца у Београд 1915. године, у стану проф. Павловића је боравио аустријски генерал Мразек, који је по ослобођењу Београда, како наводи Крпа, побегао из стана „срећом, ништа не дирнувши”⁷. Међутим, приликом новог освајања Београда од стране Аустријанаца, почетком 1916. године, док је Крпа са генералштабом српске војске одступао, извршена је преметачина у његовом стану. „Из новина сазнајем,” сећао се Крпа, „да ми је мајку и жену ухапсила окупаторова полиција запленивши у мом стану преко десет хиљада разних рукописа. Лудео сам од бриге како да им помогнем?”⁸

Полиција је, имајући информације, очигледно по диктату из Беча, упала у стан професора Павловића, ухапсила Крпину мајку и супругу Матилду, и запленила преко десет хиљада страна разних рукописа.

О судбини „босанскохерцеговачке документације” посведочио је сам Крпа: „Након нечувених мука Матилда је признала за скривену босанскохерцеговачку документацију у нашем подруму после чега ју је поручник Премиингер спровео у бечки војни затвор. Ту су у четири окована сандука пренели и целокупну моју документацију која ми из Беча никада није враћена.”⁹ У Бечу је компромитујућа документација преведена на немачки језик, класификована по личностима и послужила је као крунски доказ на злогласним „велеиздајничким процесима” у Босни и Херцеговини.

После рата, упркос званичним потраживањима српске владе, на Пашићево инсистирање, враћен је само део Крпине преписке. Оригинали писама никада нису нађени. Наведена архивска грађа налази се у Архиву Југославије у Београду, заведена под именом „Пашићева збирка”, сигн. 143-2. Наслов дебеле књижурина, писане немачким језиком, ничим није указивао на тајну коју крије међу корицама. У преводу наслов гласи: „Оптужница против Венцела Клофаца и Рудолфа Ђунија, подигнута од стране Војног правобранилаштва у Бечу на основу решења Врховног домобранског суда од 11. марта 1916. и 19. септембра 1914. године.”¹⁰ Оптужница садржи 369 куцаних страна и датирана је 24. маја 1917. године. Наведена архивска грађа садржи опис компромитујуће

7 Коста Димитријевић, „Животопис Милорада Павловића - Крпе. Сведок једног столећа“, *Полијтика* LX, (26. III 1963) : 333.

8 Исто.

9 Исто.

10 *Никола Пашић* (Београд : Архив Југославије), сигн. 143-2, Прекуцана и нумерисана грађа. На немачком језику.

документације откривене у кући Милорада Павловића-Крпе у Београду, која је пренесена у Беч, преведена на немачки језик и послужила је као крунски доказ на „велеиздајничким процесима” у Босни и Херцеговини.

Тако је аустријска полиција открила поверљиву, шифровану преписку Николе и Стоје Кашиковић и других босанскохерцеговачких првака са званичницима српске владе, која су на судским процесима била крунски доказ против њих. Поред чланова породице Кашиковић, на списку познатих јавних радника који су оптужени на основу материјала нађеног код Крпе, налазили су се: Јаша Томић, уредник „Заставе”, Стеван Т. Бешевић из Загреба, вајар Валдек Јурић из Загреба, Раде Вујачић из Мостара, др Никола Ђорђевић, адвокат из Босанског Брода, Глигорије Јефтановић из Сарајева, Миладиновић из Руме, Живко Нешић из Пријепоља, др Аугуст Ратх, уредник „Народних словенских новина” из Ст. Мартена, Иво Ћипико, књижевник из Сарајева, Антун Филиповић из Задра, Иван Хрибар, посланик из Љубљане, Емануел Свјетличанин из Загреба и Јелка Димитријевић, учитељица из Новог Сада.¹¹

Дубоко кајање због остављене архиве која је тешко теретила његове пријатеље, Крпа је изразио сећајући се тих догађаја. „Немачке новине донеле су црне вести: породица Кашиковић била је осуђена на смрт! Да није било крупних интервенција, моји пријатељи би висили на конопцу. Амнестија их је спасла у последњем часу. Између осталих, касније сам сазнао да су их одали и моји документи у бечкој полицији.”¹²

У архиви пронађеној код проф. Милорада Павловића, аустријска полиција је открила и „компромитујуће” податке о Стоји Кашиковић.

„Жена Николе Кашиковића по имену Стоја, учествовала је такође у издавању часописа „Босанска вила“, као и у шпијунској делатности. У разгледници из Сарајева, упућеној на Михаила Живковића за Мила (О. Нр. 639), потврђује Стоја Кашиковић да је примила 400 круна. Испод марке је тајни извештај да се шпијунажа устостручила и да је 20 нових обучених шпијуна стигло пре неколико дана из Беча. Она је дочекала да је српски ратни план у њиховим рукама и изражава бојазан да ће Маклаков бити протеран.¹³ (...) На разгледници из Сарајева од 27. септембра 1908. године Стоја извештава да је Никола Кашиковић болестан и да она води администрацију. „Тајни извештај испод марке је да је пре неколико дана пристигло 8 планинских батерија са 7000 артиљераца и да је све послато на Вишеград. У Требињу има 12.000 војника. У Сарајеву има углавном Чеха који ће бацити оружје, а исто ће учинити и социјалисти и анархисти (О. Нр. 633в).”¹⁴

11 Др Хамдија Капицић, „Краћи архивски материјал о нашим књижевницима“, *Животи* VII, књ 10, св. 9-10 (септембар-октобар 1958) : 802.

12 Коста Димитријевић: Наведени фељтон, *Политика*, Београд LX, 17770, Додатак (27. III 1963) : 337.

13 *Никола Пашић* (Београд : Архив Југославије), стр. 80; сигн. 143-2. Превод са немачког језика.

14 Исто, стр. 81.

Коментаришући пронађени материјал у стану Милорада Павловића-Крпе, аустријски полицајци су забележили да су „нађени многобројни извештаји обавештајних агената који нису потписани или уместо потписа имају само неки утврђени знак или реч. ”Ови извештаји”, закључила је полиција „долазили су из различитих делова Монархије и датирају из различитих времена.”¹⁵

Очигледно је било да Милорад Павловић-Крпа није могао од своје професорске плате од 300 динара, да финансира „босанско-херцеговачку шпијунску мрежу”. Одговор је пронађен у списку Николе Пашића, на којем су били сви заслужни људи које је српска влада потпомагала. „Као први међу њима је Никола Кашиковић, редактор ‚Босанске виле‘ са 1440 динара, други је поп Стева Трифковић у Сарајеву са 1800 динара. Та два човека су већ истакнута као најстарији шпијуни и велеиздајнички агенти Мила Павловића”, стајало је у закључку полицијских и судских истражитеља у Бечу.

И док је Аустроугарска пунила казамате и логоре ухапшеним Србима, Крпа је са српском војском и болесним војводом Путником под чију непосредну команду је стављен, прешао преко албанских кршева и беспутица. Са Крфа, бродом „Даун” пребацио се прво у Бари, а одатле у Рим. Међутим, чим је војвода Путник, опорављен, отпутовао на француски фронт, професор Павловић је отишао у Женеву и ступио у службу српског Црвеног крста, заједно са Јованом Жујовићем. Захваљујући пријатељству са социјалистом Карлом Либкнехтом и његовом женом Софијом, успео је да, ангажовањем Софије (Карл Либкнехт је био заточен у берлинском војном затвору, што је Крпа накнадно сазнао), извуче супругу Матилду из бечког затвора и пребаци је у Београд. Павловићева мајка је била заточена у београдском затвору. За време њиховог сужањства, у стан Павловићевих уселио се Август Адам, аустријски официр, који је приликом повлачења однео са собом и рукопис Крпине књиге о Стевану Сремцу. Књигу је пред сам рат требало да изда Цвијановић. Оставши без рукописа, проф. Павловић је после рата, по сећању, поново написао књигу о Сремцу.

Одазивајући се позиву војводе Мишића професор Павловић се пребацио на Солунски фронт „да бележи историју”, како је војвода говорио. Из Крпиног ратног дневника испредене су неколике збирке ратних прича и чувена књига *Војвода Мишић од Суворора до Марибора* (Београд, Издање Министарства војске и морнарице, 1922).

Професор Милорад Павловић-Крпа за 92 године свога живота написао је четрнаест књига, дао деветнаест значајних превода са неколико језика и сарађивао у 150 наших и страних листова. У рукопису је оставио 108 свезака материјала из наше културноисторијске прошлости, тј. 2.000 чланака, записа, анегдота, цртица, белешки. У свом дуговеком животу, Крпа је био учесник и сведок и трагичних и херојских догађаја, које је историја доделила српском

¹⁵ Исто, стр. 91.

народу. Сина херцеговачког досељеника занатлије Томе Бошковића и Призренке Милеве Петровић, историјске околности су навеле да буде хроничар једне епохе. Човек, за кога су београдске новине писале да је поред Нушића један од првака београдске козерије, у чијем су најближем друштву су живе, радиле и стварале најпознатије личностима из књижевног, публицистичког и политичког живота ондашње Србије, Босне и Херцеговине, Хрватске и других словенских земаља – аутентични је сведок и учесник једног од најбурнијих периода српске историје.

Мало је личности из наше књижевне историје које су могле да се похвале да су пријатељевале, осим са књижевницима и новинарима, и са завереницима, генералима, војводама, државницима, научницима и прослављеним светским писцима, као што је то био случај са Милорадом Павловићем-Крпом. Још је мање оних из наших литерарних кругова тога времена који су у својој биографији могли да додају и професију српског обавештајца.

(2009)

ИГУМАН ДИОНИСИЈЕ МИКОВИЋ И САРАЈЕВСКИ ЧАСОПИС „БОСАНСКА ВИЛА” (1885-1914)

Најстарији литерарни годишњак који је у Боки и Далмацији излазио на српском језику више од три и по деценије, био је „Српско-далматински магазин” (1836-1873). Покренуо га је Божидар Петрановић, а потом су га уређивали Ђорђе Николајевић и Герасим Петрановић. Био је то први часопис који је излазио на народном језику у Приморју.

Годишњак „Српски магазин” (1896-1897, Нови Сад - Дубровник), који је настао као један од покушаја настављања „Српско-далматинског магазина”, издавао је и уређивао Дионисије Миковић, игуман рисанског манастира Бања, посвећен Св. великомученику Георгију. „Српски магазин” је покренут у Боки Которској. У то време Бока је под аустријском влашћу (од 1878. године административно у саставу провинције Далмације) и чинила погранични регион према Црној Гори. Цео приход од издавања „Српског магазина” Миковић је уступио задарском „Српском гласу”, органу далматинског Српства.

Дионисије Миковић је од 1910. до 1914. године уређивао илустровани календар „Бока”. Календар је штампан у Бокешкој штампарији у Котору, а приход од календара за 1911, 1912. и 1913. годину био је намењен часопису „Српска зора” у Дубровнику.

Ко је био Дионисије Миковић и откуда његова веза са сарајевским часописом „Босанска вила”, односно њеним уредником Николом Т. Кашиковићем?

Кратки животопис игумана манастира Бања, српског књижевника и публицисте Дионисија Миковића, објавила је „Босанска вила” 1898. године, у броју 18 од 30. септембра, из пера Богдана Р. Милановића. „Позајмићемо” из „Вилиног” текста основне биографске податке о Миковићу. Димитрије Ћ. Миковић, у калуђерству наречени Дионисије, родио се у Паштровићима, на Челобрду (Далмација), 1861. године од оца Ћура и мајке Стане, рођ. Кажанегре. У раном детињству тешко се разболео и после чудесног оздрављења у манастиру Прасквици, родитељи га, према завештању, у петој години живота предају манастиру да изучава богословске науке. После дванаест година учења, пред епископом Герасимом Петрановићем положио је све испите са највишом оценом. Са осамнаест година се закалуђерио и пароховао у манастирима Прасквици, Градишту и Дуљево. По сопственој жељи отишао је у манастир Бању, где је радио на васпитању и образовању младих калуђера. Због његових заслуга, епископ Герасим га је произвео за игумана, 6. децембра 1891. године у катедралној цркви Св. Николе у Котору.

Дионисије Миковић се књижевним прилозима први пут јавио 1881. године у „Словинцу”, а потом је постао сарадник најзначајнијих оновремених књижевних часописа: „Јавора”, „Гласа истине”, „Гласа Црногорца”, „Српског

листа”, „Луче”, „Просвјете”, „Босанско-херцеговачког источника”, „Дубровника” и „Босанске виле”.

Дубоко родољубље и патриотизам игуман Дионисије је исказао кроз књижевни и публицистички рад. Аутор његовог животописа у „Босанској вили” Богдан Р. Милановић, забележио је и следеће: „Цио његов живот и није ништа друго, до ли само дворба и угодба високијем идеалима: Српству и православљу.”¹ У личности игумана Дионисија Миковића његови савременици најчешће су истицали честитост, скромност и самопрегоран, напоран рад који му је слабио крхко здравље.

„Силан дуг дугујем роду и цркви, па ваља да допринесем и ја бар камичак, на онај олтар јединства српског, основани у сваком племенитом и родољубном српском срцу; и да по дужности послужим својим скромним силама Богу и народу!” - одговарао је игуман Дионисије пријатељима, забринутим за његово здравље. Са фотографије коју је „Босанска вила” донела уз наведени животопис, гледа нас лепо, озбиљно, зрело мушко лице, смирена и блага прилика у скромној свештеничкој одори.

Дионисије Миковић се први пут јавио у „Босанској вили” 1887. године, и то као сакупљач. У броју 20. од 16. октобра објављена је народна песма *Ђевојка бор садила* „Из непечатане збирке српскијех народнијех пјесама Дионисија Миковића”. У напомени уз песму записивач је прибележио: „Ова се пјесма пјева у српској Боки Которској. Обично је пјевају женске: по двије и двије:

‘Бор садила, бор садила лијепа ђевојка

Бор садила, бор садила лијепа ђевојка.’

За првом, пјева и друга страна исти стих, и једнако га опетује.”²

Уредник „Босанске виле” Никола Т. Кашиковић и сам предани сакупљач народног блага, радо је отворио странице свог листа за усмено народно стваралаштво из Миковићевог завичаја. У списку „Вилиних” сарадника за 1887. годину, када се Миковић први пут јавио, Кашиковић је уз његово име уписао: „Управитељ манасти. Бање”. Наредне године, у 11. броју, „Вила” је објавила „Српску народну пјесму” *Бој за Сушорманом* из збирке Дионисија Миковића, забележену „од П.М. из црмничког села Глухог дола” - како је стајало у напомени уз песму. Народну песму испевану у десетерцу *Свети Саво и чобанин* из Миковићеве збирке, „Босанска вила” је објавила у двоброју 14/15 од 30. јула/15. августа 1897. године. Песму је, како сам записивач казује, чуо у Паштровићима од покојне мајке Стане. У „Вили” је штампано и занимљиво Миковићево објашњење уз наведену песму:

„У Боци Которској нема села, а ваљда ни куће у којој се не прича о разним чудесима св. Саве. Ја сам сабрао лијеп број прича и пјесама. Предлог вриједног брата Србина римокатоличке вјере, ученог књижевника г. Вида

1 Богдан Крајишник /Богдан Р. Милановић/, „Игуман Дионисије Миковић“, *Босанска вила* XIII, 18 (30. IX 1898) : 274.

2 „Ђевојка бор садила. Из непечатане збирке српскијех народнијех пјесама Дионисија Миковића“, *Босанска вила* II, 20 (16. X 1887) : 318.

Вулетиха Вукасовића, у погледу сабирања све што се о св. Сави, највишем српском апостолу, прича и пјева, радо усвајам, јер заиста, Српство се не би могло одужити светитељу љепшим и трајнијим спомеником. И двери „Српског Магазина“, док је под мојим уредништвом, биће свагда радо отворене овом дивном народном благу.”³

Миковић је „двери” свога годишњака држао отворене за благо из народне ризнице, те се „одужио” уреднику „Босанске виле” тако што је већ у првом броју „Српског магазина” за 1896. годину, из непечатане збирке Николе Т. Кашиковића објавио српску народну приповетку *Цијани у раићу*, а у истом алманаху за наредну годину, народну песму *Поџбија кнеза Данила I Пејировића Њејоша и узрок окујација Босне и Херцеговине*.

У „Босанској вили” од 1888. до 1904. године објављено је и тринаест оригиналних радова Дионисија Миковића: поетских, прозних, етнографских, књижевно-критичких и културно-историјских. Његов најобимнији рад штампан у Кашиковићевом часопису свакако је изванредна студија о манастиру Режевићи: *Српско-православни св.-усјенски манастир Режевићи у Пљашћровићима у Боци Кошорској*. Ова својеврсна монографија манастира Режевићи излазила је у десет наставака 1899. године, од другог до последњег броја тог годишта „Виле”.

У жељи да оснажи сећање на заборављене духовне светиње свог завичаја и подсети на њихов културни значај и историјску улогу, игуман Дионисије је од 36 православних цркава и четири манастира одабрао манастир Режевићи.

„У јужној половини паштровске општине постоји село Катун /.../ Простор заузима око 3 км. Он је кршевит, бреговит, стрменит и раван /.../ По дну овог села постоји чаробна равница, посађена лозом, маслином, мурвом (дудом), смоквом, дуњом и другим разним питомим дрвљем. По врху ове равнице просјечен је ћесарски пут, који води од Будве до Бара. Под овим путем, а на најљепшем погледу на јадранско море, бијели се српско-православни Светоуспенски манастир Режевићи” - започиње Миковићево казивање. Враћајући се дубоко у прошлост, аутор нас подсећа на предања и легенде везане за постање и живот манастира. Грбови који се и данас налазе у околини манастира, сведоче да је на том месту била богомоља старих Грка и Римљана; предање каже да је крај манастира ишао пут у Стару Србију у доба српског краљевства и царства; у Паштровиће је 1226. године дошао у госте рођаку - млетачком дужду Риги Дандолу - српски краљ Стефан Првовенчани и, како легенда каже, том приликом саградио Светоуспенски храм. Историјска истина је нешто друкчија, вели игуман Дионисије: цар Душан Силни саградио је на месту данашњег манастира црквицу Св. апостола и првомученика Стефана, око 1351. године према писаним траговима. На њој је архимандрит Димитрије Перезић извршио неопходне преправке материјалом из срушене Светостефанске цркве. Између 1844. и 1850. године у цркви је радила школа коју је држао Василије Перезић, доцније архимандрит и управитељ Светоникољског манастира Праскавице.

3 „Свети Саво и чобанин. Из збирке Игумана Дионисија Миковића : / Напомена/“, *Босанска вила* XII, 14/15 (30.VII /15. VIII 1897) : 222.

Аутор је прецизно цитирао писана документа која доказују да је манастир Режевић настао на месту светоуспенског храма који је подигао Стефан Првовенчани. Детаљан приказ унутрашњости манастира, опис фресака и садржај ризнице, датирање богослужбених књига и записи на њима, именик приложника са списком дарова, родослов братства од 1612. године - све то Миковићев рад сврстава међу најбоље културно- историјске прилоге ове врсте, те он представља поуздано сведочанство о развоју духовности на овим просторима.

Дионисије Миковић је објавио и књигу из црквене историје *Српско-православно Бококойорско владичанство* (Дубровник, 1907-8), о чему је „Босанска вила” известила у броју 8. из 1907. године. Српска краљевска академија наградила је овај рад из фонда архимандрита Нићифора Дучића са 30.000 динара у злату.

Етнографски прилог о свадбарским обичајима у Паштровићима под називом *Паштровска свадба*, који је аутор посветио паштровској омладини, „Босанска вила” је објављивала у једанаест наставака 1891. године. У првом чланку, некој врсти предговора (*Неколико ријечи у напред*), Миковић апелује на уједињење раскомаданог Српства, чување и неговање српске традиције и обичаја:

„На нашим обичајима могу ни оправдано завиђати далеко срећнији и напреднији народи; - Они су нам праотачки аманет.”⁴

Поред драгоцених података о традиционалним паштровским обичајима приликом ступања у брак, Миковић је причу обогатио и бројним пригодним песмама које су део свадбеног ритуала. Тако као шесту здравицу коју испијају сватови, аутор наводи следећу песму:

„Бисер брада, сребрна чаша
Бисер се рони, у чашу пада,
Свако га зрно по дукат ваља,
А с’једа брада два б’јела града!”⁵

Једна необична књижевна „крађа” везана је за наведени етнографски прилог објављен у „Босанској вили”. У 29. броју „Виле” од новембра 1892. године, објављена је белешка *Књижевна крађа*, у којој се загребачки часопис „*Vienac*” оптужује за фалсификат. Ево те белешке:

„У 47. бр. Загребачког „*Vienca*” саопштен је један одломак „Паштровске свадбе” Дионисија Миковића, што је лани излазила у Вили. То је она „веља попијевка”, са свим примједбама, као што је у Вили била. Њу је, вели виспредни „*Vienac*” прибиљежио неки G.S. Vulović, да докаже хрватскоме свијету како још међу Хрватима живе неке „бугарштице”. Ако се то зове прибиљежити кад се што украде, па још српска пјесма а из српског листа - онда ми не знамо или боље „*Vienac*” не зна шта је учтивост. Бадава у таковијех занешењака није памет за двије ноге.”⁶

4 Дионисије Миковић, „Паштровска свадба“, *Босанска вила* VI,13 (15. VI 1891) : 202.

5 Исто, *Босанска вила* VI,13 (15. VI 1891) : 202.

6 „Књижевна крађа“, *Босанска вила* VII, 29 (новембар 1892) : 455.

По стилу којим је писана белешка, вероватно је аутор сам уредник Никола Т. Кашиковић. Порука коју је „Босанска вила” упутила загребачком листу - више је него јасна.

У „Гласнику Земаљског музеја” у Сарајеву 1895. године, објављена је Миковићева студија *Свадебни обичаји у Ласџви*, доцније преведена и објављена у Бечу (1901).

На страницама „Виле” објављено је пет песама Дионисија Миковића. На вест о смрти митрополита Леонтија Радуловића, „Вила” је на насловној страни 1. новембра 1888. године штампала песму *У спомен Леонтију Радуловићу* од Дионисија Миковића.

Познати мостарски митрополит Леонтије Радуловић (1835-1888), након бројних грчких, био је први херцеговачки митрополит српске народности после укидања Пећке патријаршије. Монашки чин примио је у манастиру Дужи, а за време устанка Луке Вукаловића 1857. године, склонио се у Далмацију, где је у Задру похађао богословију. По повратку у Мостар 1864. године Турци су га ухватили и пешице спровели у Цариград, а потом у заточеништво у Триполи и Фезан где је провео пет година. Ослобођен је на интервенцију страних дипломата и настанио се на Цетињу. По аустроугарској окупацији Босне и Херцеговине, вратио се у Мостар где је 1879. године рукоположен за архимандрита, а 1888. за митрополита. Митрополит Леонтије Радуловић је, због своје честитости и родољубља, уживао велико поштовање у народу. Игуман Дионисије Миковић се пригодним стиховима опростио од њега на страницама „Виле”. Навешћемо последње две строфе песме:

„Мр’јет се мора, јер без смрти
Васкрсења било не би,
Ал’ кад д’јела у гроб неће
Митроношче, благо теби!
Бог да прости! А спомена
Нестанут’ ти неће красна:
Док је неба, док је земље
И докле је Срба часна!”⁷

Обележавајући пет стотина година од Косовске битке, „Босанска вила” је целе 1889. године објављивала прилоге везане за тај значајан догађај из српске историје. Свој прилог дао је и Дионисије Миковић песмом *Косово 1389-1889*, штапаном у „Вили” од 1. августа 1889.

Од Миковићевих поетских радова издвојићемо још песму *Своме срузу*, која је објављена на насловној страни Кашиковићевог часописа, у двоброју 6/7 од 10/20. марта 1893. године. Песма је посвећена манастиру Ђурђеви Ступови, а повод је објаснио сам аутор у напомени уз песму: „Приликом гласа да је Њ. В. Султан Абдул Хамид допустио да у Ђурђевим Ступовима звони звоно, те је последице толико чемерног доба, зазвонило први пут на Божић:

7 Дионисије Миковић, „У спомен Леонтију Радуловићу“, *Босанска вила* III, 21 (1 XI 1888) : 321.

1893.”⁸ Очито је звук звона, који се после мука од четири века поново разлио из немањићког манастира, снажно одјекнуо у свести српског народа. Да ли је то била најавна дуго чекане слободе?

Дионисије Миковић је у „Босанској вили” објавио и четири приповетке: *Ја и она* (1888), *Збојом мајко* (1889), *Појих своју крв* (1889) и *Мара Мушовићка* (1904). Писане су реалистичким стилем, на народну. Аутор је у средиште приповедања ставио личности и места из свог завичаја, описујући догађаје из прошлости, из турског времена.

На насловној страни „Босанске виле” од 15. фебруара 1897. године, објављен је животопис српског књижевника Вида Вулетића-Вукасовића из пера Дионисија Миковића. За Вида Вулетића-Вукасовића, рођеног 1853. године у Брсечинама код Дубровника, аутор вели да је „врли трудбеник на српској књизи и српској народној просвјети”. Порекло води од угледне српске породице из Граца, у Херцеговини, где су његови рођаци, у време Херцеговачког устанка, ратовали против Турака. Иако крштен у римокатоличкој цркви, Вид је остао веран историји и традицији свога дома, као што су му стари били - записао је његов биограф у „Вили”. Учитељ по образовању, историчар, сакупљач народних умотворина и етнограф по опредељењу Вид Вулетић-Вукасовић је био сарадник најпознатијих листова и часописа свога времена, међу којима: „Slovinca”, „Јавора”, „Зоре”, „Дубровника”, „Бршљана”, као и Кашиковићеве „Босанске виле” и Миковићевог „Српског магазина”.

Миковић је оставио и занимљиво сведочанство о личној Вукасовићевој библиотеци. „Наш Вид има красну књижницу и збирку старина. Кад сам му 13. априла 1892. год. у кућу ушао, мени се чинило, да сам ушао у какав музеј! Он о свакој старини приповиједа, као да из књиге чита. Међу старинама држи и наше српске јавор-гусле.”⁹ У биографији аутор је набројао и признања која је В. В. Вукасовић добио за свој истраживачки рад. Текст одише поштовањем и дивљењем према личности и значајном послу којим се овај будући академик бавио.

Кашиковић је у „Босанској вили” штампао још једну биографију из пера Дионисија Миковића. У броју 11. од 1. јуна 1889. године, у рубрици „Листак”, објављен је кратак животопис Филипа Петровића Његоша, начелника Министарства грађевина и „предсједника” цетињске читаонице, као пропратни текст уз његову фотографију објављену у истом броју „Виле”. Филип се родио 1856. године „на огњишту Његошеве поезије, под крилима ловћенске виле” у породици „витешког кнеза - пјесника Николе I”, како Миковић бележи, од оца Пера Јакова Петровића и мајке Горде Врбице. Богословске науке изучио је на Цетињу, а истакао се јунаштвом у црногорско-турском рату. Учествовао је у боју на Вучјем Долу, где је задобио две ране. Његову храброст опевао је Филип Ј. Ковачевић, посветивши му и своју збирку песама *Српци*во,

8 Дионисије Миковић, „Своме срцу. /Напомена“, *Босанска вила* VIII, 6/7 (10/20. III 1893): 73.

9 Д./Дионисије/ Миковић, „Вид Вулетић-Вукасовић, српски књижевник“, *Босанска вила* XII, 3 (15.II 1897) : 34.

штампану у Бечу 1883. године. Господар Црне Горе, кнез Никола, одликовао га је највишим одличјима за исказану храброст.

Филип Петровић Његош се после рата, бележи Миковић, оженио јединицом војводе Марка Миљанова, Анђелијом. Поред рада у министарству, Филип се ангажовао на унапређењу просвете. Отуда је 1888. године „Друштво цетињске читаонице” одлучило да га изабере за председника „и нема сумње, да ће се он тога оправданог поверења достојним показати, радом за њен бољитак” - закључио је Миковић на крају белешке о Филипу Петровићу Његошу.

Поред већ поменутог животописа Дионисија Миковића од Богдана Р. Милановића, у „Босанској вили” су објављена и два осврта на његов књижевни и публицистички рад.

У првом броју „Виле” из 1893. године изишао је приказ Миковићеве књиге *Иларион Ројановић црногорско-брдски митрополит*, објављене у Новом Саду, 1891. године. Аутор приказа, потписан иницијалом „Ј.”, вели да је „књижица написана занимљиво, али само одвећ укратко”. Сматрајући да је рад црногорског митрополита Илариона Рогановића, на црквеном и просветном пољу заслуживао више простора, аутор је навео, да половину Миковићеве књиге чини живот и рад митрополита, а да остали простор заузимају беседе изговорене на погребу покојникову. Примедба је оправдана.

Митрополит Иларион Рогановић (1828-1882) представља значајну личност у културном животу Црне Горе. Учен и образован свештеник, Иларион је за епископа рукоположен у Петрограду, а после повлачења митрополита Никанора, кнез Никола га поставља за црногорског митрополита, 1860. године. Радио је на реорганизацији и уређењу парохија и увео је ново устројство митрополије. „Ратно” свештенство заменио је образованим и школованим кадром, завојево је вођење записа о парохијалном звању, а најрадикалнија мера била је уступање највећег дела манастирских прихода за отварање и издржавање народних основних школа. Митрополит Иларион је освештао 45 цркава и рукоположио 119 свештеника; његовим заузимањем многе цркве су снабдевене књигама, те су прерасле у духовне и културне центре.

Аутор приказа Миковићеве књиге о митрополиту Илариону Рогановићу посебно је похвалио језик којим је књига написана.

„Босанска вила” је у првом броју из 1897. године, у рубрици „Листак” објавила опширан приказ прве свеске Миковићевог алманаха „Српски магазин” за 1896. годину. Аутор приказа, потписан псеудонимом „Алм Омладински”, био је др Александар Љ. Митровић. Херцегновљанин Александар Љ. Митровић (1870-1921), доктор права и неуморни национални радник, био је неустрашиви борац за препород српске културе на народном језику. Постављен је за уредника часописа „Српски глас” у Задру, 1897. године, након смрти прослављеног уредника „Гласа”, Саве Бјелановића.

Одмах на почетку „Вилиног” текста, Митровић је изразио похвале уреднику „Магазина”:

„Још лањске године обрадовао нас је честити српски књижевник и скромни игуман Дионисије Миковић, да ће да понови издавање тог старог

српског Магазина, али у ширем обиму, јер му намјера није била, да скучи обим на само наше приморје, већ да загрли цијело Српство, тако да ми у овој првој години новог препорођеног Магазина видимо гдје се око њега скупише новији и старији књижевници из свијех крајева, гдје Србин живи. А кад помислимо, да је издавач и уредник овога часописа скромни православни игуман, сиромашног српског манастира, који својијем скученијем приходима једва може да подмири најпрече своје потребе, тада морамо да се дивимо и особитом прегалаштву његовог издавача.¹⁰

Аутор је дао исцрпан садржај „Магазина”, набрајајући прилоге по рубрикама. Изванредно књижевноисторијско образовање Александра Митровића огледа се у зналачким коментарима литерарних и етнографских текстова, као и у кратким освртима на њихове ауторе. На крају приказа, хвалећи пожртвовани и истрајни рад уредника Дионисија Миковића и прегалаштво његовог издавача „у китњастоме Срему”, Митровић је препоручио годишњак као најбоље штиво.

Дионисије Миковић се „одужио” власнику и уреднику „Босанске виле” Николи Т. Кашиковићу објављујући у „Српском магазину” за 1896. годину приказ његовог часописа. Он „Босанску вилу” назива „дивним алемом у српској књижевности” који вазда светли и служи „роду и вјери”. Очито је Кашиковићева „Босанска вила” била програмски узор који је Миковић следио у уређивању „Српског магазина”. Оно што је било заједничко уредницима ових српских гласила, била је окренутост историји и традицији, вери и нацији - као неопходним ослоњцима за јачање свести и буђење вере поробљеног српског народа. Због свог националног рада и Кашиковић и Миковић су били прогањани и затварани од стране аустријског режима. Обојица су по избијању Првог светског рата допали робије. Дионисије Миковић је 1914. године био оптужен као „књижевни пропагатор Србије” и осуђен у Котору на пет година затвора (због болести затвор је замењен кућним притвором). Никола Кашиковић је ухапшен после Видовданског атентата, када је уништена и редакција „Босанске виле”, и осуђен је на десет година тешке робије на злогласним „велеиздајничким” процесима у Сарајеву.

Три деценије доцније, Миковић је по избијању Другог светског рата поново доживео прогон, овога пута од италијанских окупатора. Године 1941. био је приморан да напусти Рисан и манастир Бању у којем је провео више од пола века. Умро је наредне године, не дочекавши слободу.

Игуман Дионисије Миковић, свештеник, публициста, књижевник, етнограф, национални радник и осведочени борац за ослобођење и уједињење Српства, у историји знаменитих Бокела заузима посебно место. Објављујући његов животопис на насловној страни „Босанске виле”, Никола Т. Кашиковић га је уврстио у знамените Србе и уписао његово име у „Вилин” поменик, потомцима за заборав.

(2004)

10 Алм Омладински /Александар Митровић/, „Српски магазин“, *Босанска вила* XII, 1 (15.1 1897) : 10-11.

ВАСИЉ ПОПОВИЋ КАО САРАДНИК НАРОДНЕ ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ СРПСКО-ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКЕ

Лексикографски рад историчара Васиља Поповића посматраћемо кроз призму *Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначке*, капиталног издања наше међуратне научне продукције.

Подсетимо се накратко на обим његовог рада, који се најбоље сагледава кроз библиографске податке. У *Српској библиографији. Књије 1868-1944*, у 13. свесци, под одредницом „Поповић, Васиљ“ убележено је 66 јединица¹. Радмило Стефановић је 1957. године у београдском часопису „Историски гласник“ објавио *Bibliografiju radova dr. Vasilja Popovića*², хронолошки преглед његових чланака, књига и сепарата објављених од 1911. до 1949. године. *Bibliografija* садржи 216 јединица, а на самом крају аутор наводи: „У Станојевићевој Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој V. Popović је објавио следеће чланке: (...)“ и затим набраја 48 лексикографских јединица.

Да проверимо да ли је то баш тако и колико је Стефановић поуздан извор, када је реч о Поповићевим прилозима у наведеној енциклопедији.

Идејни творац, директор и уредник *Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначке* професор Станоје Станојевић (1874-1937), на конференцији одржаној 3. маја 1924. године у Загребу, обзнанио је израду *Енциклопедије*, прве такве врсте у нас. У рад на овом амбициозном и обимном пројекту било је укључено је 146 сарадника и то 80 Срба, 45 Хрвата и 21 Словенац. „Међу сарадницима су“, како вели Станојевић у *Појовору*, „заступљене све политичке странке и друге разне групе и струје у сва три дела нашега народа.“³ Да је аутор поставио високе критеријуме за учешће на пројекту потврђује ангажовање "65 професора универзитета, 20 академика, 8 бивших министара, 5 виших официра."⁴ Енциклопедија је имала 10.000 претплатника, а штампана је у 14.000 примерака. Прва свеска појавила се 14. марта 1925. године, а последња је објављена почетком 1929. Упркос свим мањкавостима којих је и сам Станојевић био свестан, као и обећању да ће у Додатак *Енциклопедије* ући све оно што је изостало (Додатак се никада није појавио) - *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* представља едицију вредну дивљења. Ако имамо на уму да данас такве пројекте израђују

1 *Српска библиографија. Књије 1868-1944* (Београд : Народна библиотека Србије, 1996), 319-324.

2 Radmilo Stefanović, „Bibliografija radova dr. Vasilja Popovića“, u *Istoriski glasnik*, br. 1-2 (1957) : 159-166.

3 Станоје Станојевић, „Поговор“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, IV књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д., 1929), I.

4 Исто.

институције са уредничким одбором и тимом редактора, а Станојевић је уз редакторску помоћ тројица београдских професора - Павле Стефановић, Урош Џонић и Бранислав Миљковић редиговао, преправио и стилски уједначио 12.000 лексикографских јединица – онда је потпуно јасно о каквом научном и издавачком подвигу је реч. Ово обимно дело од 3710 страна први је озбиљни покушај да се представи духовно стваралаштво, догађаји и знаменити људи, као и културно и научно наслеђе југословенских земаља. И данас, осамдесет година после, Станојевићева *Енциклопедија* представља незаобилазну релевантну литературу и референтни извор истраживачима разних профила.

Сматрала сам да је било важно подсетити се овог капиталног дела и његовог неспорног значаја за српску науку, посебно што садржај *Енциклопедије* досад није био предмет озбиљне научне студије.

Но, вратимо се лексикографском раду Васиља Поповића.

Иако је Станојевић у списку сарадника навео да се Поповић потписивао иницијалом "В-љ. П.", прегледом свих свезака *Енциклопедије* открили смо још неке његове јединице потписане са "В-љ Поповић" и "В. Поповић". У првом тому *Енциклопедије* (839 страна), Поповић има 13 лексикографских прилога, а Радмило Стефановић у Библиографији Васиља Поповића наводи 9; у другој свесци (929 страна) има 19, Стефановић бележи 16; у трећем тому (853 стране) има 12, Стефановић 10; и у четвртој свесци (1089 страна) Поповић је заступљен са 14 јединица, док код Стефановића стоји податак о 13. Дакле, укупно смо у Станојевићевој *Енциклопедији* открили 59 Поповићевих ауторских јединица, док је Стефановић навео само 48. Овде треба напоменути да су три јединице рађене у коауторству; у прилозима *Акерманска конвенција* и *Наполеон I* ауторство дели са колегом Владимиром Ћоровићем, *Свејски рај* (аутор је одељка *Дипломатски рај*) са Владимиром Белићем, дивизијским генералом из Ваљева.

Брижљиви избор значајних историјских тема које су му поверене у *Енциклопедији*, показује да је Станојевић био одлично упућен у Поповићев научни рад. Реч је о догађајима и личностима који су обележиле националну и европску историју новог века. Васиљ Поповић је 1940. године објавио двотомно капитално дело *Историју новог века. Део I. (1492-1815)* и *Историју новог века. Део II. (1815-1940)*, обавезни уџбеник за реалне и класичне гимназије.

Поповићеве радови у *Енциклопедији* могу се сврстати у три тематске целине: прва и најзначајнија област су мировне конференције, савези, конвенције међу државама, мировни уговори, ултиматуми, споразуми и декларације - 35 јединица; другу област чине биографије значајних личности – 19 јединица; и на крају, само четири јединице из историјског термилошког речника (*Јаничари*, *Тензимат*, *Кайиџулације* и *Рејарациона комисија*). Једна јединица остаје спорна. Иако је одредница „Шекспир, Виљем“ потписана препознатљивим иницијалом „В-љ. П.“ који упућује на Васиља Поповића, мислимо да је реч о редакторској или штампарској грешци, аутор је вероватно др Владета Поповић.

Најзначајнији и најобимнији Поповићев прилог је *Источно питање*. На 12 страна двостубачног текста Поповић даје хронолошки историјски преглед разграничења Истока и Запада, Турске царевине и европских држава. *„Источно питање* (питање ближега Истока) је питање опстанка турске државне власти на Балканском полуострву и Леванту, и с тим у вези питање њезина наследства. То је најмлађа фаза вековне борбе између Азије и Европе за њихово додирно подручје⁵, вели аутор у уводу у тему. Узроци сежу дубоко у прошлост, у 13. век и турске номадске хорде, а епилог настаје после вековних ратних бура у 20. веку, када је 1923. године на конференцији у Лозани најзад склопљен мир са Турцима. Три године доцније, 1927. године, у Ангори је потписан уговор о миру и са Краљевином СХС. „Тако се решило источно питање по начелу народности: балкански хришћани образовали су слободне народне државе, Турској је остала на Балкану још Тракија источно од Марица с Цариградом и Једреном. Интереси Великих Сила измирени су неутрализацијом мореуза и поделом интересних сфера у Леванту⁶, закључује Поповић. Уз текст, аутор наводи бројне библиографске изворе, драгоцене водич за истраживаче.

О узроцима избијања Првог светског рата и интересним сферама зараћених страна, пише Поповић у јединици *Свејски рат* у одељку *Дипломатски рад*, на седам страна двостубачног текста. „Када су Централне Силе побеђене, састали су се у Версају представници савезних и удружених главних сила (Уједињених Држава, Енглеске, Француске, Италије и Јапана) и савезних и удружених сила, тј. свих осталих држава, које су ратовале на страни Антанте. У Версају је састављен уговор о миру са Немачком и потписан баш на годишњицу Видовданског атентата у истој оној дворани огледала, у којој је проглашено немачко царство 1871⁷, наводи Поповић. О операцијама наше војске у Првом рату пише у истој јединици генерал Владимир Белић.

Политичко повезивање Русије и Србије, које се одразило на односе Русије са свим православним хришћанима Османлијског царства, приметак има у 15. веку. Женидбом Великог кнеза Ивана III са братичином последњег византијског цара, свастиком деспота Лазара Бранковића – Софијом (Зојом) Палелог 1472. године, руској држави намењена је важна улога у борби против Османлија. О улози Русије у политичком, верском, књижевном и културном животу Србије, те вековне повезаности два народа, пише Васиљ Поповић у тексту *Руско-српски односи*. На 17 двостубачних страна дата је хронологија развоја и трајања руско-српских односа, све до Октобарске револуције. „Бољшевички режим није могао да уништи вековне осећајне везе између руског и југословенског народа, и што се тај режим више демократизује, то изражаји тих међусобних симпатија двају братских народа постају све чешћи и виднији, и жеље за обновом старих

5 В-љ. Поповић, „Источно питање“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, II књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, /1927/), 75.

6 Исто, 85.

7 В-љ. /Васиљ/ Поповић, „Светски рат ; Дипломатски рад“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1929), 76.

братских веза на обе стране све је јачи⁸, завршава аутор текст, у носталгичном, оптимистичном и рекла бих прилично романтичарском тону.

Још једну велику националну тему из историје српске дипломатије обрадио је Василиј Поповић у Станојевићевој *Енциклопедији*, реч је о *Савезима Србије и Краљевине СХС*. За међаш узео је Први српски устанак и први споразум који су Карађорђеви устаници постигли између обновљене Србије и Русије. Била је то руско-српска конвенцији из 1807. године, склопљена између цара Александра I, посредством његовог изасланика пуковника Паулучија, и Карађорђа и његовог војводе Миленка Стојковића. „У њој је српски народ молио цара да узме протекторат над Србијом и да постави у њој једног земљеуправитеља, који би дао земљи ред и законе. У Србији није смело бити спахија ни робова. Руски цар је требао поставити чиновнике, који нису смели бити Грци, и дати у све градове по један гарнизон руске редовне војске⁹ - биле су основне тачке конвенције које наводи Поповић. Ни Карађорђе, ни руски цар нису били задовољни неким тачкама Конвенције, па она никада у потпуности није заживела, али је Србија остала под руском заштитом све до Париског Конгреса. Аутор је навео све протоколе, споразуме, уговоре и конвенције који су пратили стварање и формирање модерне српске државе и њеног међународног статуса. Последњи уговор који је из 1927. године склопљен у Паризу, између Краљевине СХС и Француске Републике о ненападању и мирном решавању спорова, стабилности и економској сарадњи.¹⁰

Још се једна занимљива тема - *Македонско питање*, нашла под лупом Васиља Поповића. Аутор разматра политички статус и превирања која су пратила Јужну Србију, или како је он назива, „словенску Македонију“. Наводећи да Македонија није „административна јединица са тачно одређеним границама“, Поповић се позива на научну тврдњу Јована Цвијића „да се Македонија протеже јужно од Скопља на средњем и доњем Вардару, да обухвата крајеве око Охрида, Битоља, Водена, Солуна, Дојрана, Струмице, Сереза и Кавале, граничећи се на западу Преспанским и Охридским Језером, а на истоку Струмом, а негде и Местом¹¹. Пратећи све ратне догађаје и политичка превирања на овим просторима од краја 19. века, ратовања са Арнаутима и Бугарима, аутор посебну пажњу посвећује територијалним претензијама Бугара и Грка. Да неразјашњени геополитички односи могу дуго времена да оптерећују неке територије, доказују и данас проблеми које Македонија има са својим суседа.

У јединици *Нейшунске конвенције*, у којој је реч о 31 конвенцији и споразуму склопљеним 1925. године између Краљевине СХС и Краљевине Италије

8 В-љ. /Васиљ/ Поповић, „Руско-српски односи“, у *Народна енциклопедија српско-хрвајско-словеначка III књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1928), 838.

9 В-љ. /Васиљ/ Поповић, „Савези Србије и Краљевине СХС“, у *Народна енциклопедија српско-хрвајско-словеначка IV књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, Загреб, 1929), 10.

10 Исто, 16-17.

11 В. /асиљ/ Поповић, „Македонско питање“, у *Народна енциклопедија српско-хрвајско-словеначка II књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, [1927]), 648.

„за регулисање нерешених питања између Ријеке и наше државе, услед одцепљења талијанског дела од свога залеђа, као и нерешених питања из Уговора о Миру и Рапалског Уговора“¹², Поповић се овим бави проблематичним територијалним спором. Иако је *Рапалским уговором* (аутор прилога такође је В. Поповић), из 1920. године одређена граница између држава, и општина и град Задар признати као саставни део Италије, Ријека је остала спорна територија. До одласка у штампу овог, трећег тома *Енциклопедије*, до децембар 1926. године, конвенције за решавање наведеног спора нису биле ратификоване ни у Риму ни у Београду. Ради реалног сагледавања проблема, аутор је из текста и законског предлога за ратификацију споразума, навео најбитније чињенице. Територија око Ријеке и залеђа оптерећиваће односе двају држава и тридесет година доцније, када ће бити укључена и међународна арбитража.

Упркос спорењу око територија, Италија и Краљевина СХС склопиле су 1924. године "Пакт Пријатељства", о којем пише Поповић у јединици *Римски пакт*. „Тај Пакт пријатељства и срдчане сарадње као природну последицу постојећег пријатељства између две краљевине као и узајамног поштовања њихових права на сушу, а тако и исто и на мору', уговориле су обе владе 'чврсто решене, да обезбеде мир и резултате, добивене за време великог рата, а утврђене Уговором о миру“¹³, цитира аутор делове из уговора.

Поповић даје тумачење историјских и политичких догађаја који су обележили живот Срба са обе стране Дрине и Саве, од Сан-Стефанског мира и Берлинског уговора, до краја Првог светског рата. Иако је *Сан-Стефанским миром* закљученим између Русије и Турске марта 1878. године, Србији и Црној Гори призната независност и проширење граница, за српски народ цена је била превисока. Чланом 25 *Берлинског уговора* из јула исте године, како аутор наводи: „Провинције Босна и Херцеговина биће окупирани и управљани од Аустро-Угарске“¹⁴, а *Конвенцијом о Босни и Херцеговини* из 1879. године, склопљеном између Аустро-Угарске и Турске, Порта даје пристанак и саглашава се са наведеним чланом из Берлинског уговора. Користећи кризу власти у Турској у лето 1908. године, када Младотурци устају против режима султана Абдул Хамида Разије III, Аустроугарска 7. октобра проглашава анексију Босне и Херцеговине, којом „проширује суверенитет“ аустроугарских владара и на ову провинцију. Влада Краљевине Србије реагује бурним противљењем и слањем протестне ноте Аустроугарској, али и стављањем војске у стање приправности и гомилањем својих трупа на граници. Међутим, под притиском великих сила Србија попушта, што резултира *Декларацијом српске владе о анексији Босне и Херцеговине* марта 1909. године, којом, како Поповић наводи у истоименој јединици, „Србија признаје да нису тангирана њезина права

12 В. /асиљ/ Поповић, „Нептунске конвенције“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка III књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1928), 49.

13 В. /асиљ/ Поповић, „Римски пакт“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка III књ.* ((Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1928), 780.

14 В. /асиљ/ Поповић, „Берлински уговор“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, [1926]), 166.

свршеним чином (fait accompli) који је створен у Босни и Херцеговини и да ће се према томе управљати по одлуци, какву донесу Силе у погледу чл. 25 Берлинског Уговора.¹⁵

Да би угушила протест Порте против анексије Босне и Херцеговине, Аустроугарска се одрекла свих права на Новопазарски Санџак, а Porta је признала ново стање у провинцији. Ови договори потврђени су *Уговором Аустро-Турским* из јануара 1909. године, како наводи Васиљ Поповић у *Енциклопедији*.

Незадовољство српског становништва у Босни и Херцеговини ескалирало је у Видовданском атентату на аустројског престолонаследника Фердинанда, на шта је Аустроугарска одговорила објавом рата Србији. Разлог је, како наводи Поповић у тексту *Ултиматум Аустро-Угарске Србији*, наводна изјава атентатора „да је атентат заснован у Београду, да су им оружје и муницију дали официри и чиновници, чланови Народне Одбране, и да су им прелазак у Босну извеле старешине српске пограничне страже.“¹⁶ Сва настојања српске владе да смири сукоб, остала су безуспешна - рат је био неизбежан.

Поповић пише о најзначајнијим мировним конференцијама одржаним по завршетку Првог светског рата, на којима су регулисана сва спорна питања међу зараћеним странама. Јануара 1919. године у Версају је одржана *Париска конференција мира*; на истом месту је јуна потписан Версајски мир између Немачке и савезних снага; септембра 1919. године, како пише Поповић у јединици *Сен-Жерменски уговор о миру*, на основу договора савезних и удружених сила и Аустрије, „Аустрија се одрекла свих права на територији бивше Аустро-Угарске монархије, који је признат као део државе СХС.“¹⁷

Посебно је за нас значајан *Нејински уговор о миру* из новембар 1919. године, закључен између савезних и удружених сила и Бугарске. Бугарска је, како пише Поповић, признала Краљевину СХС и обавезала се да врати све реквириране предмете, „пронађе и поврати однесене документе и архиве.“¹⁸ Тако ће у Србију бити враћена драгоцену библиотечка грађа из Народне библиотеке у Београду и других библиотека, као и вредни музејски предмети који су приликом повлачења српске војске остали у Нишу, а Бугари их запленили и пренели у Софију крајем 1915. и почетком 1916. године. По одлуци министра просвете Љубомира Давидовића већ је у марту 1919. године именована комисија на челу са Јованом Н. Томићем, управником Народне библиотеке, за проналазак и прикупљање опљачканих и однесених предмета, руко-

15 В-љ. П /Васиљ Поповић/, „Декларација српске владе о анексији Босне и Херцеговине“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, [1926]), 573.

16 В. /Васиљ/ Поповић, „Ултиматум Аустро-Угарске Србији“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1929), 692.

17 В-љ. /Васиљ/ Поповић, „Сен-Жерменски уговор о миру“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1929), 112.

18 В. /Васиљ/ Поповић, „Нејински уговор о миру“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка III књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1928), 40.

писа, књига и архивске грађе, који су се налазили у Софији. О коликом обиму грађе је реч, најбоље говори чињеница да је на београдско пристаниште 29. августа 1919. године приспео шлеп са шест вагона библиотечких предмета, у којима је било 166 сандука. Из Бугарске није враћено 68 рукописа из приватне збирке учитеља Петра Костића из Призрена.¹⁹ Трагање за рукописним споменицима српске средњовековне провенијенције, несталим у Првом светском рату, ни до данас није окончано.

Васиљ Поповић је аутор више лексикографских текстова који се баве односом Русије, Аустрије (доцније Аустроугарске) и Француске, са једне стране и Турске са друге. У жижи његовог интересовања су пре свега мировни уговори између Русије и Турске који показују сву вирулентност њиховог односа. Хронолошки посматрано, први текст је *Грчки њројекаџи* из 1772. године. Реч је о преговорима који су вођени између аустријског цара Јосифа II и руске царице Катарине II око поделе Турске. По том плану, Аустрија је требало да добије Србију, Босну и Херцеговину, Македонију и Албанију до Мореје (Пелопонеза), а Русија остале европске турске поседе са Цариградом и Дарданелима. *Кучук-Кајнарџиским миром* из 1774. године склопљеним између Русије и Турске, у 28 тачака је регулисано обустављање непријатељства и проглашење амнестије, пише Поповић у истоименој јединици. *Свишћовски мир*, потписан 1791. године између Аустрије и Турске, чланом 14 проглашава пуну амнестију за Црну Гору, Босну, Србију, Влашку и Молдавију.

Праћећи даље конфликтне односе Русије и Турске, аутор наводи *Јашки мир* из 1792. године, којим се установљава трајан мир и даје општа амнестија заробљеницима и робовима без откупа. Трајна граница заувек постала је Дњестар. Врхунац руског утицаја у Турској представља *Ункјор-Исколески уговор* из 1833. године „о дефансивном савезу између Турске и Русије“²⁰, како истиче Васиљ Поповић.

У јединици *Букурешки мир*, Поповић бележи три мировна уговора из различитих времена. Први из 1812. године између Русије и Турске, значајан је за нас јер је у њему Србима призната и гарантована аутономија; други из 1886. склопљен је између Краља Милана Обреновића и турског султана у својству бугарског суверена, и имао је само један члан: успостављен је мир између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске; и трећи мир који је потписан у Букурешту био је 1913. године после Другог балканског рата, између Румуније, Србије, Грчке и Црне Горе са једне и Бугарске са друге стране.

Издвојићемо још три мировна уговора о којима пише Поповић у *Енциклопедији*, јер су значајна за српску државу. Потписивање *Акерманске конвенције* између Турске и Русије септембра 1826. године, био је одговор порте на руски ултиматум. Србима је дат ферман, снабдевен Хатишерифом, са крат-

19 Светлана Мирчов, *Јован Н. Томић: Библиоџекар и научник* (Београд : Народна библиотека Србије, 2007), 146-151.

20 В.-љ. П. /Васиљ Поповић/, „Ункјор-Исколески уговор“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1929), 716.

ким роком ступања на снагу, а најдуже 18 месеци. Аутор издваја: „У сепаратном акту о Србији говори се о српским депутатима. Они су изнели све жеље у Цариграду: слобода вере, избор поглавара, независност унутрашње управе, уједињење откинутих нахија од Србије, уједињење разних пореза у један, препуштање Србима да управљају турским добрима под погодбом, да доходак дају заједно са данком, слобода трговине, дозвола да српски трговци путују по Турској са својим пасошем, подизање болница, школа и штампарија, забрана да се Турци, сем они из гарнизона, настањују у Србији.“²¹ Да се у Портина обећања Србима не треба поуздати, доказ је споразум познат као *Јегренски мир*, склопљен између Русије и Турске 1829. године. Поповић наводи: „У чл. 6 после правдања приликама, што није извршила обећања, дата у сепаратном акту од 7/10 1826, Порта се обавезала на најсвечанији начин, да ће их испунити, без икаква одлагања и са најсавеснијом тачношћу; да ће непосредно вратити Србији 6 окупираних нахија; обавезала се затим да ће издати ферман, снабдевен хатишерифом, који ће наредити извршење обећаних привилегија Србима, и то ће га издати службено и саопштити царском руском двору у року од месец дана од потписа уговора.“²² Биће да је руска претња ипак уродила плодом, па је наредне године Србија добила хатишериф са привилегијама. Био је то први хатишериф који је означио почетак геополитичког ослобођења српске државе од вишевековне турске власти.

Издвојићемо још две мировне конференције о којима је писао Поповић у Станојевићевој *Енциклопедији*, на којима се решавала и судбина српске држава. Први такав споразум којим су одређене нове границе и успостављени нови односи међу потписницима, био је *Карловачки мир* из 1699. године између Аустрије и Турске. *Београдским миром* из 1739. године, склопљеним такође између Аустрије и Турске, Турска је добила тврђаве Београд и Шабац, Србију и аустријску Влашку. Велике силе су увелико кројиле нову карту Европе.

Биографије значајних личности, ауторско дело Васиља Поповића, своде се у *Енциклопедији* на 19 јединица. Највећи број - седамнаест, посвећен је руским (10) и аустро-немачким владарима и државницима (7).

Издвојићемо најзначајније. Немачка принцеза *Катарина II* удајом за руског наследника Петра, после његовог свргнућа постала је руска царица (1762-1796) и са њом је Русија преузела вођство у решавању Источног питања и статуса балканских хришћана. Руски цар *Александар I* (1777-1825), ратовао је против Наполеона I и Турака и помагао Србе, склопивши за Србе врло важан Букурешки мир. *Александар II Ослободитељ* (1818-1881) радио је на решавању Источног питања за време ратова за ослобођење балканских Словена 1876-78; а *Александар III Миротворац* (1845-1894) први је руски цар који после Катарине II који није ратовао и ступио у тешње везе са Француском. Руски

21 В. /асиљ/ Поповић, „Акерманска конвенција“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, [1926]), 35.

22 В./Васиљ/ Поповић, „Јегренски мир“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка II књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, [1927]), 132.

цар *Никола I* (1825-1855) помогао је балканским хришћанима да се ослободе турске власти, а Акерманском конвенцијом осигурао је извршење Букурешког уговора о Србији, и заративши са Турском (1828/29) успео је Једренским миром (1829) и дипломатијом да помогне остварењу аутономије Србије. И последњи руски цар *Никола II* бранио је интересе Србије, у анексионој кризи 1908 и 1909. године и притекао је у помоћ Србији на почетку Првог светског рата, 1914. године против Аустрије.

Поповић је писац биографија о два знаменита француска владара, *Наполеону I* (коаутор је Владимир Ћоровић) и *Наполеону III*. Аутор даје занимљиво тумачење односа Наполеона I према Првом српском устанку. ‘Н. (аполеоново) држање према Карађорђевом устанку било је одређено његовом политиком према Турској, Русији и Аустрији. Првих година, због ратова са Русијом, потицао је Н. Турке против Срба као руских штићеника. Доцније је давао Аустрији наде на добитке у Србији. Када је Карађорђе послао свог изасланика, Раду Вучинића (1809), да тражи од Н. помоћ и заштиту, Н. није обећао ништа одређено, али је задржао Карађорђевог изасланика у Паризу и издржавао га је’²³, записао је Поповић у Наполеоновој биографији.

Судбина три римско-немачко-аустријска владара блиско је повезана са судбином српског народа. Њихову биографију пише Поповић.

За време владавине римско-немачког цара *Леополда I* (од 1658. до 1705), Аустрија је водила два рата са Турцима. Први је за последицу имао Зринско-Франкопанску заверу, а други је завршен победоносно Карловачким миром, 1699. године. Ратујући у Србији, Леополд I је позвао народ на устанак против Турака, обећававши им разне повластице. Када се аустријска војска повукла из Србије, са њом се под патријархом Арсенијем Чарнојевићем иселило бројно српско становништво у Јужну Угарску. Цар им је 1690. године повељом дао велике повластице на основу којих су Срби добили привилегије.

Римско-немачки цар *Карло VI* (1711-1740), последњи је аустријски владар по мушкој хабсбуршкој линији и отац потоње царице Марије Терезије; успео је да народи Хабсбуршке монархије прихвате наследност династије по женској линији. Два рата које је водио против Турака (1716-18) и (1737-39) окончана су мировним конференцијама. По првом рату је Пожаревачком миром добио Малу Влашку, Банат, источни Срем, узани појас десне обале Саве у Босни и северну Србију, а у другом рату је изгубио Београдским миром Малу Влашку и сву територију јужно од Дунава и Саве.

Карло I (1887-1922), последњи је аустријски цар и угарски краљ (1916-18). После слома Аустроугарске у Првом светском рату, абдицирао је и живео у Швајцарској. Када је 1921. године покушао рестаурацију монархије у Мађарској, интерниран је на португалско острво Мадеру где је и умро.

Да завршимо приказ лексикографског рада Васиља Поповића биографијом једне знамените личности из народне епске поезије – Сибињанин

23 В-љ/Васиљ/ Поповић, „Наполеон I“, у *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка III књ.* (Загреб : Издавач: Библиографски завод д.д, 1928), 8.

Јанком. Аутор је изнео само основне податке из живота Јована Хуњадија, алијас Сибињанин Јанка, а ми ћемо изаћи из оквира биографских података штампаних у Поповићевој јединици. *Хуњади Јован* рођен је 1387. године, био је влашког порекла, син племића Војка, коме је краљ Сигисмунд 1409. године поклатио град Хуњад, у Ердељу. Био је ердељски војвода, потом намесник у Угарској за малолетног краља Владислава. Водио је ратове са Турцима који су га страховито потукли 1448. године на Косову. Битка је трајала три дана. У најодлучнијем часу битке, прешао је влашки војвода Дан са 8.000 својих војника из мађарске у турску војску. Та издаја пренеле се доцније у народном предању на прву косовску битку, вођену 1389. године између Срба и Турака. Мађари су изгубили 17.000 војника, а међу погинулима био је и Хуњадијев сестрић Јанош Секељ, у народним песмама познат као Бановић Секула. Помен о тој погубији сачувале су многе епске песме, а у народу се до данас одржала узречица: „Страдао као Јанко на Косову!“.

Ратујући 1454. године са турским султаном Мехмедом II под Београдом, Хуњади је одбранио град од Турака. Међутим, куга која се појавила међу Турцима, захватила је и браниоце. Болест се проширила преко целе Србије све до Дубровника. Од те заразе умро је и Јанко Хуњади у Земуну 11. августа 1456. године. Његов син Матија Корвин постао је угарски краљ и владао од 1458. до 1490. године. У рату са Турцима освојио је северозападну Босну и Јајце.

Четири века доцније, мађарска племкиња Јулија Хуњади, потомак ове гласовите породице, постала је удајом за кнеза Михаила Обреновића - српска кнегиња. Ево како је историја повезала славног ердељског војводу и заслужног кнеза из српске државотворне династије Обреновић. На београдској тврђави под чијим зидинама је тако славно ратовао Сибињанин Јанко, Турци су кнезу Михаилу предали кључеве престоног града, најављујући тиме скору пад Отоманског царства.

Да закључимо, лексикографски рад Васиља Поповића у *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*, потпуно координира са стручношћу и компетенцијом овог врсног историчара.

(2008)

СРПСКА ПЕВАЧКА ДРУШТВА У ХЕРЦЕГОВИНИ У ВРЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ

Строги политички режим, јака полицијска контрола и свеprisутна цензура окупаторске Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини - санкционисали су сваки вид испољавања православља и националних осећања. Први и најважнији, а од народа и најприхваћенији облик демонстрације националне свести, била је прослава Св. Саве, симбола православља. Једно од јачих националних упоришта биле су певачка друштва и дилетантске дружине, под чијим окриљем се чувала и неговала српска народна традиција, развијала и подстицала свест о националној припадности.

Подаци о раду српских певачких друштава у време аустроугарске окупације Босне и Херцеговине расути су махом у ондашњој периодици. Она су и доцније измакла оку друштвених и културних историчара, и остала су на маргини интересовања. Једино је Српско пјевачко друштво "Слога" из Сарајева поводом четрдесет година рада добило споменицу¹. Отуда су трагови о оснивању и деловању српских певачких друштава, које смо открили у оним малобројним листовима и часописима нареченог периода – драгоцености, а друштвена и историјска слика бар делимично исцртана. Захваљујући хроничарском прегалаштву власника и уредника сарајевске *Босанске виле* (1885-1914) Николи Т. Кашиковићу (1861-1927), понајвише података о нашој теми налазимо у овом најугледнијем часопису тог времена. Сви значајнији моменти везани за одређено певачко друштво били су забележени: оснивање друштва, крсна слава, освештење заставе, забаве и концерти, извештаји са главних скупштина, те јавни рачуни о материјалном стању.

Како вели Мирјана Кокановић у тексту „О музици у часопису *Босанска вила*“ највише текстова је објављено о сарајевском певачком друштву „Слога“ и мостарским „Гулама“. „Судећи по културној хроници *Босанске виле*, пјевачка друштва ‘Слога’ и ‘Гусле’ представљала су окосницу музичког живота у Босни и Херцеговини. О њима је објављено шездесет пет текстова, што је знатно више него што је објављено о другим пјевачким друштвима. У тим прилозима се говори о њиховим бесједама, сијелима и забавама. Уз овакве написе често је био приложен и програм. Захваљујући томе данас је могуће говорити о репертоару друштава и пратити њихово поступно напредовање. Поред кратких билежежака срећу се и обимнији прикази друштвених забава. Тако су објављена четири приказа о ‘Слогиним’ забавама у Сарајеву: на Видовдан у Народној башти (1894), на Петровдан (1895), приликом прославе ‘Слогиног’ крсног имена на Видовдан (1896) и на Аранђеловдан (1896).“²

1 Споменица српског певачког друштва "Слога" у Сарајеву приликом четрдесетгодишњице 1888-1928, Сарајево, 1928.

2 Маријана Кокановић: О музици у часопису *Босанска вила* <http://www.riznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=671.0> (преузето 5. 9.2011).

Једно је сигурно, образовани слој босанскохерцеговачких Срба, махом учитеља, који је био најангажованији у покретању српских листова и културних друштава, иницирао је и оснивање певачких друштава. А поводи за оснивање српских певачких друштава били су, као и у Србији и Војводини, национални и просветитељски. Светосавске беседе, као и посела културних друштава, били су најбољи пропагатори књижевности, огледало народног духа - праве народне смотре. Намера је била да се сви Срби у Босни и Херцеговини заузму око Светосавске беседе да би се српски дух пробудио, а свесрпство ујединило под окриљем просветитеља и учитеља Светог Саве.

Као што смо навели, организовање светосавских беседа, завијене у форму школских светковина, представљале су првенствено националне манифестације у политичком смислу, па тек онда културне тежње. Најузвишенија патриотска мисија певачких дружина исказивана је на светосавским и видовданским прославама. Али не само тада. Певачка друштва су организовала окупљања и добротворне концерте за прикупљање средстава за сирочад и сиромашне суграђане. Ове врсте добротворних концерата спадале су редовне активности српских певачких друштва.

Светосавске беседе, као и посела културних друштава, били су најбољи пропагатори књижевности, огледало народног духа - праве народне смотре. Програм Светосавских прослава је био прилично унифициран. Прво су се држали поздравни говори, потом је хор изводио химну Св. Сави, а онда су следиле ђачке рецитације, извођење српских јуначких песама уз гусле и шаливи позоришни комади. Прикази историјских догађаја, легендарни косовски јунаци и велике битке опевани у народним песмама, комбиновани су са уметничком родољубивом поезијом познатих српских песника. Свака прослава завршавала се игранком.

Програм је био конципиран по угледу на војвођанске певачке дружине: извођена су дела С. Мокрањца, Ј. Маринковића, Д. Јенка и чешких музичара, нарочито оних који су извесно време провели у каквом босанском или херцеговачком месту. Певани су и хорови књижевника Алексе Шантића (1868—1924), који нису били непознати ни српским певачким друштвима ван простора Босне и Херцеговине. Готово је свако певачко друштво имало своју химну. На беседама се, поред хорских дела, могло чути и предавање, покоја рецитација, певање уз гусле, солистичко вокално или инструментално дело, позоришни комад праћен музиком, па чак и оперета. Уметници који су гостовали, а извођачи су обично били Срби из дијаспоре, уклапали су се својим тачкама у такозвани мешовити програм традиционалних приредби.

Роксанда Пејовић у једном од ретких текстова који се баве овом темом, *Музички животи Срба у Босни и Херцеговини (1881—1914)*, истиче да су „оскудни [су] подаци о уметничком домету концерата српских певачких друштава. Претпостављамо да су они били на уобичајеном извођачком нивоу тадашњих певачких дружина свеукупног балканског подручја (без обзи-

ра на то коме народу су припадала). Њихов циљ, заправо, и није био у каквој музичкој надградњи, већ у националном и политичком деловању.⁴³

Обично је прославе организовало српско певачко црквено друштво из тог места, а добровољни приход је био намењен сиромашним српским ученицима, школском фонду, друштвеној благајни или подизању споменика заслужним личностима из српске историје. Уз певачка друштва осниване су читаонице. Једино је у Бања Луци основана најпре прва српска читаоница, још за турског времена, а 1893. године уз њу је основано певачко друштво „Јединство“.

У Мостару је 1888. године основано српско певачко друштво „Гусле“, мада је незванично постојало и две-три године раније као црквено певачко друштво. Мостарска општина 1887. године заједно са „Гуслама“ први пут приређује Светосавску беседу, у Дому на Царини, у корист сиромашне српске школске деце. У програму је био говор Игњата Гатала „мостарског грађанина, свјесног Србина и дичног сина Херцеговине“, изведена је светосавска химна, затим декламације: Змајеве *Дижитне школе*, и његов препев *Девеинаесетом веку* (у најави „непознатог песника“, мада су сви знали да је Змај у питању, јер је његова *Певанија* већ била позната међу мостарским Србима); хорске песме *Преља* од Ватрослава Лисинског и *Бранково коло* од др Јована Пачуа; драмски приказ *Крст и круна* од др Јована Суботића и на крају прославе „грађанин мостарски г. Мића Мандић пјева народне пјесме уз гусле.“⁴⁴

Сваке године састављани су посебни одбори који су бринули о Светосавској беседи. У њих су биране најугледније личности. Тако је 1888. године, у том одбору у Мостару председник био архимандрит Леонтије Радуловић, а чланови: Јово Перовић, Марко Косјерина, Тодор Иванишевић, Војислав Шола, Симо Ковачевић, Михо Пешко, Димитрије Милетић-Шахин, а као перовођа Ник. Мештеровић, управитељ школе. Благајници су били Перо Р. Шантић и Перо Ј. Грковић. Из године у годину „Гусле“ су постајале стожер који је обухватао главни друштвени, културни и национални живот Мостара и свих већих херцеговачких места.

Кад је једном почео, покрет оснивања певачких друштава није се могао зауставити, тако да су до 1941. године у Босни и Херцеговини била 73 организована певачка друштва и то: 34 српска, 21 хрватско, 9 муслиманских, 2 јеврејска, и 3 радничка друштва. Српска певачка друштва, која су и у Србији и у Војводини била културни, друштвени и национални центри, у Босни и Херцеговини имала су немерљив значај очувању националне свести српског народа под туђинском влашћу. На овим просторима, где је вишевековну турску, заменила аустроугарска окупаторска власт, српска певачка друштва постала су народна уточишта, извори на којима се црпела духовна снага за нове буне и устанке, и нова прегнућа.

3 Пејовић Роксанда: *Музички животи Срба у Босни и Херцеговини (1881-1914)* <http://www.giznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=668.0> (преузето 22.9.2011).

4 Јован Радуловић: *Мостарски српски друшвени и књижевни покрети XIX и XX в.* (Београд: Архив САНУ), 281-282, нештампани рад, сигн. 13388

Крај 19. и почетак 20. века у Босни и Херцеговини је доба у коме се оснивају певачка друштва на професионалној и националној основи. Тада су основана и српска певачка друштва у Херцеговини. Према нашим истраживањима, прву иницијатива за оснивање црквеног певачког друштва у Херцеговини покренуо је Одбор младих Срба у Фочи 1887. године, али је одобрење од владе дошло тек 1890. године. Друштво је названо „Св. Сава“. Потом следе „Гусле“ (1888) у Мостару и „Застава“ (1891) у Невесињу. Српско православно црквено пјевачко друштво „Соко-слободе“ основано је 1892. године у Требињу. У оквиру друштва деловао је хор Саборног храма Светог Преображења Господњег „Свети Василије Тврдошки и Острошки“. Тада је неколико угледних Требињаца покренуло акцију да се оснује Српско пјевачко друштво „Соко“. „Босанска вила“ је у броју 21, из 1895. године објавила да је у Требињу основано „ново српско-православно пјевачко друштво ‘Соко’, које је свечано започело у недељу 29. октобра“. Певачка друштва су неретко организовала и гостовања, па тако у „Вили налазимо податак о учешћу Српског пјевачког друштва „Застава“ из Невесиња на освећењу Дома „Св. Саве“ у Фојници. „У Фојници код Гацка подигнут је поред много и материјалних и других неприлика дом св. Саво. Како јавља одбор „Српске читаонице и књижнице“ освећење ће се обавити 30. августа, уз то ће се одржати забава, на којој судјелује Српско пјевачко друштво „Застава“ из Невесиња. Ово јо врло лијепа појава, и за углед свима. Но како је Фојница сиромашна то одбор моли да му сада притекну у помоћ Срби са свих страна, да би могли подузеће до краја извести.“⁵ Подужи прилог о забави коју је у Невесињу поводом госпојинских поклада организовало Пјевачко друштво „Застава“, објављено је у „Босанској вили“ из 1893. године. У тексту под насловом „Писмо из Невесиња“ (вероватно из пера самом уредника), са усхићењем се описује прослава, али и одаје признање самом певачком друштву.

„Знам у напријед, да ће свакоме мило бити, да чује коју и на Невесиње, у коме мјесту је ватрена и одушевљена омладина основала српско прав. црквено пјевачко друштво ‘Заставу’ – ће се је та омладина тако братски загрлила, како то друштво неуморно ради, поред свију тешкијех послова, којима се занимају чланови овога друштва. Сваке године вриједно ово друштво даде по четири забаве, узимајући најбоље наше оригиналне комаде за представљање.“⁶

Потврду да је и у Гацку такође постојало српско певачко друштво, опет налазимо у Кашиковићевој „Вили“, у петом годишту двоброја 21/22, из 1890. године. „Програм св. Савске бесједе, што је приређује срп.-правосл. основна школа у Гацку, уз судјеловање пјевачког друштва, у корист фонда за подизање срп.-православне школе у Гацку.“⁷ Да су се Гачани у великом броју одазвали позиву на учешће у овој хуманитарној акцији, сведочи велики број присутних грађана и богат уметнички програм. Бесједу је отворио говором Шћепан М.

5 „Дом Св. Саве“, *Босанска вила* 24, бр. 16 (30. 8. 1909) : 256.

6 „Писмо из Невесиња“, *Босанска вила* 8, бр. 18 (1893) : 276.

7 „Програм св. Савске бесједе ...“, *Босанска вила* 5, бр. 21/22 (1890) : 351.

Варошчић, а забава је окончана, како и доликује, српским народним песмама, које је уз гусле отпевао Шћепан Ђорговић из села Жањевице.

Подаци о години оснивања певачких друштава историјски се разликују пре свега јер су неки хроничари за почетак рада друштва узимали датум када је друштво основано, а по другима година оснивања је везана за одобрење статута друштва од стране Заједничког министарства финансија владе Босне и Херцеговине.

За време аустроугарске управе, у Фочи су, као и у већини других градова, постојала различита друштва. У том погледу, најактивнији су били Срби. Они су имали пет друштава, Бошњаци три, а исто толико било је интернационалних друштава.

На сајту града Фоче неочекивано и срећно смо нашли драгоцене историјске податке о нашој теми. Почетни облик друштвеног организирања Срба у Фочи, према подацима друштвеног и културног хроничара, јавио се 1882. године формирањем Одбора за светосавске забаве. За разлику од сличних одбора у неким другим градовима, фочански се нешто дуже одржао, тако да се спомиње и 1883, а 1884. приређивао је забаву на Арханђелов дан. После тога нема вести о његовом деловању. Неколико година касније, 1887. године, фочански Срби су, међу првима у земљи, формирали Одбор младих Срба за оснивање црквеног пјевачког друштва. Власти им тада нису одобриле његово оснивање, али је касније поднесен нови захтев и нацрт статута по узору на статут мостарског Српског црквено-пјевачког друштва „Гусле“. Земаљска влада је предложила Заједничком министарству финансија да одобри оснивање друштва, уз услов да се из статута избаци израз “Србин православне вјере“ и замени изразом „особа православне вјере“. Уз захтев за оснивање друштва тражено је и оснивање друштвене библиотеке, али су власти то одбиле и дозволиле набавку књига за певање (песмарице, *Gesangbücher*). Заједничко министарство дало је сагласност за оснивање друштва, уз напомену да свако проширење његове делатности изван одредби статута, па и оснивање библиотеке, није допуштено.⁸

Један родољуб у Кашиковићевој „Босанској вили“ јавља у бр. 17, из 1890. године да је у Фочи основано пјевачко друштво и да су му правила од владе потврђена. „У друштво се уписало – одмах на првој сједници 21 члан утемељач, а касније још један Србин-Херцеговац (...). На првој сједници изабрат је нови одбор: Предсједник Ј. Јеремић, подпредсједник В. Кујунџић, перовођа М. Поповић, благајник Т.Х. Вуковић (...) Мислим да ће младо друштво напредовати, радећи у *духу српском* (истакнуто курзивом), користећи народу и цркви, а искорјењујући сваку искру неслоге и неваљалства“⁹, истиче у тексту аутор потписан као *Један родољуб*. Податке о забавама које је фочанско Српско православно црквено пјевачко друштво „Св. Сава“ организова-

8 http://www.focaci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=140:skolstvo&catid=37:historija&Itemid=75 (преузето 22.9.2011.)

9 Један родољуб, „Српско црквено-пјевачко друштво у Фочи“, *Босанска вила* 5, бр. 17 (1890): 272.

ло, нашли смо поново у „Вили“ из 1896. године када је забава држана у корист друштвене књижнице и у „Босанско-херцеговачком гласнику“ из 1906. године.¹⁰

Убрзо после оснивања певачког друштва, у Фочи из редова српског грађанства покренута је акција за оснивање “Побратимства” - српског антиалкохолног друштва и Сокола заједно. Ниједно од ове врсте друштава није постојало у Босни и Херцеговини, па су Срби из Фоче у том свом пионирском раду имали тешкоћа. Надајући се да ће им власти одобрити оснивање Сокола, набавили су потребне гимнастичке справе. Њихова очекивања се нису испунила, јер власти не само да нису дозволиле оснивање Сокола, него су наредиле да се у року од три дана униште набављене гимнастичке справе. Тако је 1893. године у Фочи основано само „Побратимство“ - српско антиалкохолно друштво, прво ове врсте у Босни и Херцеговини („Побратимство“ - дружина трезвених Срба у Фочи). Ово друштво је 1912. имало 126 чланова, а његов председник био је Никола Кочовић.¹¹

Од свих херцеговачких градова, Мостар је понајвише био средиште културних и националних збивања тамошњег Српства. О томе најбоље сведочи и Владимир Ћоровић у књизи *Босна и Херцеговина* (1925) и *Књижевности у Босни и Херцеговини*.

„Прва манифестација тог новог, младог Мостара било је организовање светосавске забаве, 1887. године, прве у целој Херцеговини. У Мостар се слегао свет из околних села и касаба; чак су за то вече стигла нарочито чувена два јунака, поп Богдан Зимоњић, војвода гатачки, и поп Петар Радовић, војвода невесињски. Кад је на позорници извођен Суботићев *Крст и круна*, публика, патријархална и сва у традицији гусала, саосећала је живо са сваком казаном речју и са нарочитим уживањем пратила оживљену историју и култ прошлости. 1888. основано је у Мостару певачко друштво „Гусле“, које узима за програм не само неговање песме, него и развијање националне свести. Мостарски пример брзо прихватају Невесиње, Требиње, Столац, Љубиње и друга места у Херцеговини и већ деведесетих година светосавске забаве су једна врста националних ревија и најпријатније народне светковине. Уз друштво врло брзо подиже се и читаоница, после и остале установе.“¹²

Владимир Ћоровић је свакако најуспешнији хроничар културних збивања ондашњег Мостара. Он бележи да су у мостарском друштву Алекса Шантић и његови другови имали више дужности. У „Гуслама“ Алекса је био и певач и дилетант и по невољи и хоровађа. Као хоровађа – врло је лепо свирао на виолини — он је и композитор; он транспонује извесне хорова, хармонизира песме или даје сасвим оригиналне композиције (на пример *Пијмо вино*

10 „Српско пјевачко друштво “Св. Сава” у Фочи“, *Босанско-херцеговачки гласник* 1, бр. 50 (1906) : 4.

11 http://www.focaci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=140:skolstvo&catid=37:historija&Itemid=75 (преузето 22.9.2011.)

12 http://www.rastko.org.yu/rastko-bl/istorija/corovic/bih/vcorovic-bih-knjizevnost_1.html (преузето 22.9.2011.)

од Николе I). Као дилетант игра главне јунаке: Миленка у *Бановом Миленку и Добрили*, насловну улогу у Цветићевом *Немањи*, Максима Црнојевића у *Косићевој шраћедији* и сл. Његова је улога чак и јунак Веселиновићева *Ђиде*. Јован Дучић је играо ређе и то обично улоге певача. Од њих му је остала у дужој успомени само познати *Сеоски Лола*. Шантић је постао и први председник мостарског одбора Просвете. Из његова круга је створено и прво чисто соколско друштво код нас, названо *Обилић*. Светозар Ђоровић оснива добротворну задругу *Сркиња* и прву женску радничку школу. Они су, једном речју, свуда, увек на највиднијим местима; стално позивани да крче пут.¹³

Када је на Духове 1896. године у Сарајеву, на позив тамошњег српског певачког друштва „Слога“, уприличен сусрет са мостарским „Гуслама“ – био је то културни догађај првога реда. Ондашња малобројна српска периодика утркивала се ко ће лепше и китњастије да опише сусрет „Слоге“ и „Гусала“. Кашиковић је прве странице „Босанске виле“ у 10 броју из 1896. године испунио усхићеним родољубивим текстом о председницима ова два певачка друштва. Насловну страницу красиле су слике Глигорија Јефтановића, председника сарајевске „Слоге“ и Алексе Шантића, председника „Гусала“.¹⁴ Ни мостарска „Зора“ није остала нема. Надахнути прилог о сусрету две братске певачке дружине објавила је мостарска „Зора“ из пера Јован Дучић. Из Мостара је кренуло, како Дучић бележи, 48 певача са пет друштвених чланица – дилетанткиња, у пратњи 38 мостарских грађана. Тродневно дружење и пријатељско надметање два певачка друштва у рецитовану, певању и извођењу позоришних комада, крунисано је уручењем сребрног венца „Гуслама“ и лорововог венца – дара сарајевске српске средњошколске омладине. Описујући овај сусрет, Дучић каже: „Дивни пријем, топла предусретљивост и љубав коју су Срби Сарајлије указале нашем ваљаном друштву, све је то ударило темељ искреној и трајној симпатији, вјерном братимству и узајамној љубави ових двају и бројем и заслугама највећих омладинских друштава наших; а та љубав показаће тек у нашој будућности своје благословене плодове.“¹⁵

У „Босанској вили“ смо нашли и овај занимљив податак; наредне године, 1897. на осмој редовној главној скупштини певачко друштво Слога, за своје почасне чланове изабрало је Српско певачко друштво Гусле и „његовог дичног председника и младог српског пјесника Алексу Шантића.“¹⁶ Не можемо да одолимо, а да не поменемо да је овај „племенити син кршне Херцеговине“, како вели Кашиковић, својим стасом и класичном мушком лепотом мамио многе девојачке уздахе и заједно са својом дружином мостарских момака био опеван у чежњивим женским стиховима:

13 Исто.

14 /Никола Кашиковић/, „Председници певачких дружина“, *Босанска вила* 11, бр. 10 (1896) : 153-154.

15 А-ћ (Јован Дучић), „Први братски састанак сарајевског пјевачког друштва ‘Слоге’, и мостарског српског пјевачког друштва ‘Гусле’“, *Зора* 1, бр. 2 (1896) : 80.

16 „Почасни чланови“, *Босанска вила* 12, бр. 5 (1897) : 79.

„Кујунџија, тако ти заната!
Сакуј мени јунака од злата
На прилику Шантића Алексе,
Стојли стаса Радуловић Миле,
Црна ока Дучићева Јове,
Дикли брка Бошковића Ристе.“

Што се тиче културног живота Мостара, Алекса Шантић је био аниматор музичког живота града. Био је певач, диригент тамошњег певачког друштва, организатор музичких приредби и композитор, припремао и учио музици Мостарце који су имали намеру да постану чланови „Гусала“. За босанско-херцеговачки простор значајан је приказ хорске композиције *Пијмо вино* песника Алексе Шантића. Шантићева музичка дела показују да је познавао музику, те је постигао ниво који је био чак изнад стандардног домета већине хорских композиција које су изводила српска певачка друштва.

Овде ваља поменути и значајну улогу и утицај коју су чешки музичари имали у деловању мостарске певачке дружине. Два чешка музичара су оставила знатног трага — Рудолф Замрзла, који је у три маха био на њеном челу „Гусала“, и Хуго Дубек (1852—1897), чији је избор за хоровађу „Гусала“ обзнанила „Зора“ у 8. броју из 1896. године. Дубек је преминуо у Мостару, 20. фебруара 1897. године (по старом календару) у 45. години, те „смрт укиде ту врсну уметничку снагу“¹⁷, како је забележено у „Вилиној“ читуљи објављеној у бр. 5 из 1897. У знак захвалности, певачко друштво „Гусле“ је покренуло иницијативу да у Мостару подигне споменик свом хоровађи, чешком музичару Хугу Дубеку, о чему је писала *Босанска вила* у двоброју 21/22 из 1902. године. Овде ваља поменути још једног чешког композитора, Милоша Дозелу, хоровађу „Гусала“. „Зора“ је у бр. 11 из 1899. године објавила да је „хоровађа српског пјевачког друштва ‘Гусле’ у Мостару, госп. Милош Дозела, компоновао (...) двије нове музикалије за гласовир *Огјек* у славу вјенчања Њ. В. Књаза Данила Петровића-Његоша са Њ. В. принцем Милицом Мекленбург Стреличком, и ‘марш’ и *Поздрав из Мосџара смјеса омиљених српских њјесама*, посвећено добротворној задрузи српкиња панчевачких.“¹⁸

Трећи музичар чешког порекла, Јован Јудл, који је у Мостару боравио од 1902. до 1914. године, имао је смелости да Доницетијеву (*Гаејшано Доницетии*) *Кћи њуковније* прикаже као комад с музиком, истиче Роксанда Пејовић у свом тексту. Поред хорског певања подједнако је било заступљено и камерно музицирање. Најчешће су то били двопееви и тропееви уз пратњу хармонијума, али нису изостајали ни солистички наступи надарених појединаца. Од хорских композиција најчешће су извођена дела Даворина Јенка, Јосифа Маринковића, Јована Пачуа, Роберта Толингера и Гвида Хавласа.

17 „Хуго Дубек (Читула)“, *Босанска вила* 12, бр. 5 (1897) : 80.

18 „Нове композиције“, *Зора* 4, бр. 11 (1899) : 392.

Роксанда Пејовић у поменутом тексту о музичком животу босанскохерцеговачких Срба под аустроугарском, бележи и следеће податке о концепцији програма и уметничком домету певачких друштава.

„Црквена музика је чинила неодвојиви део живота српског човека. Није било српског певачког друштва које није недељом и празником појало у цркви, а певачка друштва су приређивала беседе на којима су покаткад извођене и црквене песме. Међу црквеним појцима, узорним познаваоцима српске црквене музике, били су Гаврило Бољарић (1864—1906), гимназијски вероучитељ, заклетни члан Будимске конзисторије и члан редакционог одбора за црквене књиге у Босни и Херцеговини, и Никола Тајшановић, народни учитељ. Они су саставили *Српско православно ијеније њо карловачком сџаром начину за један ѓлас* (1887,1889), које је, будући да је било засновано на традицији, позитивно оцењено у ондашњој јавности. Аутори су се у предговору о историјском развоју православне црквене музике критички осврнули на записе Корнелија Станковића (1831—1865), јер ‘од Корнелија нико неће боље записати и уде-сити’ црквене напеве.

Занимљив је податак да је члан одбора Српско-православног црквено певачког друштва „Гусле“ у Мостару био мостарски свештеник Василије Ивезић. Ову вест доноси „Дабро-босански источник“ у броју од 15. јануара 1889. године. „Ово је сваке хвале достојно дијело, и та слога и узајамност међу грађанством и свештенством лијепа је појава, која заслужује свако признање“¹⁹, закључује аутор белешке.

Оскудни су подаци о уметничком домету концерата српских певачких друштава. Претпостављамо да су они били на уобичајеном извођачком нивоу тадашњих певачких дружина свеукупног балканског подручја (без обзира на то коме народу су припадала). Њихов циљ, заправо, и није био у каквој музичкој надградњи, већ у националном и политичком деловању.²⁰

Праве музичке догађаје, како у националном, тако и у музичком погледу, представљали су концерти српских певачких друштава из Србије, Војводине и Хрватске. Србијанска певачка друштва су на гостовањима у босанским градовима анимирала њихов музички живот: српске босанске певачке дружине су их дочекивале, а за концерте које су заједнички приређивали поред певања у цркви били су заинтересовани и становници других народности. Тесна веза са Србима из матице Србије и Војводине показивала се у обавештености српске босанске штампе о србијанским и војвођанским композиторима и певачким друштвима. Било је чак и информација и о српским певачким дружинама у Сједињеним Америчким Државама!²¹

19 „Српско-православног црквено певачког друштва ‘Гусле’ у Мостару“, *Дабро-босански источник* 3, бр. (1889) : 30.

20 Пејовић Роксанда: Музички живот Срба у Босни и Херцеговини (1881-1914) <http://www.giznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=668.0> (преузето 22.9.2011).

21 „Нешто о музици (о раду српских певачких друштава у Сједињеним Америчким Државама)“, *Соко*, бр. 7 (1913) : 151-152.

Није било обележавања великих догађаја и јубилеја из српске историје да нису присуствовала и певачка друштва. Посебну пажњу привлаче концерти и беседе организовани поводом значајних годишњица. Поводом прославе петстоте годишњице Косовске битке пјевачко друштво „Гусле“ у Мостару приредило је Видовданску свечаност. Исто друштво је у „Босанској вили“ објавило позив на друштвену бесједу коју је приређивало 2. марта 1891. године, поводом прославе стогодишњице рођења српског песника Симе Милутиновића Сарајлије. Писано је и о отварању читаонице певачког друштва „Гусле“, прослави Св. Василија Острошког — крсној слави Друштва, добротворним концертима.

Још једна добробит била је тековина певачких друштава. Њиховом иницијативом осниване су и друштвене читаонице. Само три године од оснивања певачког друштва „Гусле“ у Мостару, 1891. добијено је одобрење за отварање српске читаонице. Уредник „Босанске виле“ је у бр. 5 из 1891. у рубрици *Књижевне и културне биљешке* радосно објавио ову вест. „Српско пјевачко друштво ‘Гусле’ у Мостару, добило је, како нам одбор јавља, допуст, да може отворити друштвену читаоницу. Ради тога замолио нас је одбор да ову нову српску читаоницу препоручимо српским новинарима, књижарима и издавачима српских књига, да се сјете читаонице и обдаре је којим листом или књигом (...) а свој осталој Србадији у овијем крајевима препоручујемо да оснивају само српске читаонице (...). Тако читаоницу могло би остварити и српско пјевачко друштво ‘Слога’ у Сарајеву, тим прије, што у Сарајеву на жалост нема српске читаонице, док је мања мјеста имају.“²² Пример мостарског певачког друштва следила су и друга диљем Херцеговине, па је уследило оснивање српских читаоница под окриљем певачких дружина. Наредне године је и сарајевска „Слога“ добила књижницу и читаоницу. Посао књижничара Никола Кашиковић је обављао 1895. и 1896. године и за то време успео је да увећа „Слогину“ библиотеку великим бројем поклоњених књига. Захваљујући Кашиковићевом раду, али и раду других књижничара, сарајевско певачко друштво „Слога“ имало је у својој књижници и читаоници импозантан број књига и часописа. Током је 1900. године њена књижница садржала 2353 књиге и 26 часописа.²³

Заједница свих српских певачких друштава на територији Босне и Херцеговини није постојала. Да је једна таква асоцијација неопходна за успешнији рад и културно повезивање градова, подсетио је и Кашиковић у „Вили“ из 1897. године, у белешци „Састанак пјевачких дружина“. Обавештавајући читаоце да ће се на Стражилову 13. јула састати сва српска певачка друштва ради оживљавања рада и проширења и напретка српских певачких друштава у Војводини, он сугерише да би „тим примјером могла поћи и овдашња српска пјевачка друштва, пошто и иначе немају никакве везе ни заједнице.“²⁴ Прва

22 „Српско пјевачко друштво ‘Гусле’ у Мостару...“, *Босанска вила* 6, бр. 5 (1891) : 5.

23 Борјанка Трајковић, *Никола Т. Кашиковић : животој и дело* (Београд, Народна библиотека Србије, 2006), 458.

24 „Састанак пјевачких дружина“, *Босанска вила* 12, бр. 13 (1897) : 207.

озбилнија иницијатива је потекла 1903. године из Београда, од „Београдског певачког друштва“, поводом обележавања педесет година постојања. Друштво је упутило молбу свим српским певачким друштвима по свим српским крајевима да јаве дан и годину свога оснивања. „Босанска вила” је пратила припреме „Београдског певачког друштва” за прославу јубилеја и о томе редовно извештавала.²⁵

Прослави у Београду, према Кашиковићевом извештају, присуствовала су 62 госта из Босне и Херцеговине, председници дружина, хорова, одборници, учитељи, трговци - представници следећих српских певачких друштава: сарајевске „Слоге“, бањалучког „Јединства“, „Крајишника“ из Босанског Новог, „Побратимства“ из Санског Моста, „Виле“ из Приједора, „Милутиновић“ из Високог, „Вијенца“ из Брчког, Српског пјевачког друштва из Бијелине и мостарских „Гусала“.²⁶ Од херцеговачких друштава једино су биле присутне мостарске „Гусле“. Велики политички преокрет и смена династије обележили су београдску прославу. Свесрпски сабор певачких друштава прошао је у знаку крвавог мајског преврата, краљеубиства и повратка Карађорђевића на српски престо. Занимљиво је да се прослава педесетогодишњице „Београдског певачког друштва“ одржавала под покровитељством краља Александра Обреновића.

Највећа тековина прославе у Београду био је договор о оснивању „Савеза свих српских пјевачких друштава“ у Србији и изван ње. Савезом, како бележи „Вила“ у бр. 7. из 1906. године, управља „Савезно Вијеће“, у коме су: предсједник Стеван Тодоровић, академик; потпредсједник Мих. Цукић, начелник минист. у пензији; директор Стева Мокрањац, композитор; главни благајничар Мил. Д. Спасић, благај. Управе фондова; књижничар Ј. С. Давичо, чиновник управе фондова; Миодраг Ибровац, филозоф. У вијеће улазе још по два члана сваке савезне дружине из Биограда.²⁷

Значајне личности из научног, друштвеног и културног живота ондашње Србије, изабране у управу „Савеза свих српских пјевачких друштава“, најбоље показују високи друштвени статус певачких дружина.

Крупнију улогу имала су српска певачка друштва у окупираној Босни и Херцеговини. Својим просветним и патриотским радом, она су давала наду, била су народно уточиште и она духовна снага која је стамено чувала језик, писмо, националну књижевност и културу.

(2012)

25 *Босанска вила* год. 18 (1903) : 17; 140; 157; 180.

26 /Никола Кашиковић/, „Педесетогодишња прослава ‘Београдског пјевачког друштва’“, *Босанска вила* 18, бр. 11/12 (1903) : 226-227.

27 „Савез пјевачких друштава“, *Босанска вила* 21, бр. 7 (1906) : 110.

СРПСКО ПЈЕВАЧКО ДРУШТВО „ГУСЛЕ“ У МОСТАРУ

„Основане у национално свјесном, животно крепком и за духовни напредак пријемљивом Мостару осамдесетих и деведесетих година, *Гусле* су брзо постале средиште народног зборованја и договарања. Народна ријеч чуће се одавде у цијелој, лако покретљивој, немирној Херцеговини, а чешће ће се одатле пружати братска рука и довикнути братски поздрав ближим и даљим крајевима нашега народа.“¹ Овако је Јован Л. Вуковић о оснивању „Гусала“ писао у *Сјоменици* издатој 1938. године, поводом обележавања педесетогодишњице.

„Црквено православно пјевачко друштво *Гусле*“ регистровано је под наведеним именом 18. децембра 1888. године. Тада је одржана прва скупштина друштва, прочитана су „друштвена, од власти одобрена“ правила, извршен упис чланова и изабран први одбор. Сачувана грађа у архиви Друштва, међутим, сведочи о постојању певачког збора под истим именом 1881. године. Неколицина мостарских грађана је још 1880. године покушала да оснује певачко друштво „Гусле“, али назив друштва у коме се тако јасно одређивао смер националне активности, никако није погодвала немирном политичком тренутку. На челу Српске црквено-школске општине тада се налазио Мијат Радовић, ускок са титулом црногорског сердара, који се по неким изворима помиње као зачетник идеје о оснивању српског певачког друштва.

Сарајевски часопис „Босанска вила“ у првом броју из 1889, донео је вест о оснивању „Гусала“. У белешци се наводи да је Српско пјевачко друштво „Гусле“ 18. децембра (1888) „држало прву велику друштвену скупштину“ и да су већином гласова изабрани: Јово Шола за председника, Тодор Иванишевић за потпредседника, Мићо Д. Билић за перовођу и Игњат Гатало за библиотекара.

„И тако вриједни Мостарци претекоше у свему, па и у томе наше Сарајлије“ - прекорео је своје суграђане анонимни „Вилин“ извештач, и наставио: „Само сложно, па ће бити напретка у свему! Заиста ово је красан културни добитак не само за Мостар него и за све овамошње Српство!“²

Општина мостарска је 1887. године први пут организовала Светосавску беседу у Дому на Царини и у програму је учествовало и певачко друштво „Гусле“. О тој прослави „Босанска вила“ је известила у броју 3. од 1. фебруара 1887. године: „Изведена је сјајно, преко сваког очекивања, као што доликује

1 Јован Л. Вуковић, „Гусле - огњиште националне мисли и национална школа“, у *Педесет година Српског пјевачког друштва Гусле у Мостару 1888-1938* (Мостар, 1938), 41.

2 „Из Мостара нам јављају...“, *Босанска вила* IV, 1 (1.1 1889) : 14.

главном граду кршине Херцеговине, св. Саве некадашње војводине.³ Добровољни прилози, преко 2.600 форинти, сакупљени су за помоћ „сиротне српске школске дјеце“. Изведене су две Змајеве песме: *Дижитије школе* и *Девећинаесетом веку*. Уз потоњу је стајало да је од „непознатог песника“, иако је Змај у Мостару био веома популаран и многе куће су имале његову *Певанију*. Вероватно је писац програма намерно изоставио Змајево име, с обзиром да стихови песме говоре о ослобођењу од сваке тираније и могли су да буду протумачени као жаока упућена Аустроугарској.

Светосавским беседама се из године у годину посвећивала посебна пажња и састављали су се посебни одбори који су бринули о прослави. Највиђенији мостарски Срби били су чланови одбора и угледом давали значај том догађају. Прослава у име највећег српског просветитеља убрзо је организована у свим већим местима по Херцеговини, у Невесињу, Гацку, Билећи, Требињу. На овим и другим великим националним и културним приредбама, народним зборовима и саборима, учествовало је и певачко друштво „Гусле“. Према белешкама у „Босанској вили“ из 1888. године, на прослави Св. Саве у Мостару учествовало је „српско пјевачко друштво мостарско“ са својим хором. Изведене су, између осталог, следеће композиције: Светосавска химна, „Богови силни“, „Што ћутиш ћутиш Србине“, а славље се завршило „Бранковим колом“ др Јована Пачуа, у изведби певачког друштва. Председник светосавског одбора био је архимандрит Леонтије Радуловић.

„Гусле“ су са српским народом прослављале петстогодишњицу Косовског боја (1889), стогодишњицу рођења Сима Милутиновића Сарајлије (1891), учествовале у Дубровнику на свечаности приликом откривања споменика Ивану Гундулићу (1893), обележавале у Мостару пренос бесмртног Вука из Беча у Београд (1897), а Атанасија Шолу и Риста Бошковића делегирале да у име Друштва положи венац. Када је 1899. године у Загребу уприличена прослава педесетогодишњице књижевног рада једног од највећих српских песника Јована Јовановића Змаја, „Гусле“ су сматрале за дужност да му укажу пошту и одају признање. Како је „Српски вјесник“ у броју од 8. маја 1899. јавио, о Змајевом животу и књижевном раду је говорио тадашњи председник Друштва, песник Алекса Шантић, друштвени хор је певао песме на Змајеве стихове, а најлепше су рецитоване. Шантић је, иначе, био председник Друштва у два мандата: од 1895. до 1902. и од 1903. до 1906. године.

Кашиковићева „Босанска вила“ је у броју од 15/30. јуна 1899, који је у целини посветила Змају, објавила телеграме-честитке упућене слављенику. Двадесет пет телеграма је Змају стигло из Мостара, а међу њима налазио се и онај који је послало српско певачко друштво „Гусле“. „Српска срца испуњена поносом на велика дјела твога бесмртнога генија, одушевљено поздрављајући данашње славље заједничким вијенцем осјећаја и признања овјенчава чело

3 „У Мостару је ове године била прва светосавска бесједа“, *Босанска вила* II, 3 (1. II 1887) : 47.

српскога пјесника⁴, стајало је у честитки. У наредном броју „Босанске виле“ објављено је да је „сребрен позлаћен храстов вијенац“ Змају послало Српско пјевачко друштво у Мостару. Химну Српско-православног црквеног пјевачког друштва „Гусле“ спевао је Алекса Шантић, а „Босанска вила“ је објавила у броју 8. од 30. априла 1890. година. Занимљиво је да је он аутор химне: часописа „Босанска вила“, Српског пјевачког друштва „Вила“ у Приједору и Првог београдског певачког друштва. Химна „Гусала“ има четири строфе, а стихови последње гласе:

„Појмо богу! Кроз све дане
Док је воље постојане -
Нек' потече с чела зној!
Нек' ђедови наши славни,
Из гробова мрачни тавни,
Не проклињу пород свој!
Појмо! Пјесму небо даде
Да Србину вида јаде!“⁵

„Гусле“ су организовале и „друштвена сијела“, у периоду од 1891. до 1911. године. Право учешћа на поселима имали су само чланови Друштва. Програм је био испуњен предавањима, песмама и шаљивим декламацијама, али и играњем томболе. Овај начин окупљања чинио је да се чланови међусобно зближавају и здружују у раду на општој националној ствари. Обичај организовања посела од „Гусала“ је преузело и Српско пјевачко друштво „Слога“ у Сарајеву.

Сусрет два братска певачка друштва „Гусала“ и „Слоге“, уприличен на Тројичиндан 1896. године, био је прворазредни културни догађај за Србе у Босни и Херцеговини. „Босанска вила“, чији је уредник био један од покретача и председника „Слоге“ (тада књижничар друштвене библиотеке), објавила је опширан извештај. „Вилин“ текст је пун националног заноса и искрене радости због зближавања „Гусала“ и „Слоге“. Оба друштва су у својим срединама били нека врста културно-националне школе кроз коју су прошли најбољи српски синови које је тадашња средина изнедрила. Приликом сусрета у Сарајеву обављени су први договори о почетку борбе за црквено-школску аутономију и тада су се на једном тајном састанку, главни представници „Гусала“ и „Слоге“ заветовали да ће се ујединити у рушењу Аустроугарске монархије. Тадашњи председник „Слоге“, један од највиђенијих Срба - Глигорије Јевтановић, ставио се чело покрета. Поред њега су у изабраној делегацији били и чланови „Гусала“, Војислав Шола и Коста Кујунџић.

4 /Телеграм “Гусала”/, *Босанска вила* XIV, 11/12 (15/30. VI 1899) : 157.

5 „Химна српско-православног црквеног друштва Гусле. Спјевао Алекса Ристов Шантић“, *Босанска вила* V, 8 (30. IV 1890) : 119.

Питање промене имена Друштва дуго времена је остало нерешено. Аустроугарском режиму је одговарало да „Гусле“ носе у имену само црквеноверске ознаке, како би било ограничено њихово деловање. На молбе и протесте управе Друштва упућиване властима, Заједничко министарство у Бечу је остало глуво. Од 1890, када је Перо Шантић на скупштини истакао предлог да се уз наслов Друштва промени ознака у „Српско пјевачко друштво“, до 1902. - измене нису одобрене. Најзад је, после дванаест година, Заједничко министарство „обнашло одобрити замољену промјену“ у Српско пјевачко друштво „Гусле“.

Од почетка деловања Друштво је било под строгом контролом режима. Владини повереници редовно су присуствовали годишњим скупштинама, мешали се у дискусију, а неретко и стављали вето на „непоћудне“ одлуке. Котарском уреду редовно су морали да се подносе на преглед записници и извештаји са скупштинских седница. Цензура је била свуда присутна. Она се огледала, како у пажљиво и строго контролисаним програмима приредби, тако и приликом набавке књига и листова за друштвену књижницу. Књижница „Гусала“ основана је 1890, а читаоница је почела са радом наредне.

„Читаоница је примала велики број српских листова“, записао је Радмило Димитријевић у *Сјоменици* објављеној поводом педесетогодишњице рада „Гусала“. „Године 1891, на пример, читаоница прима око тридесет периодичних и дневних листова и часописа, других година и више. Сви листови који су примани били су, сем два три хрватска, српски. Било их је забавних, шалјивих, стручних, књижевних највише. Године 1902. читаоница прима све књижевне часописе у Српству: Коло, Нову искру, Бранково коло, Српски књижевни гласник, Босанску вилу, Зору, Голуб, Невен, Дело.“⁶

Књижница „Гусала“ формирана је највећим делом од поклона. Највише књига даровали су чланови Друштва - види се у инвентарној књизи из 1890. године коју је вероватно саставио тадашњи књижничар Алекса Шантић. Чланица се плаћала 20 новчића месечно за чланове Друштва, односно 40 за све друге кориснике. Од 1898. године урађена је модернизација друштвене књижнице, подела грађе по струкама и формирана су 14 „одјелења“ са фондом од око 2000 књига. Најзаслужнији за то био је тадашњи књижничар Јово Тута. Пошто се на лектуру која се нудила омладини строго пазило да буде националног и поучног карактера, библиотека „Гусала“ је књигом просвећивала млади нараштај, јачајући у њима свест о припадности српском народу.

Мостар је у последњој декади XIX века био јак културни центар. У њему су излазила два српска листа, „Зора“ и „Српски вјесник“ око којих су се окупљали најзначајнији књижевници, попут Алексе Шантића, Светозара Ћоровића и Јована Дучића. Радила је и „Мала библиотека“ Пахера и Кисића. Знатан број књижевника окупљен око ових културних институција били су и

6 Радмило Димитријевић, „Позориште, сијела, књижница и читаоница у Гуслама“ у *Педесет година Српског пјевачког друштва Гусле у Мостару 1888-1938* (Мостар, 1938), 98.

чланови „Гусала“. За регрутацију мостарског читалачког круга велика заслуга припада књижници и читаоници „Гусала“. Популарност домаћих књижевника Шантића и Ђоровића и на просторима изван Босне и Херцеговине, још више је подстакао интерес за књигу и активнији књижевни и културни рад. Оставши у Мостару, и Шантић и Ђоровић су преко „Гусала“ непрекидно књижевно васпитавали, настојећи да кроз њихову „литерарну школу“ прође што већи део српске омладине.

Мостар је за разлику од Сарајева ипак трпео мањи притисак окупационих власти, што је олакшавало деловање културних институција. Никола Кашиковић, уредник знамените „Босанске виле“, у писму Савки Суботић упућеном 4. јула 1904, даје занимљиво тумачење мостарске политичке и културне средине. „Знам да ће Вам пасти у очи живље кретање тамошњег Српства и снажније одупирање туђинској навали, али код њих је то и лакше. С једне стране сам положај земље и јуначка појава народа, а с друге стране помаже им и то што су боље груписани, нема толике туђинске навале као код нас у престоници, а што је најглавније они боље стоје материјално него ми, па им се лакше и борити. А богме, на њих и не смију тако наваљивати.“⁷ Кашиковић је дао праву слику тамошњих прилика. Како је и знатан број сарадника у његовом часопису био из тих крајева, могао је објективно да пресуди.

Значајну улогу у раду „Гусала“ имало је дилетантско позориште. Оно је уживало и највећу популарност публике. Већ после извођења првих позоришних представа на светосавским прославама, интересовање за дилетантску секцију почело је да расте. Гостовање позоришних трупа у Мостару изазивало је одушевљење народа. Убрзо се у „Гуслама“ формирао читав кадар одличних дилетаната који су били кадри да за недељу-две спреме и дужи позоришни комад. Према попису комада играних у периоду од 1879. до 1910. године, који је сачинио Радмило Димитријевић и објавио у наведеној *Сјоменици*, дилетантско позориште „Гусала“ је одиграло 225 позоришних представа. Прву представу *Бој на Косову* непознатог аутора, према Димитријевићу, извела је трупа Ђорђа Протића 1879. године. Први режисери били су Игњат Гатало и Младен Бошњаковић, а најбољи су били Душан С. Билић, Атанасије Шола и Светозар Ђоровић, који су и најдуже ту дужност вршили.

Глумци аматери (или дилетанти, како се онда говорило), били су из различитих сталежа и неједнаког образовања. Од веома образованих, какви су били Шола, Шантић, Ђоровић и Дучић, до ситних трговаца и занатлија који су се истицали даровитишћу. Међу глумцима, и мушким и женским, највише се истицала Зорка Шола, сестра Атанасија Шоле. Чак је и професионална глумица, првакиња драме београдског народног позоришта, Милка Гргурова, била, изненађена величином њеног глумачког умећа. Једна од њених незаборавних улога је тумачење Јаквинте у истоименој историјској драми Драгутина Ј. Илића. Међу дилетанткињама истицале су се још Стака Ућукалова, једна од

7 Библиотека Матице српске, Рукописно одељење, сигн. Р 12 668.

првих Мостарки која је ступила у позориште „Гусала“ и Анка Томлиновићева, иначе католикиња и велика Шантићева љубав. Међу мушкарцима најбољи су били: Владимир Радовић, Душан С. Билић, Светозар Ђоровић, а стасом и гласом истицао се Алекса Шантић. Маркантног лика и изразите мушке лепоте, за Шантићем су уздисале мостарске девојке и о њему испевале песме.

Поред националног и културног, „Гусле“ су имале и социјално-привредни програм. Из друштвене благајне давале су позајмице занатлијама и ситним трговцима, како би се материјално потпомогао српски живаљ у Босни и Херцеговини. Радећи на зближавању са муслиманима (Србима мухамеданске вере, како се тада говорило), Друштво је позајмице давало и њима. Подаци говоре да су се међу дародавцима „Гусала“, поред Срба, налазили и имућнији муслимани. Тако је Мехмед Али-паша Ризванбеговић 1890. дао Друштву 200 круна за помоћ сиромашној српској деци. Све до оснивања „Српске банке“ у Мостару 1903, „Гусле“ су биле својеврсна и штедионица и банка, једина која је новчано потпомагала херцеговачки живаљ. Сиромашним члановима Друштво је давало потпору, а у случају болести, новчану помоћ. Своју хуману мисију испољавало је према свим невољницима, дајући у ту сврху разне добротворне приредбе. Новачана помоћ је давана и другим братским певачким друштвима. Прво које је такву помоћ примало, од 1892. године, било је Српско певачко друштво „Венац“ у Панчеву.

Економска политика Аустроугарске у окупираним покрајинама која се читовала у намери да се колонизују њени пољопривредно најбогатији крајеви, резултирала је исељавањем становништва. Од 1902. године велики број Срба из Горње Херцеговине одлучио се, натеран тешким материјалним положајем, да напусти родну груду. Схватајући сву трагику нових сеоба, највиђенији мостарски Срби, у договору са политичким представницима из матице, настоје да спрече исељавање. Српско певачко друштво „Гусле“ прво је пружило помоћ пострадалим исељеницима, организујући добротворну приредбу. Ево како је „Босанска вила“ известила о томе у белешци објављеној 15. децембра 1902. године:

„Српско пјевачко друштво ‘Гусле’ у Мостару прожето искреним болом у несрећи своје српске браће из Горње Херцеговине, која су пострадали због сеобе, сматра својом дужношћу да им, бар тренутно утоли глад и спасе их од извјесне пропасти. Тога ради друштво приређује добротворну забаву у недјељу 15. децембра ове године. Одбор пропраћа овијем апелом: Српски народе, на теби је ред, да прилозима докажеш колико цијениш јуначку прошлост српске сиротиње, која бијаше пошла у своју очиту пропаст, под притиском највећих материјалних незгода и очајног корака, да напусти вијековима крвљу заљевана своја огњишта.“⁸

Захваљујући апелу упућеном преко „Босанске виле“ и других српских гласила, као и пожртвованој акцији „Гусала“, помоћ је почела да пристиже. Највећу материјалну подршку херцеговачка сиротиња је добила из Србије. У

8 „Забава у корист пострадалих Херцеговаца“, *Босанска вила* XVII, 23 (15. XII 1902): 432.

Београду се формира Централни одбор за помоћ избеглој сабраћи у који улазе највиђенији Срби. У прикупљању прилога учествују и ученици основних школа. „Босанска вила” у свесци од 30. марта 1903. о томе обавештава читаоце: „Ћаци основних школа у Србији, на предлог својих родољубивих учитеља, чујући за невољу и глад у Херцеговини, скупљали су између себе прилоге. Сваки је ђак донио по 5 пара и предао нарочитом ђачком одбору, па кад се сакупио новац из свију основних школа, шта мислите колика је сума? Она је од маријаша скочила у динаре и то на десетине, стотине па и хиљаде. *Пуне двије хиљаде динара* (подвукло уредништво) приложили су тако ђаци српској сиротињи у Херцеговини (...) Живјели мали родољуби!”⁹ - узвикивала је „Вила”.

„Гусле” су 1903. године као додаток извештаја о раду Главне скупштине друштва од 10. фебруара, а доцније и у накнадно објављеном додатку, штампале имена свих прилагача и дародаваца. На списку је било преко 550 имена.

Певачко друштво „Гусле” је одржавало блиске везе са другим српским културним друштвима. Поред већ поменутих сусрета са сарајевским певачким друштвом „Слога”, које је од „Гусала” добијало песме и позајмљивало костиме за позоришне комаде¹⁰, Друштво је било блиско и са „Просвјетом”. Годину дана по оснивању Српског културног и просвјетног друштва „Просвјета”, „Гусле” се уписују за члана добротвора Друштва у Сарајеву. Након прославе десетогодишњице „Просвјете” у Сарајеву, 1912. године, Мостар су посетили Стојан Новаковић и Јован Скерлић. Банкету приређеном у њихову част, присуствовао је и тадашњи председник „Гусала” др Перо Мандић. Сматрајући „Просвјету” културном матицом Срба у Босни и Херцеговини, „Гусле” су јој 1913. године предале своју богату библиотеку која је бројала неколико хиљада књига. Тако је и књижни фонд библиотеке мостарског певачког друштва био основа за формирање „Просвјетине” Централне библиотеке.

Избијањем Балканског рата, аустроугарске власти су поштриле цензуру програма које је друштво изводило. У наступима певачког и тамбурашког збора силом су изостављене све оне песме које су носиле предзнак „српско” и што је могло да изазове народно одушевљење. „Гусле” су на Тројичиндан 1914. године учествовале на прослави 25-годишњице Савеза српских певачких друштава у Сомбору, а о Спасовдану исте године на прослави манастира Житомислић.

Последња седница Главног одбора Друштва одржана је 8. јуна 1914. године, пред долазак Франца Фердинанда у Мостар. Договарало се око припреме Видовданске прославе коју је приређивала „Просвјета”. Догодио се Видовдан и наредбом Земаљске владе у Сарајеву распуштена су сва српска друштва, а њихова имовина је конфискована. Црни и злехуди дани који су за српски народ у Босни и Херцеговини наступили, остали су верно забележени руком Мостарца Владимира Ћоровића.

(2004)

9 „Српчићи ђаци за Невесиње”, *Босанска вила* XVIII, 6 (30. III 1903) : 118.

10 *Сјоменица Српској певачкој друштва „Слоге” у Сарајеву приликом четрдесетгодишњице 1888-1928* (Сарајево : Издао Одбор “Слоге”, 1928).

ШТАМПАРСКА И ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ У СОЛУНУ, НА КРФУ И БИЗЕРТИ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДВА КУЛТУРНА ДОДАТКА - КРФСКИ ЗАБАВНИК И ИЗ СТАРИХ РИЗНИЦА

У избеглиштво је након Албанске голгооте отишла готово цела Србија - краљ, влада, Народна скупштина, Врховна команда Српске војске, трезор, мошти владара, *Мирослављево јеванђеље*, заједно са војском и бројним цивилима. На туђем тлу, дилем Европе, Северне и Јужне Америке и Африке, тада се наставља ратом прекинут развој српске духовности. Најживљи издавачки и штампарски рад српских изгнанника био је у три културна средишта у Солуну, на Крфу и Бизерти. О тој разноврсној и богатој делатности сведоче бројне периодичне публикације, затим књиге за просвећивање и образовање - буквари, читанке, речници, уџбеници језика, као и закони, законици, правила, правилници, упутства, војне и друге званичне публикације, календари, картографска грађа, разгледнице, дописнице, али и белетристика и историјске и научне студије наших и страних аутора - књижевника и интелектуалаца.

Српска издавачка делатност у Солуну и на Крфу

У Солуну, где је била најбогатија издавачка продукција, српске књиге и периодика су публиковане у Штампарији Аквароне; Штампарији Ангира (негде Ангера); Штампарији Млада Србија Влад.(имира) М. Анђелковића, Штампарији Велика Србија (од 1917. негде Штампарији Влад.(имира) М. Анђелковића, а негде све); Штампарији Топографског одељења Врховне команде; Штампарији Ратни дневник; Штампарској радионици Министарства војног (Штампарија Министарства војног), као и у Штампарији Д. Анастасијевића-Вележанца. У том граду је према нашим истраживањима објављена 199 публикација.

Штампано је према *Српској библиографији: књиге 1868-1944* - 113 књига, картографске грађе 78, од тога је 11 карата објављено у Солуну, а 67 су са два места издања/штампања - Солун и Крф. Периодичних публикација је 8 наслова и то су: *Српски гласник* који од броја 25/1916. има упоредни наслов *L'Echo Serbe*, затим *Рајини дневник* : званични извештаји Ратног Пресбиороа, *Велика Србија*, *La Revue Franco-Macedonienne*, *Службени војни листи*, *Правда*, *Народ* и *Српски технички листи*. Највећи број поменутих наслова је само продужио живот у егзилу.

Интересантан је и податак да је било и рукописних листова, попут *Ан-шене*, *Рововца* и др.

У граду Крфу, на истоименом острву, где је била незванична престоница Краљевине Србије, варошки Театар је био место где је од 19. јануара 1916. до 19. новембра 1918. године заседао Српски парламент, а хотел „Бела Венеција“ седиште Српске владе. За српску децу су отворене основна школа и нижа гимназија, извођене су и позоришне представе, свака дивизија је имала своју позоришну секцију, а филмска секција постојала је при Врховној команди и њу су водили пионери српског филма Михаило Михајловић и Драгиша Стојадиновић. Државна штампарија Краљевине Србије, која се називала и Српско-Краљевска државна штампарија, била је, такође, од 19. јануара 1916. до фебруара 1919. на Крфу и у њој су печатане књиге и периодика. У календару *Зора*, објављеном на Крфу 1917. налазимо драгоцен текст Гвоздена М. Клајића: *Оснивање Српске државне штампарије на Крфу* у коме стоји да ниједна једина стварчица од ове велике културно-просветне и привредне установе (Државне штампарије), која је дејствовала преко 85 година, није спасена ни донета на Крф, тако да се на њеном стварању и уређењу морало у свему почети изнова. С формирањем и поновним ступањем у дејство најважнијих надлештава и установа српске државе, на Крфу, обновљена је и Српска државна штампарија и издавање *Српских Новина*, које су као службени дневник Српско-краљевске Владе биле једна насушна потреба. Клајић наводи да су још за време напорног повлачења кроз Црну Гору и Албанију, меродавни кругови помишљали на обнављање Државне штампарије, тамо где се заустави српска Влада и српска војска. „На предлог Министра просвете и црквених послова, господина Љубе М. Давидовића, Министарски савет је решио да се преко Краљевског посланства у Паризу наручи и набави у Француској све што треба за оснивање Државне штампарије. Штампарија је била поручена још при доласку у Скадар, али о томе нико није знао ништа ближе, чак ни првих недеља бављења на Крф.“¹ Чланкописац сведочи да сем *Српског гласника* који је повремено доношен из Солуна, ништа се на Крфу није могло видети штампано ћирилицом, чак је и *Рајни дневник* који је као орган Пресбирео Врховне команде излазио на Крфу, штампан у месним грчким штампаријама латиницом. Министарски савет је 27. јануара одобрио месечни кредит од 3.000 драхми за Државну штампарију и *Српске новине*. Министар просвете је тада започео трагање за потребним особљем за штампарију и редакцију у успео је да до половине фебруара окупи најпотребнији број особља. Клајић, као ранији чиновник Државне штампарије, сада постаје њен фактор (управник). Штампарија је прво била смештена у шаторима и војним баракама, а потом била пресељена у неколико закупљених зграда, опремљена потребним типографским машинама, регалима, словима, штампарском бојом. Један део уређаја, углавном старих, стигао је бродом на Крф из Француске 26. марта 1916. у 78 колета. Први број *Српских новина* штампан је 7. априла 1916. године, у тиражу од 6.200 примерака. Касније су набављене нове машине из Фран-

1 Гвозден Клајић, „Оснивање Српске државне штампарије на Крфу“, у *Зора : календар за њосиу 1917. годину* (Крф, 1917), 31-32.

пуске и Италије. Државна штампарија је била прва установа која је почела давати приход држави.

На Крфу је укупно објављено 57 публикација (не рачунајући картографску грађу са два места издања Солун/Крф којих је 67), од тога Српска ретроспективна библиографија бележи 50 књига, а излазило је 7 наслова периодичних публикација и то су биле: *Српске новине*; *Забавник* : додатак Српских новина, *Прејлед штиамје*, *Прејлед сѣране штиамје*, док је Краљевски српски Пресбиро Министарства иностраних дела публиковао *Информативну дијпломатску службу*, *Извештаје са бојишта* и *Војни прејлед сѣране штиамје*.

У Бизерти, у Штампарији Сен-Пола и Штампарији Српских инвалида публиковани су: лист *Најрег-Еп Авант* и његов додатак *Из сѣарих ризница*, затим 45 књига од којих 25 припада колекцији *Библиоџека Најрег*. Штампане су и званичне и друге публикације попут исправа, упутстава, објава, дозвола, укупно 79, а све за потребе Министарства војног и Логора српских инвалида.

Занимљив је и податак да постојало више, у рату покренутих колекција књига: *Борба ѣрошѣв заразе*, у Крагујевцу, *За наше храбре војнике*, такође покренута у Крагујевцу, а њено *Ново коло* излазило је у Солуну и на Крфу; *Савремена ѣишњања*, публикована у Нишу, *Инвалидска библиоџека* на Крфу, затим *Рајна колекција* у Солуну; *Слободна библиоџека* у Солуну; *Мала библиоџека* покренута у истом граду 1917, као и *Библиоџека Најрег* штампана у Бизерти.

Публикован је и већи број календара. У Солуну: *Цейни ѣравославни календар Велика Србија за ѣросѣу 1917 ѣодину*; *Цейни календар Србија 1918*; *Цейни календар Будућности за ѣросѣу 1918. ѣодину*; *Цейни календар „Јуѣославија“ за ѣросѣу 1919 ѣодину*, *Српски календар за 1916. ѣресѣуѣину ѣодину*; *Српски и француски календар за 1916 ѣресѣуѣину ѣодину*; *Мали војнички календар за ѣросѣу ѣодину 1917. која има 365 дана*; *Војнички календар за ѣросѣу ѣодину 1918 која има 365 дана*. На Крфу: *Домовина илусѣировани календар за ѣодину 1918 која је ѣросѣа*, на преко 200 страна са рубриком *Нове књиѣе* (стр. 185-188), *Зора: календар за ѣросѣу 1917. ѣодину*. У Бизерти *Мали цейни календар Најрег за ѣросѣу 1917. ѣодину*.

Крфски Забавник

Из мноштва занимљивих и вредних публикација изабрали смо да у овом раду мало више пажње посветимо крфском *Забавнику*, културном додатку *Српских новина* и *Из сѣарих ризница* културном додатку листа *Најрег*.

Од 7. априла 1916. године, у тиражу од 10.000 примерака, три пута недељно излазиле су *Српске новине*, а у њима су тада објављиване информације о активностима краља и владе, прогласи, укази и наредбе, ратни извештаји с фронта, класичне новинске вести, као и литерарни прилози, па чак и књижевна критика. Првог јануарског дана 1917. године штампан је једини број књижевног додатка *Српских новина*, да би након два и по месе-

ца, 2. априла, додаток био именован као *Забавник*, са посебним импресумом. Иако је до последњег броја у наднаслову *Забавника* стајало *Додашак Српских новина*, лист се захваљујући прилозима, изборио за сопствени идентитет.

Један од покретача новог гласила, уредник *Српских новина*, књижевни критичар Бранко Лазаревић, у уводном тексту објашњава читаоцима да је назив листу дат као знак сећања и израз поштовања према *Забавнику*, књижевном додатку Давидовићевих и Фрушићевих *Новина српских* покренутих у Бечу 1813. године. Крфски *Забавник* је излазио сваког петнаестог у месецу, у почетку на 16, а касније на 32 стране и објављено је 18 бројева, током прве године осам, наредне 10 бројева. Маја 1918. када је Бранко Лазаревић је отишао на фронт, главни уредник новина је постао Петар Гребенац, а *Забавника* професор Павле Стевановић.

Софија А. Стојановић, библиотекар Народне библиотеке у Београду у којој је радила од 29. априла 1933, у чланку „Књижевност у крфским ‘Српским новинама’ и њихову ‘Забавнику’“, објављеном у „Гласнику Народне библиотеке“ 1940. године, пише: „Примерак *Забавника* који има Народна библиотека у Београду даје нам још један податак за познавање ствари, податак о покретачу *Забавника*. Руком Д. Филиповића исписано је: ‘Народној библиотеци у Београду – покретач *Забавника* Д. Ј. Филиповић, 29-III-1930, Београд’.“² Реч је о Драгољубу Ј. Филиповићу (1884-1933), песнику епског десетерца који је стварао стихове у позно-романтичарском духу и који је прве стихове објављивао баш у „Српским новинама“ и „Забавнику“, а данас се памти по збирци „Косовски божури“.

Часопис на својим страницама објављује поезију, прозу, есеје из историје, уметности, књижевности, антропологије, бави се политичким и економским приликама, пишу се рецензије о новим књигама, а доноси се и „Библиографија“, односно попис новообјављених књига и периодичних публикација. Најзаступљенија тематика у литерарном стваралаштву је рат, а под снажним утиском страдања, борбе и смрти, свеприсутна су дубока патриотска осећања. „Забавник“ објављује и прилоге из Лондона, Женева, Лозане, Гренобла, Нице, Рима, Солуна, али и са фронта потписаних са „Војиште“ или „Положај“. Од априла 1916. до октобра 1918. године, колико је трајао живот крфског „Забавника“, преко четрдесет песника је објавило своје стихове, међу њима већ признати: Дучић, Дис, Бојић, Светислав Стефановић, Стеван Бешевић, Сибе Миличић, Винавер, Тодор Манојловић, Јосип Косор, Владимир Черина, али и нове, младе поете: поменути Драгољуб Ј. Филиповић, Светозар Миленковић, Бора Ј. Продановић, Андра Франићевић, Драгољуб Ј. Илић-Јејо, Растко Петровић, Велибор Глигорић. Приповетке су објавили Иво Ћипико, Никола Даничић, Зарија Поповић, Јеремија Живановић (под псеудонимом С. Недић), Никола Трајковић; драме Тодор Манојловић, Светислав Стефановић, Милош Н. Ђорић; књижевне, научне и политичке чланке писали

2 Софија А. Стојановић, „Књижевност у крфским ‘Српским новинама’ и њихову ‘Забавнику’“, *Гласник Народне библиотеке* 2, бр. 7/8 (1940) : 2.

су: Бранко Лазаревић, др Тихомир Ђорђевић, др Веселин Чајкановић, др Нико Жупанић, др Војислав Јањић, др Чедо Ђурђевић, Никола Станаревић, Павле Стевановић, Миодраг Ибровац.

Милутин Бојић је био гост на насловној страни песмама *Петровданске визије, Краљеви, Сејачи и Без домовине*. Највећи број, чак 38 песама је Јована Дучића, најзначајније су *Ave Serbia* и *Бујари*. Неке припадају „Царским сонетима”, оне у прози циклусу „Плаве легенде”, а у последњем броју су објављене „Сунчане песме”. Српска читалачка публика упознаје се и с првим стиховима деветнаестогодишњег Растка Петровића, који је Албанску голготу, много година касније, описао у чувеном, постхумно објављеном роману „Дан шести”. А модерним гласом у осмом броју „Забавника”, *Свакидашњом јадиковком* јавља се из Париза Августин-Тин Ујевић.³

Крфски „Забавник“ се с великим пијететом опростио од двојице великих српских песника, Диса и Бојића. Бранко Лазаревић је у дирљивом некрологу објављеном у 2. броју од 15. јуна 1917. записао да је Дис страдао једне лепе зоре 16 маја, када је у плавом Јадрану, торпиљан брод *Ишалија*.⁴ Тужна судбина није заобишла ни двадесетпетогодишњег Милутина Бојића. И његово име нашло се уоквирено црним рамом, 15. новембра 1917. године, а Драгољуб Ј. Филиповић записује, готово са криком: „Умро је Милутин Бојић, његове су песме прекинуте. Умро је онај, који је умео, могао и знао да ове дане обесмрти и да их преда будућим временима, ради сећања и спомена. Умро је млад и заносан, као сан великих дана.”⁵

На последњим странама „Забавника” читамо занимљиву библиографију објављених дела, рецензије нових издања, приказе радова наших аутора објављених у страним часописима. Издвајамо као најзанимљивију Библиографију југословенских листова који излазе у Јужној и Северној Америци. Библиографија садржи тридесет наслова из Чикага, Буенос Ајреса, Њујорка, Сан Франциска, Антофогасте, Вашингтона, Кливленда, Пицбурга, Фарела. „Забавник” не заборавља да своје читаоце извести и о значајним књижевним догађајима ван Грчке, па јавља и да професор Павле Поповић у Кембриџу издаје историју југословенске књижевности.

Последњи, 18. број крфског „Забавника” изашао је 15. октобра 1918. године на 24 стране, уочи повратка у ослобођену отаџбину. На крају приче о крфском „Забавнику” истакнимо његове заслуге. „Он је“, како вели Драгиша Витошевић, „јединствени незаменљив летопис нашег књижевног и уметничког живота у тим изгнаничким годинама и просторима, и уз то добрим делом слика наших ратних прилика и оног, тада још увек помало романтич-

3 Јелена Бековић, „Часопис са острва спаса“, *Политикин Забавник*, 12.12.2014, бр.3279. <http://politikin-zabavnik.rs/pz/tekstovi/casopis-s-ost-rva-spasa> (преузето 12.12.2014).

4 Бранко Лазаревић, „Један живот : Владислав Петовић Дис“, *Забавник* 1, бр. 2 (Крф, 1917) : 8. (Фототип.)

5 Драгољуб Ј. Филиповић, „+ Милутин Бојић 1892-1917“, *Забавник* 1, бр.2 (Крф, 1917) : 16. (Фототип.)

ног ‘југословенског духа’ (...) *Забавник* је и нешто више: усред ратног хаоса и клања, редак споменик Човештва и Духа и допринос његовој победи.⁶⁶

Из старих ризница

Поред *Забавника* публикован је још један значајан културни додатак о коме до сада није подробније писано. То је недељни додатак листа *Найрег* који је био насловљен *Из старих ризница*. Лист *Найрег*, који је имао и упоредни француски наслов *En Avant*, покренуо је у Бизерти пуковник Ђорђе Ђорђевић, први командант српских трупа у Африци. Уредник листа је био др Веселин Чајкановић. Лист је излазио свакодневно, почев од 28. фебруара 1916. до 16. децембра 1918. године, када је публикован последњи, осамстотина седамдесет и други број. Прва седамдесет два броја су литографисана, а од броја седамдесет трећег, односно од 10. маја 1916, *Найрег* је штампан, а цена му је била 5 сантима.

Прва свеска недељног додатка *Из старих ризница* је публикована 21. маја 1917. и он је био намењен нашој војсци и избеглицама. Штампан је на ћирилици у Штампарии Сен-Пола у Бизерти и сви прилози су били на српском језику. Излазио је сваке недеље, иако је понекад било и дужих интервала између свезака, тако је до свеске 12 публикован сваке недеље, потом је повремено излазио двонедељно, а највећа пауза је између 23 свеска штампане 27. новембра 1917. и последње, 24 свеске, објављене 25. марта 1918. Овај недељни додатак је имао континуирану пагинацију, већина свезака је публикована на 16 страна, неколико на 8, све свеске су биле броширане, али је првих 12 накнадно повезано и у једну књигу. Цена је варирала од 5 до 25 сантима. Чајкановић је био уредник и овог литерарног додатка, али уређивање *Старих ризница* није био нимало лак посао, јер је уредник оскудевао у литератури из које су се могли преносити прилози. Он је на располагању имао само неколико читанки и *Збирку њословица* и *Речник* Вука Караџића. Зато су му пријатељи расути по Европи слали књиге и преписе текстова, међу њима најревноснији је био Тихомир Р. Ђорђевић који је боравио у Лондону.

Највећи број прилога, у складу са уредниковим интересовањима, био је етнографске и фолклорне садржине и највећим делом су то били плодови народног стваралаштва. Од народних предања, веровања и обичаја на страницама *Старих ризница* су: *Усуд*, *Койање новца*, *Ђурђев дан*, *Језеро Свеиої Саве*. Српска народна поезија представљена је песмама: *Марјиша ђевојка* и *Рајко војвода*, *Бекри-Мујо*, *Тешко сесџири без браиша и браишу без сесџире*, *Смрџи мајке Јујовића*, *Браћа и сесџире*, *Почешак буне на дахије*, *Бановић Сџирахиња*, *Бола ни Дојчин*, *Зидање Скадра*, *Женидба Милића барјакџиара*, *Женидба Душанова*, *Бої ником дужан не осџаје*, *Секула се у змију џреџворио*, *Смрџи Сењанин Ива*,

66 Драгиша Витошевић, „Забавник“ Бранка Лазаревића“, *Књижевна историја*, бр. 38 (Београд, 1978) : 314.

Хасанаиница, Бој на Мишару, Љуба Бојаиоја Гавана, Ситарина Новак и деди Радивоје, Ројство Јанковић Стојана, Предрај и Ненад, Калойер Перо и виша Јело, Смрт војводе Каице, Марко Краљевић и Муса Кесеџија. Од народних приповедака публиковане су: *Правда и кривда*, *Ко мање ишће више му се даје*, *Пејелуја*, *Ђаво и његов шејри*, *Међед*, *свиња и лисица*, *У цара Тројана козје уши*, *Златорунни ован*, *Свети Сава и ђаво*, *Човјек и његов коњ* и приповетка *Усуд*. По свескама су разасуте и питалице, анегдоте и бројне пословице, најчешће српске народне, али има и латинских.

Уредник се потрудио да се у *Ризницама* публикују и прилози наших знаменитих књижевника. Тако је објављено 18 песама, и то седам Змајевих: *Дан по дан - нешта живој*, *Три хајдука*, *Мајка сину код колевке*, *Џијанин хвали своја коња*, *Вила*, *Које је боље?*, *Српска мајка* и три Војислава Илића: *На облама Вардара*, *Расјико*, *Зима*. Са по једном песмом представљени су Бранко Радичевић *Сунце на заходу*, данас мање знани песник и преводилац Владимир М. Јовановић, *Маћедонијо!*, Иван Мажуранић *Бура*, Станко Врза *Хајдук и везир*, Иван Гундулић *Људски живој*, Љубомир П. Ненадовић *Туђе ијерје*, Милан М. Ракић *Симонида*, и непотписана песма *Под Медведником*. Најзаступљенији међу ауторима прозних текстова је Вук Караџић. Поред пословица, пренетих из његове *Збирке*, ту је и 15 прилога, већином узетих из Вуковог *Речника* од којих издвајамо *Тамни вилајет*, *Злојук*, *Српско јосиојримство*, *Села у Србији*; *Школа (шекст историјске садржине о школама у Србији)*, *Војводин*, *Сјахија*, *Дивљан*. Милана Ђ. Милићевића је објављено 12 прозних текстова, и то о вођи Првог српског устанка: *Карађорђе на Тичару*; *Карађорђе* (нешто из биографије); *Кара Ђорђе и јосијисивање акаја*; *Карађорђе на Параћину*; о другим знаменитим српским личностима и јунацима *Десиој Стеван Високи*; *Из живоја Хаџи-Ђере ијумана манастира Мораваца*; *Чучук-Сјана*, *Први мејдан* : из живоја Милушина Пејровића *Хере*, браја *Хајдук Вељкова*; затим тумачења народних предања, веровања: *Ко крсно име слави ономе и јомаже*; *Клејва*; *Болест*, као и занимљив текст о утицају лепоте манастира Студенице на посетиоце *Уицај облика*. Три су прилога Стевана Сремца: *Сјјејан Томашевић*; *Никола Скобаљић*; *Расјанак*, два Вука Врчевића: *Прирављали ражањ за зеца*; *Пас хоће да јрави кућу, ја неће*; и два одломка из дела В. Милорада/ Г. Медаковића: *Живој и обичаи Црнојораца* објављеног 1860, и то *Слоја*, о слози народа, дома, племена и *Црнојорац из 1860*; затим Јосифа Панчића: *Разум у живојиње*; Мијата Стојановића: *Баба и јраб*; Јоакима Вујића: *Карактеристике српскоја народа*; Чедомиља Мијатовића: текст историјске садржине *Ускоци*; Љубомира Ковачевића и Љубомира Јовановића: *Живој сјарих Јужних Словена*; Доситеја Обрадовића: под заједничким насловом *Басне* објављене су *Лав и мајарац*; *Комарац и во*; *Медвед и мајмун*; *Мишеви и јрајорци*; Владимира Карића: *Жича и Сјугеница*; Мите Петровића: о ветру *Бура*; Сима Матавуља: опширнији географски и историјски текст *Бока Којорска*; Стефана Митрова - Љубише *Да јој шреба наше слоје, не би никад кише нашло*.

Чајкановић је превео две Плаутове комедије *Менехми* и *Тројрошни дан*, које су, у више наставака, у целости публиковане у *Старим Ризницама*, и то *Менехми* у свескама 9, 10 и 11, а *Тројрошни дан* у 13, 14, 15 и 16 свесци. Захваљујући његовом преводилачком труду објављено је и неколико интересантних краћих текстова: два Цицеронова *О Боју*; *Анејдоше о Дионисију Старијем*; Федров *Помпеј Велики и војник*, Раблеов *Пресуда једне будале*, Бернарден Сен Пјера: *Пошћење*. Више занимљивих и поучних прилога саставио је сам Чајкановић и објавио непотписане, а то су историјски текст *Некадашњи Београд*; *Азбука*; *Згодан одговор*, анегдота о Александру Великом и Анаксимену из Лампсака, *Примери јаког ђамћења*; *Два гробна највиша (1. На гробу ђесника Пакувија 2. Леја Клаудија)*; *Лађе код старих народа*; *Кресинове враџбине*, о Гају Фурију Кресину, ослобођеном робу, чији се успех у земљорадњи тумачио враџбинама, а не вредноћом, *Бој о свакоме и свачему има старане*.

Дакле, разноврсни прилози објављени у литерарном додатку *Из старих ризница* омогућавали су нашим војницима и избеглицама у Бизерти, али и у другим местима до којих су *Старе ризнице* стизале, читање занимљивог и поучног шттива које је улепшавало тегобне ратне дане.

Залагањем наших бројних културних прегалаца у егзилу, издавачка и штампарска делатност током Великог рата је била плодна, разноврсна и прилагођена потребама државе, војске и многобројних цивила. Три културна средишта, Солун, Крф и Бизерта су значајно допринели том културном патриотском подвигу, о чему сведоче бројне монографске и периодичне публикације.

(2015)

*Коаутор др Светлана Мирчов.

ПИВО У СРБА У XIII И XIV ВЕКУ

Производња и употреба пива у XIII и XIV веку код Срба предмет је анализе у књизи Симе Тројановића: „Старинска српска јела и пића” (из 1896. године) и студија Стојана Новаковића: „Пиво у Србији XIII и XIV века” (из 1911. године). Потврду о томе да су наши преци познавали тајну справљање пива налазимо у старим српским споменицима из тог времена: Писму краља Владислава манастиру Бистрици из пол. XIII века, Милутиновој хрисовуљи манастиру Грачаници из 1322. године и у Дечанској повељи из око 1330. године. Доласком Турака у наше крајеве, производња пива у домаћој радиности пала је у заборав.

Публикације које се баве пивом и пиварском индустријом, са становишта библиографског истраживања представљају прави научни изазов. Као редактор Српске ретроспективне библиографије књига за период 1868-1944 приступила сам истраживању грађе на задату тему. Била сам немало изненађена оскудношћу информација. Тек неколике књиге (и то све издате у првој половини XX века) бавиле су се пивом и пиварском индустријом као централном темом. Милан Ј. Бајић у својој књизи „Анализа пољопривредних производа” издатој 1911. године, разматра укратко и квалитет пива; међу сачуваним прописима из Краљевине Југославије из 1929. законодавац у царинске прописе уврштава и трошарину на пиво; у време велике економске кризе која није мимоишла ни наше крајеве, Централна индустријска корпорације Краљевине Југославије, тј. Савез пиварске индустрије објављују Меморандум под насловом: „Криза пиварске индустрије и њени узроци, штетне последице по јавна тела и друге привредне гране, мере којима би се пиварска индустрија могла спасти од пропасти”; и додајмо ту још изванредан број рекламних публикација које се односе на Вајфертову, Апатинску и Панчевачку пивару.

И на крају, када сам већ помислила да се учени Срби, осим што су пиво радо конзумирали, нису озбиљније њиме бавили, наишла сам на два изванредна текста; један је у књизи Симе Трајановића: „Старинска српска јела и пића” (Београд, 1896), а други, угледног научника Стојана Новаковића: „Пиво у Србији XIII и XIV века”, објављен у Гласу Српске краљевске академије, бр. LXXXVI, Београд, 1911). Пажљивим ишчитавањем ових публикација, лако се може закључити да је Стојану Новаковићу Трајановићева књига послужила као иницијална грађа за шире и свеобухватније истраживање чији је „резултат, приказан на скупу Академије Друштвених Наука 14. новембра 1910. год.”, примљен са великом пажњом од ондашње научне и културне јавности.¹

¹ Сима Тројановић, *Старинска српска јела и пића* (Београд : Српска краљевска академија, 1896), 124.

И најстарији међу нама не памте пиво другачије него као фабрички производ, а камо ли да неко помишља да су наши далеки преци по кућама, по имањима и по манастирима справљали пиво, сматрајући то исто толико нормалном појавом као када ми данас правимо лимунаду. У жељи да што свестраније осветли културу живљења Срба у XIII и XIV веку, Новаковић наводи да се у три стара српска споменика помиње спремање слада (maltage, malt; Malzbereitung, Malz) и охмеловање, што не значи ништа друго до справљање пива, иако се сама реч пиво, нажалост нигде изричито не помиње. Из писма краља Владислава (1233-1242) манастиру Бистрици у Полимљу види се да се пиво варило за Божић јер се у повељи наређује манастирским људима „да слад сипљу колико треба божићу и да дају хмеља по уборак.“² Светостефанска Хрисовуља из првих десетина XIV века садржи законик великог манастирског властелинства краља Милутина. За манастирску славу, св. Стефан (трећи дан Божића), знало се која метохија је била дужна да „чини слад“. Та иста метохија дужна је да слад донесе и „да га сточи“. Тачно је било одређено која мера слада има да се спреми и донесе за манастир и која мера хмеља на годину. У другом споменику Краља Милутина - повељи манастиру Грачаници из 1330. меропак је био обавезан да Грачаници доноси слад три пута годишње „и да га охмелји“. Ово ОХМЕЉИ и оно ОТОЧИ односи се на исто, када знамо да се хмељ ставља у заварено пиво, после чега остаје још отакање и стављање квасца. Слад се помиње у Дечанској повељи из око 1330. године: и у наређењу Стефана Дечанског, и у поновљеном краља Душана.

Очигледно је да су мероп'си у Србији у XIII и XIV веку познавали тајну прављења пива. На основу записа нађених у наведеним споменицима ево како је текао поступак израде пива. Главно је било да се има слад, тј. осушени клијали, може бити самлевени или утуцани јечам и хмељ, па да се завари и охмелји пиво.

„Тај посао почиње требљењем и чињењем жита одређеног за слад. На то као да се мисли оним речима дечанске повеље које гласе: Меропша работа: чтице житотребљеније. У том треба рачунати требљење жита од ђубрета, других семена и ситних рђавих зрна саинога изабраног жита. Најчешће се за овај посао употребљава јечам, али се јечам може заменити и другим житом. Пошто се жито отреби, оно се кваси, да би се изазвао процес клијања и преобраћања житних састојака, житнога скроба (дијастаза) у шећер или слад. Пошто се и то сврши, онда је добивен слад (малт, Малз), који се суши и пече, а по том меље, да би се могао, кад се хоће, водом заварити у пивну ширу. Та је пивна шира слатка, и треба да се прописано или практиком утврђено време вари кључалом водом, те да остане спремна за пивни квасац. К тој шири, у времену њенога варења, додаје се хмељ, којему је задатак да новом пићу да извештан укус, мало нагорак, и да му прибави неке особине којима се чува да се не квари и којима се на једној мери држи. Пошто се слад скува у води

2 Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку“, *Глас Српске краљевске академије*, бр. LXXXVI, други разред. 51 (1911) : 158.

и охмелји, како то пише у нашим споменицима, пиво је скоро готово; оно се хлади и оставља се да се у њему изазове врење нарочитим пивним квасцем. Тек када пиво тим квасцем дође у извесно врење, оно је готово и може се употребљавати као пиће.³

По Стојану Новаковићу, обичај прављења пива по кућама у XIII и XIV веку код Срба био је исто толико нормална појава као прављење бозе и медовине или мешање хлеба или сушење сланине у Новаковићево време.

Карактеристично је да се реч СЛАД у значењу клијалог жита које се употребљава за варење пива, налази у истом облику и значењу у свим словенским језицима. „По законима гласовним”, бележи Новаковић, „наш СЛАД има у руском облик СОЛОДЪ. Не само што је и тамо значење исто, него се употреба и до данас одржала у самом народном животу за приправљавање домаћег пива.“

У Чешкој у XIV веку, у средини која је на вишем културном нивоу од ондашње Србије, пиво је такође производ домаће радиности. Тамо је важило правило да се одвојено правио слад, а одвојено варило пиво и готово редовно су слад чинили једни, а пиво варили други људи. Производња и продаја пива, као домаћег производа није била ограничена. Када је 1398. губернатор прашки у Старом Прагу покушао да ограничи „варење пива”, краљ Вацлав лично је пресудио да „варење пива” није занат него трговина и да је то сваком варошанину слободно. Што се више усавршавала производња пива, од произвођача пива се све више захтевало, а све их је мање било. Било је много више „сладовника” (како су у Чешкој звали произвођаче или трговце слада). Настојање да се пиварство и сладовништво споји и прогласи занатом угушавано је током векова, док на послетку развојем технологије производње пива није издвојено из домаће и претворено у посебну грану индустрије - познату и надалеко цењену.

И у другим европским земљама развијене цивилизације, пиво се производило у домаћој радиности. У Француској Закон о финансијама (§ 11) од 30. маја 1899. године налаже да „власници и закупци пољских имања могу, без икаквих терета, слободно производити пиво за своју домаћу потребу, ако се само за тај посао служе својим властитим производима, ако за свако варење пива известе власт, и ако се за тај посао служе казаном мањим од 5 хектолитара.“

Залазећи у својим истраживањима дубље у прошлост, Новаковић наилази на потврду да су и стари Египћани производили пиће од јечма онде где винове лозе нема. У Александрији се такође то старо-египатско пиће од јечма врло употребљавало. Арабљани у Африци и стари Шпањолци знали су тајну прављења домаћег пива. Верује се да су пиво у Шпанију донели са севера Келти, који су то умеће нарочито неговали. За старе становнике наших земаља, Трачане, грчки писци бележе да су се служили пивом и да су умели да га про-

3 Стојан Новаковић, „Пиво у Србији у XIII и XIV веку“, *Глас Српске краљевске академије*, бр. LXXXVI, други разред. 51 (1911) : 161.

изводе. Грчки путописац из V в. бележи да се у Панонији гостима служило „пиће од јечма”.

По Новаковићу, не постоје поуздани докази од кога су Словени примили обичај прављења пива, нити потврду да су они пронашли употребу хмеља за израду домаћег пива. Било како било, у споменицима из XIII века на целом пространству где су били у употреби словенски језици, СЛАД и ХМЕЉ помињу се у једнаком значењу. Реч ПИВО у Вуковом речнику одређена је у значењу пића уопште (и вино и ракија и остала пића) и посебно значење ПИВА у данашњем смислу те речи - што говори о вишезначности те речи. Реч ВИНО, латинског је порекла и у словенске и северно-европске народе дошла је из Римског Царства. С обзиром на све посебности које захтева узгој винове лозе, а и ондашње лоше саобраћајне везе, разумљиво је зашто је домаћа производња пива у нашим крајевима све до XIV и XV века била много шире распрострањена.

Да би се утврдило када производња ракије преузима примат међу српским живљем, Новаковић је проширио своја истраживања на време доласка Турака у наше крајеве. У старим српским споменицима нигде се не помиње печење ракије. Пошто је сама реч РАКИЈА арапског порекла, а познато је да су Арапи још пре IX века познавали процес дестилације, са доста сигурности би се могло рећи да је производња ракије започела турском окупацијом и успостављањем њихове власти на нашој територији. То се, наравно, одвијало поступно током XV века и касније, као што скоро са сигурношћу можемо да тврдимо да производња ракије путем дестилације није била позната у српским земљама пре друге половине XIV века. С тим се слаже и чињеница да се домаћа производња пива последњи пут помиње у Дечанској повељи из 1330-35. године.

Занимљиво је питање за истраживаче да ли је производња пива потпуно искорењена у народу до данашњих дана. Међу ретка сведочења о овом обичају спада запис из 1910. године Владимира М. Николића објављен у књизи „Из Лужнице и Нишаве”. Преносимо у целини Николићев текст: „Ја сам пре неколико година у једној својој омањој збирци речи поменуо једно старинско пиће овога краја које је било познато под именом ОЛАВИНА. То је накисло пиће слично пиву, које се правило од јечма. Нарочити мајстори правили су олаvinу за цело село, колико који сељак уложи јечма. Сав се јечам покисели, те преври, па се после она вода кува, и према уложеном јечму сваки добија олаvinу. Пре петнаест година само је у Стреоцу био један старац жив (око деведесет година имао је тада), који је умео да прави олаvinу и који је знао да исприча како се то ради. Много сам га пута молио и испитивао о тој олавини, но он ми није хтео да прича.”⁴

Истраживања Стојана Новаковића о производњи и употреби домаћег пива овде се завршавају. Писаних трагова о овом питању од XV до средине

4 Владимир М. Николић, „Из Лужнице и Нишаве“, у *Српски етнографски зборник* (Београд : Српска краљевска академија XVI, 1910), 115-116.

XIX века готово да и нема. У усменом предању које је остало забележено у народним песмама (понајвише код Вука) још из најранијих времена отпора према Турцима, јунаци у песмама „рујно вино пију”. Ни у најозбиљнијим историографским белешкама о Првом и Другом српском устанку, не помиње се да су се устаници крепили пивом, већ вином и ракијом.

Када је онда пиво, поново постало саставни део српске трпезе?

Претпоставке које ћемо изнети само су тезе које чекају озбиљну научну потврду. После успеха у Другом српском устанку, вештим дипломатским маневрима кнез Милош Обреновић успева да добије први Султанов хатишериф о српској самоуправи 1830. године. Њиме су већ отшкринута врата како политичке, тако и културне самосталности Србије. Године 1848. под утицајем револуције у Француској, Европом се попут пожара шире устанци за национално ослобођење и независност, и ношени романтичарским расположењем у политици и књижевности српска интелигенција све више потврду за своје идеје тражи у Европи. У Србији долази до сталешког раслојавања и наглог богаћења слоја трговаца и земљопоседника, а пре свих привилегије су приграбили устанички прваци и војводе на челу са Књазом.

Имућни Срби шаљу своје синове на школовање у универзитетске центре: у „царствујушчу Виену”, у Пешту, Праг и Париз, да би се из тих редова младих високошколаца регрутовао образовани кадар за новоосноване институције власти и културе: Министарство просвете (Попечитељство просвештенија), Министарство правде (Попечитељство правосудније), Велику школу, Народну библиотеку, али и разна окружна начелства. Како су европски универзитетски и културни центри били и високо развијене индустријске средине, са младим ученим Србима стижу и европски обичаји, који су се огледали и у јелу и пићу.

И, ево нас, поново код наше теме. У развијеним европским земљама индустријализација је временом преузела фабричку производњу оних производа који су вековима израђивани у домаћој радиности. Један од таквих производа је и пиво - традиционално пиће житеља земаља које су биле под влашћу Аустро-Угарске. Велика је вероватноћа да је са мноштвом других културних новина и конзумирање пива са младом школованом интелигенцијом стигло у Србију. Познато је да су српски владари с краја XIX и почетком XX века који су били аустрофилски оријентисани (Обреновићи), на двору обилно госте послуживали пивом. Међу познате пивопије спадао је и сам краљ Александар Обреновић, на пример. Фабрикација пива у наше крајеве стигла је знатно касније од многих европских земаља, као део опште индустријализације привреде.

Овај кратки трактат о пиву дат са библиографско-историографског становништва, допринос је посматрању теме са другачијег становништва.

(1995)

ХРАНА И ПИЋЕ У УСТАНИЧКОЈ СРБИЈИ

Иако се чинило да о историјским догађањима и животу у српским крајевима пре две стотине година има довољно грађе, када је у питању исхрана становништва, аутентичних података је мало. У намери да покушамо да реконструишемо која су јела и пића била део српске трпезе пре два века, консултовали смо обимну литературу. Испоставило се да су информације о задатој теми махом скрајнуте и упретене у епско приповедање казивача. Можда је бурно време војевања с Турцима и борба за дуго чекану слободу потиснула ефемерну тему, или је општа оскудица у храни обесхрабрила хроничаре. Остављајући по страни доцније писане радове еминентних етнографа, причу о исхрани српског становништва почетком 19. века саставили смо на основу изворних података објављених у сећањима савременика, изостављајући за ову прилику епска сведочанства о догађајима око Првог српског устанка.

Да бисмо сазнали како су се Срби у то време хранили, ваљало је да откријемо како су живели, шта су сејали и садили, које домаће животиње су гајили и којих се обичаја придржавали. Отуда је било неопходно да оновремену Србију сместимо у основне антропогеографске, етнографске и друштвенополитичке оквире.

Почетак 19. века затекао је Србију полуписмену и тежачку, ратарску и сточарску, завучену по брдима и шумама, удаљену од градова и вароши, скрајнуту од друмова и обесних Турака. По варошима су, уз Турке, живели само малобројни Срби трговци (дућанције) и мајстори (ћурчије, терзије, кујунције, туфекчије), који су се облачили „по турски“, живели по њиховим обичајима, и за време буна затварали се са Турцима у градове или бежали са иметком у Немачку. Срби их нису сматрали за свој народ и презирали су их.¹

Територија коју је Србија пред избијање Устанка заузимала, простирала се „између две паралелне линије, од којих је северна: Сава и Дунав, а јужна, планина Балкан. У овом горском пределу, који се нагиба од Балкана Дунаву, Шумадија заузима средину.(...) Западно (од ове Шумадије) простире се долина Колубаре, а источно долина Мораве“². Овако је француски историчар Сен Рене Таљандије (Saint-René Tallandier), савременик Устанка, назначио границе тадање Србије. Читава земља је у то доба била обрасла густом шумом, највише храстовом и буковом. Због огромних шума, део Србије који је захватао нахије: Београдску, Јагодинску, Крагујевачку, Рудничку и Смедеревску, називао се Шумадијом. У административно-управном погледу, земља је била подељена на двадесет четири нахије. Поред Срба као већинског становништ-

1 Вук Стеф. Караџић: *Српска историја нашега времена*, Нолит, Београд, 1977, стр.57-58.

2 Сен-Рене Таљандије: *Србија у девединајестом веку (Карађорђе и Милош)*, Српски превод одпечатан из „Београдских Општинских Новина“, Београд, 1887, стр.71.

ва, на овим просторима су живели и Бугари, Власи, Цинцари, Јевреји, Цигани и др, који су заједно са Турцима којих је овде 1804. године било око 60.000, чинили укупно 500.000 душа. Резултати Првог устанка читљиви су и у податку да је 1811. године Турака било једва 1000.

Села су по Србији била невелика по броју кућа (највећи број је имао од 30 до 50 кућа), удаљене једне од других, а по брдовитим пределима куће су биле у неправилним скупинама „раштркане“, како би Вук рекао. Куће подзидане каменом и покривене даском (шиндром), спадале су у боље грађене. Најчешће су биле од блата и сламе са кровом од трске. У средини је била главна соба са софром и једино огњиште у кући. Ту се обедовало, договарало и ту се сва чељад окупљала. Живот у задрузи је подразумевао да је старешина увек најстарији у кући. Ожењени чланови задруге спавали су по вајатима са својим породицама.

Српски сељак је живео од земље и стоке. Сам је секао грађу и кућу подизао, правио алатке за рад од дрвета, па и обућу за себе. „Српкиње сију, реде, и преду кудељу и лан, боје (чивитом, броћем, метвицом, зановијећу итд.) и преду вуну, ткају платно и сукно, везу, плету чарапе и рукавице“³, записао је Вук. Жене су помагале и у пољским радовима: жњеле, копале, купиле сено и шљиве, учествовале у берби кукуруза и грожђа.

Планинске области су биле под пашњацима, погодним за испашу стоке, па је отуда бављење сточарством било веома распрострањено. Обрадивог земљишта је било у плодним долинама река Мораве, Дрине, Колубаре, Пека и Млаве. Широм Србије шума је крчена сечом и паљењем, и тако добијене крчевине припадале су ономе ко их је искрчио.

У Србији се највише узгајао кукуруз (звао се и „турска пшеница“), те се тако највише јео кукурузни хлеб. Крупни, жути кукуруз, „осморестац“, користио се за товљење свиња, а од планинског или ситног жутог кукуруза прављене су најслађе проје. Вероватно најпознатије јело справљано од млевеног кукуруза је качамак или пура (назив је различит зависно од краја). Ово старо јело које има разне варијанте (зависно од врсте жита које се употребљава или додатака уз које се једе), задржало се до данашњих дана. У неким деловима Србије, у чачанском округу на пример, жути кукуруз је ушао у употребу десетак година пред Устанак, после Кочине крајине. Пшеница, јечам и раж сејали су се, како Вук бележи, више за продају, него за исхрану, осим у Мачви („бијелој погачи“), која је до Устанка важила за најбогатији део Србије.

Лан и конопља су у почетку гајени само због уља, међутим доцније су коришћени за израду платна и сукна.

Баштованство је било на нижем степену развоја од ратарства. Од поврћа највише су се сејали пасуљ, купус и бели и црни лук, затим ротква, репа и блитва, мање грашак и сочиво, а ретко келј, келераба, шаргарепа и спанаћ. Рен се употребљавао само за лек. У време поста јели су се пасуљ и лук, а зими у

3 Вук Стеф. Карацић: наведено дело, стр. 59.

време мрсних дана, кисели купус и сланина. Петком се редовно постило. Тада се јела риба и посан пасуљ, или пасуљ зачињен зејтином. Лети су главну храну чинили: млеко, сир и јаја. У источној Србији, у време владавине Пазван Оглуа, народ је плаћао порез на купус (100 главица купуса - 5 пара). Кромпир је до почетка 19. века у Србији био непознат, а тек је средином века почео масовније да се користи у исхрани.

Воћарство и виноградарство је било особито развијено у Устаничкој Србији. У воћњацима је било јабука, крушака, трешања, вишања, бресака, а највише шљива, од којих се пекла ракија. Ораси, кестење, оскоруше и брекиње, како бележи Вук, расли су дивље, значи да нису посебно гајени. Воће је служило за домаћу потрошњу, сушено је или се од њега справљао пекмез (обичај преузет од Турака). За време ратних година, повећане су количине сушеног воћа, које је зими и у време поста служило за исхрану.

Особита пажња се поклањала гајењу шљива, које су обилато рађале. Од њих се пекла ракија, која не само да је подмиривала домаће потребе, већ је била и важан извозни артикал. Тако се имовно стање српског домаћина, поред осталог иметка, мерило и величином воћњака. Прве назнаке богаћења устаничких вођа огледале су се у куповини и садњи воћњака. Сачувани су оригинални документи који сведоче да су највиђенији устаници: Карађорђе, Лазар Мутап, Милош Обреновић, Станоје Главаш, Младен Миловановић и други, куповали воћњаке. Тако, на пример, када је 1805. године Васа Чарапић прешао да живи из Белог Потока у Рипањ, тамо је подигао кућу и засадио воћњак. Ораси и шљиве које је Чарапић својом руком засадио, рађали су на његовом имању и крајем 19. века.

Од пића највише се пила ракија, и то мека – шљивовица. У западним крајевима Србије, нарочито у српским земљама преко Дрине, у Херцеговини, пила се љута ракија, до 40 гради. Ракију су махом пили мушкарци. Устаницима је чутурица са ракијом била део ратне опреме.

Знатан приход доносило је бављење виноградарством. Шумадијски и поморавски регион од вајкада су били погодни за узгој винове лозе. У Неготинској крајини и смедеревском крају и данас су позната виногорја, у којима се производе бела и црна вина са ознаком географског порекла. До избијања Устанка, грозђа и вина је било довољно за домаћу употребу, а вино се у знатним количинама извозило преко Саве и Дунава. Вино је, поред ракије, било омиљено пиће у народу, али и статусни симбол. Само имућнији домаћини могли су о славама и крштењима госте да послуже вином. О племенитом пореклу винове лозе и улози традиције у конзумирању „рујна вина“, најлепше сведоче српске народне песме. Вино су пили млађи мушкарци и жене. Како виногради траже велику пажњу и бригу, по избијању Устанка, остало је пуно парлога и запуштених винограда, па је и производња вина привремено замрла.

Становништво Устаничке Србије пило је и медовину. Реч је о благом алкохолном пићу које се најчешће справљало од липовог меда. Сима Тројановић

је забележио начин на који се у Херцеговини правила медовина. „Узму четири оке воде и једну оку меда па скухају, пену макну, и саспу у буре да се укисели, што бива брзо, и за петнаест дана кад је топло“⁴. У Протоколу Шабачког магистрата забележен је податак да се у селу Богатићу 1808. године правила јабуковача. Пила се и аловина, слатко-кисело пиће слично руском квасу. Пекла се од овса и по боји и укусу била је налик пиву.

Поред земљорадње, главно занимање становништва Устаничке Србије било је сточарство. Сељак је на свом имању нарочито пазио рогату стоку: козе и овце, волове и краве. Обиље шума пружало је богату храну за стоку. Ова привредна грана била је од велике важности по избијању Устанка; Карађорђе је за време Устанка издао наредбу старешинама да се сточари нарочито старају о стоци, а насељеницима је дато неограничено право испаше. На свом имању у Тополи, Карађорђе је гајио свиње, овце и говеда. Почетком зиме јалова и товљена стока се клала и спремила за зимницу. Јагњад се „одлучивала“ од оваца о Цветима, што је радио и Карађорђе са својим стадом. Стрижа оваца била је од Ђурђевдана до Духова. Поред оваца и козе су биле веома нацени. У исхрани становништва, месо и млечни производи од коза били су у широкој употреби, а вуна („козLINE“) служила је мутавцијама као основна сировина за израду врећа и поњава.

Волови и краве, осим у пољопривреди, служили су и у исхрани становништва. Од крављег млека прављени су разни производи (сир, скоруп, маслац, јогурт, сурутка), а млеко је било и обавезан додаток многим јелима.

Ипак, најраширенији је био узгој свиња. Гајење свиња, како Вук истиче, било је прави и највећи „ужетак народни“. Обиље букових и храстових шума давало је велике количине жира, који је чинио њихову основну храну. Бројем свиња нарочито се истицала Мачва. Колико је посао са свињама био уносан, говори и податак да је постојала и „жировнина“ (4 паре по грлу), такса која се плаћала за храњење свиња жиром из државних шума. Трговина свињама доносила је знатан приход и већина устаника се обогатила бавећи се том врстом посла. Милош Обреновић, капетан Миша Анастасијевић и многи други, стекли су енормно богатство узгајајући и продајући свиње.

Свињско месо је било цењено на српској трпези. Сирово се чувало у саламури, али се најчешће сушило, јер је димљено могло дуже да се сачува. Сланина је и тада била омиљена посланица. С пролећа су се пекла јањад, а зими прасићи. Уз печење се јела погача, цицвара и гибаница, а све се заливало медовином, вином и ракијом.

Пастири су са стоком живели на салашима (бачијама, појатама). Храна им се доносила; у току лета брашно, од којих су правили качамак, а зими бели мрс, хлеб и кувано јело. Сваког пролећа велика стада волова и крава купили су Срби из Босне и Херцеговине и терали пут мора, у Дубровник на продају;

4 Сима Тројановић: *Сјаринска српска јела и њића*, Српски етнографски зборник, Књига друга, Српска краљевска академија, Београд, 1896, стр. 115.

козе и овце су продаване Турцима; док су свиње, као што смо већ рекли, теране „на скелу“, преко Дунава и Саве у Аустрију.

Гајене су све врсте пернате живине: кокошке, пловке, ћурке, гуске. Живинско месо и јаја често су били на јеловнику ондашњег становништва.

Восак и мед су били главни производи од пчела. Колико је пчеларство било цењено потврђује Милан Ђ. Милићевић у књизи *Карађорђе у њовору и у њвору* наводећи да је сâм Карађорђе једној сестри у мираз дао и неколико кошница пчела. Сима Тројановић је записао и ову необичну употребу воска: „У Херцеговини и Црној Гори носили су борци редовно уза се парче воска, па ако се војска нађе у каквој клопци да јој не може доћи комора и донети хране, онда од велике глади жваћу тај восак да се бар утоли.“⁵ Тако је код злогласног хајдука Јевђевића нађен у торби восак, али и тамњан, који је такође у невољи служио као храна, наводи Тројановић.

Од давнина су шуме у Србији биле богате разноврсном дивљачи. Турци су почетком 19. века у Београдском пашалуку често организовали ловачке хајке, на којима су Срби учествовали као хајкачи. У Бечком архиву је откривен документ из којег се види да је Карађорђе аустријском барону Јозефу Симбшену (Josef Simbschen), 1807. године послао на поклон две срне. Срби су били ловци на гласу. У време Устанка Карађорђе је једном годишње организовао лов већих размера, а сва уловљена дивљач се продавала. У народу се поштовао обичај да се рано ујутру на Божић иде у лов.

Риба је у оно време било у изобилју и људи су могли, како вели Вук, рукама и крупну рибу у потоцима да ухвате. На Дунаву, Сави, Морави, Дрини и Тимоку било је и професионалних рибара. Највише је била цењена дунавска риба моруна, која се у доба Устанка у Поречу (Доњем Милановцу) продавала по 2 гроша ока.⁶ Поред свеже, продавала се и усолјена и димљена риба која је нарочито била тражена у време поста. Вук је забележио да су сељаци око Тимока сви славили Св. Николу и поред славског колача месили би по један велики сомун у који су стављали читавог шарана.

Да видимо какав је домаћин био врховни вожд Првог српског устанка, и наравно, какав је био на јелу и пићу.

Карађорђе се још пре избијања Устанка занимао и важио је за угледног домаћина и богатог трговца стоком. На појатама (салашима) у засеоку Крћевцу 1804. године имао до 300 оваца, до 300 свиња, 70 говеда и 16 коња. Пошто су му Турци на почетку Устанка спалили кућу (брвнару подигнуту подно Опленца), он је за себе и своју породицу, недалеко од старе, саградио нову кућу са споредним зградама, опколио је оградом и пушкарницама. Његова намера је била да од Тополе направи српску престоницу. Карађорђев конак састојао се од седам соба и трпезарије на спрату, док су кухиња и под-

5 Сима Тројановић: *Сџаринска српска јела и њића*, Српски етнографски зборник, Књига друга, Српска краљевска академија, Београд, 1896, стр.106.

6 Т./атомир/ П. Вукановић: *Производне снаге Србије у доба првог устанка 1804-1813*, Посебан отисак из Врањског гласника, књ. 4, Врање, 1968, стр.15.

рум били у приземљу. Преко пута од северне градске куле, имао је магазу са сољу и другом робом која је служила за продају.

За време Устанка, у затишју између бојева, Карађорђе се враћао у свој дом у Тополу и, као сви шумадијски сељаци, прихватао се свакидашњег посла: орао, копао, крчио шуме, обрађивао башту, косио ливаду, „млатио“ жито.

Вождова кућа у Тополи увек је била пуна гостију. Војводе и народне старешине су у пратњи својих момака често и по неколико дана боравили у Карађорђевом конаку. Јелена, Карађорђева супруга, дочекивала је и испраћала госте. Пошто је Карађорђе највише времена проводио ван куће, Јелена је била и домаћин и домаћица њиховог дома. Кћи јасеничког обор-кнеза Николе Јовановића из Маслошева у Шумадији, скромна и једноставна по природи, Јелена се предано старала о животу у конаку. Бринула је о деци, надгледала кућу, и била домаћица на гласу. О славама и великим празницима, служила је госте за трпезом. Јеленино гостопримство остало је забележено и у народној песми *Бој на Варварину*.

По избијању Устанка, имућнија домаћинства одвајала су храну за војску. Карађорђе се старао да устаници не остану без хране и пића. Када би који богатији домаћин „заборавио“ на обавезе према војсци, долазили су му у госте устаници да га „подсети“. О томе говори прича *Незвани јосџи*, коју је Милићевић објавио у поменутој књизи *Карађорђе у њовору и у њвору*. Навешћемо део из ове аутентичне, кратке и духовите приповести коју казује устаник Петар Јокић.

„Карађорђе, кад дозна да се који богати домаћин отврдуо, и не дао што се од њега тражило за општу потребу, или да је нешто скривао, онда он изненада, са свом својом пратњом, груне томе домаћину на ручак или на вечеру. Домаћин тада коље пилиће, јагањце и готови јела; отвара подруме, амбаре и котаре, па се једе и пије и хране се коњи по вољи. (...) Кад ови незвани гости оду, често домаћину остану празни и амбари и торови и подруми“⁷.

У време дугих опсада градова, као што је то био случај са Београдом, Нишом, Ваљевом, устаницима се спремљена храна довозила у „комори“. Бошко Стрика у књизи *Карађорђева Топола* (Загреб, 1925) изнео је занимљив податак да су борци снабдевани храном из својих кућа, док су коморције биле задужене за испоруку. При „повратку са бојног поља“, бележи даље Стрика, „коморције су рањенике одводили њиховим кућама“⁸. Комора је, дакле, имала још једну улогу у Карађорђевој војсци – била је претеча војног санитета.

У Србији онога времена поштовао се један стари обичај - „даривање совре“. Гост кога би домаћин дочекао и угостио, спустио би на софру новац, полуцванцик, цванцик или талир, зависно од свог имовног стања или домаћинова труда. Новац није одлазио домаћину, већ је припадао девојци која

7 *Карађорђе у њовору и у њвору*. Средио М./илан/ Ђ. Милићевић, Издање Чупићеве задужбине, Београд, 1904, стр.86-87.

8 Boško Strika: *Karadjordjeva Topola*. Drugo izdanje, Tisak jugoslovenske štampe d. d, Zagreb, 1925, str. 17.

је послуживала за време обеда. Милићевић је у причи *При шпрџези* забележио да „у таким приликама, кад би дошло време да се устаје од совре, Карађорђе би се обично попипао по појасу, и онда би рекао Јокићу, Ђурићу, или ономе ко је с њим седео и ручао: ‘Којекуде, туриде што на совру: није ми се десило угодних новаца!’⁹

Драгослав Страњаковић, познати Карађорђево биограф, истицао је вождову скромност, како у одевању, тако и у јелу. „У борби или на путу није много пробирао већ је јео шта је могао добити. Управо“, вели Страњаковић, „јео је оно што је имао; за време поста хлеба, лука, пасуља тучењака, а за време мрса сира, кајмака и меса, најчешће сува, печену јагњетину или печену кокош. Волео је понекад, кад се могло, да му се направи леп ћевап“¹⁰.

Да навике у јелу Карађорђе није мењао, сведочи и његов „момак“ и саборац Петар Јокић, а преноси Милићевић у наведеној књизи о Карађорђу. Уочи Светог Аранђела 1803. године, ноћу, бане Карађорђе у Јокићеву колибу. Понуди га домаћин вечером, али Карађорђе одбије и из торбе извади „чанак папуле [посног пасуља], чутурицу ракије, и малко већу вина, и погачу“¹¹.

Омиљено Карађорђево пиће била је ракија, шумадијска шљивовица. У пићу је, као и у јелу, био веома умерен. Страњаковић бележи да је волео да попије по једну чашу ракије после боја или после завршена каква посла, те му је момак стално носио чутурицу ракије. И друге српске војводе и кнежеви из Првог устанка, као и Карађорђе, радије су пили ракију него вино.

У Карађорђево време српски народ је војевао своју одсутну битку, за национално и територијално ослобођење. Хајдучка Србија изнедрила је устаничку Србију. У њој су формиран први облици извршне власти и прве институције нове државе. Српска револуција уздигла је и привилеговала устаничке вође и њихове породице, чиме је започело формирање новије српске аристократије. Крах Првог устанка онемогућио је новоформирано племство да се кроз власт и богатство учврсти, да изгради своје конаке и летњиковце, и организује друштвени живот. Тек после Другог устанка, за владе Милоша Обреновића, дошло је до јасног друштвеног раслојавања; књажев двор и породичне куће имућних устаничких првака постали су средишта окупљања, и центри политичке и друштвене моћи. Скромна и једноставна трпеза босоногих устаника замењена је богатом и разноврсном софром. Тако су традиционалну народну кухињу и стара српска јела полако почела да замењују нека нова, страњска јела, која су прихваћена и усвојена, постајала важно статусно обележје нове класе.

(2006)

9 Милан Ђ. Милићевић, наведено дело, стр. 93.

10 *Карађорђе*. Написао Д-р Драг./ослав/ Страњаковић, Геца Кон А. Д, Београд, 1938, стр. 79.

11 Милан Ђ. Милићевић, наведено дело, стр. 30.

III

КАШИКОВИЋИ И БОСАНСКА ВИЛА

САРАЈЕВСКИ КАШИКОВИЋИ – ПРИМЕР СТРАДАЊА ЈЕДНЕ УГЛЕДНЕ СРПСКЕ ПОРОДИЦЕ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Видовдан 1914.

Истражни поступак против Николе Кашиковића на основу оптужбе за „велеиздају”, који се 1916/17 године водио против њега, открио је кроз тзв. доказни материјал, да је он био праћен и шпијунски не само у Сарајеву, него и приликом боравака у Београду. Београд је иначе, у време анексије Босне и Херцеговине, и у годинама пред Први светски рат, врвео од аустријских шпијуна. Свој лични „допринос” развоју шпијунске мреже у Београду, дао је и сам Бењамин Калај, који је седамдесетих година био аустријски конзул у Београду.

Атентат Гаврила Принципа на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, био је само повод да Аустроугарска месец дана доцније објави рат Србији. Видовдан 1914. године остао је запамћен по страховитом злогласном погрому сарајевских Срба.

Увече, 28. јуна 1914. године, на Видовдан и дан атентата на аустријског престолонаследника Фердинанда, Сарајево је било облепљено плакатима. Био је то позив упућен сарајевском грађанству на линч свих сумњивих „елемената”, како би са себе спрали срамоту злочиначког чина. Аутор прогласа био је владин комесар за град Сарајево и градски подначелник Јосип Ванцаш.

Исте ноћи, између 21 и 22 сата, руља од 200-300 људи демолирала је хотел „Европу”, власништво Глигорија Јефтановића.

Тако је почела сарајевска „Кристална ноћ”. У ноћи између 28. и 29. јуна 1914. године и током дана, 29. јуна, систематски је уништавана имовина Срба у Сарајеву, а неколицина је и погинула. Полиција и војска не само да нису ништа учиниле да спрече линч, већ су и саме учествовале у демолирању српских радњи и кућа.

Велимир Мандић, и сам заточеник сарајевског затвора, посведочио је да је за ту прилику из затвора отпуштен један број муслиманских и католичких криминалаца, у намери да они буду предводници антисрпских демонстрација. „Ујутру, 29. јуна око 8 часова, пред католичком катедралом у Сарајеву, окупила се руља муслиманског и католичког олоша, кликтала у славу почившег престолонаследника, и носећи у рукама цареви слику и напрекидно певајући „царевку”, кренула на разне стране града у демолирање, не само српских стана (школа, домова, штампарија и редакција српских листова), већ је свој гнев искарила упадајући у српске радње и куће, рушећи све пред собом.”⁴¹

1 В. Г. Манели (Велимир Мандић), *Босна у ланцима, или Поводом аџенијаши Гаврила Принципа* (Сарајево, 1914-19), 34.

Најмљена руља је своје антисрпско и антиправославно расположење, посебно демонстрирала пред посланством Краљевине Србије, узвикујући против Србије и српског народа. „Код месара Шпире Новаковића избачено је сво месо на улицу, код Јове Паликуће просуто вино,² и како је то „патриотски” известио „Хрватски дневник” у 148. броју, „столице, столови, бурад, чаше, флаше, пећ - све је било избачено”. И српска сиротиња из приградских насеља није била поштеђена погрома руље.

Нарочито сурово се поступало са имовином имућнијих Срба: похарана су кућа, радње и штале Глигорија Јефтановића, каменоресца Петра Векића, опљачкана је кућа Риста Максимовића, а породиља избачена на улицу, нападнуте су радње браће Бајчетића код Марин Двора, Ружићева радња, итд. Они који су се усудили да бране своје власништво, били су сурово претучени и одведени у полицију, као што је био случај са Ником Митрићевићем, једним од најугледнијих и најмирнијих Сарајлија.

Кућа у којој је била смештена редакција „Српске ријечи”, до темеља је разрушена, а сви затечени бројеви листа, избачени на улицу.

Касно поподне, када је терор већ поднапите руље претио да измакне контроли, па и да „непревратно” становништво буде изложено насиљу - власти су одлучиле да уведу ратно стање. Међутим, демонстрације силе над српским живљем трајале су и током целе ноћи.

У општем погрому Срба и свега што носи предзнак „српско”, није била поштеђена ни редакција „Босанске виле”, ни њен уредник Никола Кашиковић. У писму књижевнику и сараднику „Босанске виле”, Вељку Радојевићу, датираном 21. септембра 1921. године, Кашиковић је изнео своје сећање на те бурне дане. „Босанску вилу” су аустријанци до темеља разрушили”, забележио је Кашиковић, „а погроми последице убиства Фердинанда у Сарајеву 1000 комплета разних година све су поцијепали и сав намјештај у мом стану и уредништву уништили тако, да су моји шест недјеља спавали на голој дасци, без икакве простирке и покривке.”³

Том приликом уништен је комплетан припремљен број „Босанске виле”, посвећен у целини Јовану Скерлићу. Ескалација националне мржње и антисрпског расположења, нарочито је изражена на примеру „Босанске виле” и њеног уредника. Дударева улица у Сарајеву, у којој се редакција налазила, била је посута примерцима „Виле” и изгажена у овом невиђеном крсташком походу.

После Сарајева, демонстрације против Срба биле су организоване у Зеници, Мостару, Стоцу, Коњицу, Тузли, Брчком, Завидовићима, Шамцу и другим варошима Босне и Херцеговине. Насиље над Србима организовано је по познатом сарајевском сценарију.

2 Владимир Ћоровић, Црна књига (Београд : Југословенски Досије, 1989), 34

3 Преписка Вељка Радојевића (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/34

Хапшење и суђење

Највећи број ухапшених после атентата и аустроугарског ултиматума Српској влади, био је проглашен за таоце. Затвори у Сарајеву, Зеници, Фочи, Чапљини, Рогатици, Сребреници, Бијељини, Бањалуци и другим босанскохерцеговачким местима, пунили су се таоцима. Били су то најистакнутији Срби, похватани и попут зликоваца проведени у затворе - по унапред припремљеним списковима. Тамо су добили обавештење да „својим животима јамче за сваку штету, која би се у земљи могла догодити војсци, војним објектима, транспортима, јавним прометним средствима и свему што је у то време за војску од вредности.”⁴ Ако би се штета догодила, било им је забрањено стрељањем. Колоне испребијаних, измучених и нападених прогнаника, интернираца, кретале су се, оковане ланцима, друмовима и железницом у аустроугарске казамате у Добој или даље, у Арад. „Слање првих транспорта „политичких сумњиваца” у Арад почело је 10. августа 1914. године. Сабирни центар био је у Босанском Броду, где су људи у тесним, загушљивим баракама, без игде ичега, проводили по 4-5 дана чекајући да се сакупи довољан број ухапшених за планирани контингент.”⁵ Марвеним вагонима, без хране и воде, тучени и злостављани од војника и стражара, стизале су колоне српских осуђеника у злогласну арадску тврђаву и даље у Талерсдорф, Туроњ и Шопроњек. Велики број њих никада се није вратио.

По избијању Првог светског рата, Аустроугарска настоји да своје поданике држи у херметички затвореном обручу, подаље од целог света. Судски, војни и политички органи добили су велики број помагача у криминалном и делинквентном миљеу, којег чине мрачни и сумњиви ликови без части и морала. Шпијунарање и денунцирање узимало је маха. Слободне штампе није било, а режимски листови били су строго контролисани.

Ратно министарство врховне војне области у Босни и Херцеговини образовало је централу „ц. и кр. уред за ратно надзирање” (к. и к. Kriegsüberwachungsamt), чији је задатак био државна сигурност. По наредби из ове централе, издатој војсци и полицији, требало је да „оне особе које нису довољно осумњичене ради каква кажњивог дела, него су само уопште политички непоуздане и сумњиве, лише слободе и да буду чуване било од политичких области, било од војничких команди аналогно као и ратни заробљеници”.⁶

Тако је организована и посебна војска. „То су били такозвани „шццкори” (Schutzkorps), „заштитне чете, регрутоване обично од најгорег олоша муслиманског и католичког пролетеријата, створене да тобоже држе ред у залеђу војске и да паралишу евентуално деловање српских комитахијских чета, а спремне уствари тако, да служе као оруђе једне потпуне страховладе према

4 Владимир Ћоровић, Црна књига (Београд : Југословенски Досије, 1989), 46-47.

5 Ђорђе Беатовић и Драгољуб Милановић, Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској (Београд: НИРО „Књижевне новине”, 1989), 39.

6 Владимир Ћоровић, Наведено дело, 45.

Србима и да постану најстраховитији насилници у обезглављеним и њима на чување преданим местима дуж читаве Босне и Херцеговине.”⁷

Доказни материјал на тз. велеиздајничким процесима организованим у Босни и Херцеговини, по избијању Првог светског рата, прво у Бања Луци, потом и у другим градовима, потицао је из два извора. У августу 1914. године, приликом продора аустроугарске војске у Србију, откривена је обавештајна архива српског официра, мајора Косте Тодоровића. Тодоровић је за време битке на Дрини командовао четом одабраних добровољаца која се борила у источној Босни у позадини аустроугарских трупа. Поред дневника рада Косте Тодоровића, главни доказни материјал представљали су и његов деловодни протокол, благајнички дневник, извештај и попис чланова „Народне одбране” у Босни и Херцеговини и извештај за надлежну војну власт са списком повереника. Коста Тодоровић је погинуо 27. новембра 1914. године код Сребренице.⁸

Почетком 1916. године, приликом претреса стана професора Милорада Павловића-Крпе у Београду, пронађена је обимна документација. Коста Димитријевић је у „Политикином” фељтону *Животопис Милорада Павловића-Крпе. Сведок једног столећа*, који је излазио у наставцима 1963. године, забележио Крпину сећање о том догађају. „Како нисам имао срца да спалим дугогодишњу босанско-херцеговачку преписку међу којима су биле и шифроване депеше, однео сам све то у подрум куће у улици Милоша Великог 19, где сам становао са мајком и женом.”⁹ Приликом првог упада Аустријанаца у Београд 1915. године, у стану проф. Павловића је био аустријски генерал Мразек, који је по ослобођењу Београда, како наводи Крпа, побегао из стана „срећом, ништа не дирнувши.”¹⁰

Међутим, приликом новог освајања Београда од стране Аустријанаца, почетком 1916. године, док је Крпа са генералштабом српске војске одступао, извршена је преметачина у његовом стану. „Из новина сазнајем”, сећао се Крпа, „да ми је мајку и жену ухапсила окупаторова полиција запленивши у мом стану преко десет хиљада разних рукописа. Лудео сам од бриге како да им помогнем? Након нечувених мука Матилда је признала за скривену босанско-херцеговачку документацију у нашем подруму после чега ју је поручник Премингер спровео у бечки војни затвор. Ту су у четири окована сандука пренели и целокупну моју документацију која ми из Беча никада није враћена.”¹¹ Заплењена документа у подруму Крпине куће била је крунски доказ на суђењу Кашиковићима, Николи, Стоји и Предрагу. Дубоко кајање због остављене архиве која је тешко теретила његове пријатеље, Крпа је изразио

7 Владимир Ђоровић, Наведено дело, 46-47

8 Ђорђе Беатовић и Драгољуб Милановић, Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској (Београд: НИРО „Књижевне новине”, 1989), 79-81.

9 Коста Димитријевић, „Животопис Милорада Павловића-Крпе: Сведок једног столећа“, Политика, Додатак LX, 17769 (26. III 1963) : 333.

10 Исто.

11 Исто.

сећајући се тих догађаја. „Немачке новине донеле су црне вести: породица Кашиковић била је осуђена на смрт! Да није било крупних интервенција, моји пријатељи би висили на конопцу. Амнестија их је спасла у последњем часу. Између осталих, касније сам сазнао да су их одали и моји документи у бечкој полицији.”¹²

Поред чланова породице Кашиковић, на списку познатих јавних радника који су оптужени на основу материјала нађеног код Крпе, налазили су се: Јаша Томић, уредник „Заставе”, Стеван Т. Бешевић из Загреба, вајар Валдек Јурић из Загреба, Раде Вујачић из Мостара, др Никола Ђорђевић, адвокат из Босанског Брода, Глигорије Јефтановић из Сарајева, Миладиновић из Руме, Живко Нешић из Пријепоља, др Аугуст Ратх, уредник „Народних словенских новина” из Ст. Мартена, Иво Ћипико, књижевник из Сарајева, Антун Филиповић из Задра, Иван Хрибар, посланик из Љубљане, Емануел Свјетличанин из Загреба и Јелка Димитријевић, учитељица из Новог Сада.¹³

Судски процес против три члана породице Кашиковић изазвао је велику пажњу домаће, али и светске јавности. Извештавање са процеса у Сарајеву је поверено листовима „Bosnische Post” („Босанска пошта”), „Новости” и „Хрватски дневник”, режимској штампи.

Главна расправа на суђењу Николи Т. Кашиковићу, према Записнику бр. Ис 176/1916, вођена је пред Окружним судом у Сарајеву од 27. фебруара до 9. марта 1917. године. Оптужба је гласила: „Због злочина велеиздаје из § 111/б к.з.”

Од комплетне породице, на слободи је била једино кћи Танкосава Кашиковић. Браћа Реља и Сретен Кашиковић били су изван Босне и Херцеговине. Сретен, који је био ухапшен јула 1914. године, по казни је 1915. послат на руски фронт, одакле је побегао и придружио се српским добровољцима у Одеси. Реља се, по избијању рата, из Беча где је завршавао медицину, прикључио санитету српске војске.

На основу сачуваних докумената, пронађених у списима са суђења Николи Кашиковићу, сазнали смо у каквим условима је Никола живео у сарајевском затвору, за време истражног поступка, током 1916. и 1917. године. Оригинале признанице за рачуне издате на име Николе Кашиковића потврђују да је кћи Танкосава уплаћивала новац као депозит, на име исхране, трошкова за адвоката и остале потребе које је отац Никола подмиривао из наведеног депозита.

Кћи Танкосава је 1916. године, као 23-годишња девојка, преузела бригу о заточеном оцу. Иако је и сама била болесна, Танкосава Кашиковић је током ратних година била једини ослонац породици. Вероватно је Танкоса-

12 Коста Димитријевић, Наведени фелтон, Политика, Додатак LX, 17770 (27. III 1963) : 337.

13 Д-р Хамдија Капицић, „Краћи архивски материјал о нашим књижевницима“, Живот VII, књ 10, св. 9-10 (септембар-октобар 1958) : 802.

ва обезбеђивала исхрану и за брата Предрага и мајку Стоју, који су се током 1917. године, такође нашли у аустроугарском затвору.

Пресуда против Николе Т. Кашиковића изречена је 9. марта 1917. године. Проглашен је кривим за „злочин велеиздаје“ и осуђен на десет година тешке тамнице. Казну је под казаматским бројем „2636“ служио у зеничком затвору где је остао до ослобођења, 1918. године.

(2015)

НИКОЛА Т. КАШИКОВИЋ САКУПЉАЧ СРПСКИХ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА И ЕТНОГРАФ

О сакупљачком и етнографском раду Николе Т. Кашиковића (1861-1927) мало се зна. Овај део његовог рада остао је у сенци уређивачког посла везаног за гласовити сарајевски часопис „Босанску вилу“ (1885-1914) и Кашиковићев национални рад. Истражујући живот и стваралаштво Николе Т. Кашиковића, што је био задатак моје докторске дисертације одбрањене 2003. године, на основу архивске и штампане грађе систематизовала сам податке о Кашиковићевом сакупљачком и етнографском раду. Ево резултата тих истраживања.

Од почетка рада у „Босанској вили“, њен уредник Никола Кашиковић се, поред писања бројних бележака из књижевног и културног живота, највише посветио српској народној усменој књижевности. Поред редакцијских послова у часопису, највише времена је Кашиковић провео прикупљајући и бележећи народне умотворине, налазећи сараднике у сакупљачком раду и упућујући их у овај посао.

Прикупљање и бележење народних умотворина Кашиковић је сматрао националним радом, али и одговорним послом. Ево што је о томе записао: „Сакупљати народно благо, лијеп је и похвалан посао, јер се тиме: једно отимају из заборава народне умотворине, а друго ускраћује се туђинцима да нам присвајају наше народне умотворине па издају под туђим именима и накарађују их. Сабирати и купити народне пјесме може свако ко умије пером затурити, али не умије свако испод села пјевати; не умије свако издавати на свијет народне умотворине. Ма да се чини е је то лак посао и да лакшега нема, ипак ту треба и доста вјештине, и доста знања. То је јест баш оно што издвоји Вука од другижих сакупљача. Да је Вук радио овако, као што ради већина данашњих наших скупљача, издао би не *шест* књига *пјесама*, него *куд и камо много више*. Ма, лако је Вуку било пробирати, рећи ће данашњи скупљачи, кад онда нико није други купио ни прије, ни у његово доба, а данас толики листови, толике збирке, па не мере се знати је ли и гдје је која пјесма штампана, те чешће пута улази у збирку многи слаби варијент; многа се пјесма поново штампа. И то је истина; али када се неко прихвати посла, мора да га и изведе како треба, јер се најмање у књижевности могу примати изговори. Уз то скупљач народних умотворина ваља да зна процијенити народну пјесму или причу, јер није све злато што се сија, па тако није све лијепо ни савршено што се чује од овога или онога човјека из народа. Нема свако једнако памћење, па се деси да чује на пр. једну пјесму, ама је не утужи добро, па је сам поквари и онакази. Но чешће пута крив је и сам сакупљач, који се дрзне да доћерује

народне умотворине (...) нијесу по њекад на одмет ни варијата, када су они лијепи и када у њима има оне праве и јаке народне поезије.”¹

Сматрајући да сакупљачи раде одговоран посао, Кашиковић упућује на могуће погрешке и у језику. Отуда се он залаже да се речи не смеју скраћивати, јер то није уобичајено у народним песмама, што се најбоље види у Вуковој збирци (пр. *јес*, уместо *јесѝ*). Указивао је Кашиковић и на погрешну употребу гласова *ч*, *ћ*, *х*, *ђ* и за то навео примере: *обуће* (место: *обуче*), *ућкур* (*учкур*), *ћеиз* (*чеиз*), *ђилишайи* (*хилитати*) итд. Исправљао је и правописне погрешке и указивао на оне најчешће: писање речце *не* растављено од придева, а састављено са глаголима (нпр. *неможе*, *нехтје*, *не рођена*, *не обична* итд.).

Иницијатива коју је покренула „Босанска вила” на сакупљању и бележењу народног усменог стваралаштва, била је широко прихваћена. У последње две деценије XIX века, прикупљање и бележење народних песама и приповедака у Босни и Херцеговини (у Херцеговини нарочито), почело је да узима маха. „Изгледало је да је читаво једно поколење било дошло до сазнања, да је „спасавање народних умотворина од заборава постало истоветно са спасавањем народних особина, готово народне свести и части (...) Све оно што је имало у себи печат народног духа и стваралаштва сада се обелодањује, отрпава, диже се прашина са готово заборављених песама, приповедака, пословица и износи се као једина аутентична и драгоцену творевину народног генија. Залази се у све гране народне делатности и на запретаном али увек топлој огњишту наших дедова распирују се нови пламенови.”²

Овај умногоне задоцнели талас романтизма, који је на својим страницама покренула „Босанска вила”, разбудило је свест српског народа. Прибирање народног блага претворено је у широки народни покрет, јачи од сваког оружја. Утицао је на афирмацију српске националне културе и на стварање одбране пред насртајима стране пропаганде, која је располагала моћном машинеријом, увежбаних „стручњака”, уверених да ће се Босна и Херцеговина лако прекалемити у духу аустријских интереса и везати за Монархију.

„Сви народни посленици у граду и касаби постали су сада блиски селу, дубрави, планини. Колико је то доба дало анонимних и незнатних песника, певача, белешкара и сакупљача народних песама, који су говорили језиком којим народ говори у временима судбински надахнутим. Сакупљање фолклора и улажење у народне умотворине сматрало се не само родољубивом дужношћу него и неком врстом посланства.”³

Док су у XVIII веку Вукови следбеници у овим крајевима били појединци, последњих деценија XIX века, читаво друштво, предвођено једном нацијом,

1 Н. Т. Кашиковић, „Српске народне женске пјесме из Сарајева. Сабрао Михаило Милановић. У Сарајеву, издање и штампа Шпандлера и Леншера 1893 - м. 8. стр. 134“, *Јавор* XXII, бр. 10 (16. VI 1893): 322-324.

2 Јован Радуловић: *Мосћарски српски друшћивени и књижевни йокрећѝ XIX и XX в.*, рукопис књиге, (Београд : Архив САНУ), 256, сигн. 13388.

3 Исто.

постаје поклоник и присталица Вуковог препородитељског рада. И учитељ, и свештеник, и трговац и занатлија, и чобанин крај стада - постају чувари националног програма. Сви су на истом задатку: сачувати културну аутономију. Збили су се народни редови пред највећом опасношћу, пред однорођивањем читаве једне нације, ваљало је сачувати своју културу и свој језик.

Стожер око којег се окупљају ови „народни борци” била је „Босанска вила”. Она је била читава просветна и културна жижа, готово књижевни правац или школа. Свети задатак који јој је историја поверила, „Босанска вила” је упркос сметњама, успешно остварила. Она и њен уредник Никола Кашиковић били су перјаница у борби против окупаторског, туђинског режима. То је најлепше исказао млади мостарски песник, Алекса Шантић, када је о „Вилиној” десетогодишњици, исплео венац у стиховима.

„Твоје гусле од јавора сува
Бјеху гласи с којим’ слава лети
Бјеху олтар што светињу чува,
Наше име наш аманет свети.”⁴

Подршку у свом озбиљном подухвату, Никола Кашиковић је добио од српске заједнице, појединаца и друштва из земље и са стране. Тако је мостарски митрополит Серафим Перовић једном окружницом из 1896. године препоручио „Босанску вилу” своме свештенству, а Српско академско друштво „Зора” у Бечу је још 1887. године упутило на страницама „Виле” позив народу „све у слави имена српскога”. „Позивамо дакле, молимо све Србе без разлике вјере, да се најживље заузму око овог важног посла, око скупљања народнијех пјесама, приповиједака, здравица, пословица и загонетака. Свештеници, учитељи, ђаци, трговци, занатлије, све што умије писати нек се даје на овај свети посао”,⁵ стајало је у позиву српских академица из Беча.

Подршка „Босанској вили” у објављивању народног блага била је знак њеном уреднику Николи Кашиковићу да је на правој путу. Кашиковићев часопис „Босанска вила” је, поред генерацијске смене сарадника за скоро три деценије објављивања и таласа модернизма који су је последњег десетлећа запљускивали - у свакој свесци објављивао благо из народне ризнице.

О вриједности посла и тешкоћама у сабирању народног блага, дао је Никола Кашиковић своје мишљење у критичком осврту на збирку *Српске народне њјесме, љезовске и ђевојачке из Босне* Петра Мирковића (Панчево, 1886). Кашиковићев чланак је објављен у два наставка у „Босанској вили”, у свескама од 1. и 16. јуна 1887. године.

„Наша поносна Босна и кршна Херцеговина пуне су и препуне бесцјен блага народнога. Та свако село, свака кућа, сваки бухак, свака травка у овијем земљама пјева, па нам пјесмом казује све, и добро и зло, срећу и несрећу,

4 Алекса Шантић, „Босанској вили” - у прославу њезине десетогодишњице“, *Босанска вила* XI, бр. 2 (30. I 1896) : 21.

5 /„Позив Српског академског друштва „Зора” у Бечу“/, *Босанска вила* II, бр. 16 (16. VIII 1887) : 255.

коју су ови дични крајеви претурили и доживјели. Србину је пјесма урођена у души, по пјесми га мореш најбоље познати, јер он куд год иде, шта год ради, пјесма му из душе излијеће, пјесмом се Србин и весели и тугује...⁶

Кашиковићеве речи најбоље изражавају дубоку, суштинску везаност српског народа за народну песму. Неки делови српских земаља, према Кашиковићу, имају богатију усмену народну традицију. „Има пјесама гдје год Србин живи, али опет ми се чини, да их нигде толико нема као у поносној Босни и кршној Херцеговини и у посестрими њиној витешкој Црној Гори.”⁷

Вука Караџића „оца наше књижевности”, Кашиковић је сматрао предводником сабирача народног блага. Његовим путем, истакао је Кашиковић у наведеном чланку у „Босанској вили”, пошли су ини сакупљачи: Богољуб Петрановић, Коста Хаџи Ристић, а у новије време Стево Давидовић, Фридрих Краус и Мехмед-бег Капетановић.

О тешкоћама при бележењу народних умотворина, Кашиковић даље вели: „Ко није окушао тај посао, тај не море ни знати како је тешко купити народне умотворине (...) Исто тако омању пјесму млоги ти је не зна казати док је не запјева. Осим тога наш ти човјек неће лако загуслати, молио га не молио, не помаже, док му не даш да коју цвркне. Најпре ти га ваља опојити, јер му је суво грло, хоће да га мало покваси, па онда да ти загуди, и то опет није с вољом.”

Никола Кашиковић је сакупљање народних умотворина схватио као озбиљан књижевни посао. Отуда је он, прикупљајући прилоге сарадника „Босанске виле”, вршио преправке и интервенције у грађи, објављујући само најбоље. Познавање народног блага чинило је Кашиковића поузданим рецензентом.

На значај народних песама и приповедака које је „Босанска вила” континуирано објављивала од свог покретања, осврнула се и београдска „Политика” у белешци објављеној у 525. броју, од 30. јуна 1905. године.

Велики лични допринос у сакупљању народног блага дао је и сам Никола Кашиковић. То најбоље потврђује 125 српских народних песама и приповедака објављених у „Вили” од 1885. до 1914. године,⁸ забележених трудом Николе Кашиковића.

Никола Кашиковић је у „Босанској вили” објавио више српских народних приповедака од којих је највећи број штампан без имена казивача, већ је на крају приче најчешће стајало: *Из збирке Н. Т. К.*

6 нтк /Никола Т. Кашиковић/, „Српске народне пјесме, гезовске и ђевојачке из Босне. Скупио их П. Мирковић. Панчево, 1886. Штампарија Браће Јовановића, цијена 60 нвч.“, *Босанска вила* II, бр. 11 (1. VI 1887) : 175.

7 Исто.

8 Урош Џонић, „Српске народне пјесме у „Босанској вили”: 1885-1914. Библиографија“, *Живои* III, књ. IV, 21 (1954) : 454-465; књ. V, 22-23 : 620-634 и „Српске народне приповетке у „Босанској вили”: 1885-1914. Библиографија“- *Живои* III, књ. V, 24 (1954) : 56-64; књ. V, 25 : 127-134; књ. V, 26 : 265-264.

Прва народна прича у „Босанској вили” коју је прибележио Кашиковић, *Дјевојка њосћала мушко*, објављена је већ у првом броју часописа, 1885. године, а последња *Треба ли ђаволу њрићалићии свијећу*, у 23. броју 1913. године.

Највише српских народних приповедака штампаних у “Вили” Кашиковић је забележио од Ане Бугариновић из Сарајева (10), затим од Петра Петровића-Капламахије (6), од оца Тодора Кашиковића (5), од Риста Максимовића из Сарајева (4), од Милоша Зеленовића (2) и Васа Глигоровића из Брадине (2), Игњата Зеленовића (1) и Стева Петровића (1) и Спасоја Трнчића (1) обојица из Сарајева и других народних песника.

Занимљиво је да је Никола Кашиковић од оца Тодора забележио пет народних прича о Светом Сави и објавио их у „Босанској вили”, у свесци од 28. фебруара 1897. године, а 30. априла исте године објавио је Кашиковић у читуљи очеву смрт. У белешци уз приче од Св. Сави „забиљежене од оца у Сарајеву”, Кашиковић је упутио позив сакупљачима народног блага: „Нарочито молимо све пријатеље српске књиге и српске просвјете, да настоје што више скупити овакових прича или пјесама о св. Сави, како би се укинула што љепша кита. Сваки треба да забиљежи од кога је чуо и гдје је чуо забиљену причу. Тога много има по Херцеговини, па дајте браћо, прионимо ко ће више и ко љепшег цвијећа прикупити за овај најљепши вијенац српском просвјетитељству, вијенац из душе свега српскога народа.”⁹ Ове Кашиковићеве речи најбоље показују колики је значај давао сакупљачком послу.

Кашиковићев омиљени народни песник била је Ана Бугариновић. Штуре биографске податке о Ани Бугариновић пружа читуља објављена у „Босанској вили” од 31. јануара 1905. године, поводом њене смрти. Сматрајући да је покојница „честита Српкиња” која је заслужила да је „Вила” спомене, писац читуље, вероватно Кашиковић, укратко даје податке о Ани Бугариновић. „Од ње смо прибиљежили преко 100.000 стихова народних пјесама и доста народних приповиједака, а отишло је много и у гроб с њоме. Покојна Ана родом је из Добропоља, код Трнова. У Сарајево је дошла као дијете, па је служећи научила добро турски и грчки. Читати и писати врло је мало знала. Ми ћемо доцније изнијети коју више из њеног живота.”¹⁰ Нажалост, шира прича о Ани Бугариновић никада у „Вили” није објављена, али су остале забележене народне приповетке и песме које је Кашиковићу казивала, као сведочанство о овој даровитој Српкињи.

Од Ане Бугариновић, Кашиковић је забележио четири приче о Св. Сави под заједничким насловом *Свещи Саво у народном ѡредању* и објавио у „Босанској вили”: *Савине верије*, *Св. Саво блајосиља вино*, *Св. Сава учи ѡрорезиваћии кошуљу* (1899) и *Редуше* (1908). *Халај робинља* и *Срећно дијетие*, објавио је Кашиковић 1901. године, затим три приче 1904. године: *Бабовина*, *Добар јамац* и *Харамбашин бешлук родио дукаћие* и *Царичин ѡријех* - 1906. го-

9 Ур./Никола Кашиковић/, /„Белешка“/, *Босанска вила* XII, 4 (28. II 1897) : 56.

10 „Ана Бугариновићка“, *Босанска вила* XX, 2 (31. I 1905) : 31.

дине. Све приповетке, као и песме, забележене од Ане Бугариновић, можемо назвати бисерима народног усменог стваралаштва.

Највећи број приповедака, Кашиковић је објавио у „Босанској вили” из 1886. године (10), затим 1895. године (9) и 1894. и 1896. године (8). Од народних прича објављених у „Босанској вили”, поменућемо оне које се баве познатим народним ликовима, као што су Ера, Насрадин-хоџа, Бекри Муџо, Ђаво. Две приче о Ери, Кашиковић је објавио у „Вили” из 1886. године: *Еро убио миша* и *Еро пио каву*; затим *Насрадин хоџа* и *Француз* 1896. године; две приче о згодама Бекри Муџе: *Благо Бекрибаше Муџа* (1900) и *Бекрибаша Муџо везир* (1901) и причу *Смрти бекри Мусџафе* (1894); три приче о ђаволу: *Ђаво је свему крив* (1907), *Три ђавоље глаке* (1911) и *Треба ли ђаволу иријалији свијећу* (1913). Из збирке Николе Кашиковића у „Босанској вили” су објављене и бајке са познатим ликовима царева, царица, дивова, сиромашка, слугу - где у непрекидној борби добра и зла, добро побеђује. Такве су Кашиковићеве бајке: *Царица и дванаест слушкиња* (1886), *Сиромашак и његов син* (1886), *Биберчић* (1894), *Седам браће и седам дивова* (1897), *Царичин тријех* (1906), *Старац ирварио дивове* (1913) и др.

У писму пријатељу и сараднику Вељку Радојевићу у Херцег Нови, датираном 28. фебруара 1894. године, Кашиковића интересује његово мишљење о народној приповеци *Ал-Османов син и соколској цара шћи*, објављеној у 1. и 2. броју „Босанске виле” од 1. и 30. јануара 1894. године. „Имам онаких прича”, стоји у Кашиковићевом писму, „читавих 20 табака, па се спремам да издам у књизи, само се бојим да нијесу ће штампане, у каквом источном благу, као 1001 ноћи или гдје на другом мјесту. Све сам то забиљежио од једног човјека и још толико могу избиљежити.”¹¹

У сакупљачком раду, Кашиковић није пазио само на лепоту песме или могуће варијанте, он је посебну пажњу обраћао на језик и његову чистоту. Он је одлично разумео да је очување изворног народног језика у бележењу народних умотворина, такође важно за очување српског националног бића у окупираној земљи. Да је на очувању српског језика озбиљно радио, сведочи његова изјава о раду на бележењу нових речи за Академијин речник, изнета у писму Вељку Радојевићу, од 15. марта 1894. године.¹²

Кашиковић је у „Босанској вили” из 1895. године објавио и четири шаливе народне приповетке, под истоименим насловом. То су: *Немој ме даље од дуvara*, *Ако си цар на земљи нијеси у земљи*, *Наружио ају* и *Пухалово брдо*. Од народних приповедака објављених у „Вили” из збирке Николе Кашиковића, издвојили смо бајку *Биберчић*. Бајка је објављена у двоброју од 30. јула и 15. августа 1894. године и од *Биберчића* који је Вук забележио разликује се. О томе сам Кашиковић говори у белешци уз приповетку. „У Вуковијем приповијеткама има такође „Биберче”, али врло кратка, тек један одломак од ове приповијетке, која је и већа и лепша. Оваких српских на-

11 Преписка Вељка Радојевића, (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/13.

12 Преписка Вељка Радојевића, (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/14.

родних приповједака имам повећу збирку, али је тешко наћи издавача да је штампам.”¹³ Штета што Кашиковић није уз ову бајку записао и име казивача, јер она лепотом свакако надмашује много познатију Вукову.

Српских народних женских и јуначких песама, Кашиковић је у „Босанској вили” објавио близу шездесет. Прве је објавио у „Вили” из 1887. године, под насловом *Смиљеница и Радојица* и *Маркова женидба*, једну иза друге, а последња Кашиковићева народна песма *Милош Обилић избавља сваштове*, штампана је 1914. године, у последњем годишту „Босанске виле”.

Када су српске народне песме у питању, Кашиковић је био веома обазрив у њиховом бележењу и објављивању. Будући да је одрастао уз Вукове јуначке песме, уз њих научио читати и писати јер су у очевој кући оне биле обавезно штиво, Кашиковић је српској јуначкој поезији прилазио са великом пажњом. У бури одушевљења коју је 80-их година XIX века покренуо сакупљачки рад, бележило се без велике цензуре, од недаровитих казивача, до неуспелих варијаната. Желећи да из колективног народног памћења остану забележене само најбоље песме и приче, Кашиковић је преко свога часописа, непрекидно едуковао сакупљаче и упозоравао на одговорност посла који обављају.

Из писма Вељку Радојевићу, датираном 11. августа 1891. године, види се са каквом је озбиљношћу Кашиковић приступао бележењу народних умотворина. „Ја пазим доста на народне умотворине и ма да немам Вуковијех књига опет се сјетим које штампане пјесме, јер сам их пуно читао. А имам Вам нар. пјесама читаву камару, само с опипом их штампам, бојећи се е ћу набасати на прије штампану. Све ми се мете по памети и она како је Марко Краљевић стекао вилу посестриму у 13. бр. да је неђе штампана а не знам за јамачно.”¹⁴

Српске јуначке народне песме нарочито су привлачиле Кашиковића, с великом љубављу их је записивао, а најлепше је објављивао у „Босанској вили”. За већину песама не знамо казиваче, јер је уз њих само стајало да су *Из збирке Николе Т. Кашиковића*. Од народних песника, чија имена је Кашиковић навео као извор, поново се издвајају по броју и лепоти песме Ане Бугариновић. Од ње је Кашиковић забележио шест песама: *Беї Али-беї и љуба му* (1900), три песме под заједничким насловом *Српске народне женске ѿјесме (из Сарајева)* (1904) и *Високи Сїеван ѿражи Вука* (1910).

У писму упућеном Александру Сандићу, датираном 28. марта 1894. године, Кашиковић је писао о свом сакупљачком раду и Ани Бугариновић. „Имам прекрасну збирку јуначкијех српско-народних пјесама из најстаријег доба. Таман сам прикупио за двије књиге. У прву би дошло до 16-17 хиљада стихова а то је само до свршетка Косовске битке, која сама има преко 2000 стихова. Толика би била и друга књига по Косову до хајдука. Сада преписујем трећу књигу, а јамачно ће бити и четврта толика о српском устанку и црногор.

13 Ур./Никола Кашиковић/, /„Белешка“/, *Босанска вила*, IX, 14/ 15 (30. VII и 15. VIII 1894) : 225.

14 Преписка Вељка Радојевића, (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/7.

ратовима. Сву ту грдну збирку сабирам само од једне једине Српкиње Босанке /.../ Саветујте ме како да штампам прву књигу. Да ли би наградила Матица? Овамо их не могу штампати због цензуре. Истина имају два-три варијанта Вукових али су и дужи и љепши. Остало је све ново - језик диван и стих врло чист и лак. До сада сам написао на чисто преко 150 табака.”¹⁵ Јасно је до које мере је Кашиковић пазио да песма буде и оригинална и да се одликује лепим језиком и стилком.

Ана Бугариновић, Кашиковићев најбољи казивач народног блага била је родом из породице Дубљевић-Ђорем из Добропоља код Калиновика, у којој је било више гуслара. Нарочито се истицао Анин стриц Виде Дубљевић-Ђорем, од кога је она дознала доста јуначких песама.¹⁶ У Сарајево се доселила као дете и пошто је рано остала удовица, да би издржавала два сина, Милана и Јована, радила је у фабрици дувана и служила по кућама.

Очигледно је у Ани Бугариновић Кашиковић нашао талентованог казивача и надареног песника. Љубав према српској народној песми, мајка Ана је пренела на сина Милана. Милан Бугариновић је рођен 1882. године, завршио је 1893. Српску основну школу и уписао се на Велику гимназију. Иако је први разред завршио са одликом, због материјалне оскудице је морао напустити и прећи на штампарски занат. Завршио га је 1898. године са изванредним успехом и постао је словослагач у Првој српској штампарији Ристе Ј. Савића у Сарајеву. Као слагач у штампарији настојао је да надокнади оно што је морао да пропусти у школском образовању.¹⁷ Дивио се и дубоко поштовао Вука Караџића и Вука Врчевића, а посебно је ценио књижевне листове који су објављивали народне умотворине.

Од мајке Ане, Милан Бугариновић је преписивао и бележио српске народне песме, а многе које је сам прибележио, дао је Кашиковићу да објави у „Босанској вили”, без назнаке сакупљачевог имена. Био је члан Српског пјевачког друштва „Слога”. Умро је 18. фебруара 1902. године, у двадесетој години.¹⁸ Кашиковић је три Бугариновићеве „Народне женске пјесме” објавио 1904. године у „Босанској вили”, све три о Светом Сави (*Св. Саво и кирихије, Св. Саво и робиња и Свеци на слави*).

Занимљиво је да је „Босанска вила” у двоброју 17. и 18. од 30. септембра 1903. године, објавила као посебан прилог на два листа, *Позив на ирешилају* за књигу *Сарајке* Милана Бугариновића. Бугариновићеву другови „Срби типографи града Сарајева” и Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића најавили су, годину дана после његове смрти, ову збирку српских народних женских песама. Чист приход од Бугариновићеве књиге био је намењен но-

15 Преписка Александра Сандића, (Нови Сад : Матица српска), Рукописно одељење, сигн. 7.181.

16 Војислав Максимовић: *Вук и сљедбеници* (Србиње : Српско просвјетно и културно друштво “Просвјета”, 1997), 145.

17 Исто, 144.

18 „Милан Бугариновић“, *Босанска вила* XVII, 4 (28. II 1902): 80.

вооснованом „Типографском болесничком и потпорном друштву у Сарајеву.” У *Позиву на ирејилаиу* је стајало да је од 100.000 стихова народних песама, колико је Бугариновић за живота предао уредништву „Босанске виле”, 30.000 стихова уредништво предало Краљевско српској академији у Београду. Иза Бугариновића је у рукопису остало доста песама, већином из Сарајева и о Сарајеву, које је сакупљач сабирао за нову збирку народних песама. Највећи број песама штампаних у *Сарајкама*, Милан Бугариновић је забележио од старог Ахмедаге Кисељаковића.

У наредној свесци „Босанске виле” (19. и 20) из 1903. године, уредништво је у рубрици поново најавило излазак из штампе Бугариновићеве књиге *Сарајке. Српске народне женске њјесме. Књига њјрва*. У овој белешци, уредништво (вероватно сам Кашиковић), дало је једну исправку. „Овдје морамо исправити у огласу оно тврђење да је покојни Милан сам забиљежио 100.000 стихова и предао их нашем уредништву. Није он сам то биљежио, биљежио је више његов млађи брат Јово а највише је забиљежио сам уредник.”¹⁹

Бугариновићеве *Сарајке* објављене су тек наредне, 1904. године. Збирка је означена као *Књига I*, вероватно због намере издавача, Срба типографа града Сарајева, да настави са објављивањем песама из обимне оставштине Милана Бугариновића. То се, нажалост, није остварило. Књига *Сарајке* штампана је у Мостару, у Штампарско-умјетничком заводу Пахера и Кисића.²⁰

У својим сећањима, кћи Николе Кашиковића Танкосава, потврдила је да је њен отац разне варијанте народних песама добијао од Ане Бугариновић. „Бугариновићи је било довољно да јој се прочита једна народна песма, а она би одмах изговорила њену варијанту”²¹ - истакла је у својим сећањима Танкосава Кашиковић.

Чињеница је да је Никола Кашиковић од свих казивача српских народних песама највише ценио Ану Бугариновић и неке од песама које је од ње записао, послао је за Зборник Српске краљевске академије у Београд.

Никола Кашиковић је у „Босанској вили” објавио народне песме које је забележио и од Милице Авлијашеве и гуслара Ристе Бурековића из Добропоља (код Трнова), и Алибарјактара Гацке и Риста Васиљевића из Сарајева.

Лепотом стиха и необичним мотивом, издваја се лирска народна песма *Јевремова шић*, коју је Кашиковић забележио од Алибарјактара Гацке у Сарајеву. Песма је објављена у „Босанској вили” од 15. маја 1898. године. Главни јунаци песме су историјске личности, Јелена Обреновић и син Хасанпаше, али је описани догађај мистификација. У белешци уз песму Кашиковић је дао разрешење поменутих имена. Тако је за *дилбер-Јелче*, *Јевремову шић*, Кашиковић објаснио да је она кћер Јеврема Обреновића, „ћеда краља Мила-

19 „Сарајке”, *Босанска вила* XVIII, 19/20 (31. X 1903): 355.

20 „Сарајке”, *Босанска вила* XIX, 12 (30. VI 1904): 239.

21 Библиотека породице Кочић, Одељење посебних фондова (Београд : Народна библиотека Србије), неинвентарисана грађа.

на, а прађеда краља Алекс.(андра)²², а да је *Хасан-пашин син*, син босанског везира Тире Хасан-паше.

Догађај који песма описује је следећи: угледавши преко Саве како Јевремова кћи шета Шапцем, син босанског везира Хасан-паше, наредио је да се град нападне, мислећи да се раја „одметнула”. На турски напад, топовско гранатирање Шапца, народ је позвао младог Хасан-пашиног сина да не руши град јер су они лојални цару, а да је Јевремова кћер побегла за Београд. Песма је очигледно настала у новије време, после ослобођења Србије од Турака и доласка на власт Милоша Обреновића. Кћер Јеврема Обреновића, Милошевог брата, Јелена (1818-1884) живела је у Шапцу, у којем је њен отац имао кућу и за оне прилике, велику приватну библиотеку. Народна песма, забележена од мухамеданског казивача, јасно исказује турске претензије на прекосавске српске територије и страх од српских устаника.

Јевремова шћи је песма изузетне лиричности и мелодичности. То је постигнуто комбинацијом осмерца и петерца, што песми даје особен ритам.

„С оне стране Саве воде
Бијел Шабац град,
По њем шеће дилбер-Јелче,
Јевремова шћи;
Гледао је млад господић,
Хасан-пашин син; (...)”²³

Кашиковић је у свом часопису објавио и шест народних песама, без имена казивача, само са знаком локалитета где су забележене. Из села Моћевиха, Кашиковић је објавио у „Вили” четири српске народне песме: *Гркиња Марија одмеће Босну*, *Кришићење Руса*, *Краљевић Марко тражи браћу у Сарајеву*, и *Материн сјет*, а две из села Добропоља: *Смрти Краљевић Андрије* и *Смрти сестрића Мијај-арамбаше*. Све песме објављене су у „Босанској вили”, 1898. године.

Занимљиво је да је највећи број српских јуначких народних песама Кашиковић у „Вили” објавио 1913. године (девет песама). То су: *Десиошовићи*, *Бој на Косову*, *Смрти цара Шћейана*, *Освећа Брђанина Вука*, *Окићање Дечана*, *Чојство Сењанин Ива*, *Свјешићање нове српске цркве у Сарајеву*, *Цар од Стамбола* и *Бановић Секула* (први део песме) и *Карађорђево рођење*. Већина песама су варијанте Вукових песама, али непознате. Да ли је то Кашиковић, објављујући песме које говоре о знаменитим личностима и догађајима из српске историје, предосетио скоре ратне и погромашке године за своје сународнике? У сваком случају, јака гусала је одзвањала међу Србима у Босни и Херцеговини и оне су им биле нераздвојни друг.

22 /Никола Кашиковић: „Белешка уз народну песму Јевремова шћи“, *Босанска вила* XIII, 9 (15. V 1898) : 140.

23 „Јевремова шћи. Забиљежено од Алибајрактара Гацке у Сарајеву. Н./икола/ Т. К./ашиковић/“, *Босанска вила* XIII, 9 (15. V 1898) : 140.

Гусле су биле веома популарне међу православним живљем у Босни и Херцеговини и чуване су и преношене с колена на колена, попут славске иконе. Сакупљање народних умотворина било је тесно повезано са овим српским народним инструментом, јер су многи народни певачи уз гусле казивали песме. Тако је било и у Кашиковићево време. Није могла да се замисли светосавска прослава без гуслара.

„Босанска вила”, у броју од 8. до 30. априла 1898. године, донела је вест о гуслару Лазару Бошковићу. Бошковић је намерио да у Русији популаризује гусле, дајући концерте са српским гулама и у српској народној ношњи. Да би обезбедио новац за пут, гуслар Лазар Бошковић је 1898. године „у Биограду држао такав концерт у корист путног трошка”.²⁴ Овде се прича о гуслару Бошковићу не завршава. Вративши се из Русије, Бошковић је постао први наставник српских гусала у Учитељској школи у Сомбору, 1905. године. „Босанска вила” је о томе донела вест у свесци од 31. марта 1905. године. „Тамошња српска омладина због Берзевицијевог закона о уништењу српских школа - хоће да учи уз гусле пјевати српске народне пјесме”, па је херцеговачки гуслар Лазар Бошковић за потребе наставе и учења наручио из Београда 100 комада гусала.²⁵

Поред лирских и епских народних песама које су из збирке Николе Т. Кашиковића објављене у „Босанској вили”, штапане су и четири пригодне народне песме, под заједничким насловом *Божићне њјесме*. Кашиковић је *Божићне њјесме*, без посебних наслова објавио у „Вилином” двоброју 23. и 24. од 15. и 31. децембра 1901. године. У четири песме, као четири певања или четири слике, описан је значај Божића за српски народ. Навешћемо стихове из прве песме (*I.*) која нам се чини најлепшом:

„Горска вила у гори пјевала:
Шта је љепше од прољетна дана.
Кад мирише гора од беара,
А цвијеће расте на одгојке,
Баш ко дојке у л’јепе ђевојке,
Облазе га од истока зраке?”
Отпјевала из села ђевојка:
„Још је љепше из горице вило,
Кад богати нама Божић дође (...).”²⁶

Песма, испевана у форми разговора девојке и виле, описује, поред сеоских и божићне обичаје српског грађанског сталежа, па отуда мислимо да је песма из новијег доба.

„Кад осване Христово рођење,
Закуцају велике звонаре,
А поје се службе манастирске.

24 „Српски гуслар у Русији“, *Босанска вила* XIII, 8 (30. IV 1898) : 127.

25 „Учитељ гусала уз гусле“, *Босанска вила* XX, 6 (31. III 1905) : 95.

26 „Божићне пјесме. /Из збирке Н.Т.К./“, *Босанска вила* XVI, 23/ 24 (15/31. XII 1901) : 402.

Сијају се у злату попови,
А грађанска ђеца ђакончади,
Носе златне црквене опреме.
А сељани пуцају пиштаљке,
И облаче скупу ђеисију,
Вино точе, совре постављају,
А на совре сваку ђаконију,
Па се моле Богу уједино,
Домаћини почињају први.
Па сви љубе домаћину руку,
А сви млађи у лице се љубе,
И свијеће држе у рукама,
Па сједају за пуне синије,
Не дижу се до другога дана,
Ко год дође Србину у дворе.
Свега има из беглука вило,
Нит' питају ко је ни оклен је,
Сједају га за путе синије,
Па га прате из бијела двора,
Невјештијем пуне показују,
Сиромашну хране опремају,
А братински прате намјерника (...)²⁷

Друга песма из ове народне лирске божићне тетралогije, испевана је у форми словенске антитезе, трећа у монологу који говори Божићева мајка, а четврта је Божићево обраћање деци, која се традиционално највише радују том хришћанском празнику.

Божићне ђјесме Кашиковић је у „Босанској вили” објавио без потписа сакупљача. Само у садржају, на последњој страни броја, стајало је: „Из збирке Н.Т.К.”

Иако је „Босанска вила” у последњој деценији излажења умногоме изменила физиономију у односу на прве године живота, оно што је до последњег броја било присутно на њеним страницама биле су српске народне умотворине. Кашиковић је с правом сматрао да је „Вилина” обавеза да подстиче сакупљачки рад и да је народно благо аутентично сведочанство о животу и традицији српског народа. Тако у „Старосрбијанском” броју „Босанске виле”, у свесци за октобар-новембар 1910. године, уз две народне приповетке из Куманова, *Урођеност и навике* (саопштио Илија Димковић) и *Паметиан човек и улава (ілуја) жена и ћерка* (прибележила Цена Стефановићева), уредништво је објавило занимљиву белешку. Причу за „Вилу” је послао Арсен С. Ковачевић, српски народни учитељ у Куманову, у Старој Србији, 1906. године, стајало је у белешци чији је аутор вероватно Никола Кашиковић. „Овај учитељ је својим

27 Исто:402-403.

ђацима задавао оваке писмене задатке: Сваки ђак да испише по једну народну приповијетку, пјесму; загонетке и пословице, које је од старијих чуо. На тај начин су забиљежене и ове двије приповијетке. Овај је лијеп примјер за углед и за остале учитеље и ученике.”²⁸

Кашиковић је веровао да би ангажовање српских школараца на сакупљачком раду подстицало младе да се упознају са својом историјом и традицијом и јачало националну свест српске омладине. Порука уредништва читаоцима, штампана уз народне приповетке из Куманова, објављена је у „Старосрбијанском” броју и имала је политичку позадину. Требало је ободрити Србе из ових области које су још увек биле под турским јармом, „лишене свега што помаже развитак једне књижевности. Као у политичком, тако и у књижевном погледу, оне су најнесрећније, најсиромашније.”²⁹ Никола Кашиковић је својој сабраћи послао јасну поруку да нису сами, иако су и једни и други живели под туђинском влашћу.

Голема прикупљена грађа од 200.000 стихова народних песама, животно дело Николе Т. Кашиковића, није објављена за „живота” „Босанске виле”. Не успевши да после ослобођења поново покрене „Босанску вилу”, Никола Кашиковић је 1927. године основао „лист за објављивање народних умотворина” *Народно блајо*.

Народно блајо је по замисли издавача, Књижарнице Николе Т. Кашиковића, требало да у свескама објављује народне умотворине. Прва књига са седам свезака и 91. песмом, објављена је постхумно, трудом Танкосаве Кашиковић, Николине кћери, 1927. године.

На крају садржаја је стајала напомена издавача: „Све горње пјесме под Б. В. узете су из Бос. Виле, а све друге су из нештампане збирке Н. Т. Кашиковића.”³⁰ На последњој страни штампан је *Позив на сакуљвање народних пјесама* :

„У нашем народу, нарочито у Босни и Херцеговини, народна песма још живи и преноси се од уста до уста. Поред толиких прибележених песама остале су у народу још многе које би требало објавити и сачувати.

„Народно благо” жели да у погледу скупљања народних умотворина буде наставак „Босанске виле” и овим позива све поштоваоце народне књижевности да свуда где им се пружи прилика бележе песме које се певају у народу и за које држе да још нису забележене.

Рукописи нека се шаљу на адресу: Књижарница и папирница Н. Т. Кашиковића - за „Народно благо” - Сарајево.”³¹

28 Уредништво, „Белешка”, *Босанска вила* XXV, 20-22 (октобар и новембар 1910) : 334.

29 Михаило Ђорђевић, „Књижевност у Старој Србији и Македонији”, *Босанска вила* XXV, 20-22 (октобар и новембар 1910) : 324.

30 Никола Т. Кашиковић, *Народно блајо, Књија прва* (Сарајево : Издање Књижарнице Николе Т. Кашиковића, 1927) , 238.

31 Исто, стр. 239.

Попут Вукових збирки народних песама, Кашиковићев сабирник такође има речник мање познатих речи и израза, који он назива *Тумач*. *Тумач* налази-мо у првој и другој књизи *Народног блаја*, док је у трећој изостао.

Од 91 песме објављене у првој књизи *Народно блаја*, 37 песама је записао Никола Кашиковић. Из „Босанске виле” је прештампано шест Кашиковићевих народних песама: *Смиљаница и Радојица* (из 1887. године); *Маркова сабља, Перо Чобанин и Клејва на Мехмед кајешана* (из 1895. године); *Божјића њесма* (из 1901. године) и *Чојстиво Сењанина Ива* (из 1913. године). Остале песме (31), први пут су објављене и потичу из Кашиковићеве нештампане збирке.

У књизи је објављено шест цртежа, који представљају илустрације уз одређене песме. За песму *Марково прво јунаштво* илустрацију је урадио познати сликар Урош Предић. Испод цртежа Кашиковић је забележио: „Схватајући правилно циљ ‚Народног Блага’ наш прослављени академски сликар госп. Урош Предић, илустровао је Прво Марковов Јунаштво и слику поклониио уредништву”.³²

Предговор првој књизи *Народно блаја*, издатој у колекцији „Збирка Николе Т. Кашиковића, I”, написао је др Јован Кршић. Кршић се у тексту *Пољег на развој и значење народне њесме* бави истраживањем порекла, врста и утицаја који је српска народна поезија имала и има на духовни развој српског народа. „С пропашћу наших самосталних држава, у 14. и 15. веку,” вели Кршић, „замрла је и наша писана књижевност, али усмена народна књижевност, која је настала у феудално доба, наставља још интензивније свој живот.”³³ Кроз сажет преглед историје наше књижевности, Јован Кршић прати утицај народне песме на дубровачке, далматинске и „остале покрајинске књижевности”. Тај утицај је видљив у књижевном делу од Џора Држића, преко Ханибала Луцића, Ива Бунића, Стјепе Ђорђића, Игњата Ђорђића, до Андрије Качића Миошића, кога Јован Кршић сматра претходником Вука Карацића.

Заслугом Вука Карацића „народна песма постаје велики узор и даје своје обележје првом романтичарском периоду наше књижевности”.³⁴ На народној поезији, сматра Кршић, васпитавали су се и велики песнички таленти: Бранко Радичевић, Његош, Мажуранић, Враз и Прешерн. Дух народне поезије се осећа и у ритмовима модерних песника.

За колевку народног усменог стваралаштва Кршић је сматрао Босну и Херцеговину. „Народна песма се најбоље развила у крајевима где је наш народ расно најчистији, пре свега у Босни и Херцеговини. Вук је пореклом Херцеговац, а гуслари који су му казивали најлепше песме, Тешан Подруговић и Филип Вишњић, један је из Херцеговине други из Босне. У Босни и Херцеговини се јавио и највећи број обожавалаца народне поезије који су наставили

32 Никола Т. Кашиковић, *Народно блаја, Књига прва* (Сарајево : Издање Књижарнице Николе Т. Кашиковића, 1927), 35.

33 Др Јован Кршић, „Поглед на развој и значење народне песме“ у Никола Т. Кашиковић, *Народно блаја, Књига прва* (Сарајево : Издање Књижарнице Николе Т. Кашиковића, 1927), IV.

34 Исто, XIV.

Вуков рад. Сав књижевни рад у Босни сведен је неко време на прикупљање народне поезије.”³⁵

У вредне Вукове следбенике, Кршић је убројао Богољуба Петрановића, Ивана Франу Јукића, Гргу Мартића, Вука Врчевића, Маријана Шуњића, Луку Грђића Бјелокосића, Мехмед-бега Капетановића и Косту Хаџи Ристића.

„Међу оним сакупљачима из Босне који свој рад нису издали у посебној књизи заузима највидније место Никола Т. Кашиковић уредник „Босанске виле” (...)³⁶ У Кршићевом предговору за збирку *Народно блајо*, невелик део се односи на саму збирку и Кашиковићев сакупљачки рад. О Николи Кашиковићу као сакупљачу и првој књизи његовог *Народној блаја*, Кршић је забележио:

„Никола Кашиковић је имао и ерудиције и смисла за сакупљачки посао, он је бележио песме тачно онако како их је чуо, често у неколико варијаната (...) Он је оставио у рукопису велики број песама, јуначких и женских, које заслужују да буду објављене. Збирка Н. Кашиковића представља књижевни добитак јер се у њој налазе и нове песме и неке варијанте већ познатих песама. Ради тога, она ће бити нарочито интересантна и за нашу ширу пубоку која воли народну поезију и ужива у њезиним лепотама.”³⁷

Друга књига *Народној блаја*, објављена у колекцији „Збирка Николе Т. Кашиковића, II”, штампана је без назнаке године издања. На основу писма које је Танкосава Кашиковић упутила Друштву Св. Саве у Београд, 14. маја 1928. године, закључујемо да је и друга књига објављена 1927. године.

У другој збирци народних умотворина Николе Т. Кашиковића објављене су свеске од 9. до 16, укупно 8 свезака. Илустрације у књизи, према подацима датим у садржају, урадили су академски сликари Атанас Поповић и Емануел Муановић. Укупно има осам цртежа, шест Поповићевих и две Муановићеве. Исти ликовни уметници су илустровали и прву књигу *Народној блаја*.

Друга Кашиковићева збирка има 86 народних песама, од којих је четрнаест Кашиковићевих. Само две српске народне епске песме, објављене у овој књизи, преузете су из „Босанске виле”: *Пројасиј краљевствива босанској у Кључу 1463. год.* („Босанска вила”, 1886, стр. 12) и *Како је Бихаћ њао њод Турке* („Босанска вила”, 1886, стр. 187). Од дванаест први пут објављених песама, темом и лепотом стиха издвајају се песме: *Зашићо Мијаји иде у хајдуке* и *Марко избавља царева сестрића*. Уз песму *Миланбејова сеја*, Никола Кашиковић је унео и име гуслара, Вида Дубљевића.

У другу збирку народних умотворина Кашиковић је највише песама преузео од следећих сакупљача: Вида Вулетића-Вукасовића, Душана Ст. Поповића, Ђорђа Петровића и задарског богослова Давида Поповића, који је у „Босанској вили” објављивао под псеудонимом „Сењо Ђаковић”.

Народно блајо, књига трећа, у колекцији „Збирка Николе Т. Кашиковића, III”, објављена је 1928. године. И ова књига је објављена у издању Књижарнице

35 Исто.

36 Др. Јован Кршић: Наведени прилог, XV.

37 Исто, XV-XVI.

Николе Т. Кашиковића у Сарајеву. Књигу је објавила кћи Николина, Танкосава Кашиковић.³⁸ Свих десет српских епских и лирских народних песама, колико има у књизи, потичу из Кашиковићевог ковчежића необјављених песама. Књигу је са пет цртежа украсио Атанас Поповић.

Прва песма објављена у књизи, *Милош или Марко?*, ефектно, у само четрнаест стихова, описује два највећа српска јунака: Милоша Обилића и Марка Краљевића. Својом лепотом она надмашује све друге песме у збирци. Ево песме у целини:

„Гором иду два добра јунака,
Гледају их виле из облака.
Једно бјеше Марко на шарину,
Друго бјеше Милош на ждралину.
Међу собом говориле виле:
„Ја да нам је окушат’ јунаке,
„Који ли је бољи на јунаштву?”
Проговара старјесица вила:
„Обилић је јачи на јунаштво,
„Ал’ је Марко варалица стара,
„Милоша је одранила Шара,
„Краљевића на крилу краљица.
„Обилић је јачи на јунаштво,
„Мудриј’ Марко сабљом ударати”.³⁹

Трећа књига Кашиковићевих народних умотворина садржи шест епских јуначких песама и четири женске. Од лирских песама, издвојили бисмо песму *Расјанак*. Тема је, као што и сам наслов говори, љубавни растанак. Песма се издваја лепотом стиха и необичним метафорама којима се постиже атмосфера чулног и сензуалног.

„Скупа ријеч бјеше на растанку,
Поглед, жеље, сунцу одговара.
Пада суза бистра и ватрена,
Па се кити сузама ливада,

Као небо од вакта звјездама.
Ће је суза на траву панула,
На ливади трава усахнула,
Камо л’ срце од жалости неће.”⁴⁰

38 Друштво Св. Саве, Одељење посебних фондова (Београд : Народна библиотека Србије), неинвентарисана грађа.

39 Н.Икола/ Т. К./ашиковић/, „Милош или Марко?” у *Народно блајо, Књија ирећа* (Сарајево : Издање Књижарнице Н. Т. Кашиковића, 1928), 3.

40 Никола Т. Кашиковић, *Народно блајо, Књија ирећа, ирећа* (Сарајево : Издање Књижарнице Н. Т. Кашиковића, 1928), 61-62.

Последња збирка Кашиковићевих народних умотворина објављена је 1951. године, у Сарајеву у издању „Свјетлости”. Књига носи наслов *Народне њјесме из збирке Николе Т. Кашиковића*. Лепо ликовно решење корица, са гусларом који доминира испод наслова књиге, урадио је Мухамед Браво. Књига је објављена у великом тиражу, у 5000 примерака и илустровали су је, као и претходне Кашиковићеве збирке, сликари Атанас Поповић и Емануел Муановић.

Збирка садржи тридесет српских епских и лирских народних песама. Шест песама припадају другим сакупљачима, објављене су у „Босанској вили”, а преузете су из прве (5) и друге (1) књиге *Народно блајо*. Занимљиво је да су се међу њима нашле две народне песме које је прибележио Петар Кочић: *Од Змијања Рајко и Ђулић Барјакџар* и *Рајко од Змијања и Краљевевић Марко*. Кочић је обе песме чуо од Мила Попадића, а први пут су објављене у 16. и 17/18. броју „Босанске виле” за 1909. годину.

У књигу *Народне њјесме из збирке Николе Т. Кашиковића* ушле су две његове песме из прве књиге *Народно блајо*, осам песама из друге и једна песма из треће књиге. Тринаест песама је први пут објављено.

Необичном темом, али и поуком, издваја се јуначка народна песма *Женидба Тоше Неимара*. Песма је први пут објављена и штета је што нема податка од кога је Кашиковић чуо. Тема је женидба Тоше Неимара Гркињом, кћерком Михајла бана у Софији. Иако воли младу и уз њу добија бановину и „кључе од ризница”, Тоша Неимар је несрећан јер није у својој домовини и у своме „двору”. Њега је мајка другачије научила и он обичај поштује:

„Таки адет у Србина нема
Да у роду своју љубу љуби
Већ је води својој домовини,
У свом дому своју љубу љуби...”⁴¹

Тоша Неимар се прибојава и заједљивих коментара својих пријатеља да се оженио у девојачку кућу због мираза:

„Не може се Тоша оженити,
Већ с’ удаде к’о млада ђевојка!”⁴²

Зато он доводи младу невесту у завичај, у своју кућу и тако избегава понижавајући статус момка који се „удао”. Поука на крају песме је јасна:

„Не вара се Србин на миразе
И да вара не би фајде било.
Ни први се Срби не вараше,
Тако први проклетство ставише
Да су женски проклети мирази,
Нек’ се момци својим трудом труде
Нек’ се труде и нек’ држе љубе.”⁴³

41 „Женидба Тоше Неимара“, *Народне њјесме из збирке Николе Т. Кашиковића* (Сарајево : „Свјетлост”, 1951), 309.

42 Исто, 310.

43 Исто.

Књига *Народне њјесме из збирке Николе Т. Кашиковића* објављена је без поговора, предговора и речника мање познатих речи. Нису познати ни казивачи народних песама од којих је Никола Кашиковић забележио песме, као ни локалитет коме припадају. То је умногоме осиромашило књигу.

Одјек који су имале све три књиге *Народно блајо* и књига *Народне њјесме из збирке Николе Т. Кашиковића*, био је веома слаб.

Сарајевски часопис „Преглед” је у 19. броју од 15. маја 1927. године, у рубрици „Књиге и листови”, донео најаву прве свеске *Народној блаја*. Под насловом: „*Народно блајо*. Лист за објављивање народних умотворина. Свеска прва”, анонимни аутор се кратко осврнуо на почетак објављивања народних песама из Кашиковићеве збирке:

„Народно благо‘ ће бити збирка досад посебно неиздатих народних песама из збирке Н. Кашиковића и песама из данас неприступачних и ретких издања. (...) Ова прва свеска садржаће неколико краћих епских и лирских песама и украшена је једним цртежом (...) Важност ове збирке састоји се у томе што нам, узимајући у обзир живи интерес за народну песму који још у нашој јавности постоји, пружа чисти књижевни материјал који је настао у народу а није ‚умотворина‘ песама ‚у духу‘ народне песме.”⁴⁴

Нешто дужи приказ књиге *Народне њјесме из збирке Николе Т. Кашиковића*, из 1951. године, објавила је Радмила Пешић-Ненин у часопису „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, 1954. године. Очито је објављивање библиографије народних умотворина штампаних у „Босанској вили” Уроша Џонића, у сарајевском часопису „живот” 1954. године, поново скренуло пажњу културне јавности на Кашиковићев сакупљачки рад. На Џонићеву библиографију се позива и Радмила Пешић-Ненин и посебно истиче њен значај за проучавање народног блага Босне и Херцеговине.

На почетку осврта на Кашиковићеву књигу народних песама, аутор је замерио приређивачима што уз песме нису објавили предговор „са неопходним објашњењима о историји Кашиковићеве збирке и њеном садашњем стању”.⁴⁵ Замерке се односе и на недостатак података о местима и казивачима народних песама.

„Овако начињена и опремљена, књига нема одређену намену”, мишљење је Радмиле Пешић-Ненин. „Она не може послужити ни за каква испитивања, а као лектира широких читалачких кругова такође има недостатака, јер може створити погрешну претставу о нашој народној поезији.”⁴⁶

Говорећи о датирању песама у Кашиковићевој збирци, аутор сматра да скоро све песме по темама спадају у „старе и старије”, али да су очигледно „новог постанка”.

44 „Народно благо“, *Преглед* I, 19 (15. V 1927) : 10.

45 Р./адмила/ Пешић-Ненин, „Народне пјесме из збирке Николе Т. Кашиковића, Сарајево, 1951“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XX, св. 3-4 (1954), 367.

46 Исто.

„Оне су, углавном, индивидуалног порекла и нису живеле у народу. Певачи њихови познају Вукове и друге штампане песме; у језику, начину опевања личности и догађаја осећа се да певач има књишке културе; за извесне песме, особито за неколико првих у књизи, може се потврдити да су од једног певача, јер имају индивидуалних особина и недовољно типичности”⁴⁷ - истакла је Р. Пешић-Ненин.

Очито се ауторка приказа, како је и сама навела, задржала на општем утиску о књизи. О квалитету песама није било речи, нити се потрудила да издвоји Кашиковићеве од песама других сакупљача.

Овим је критички осврт на штампано Кашиковићево народно благо исцрпљен.

У Марамбоовој задужбини Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду, налази се у рукопису документ назван *Лажне народне њесме Николе Т. Кашиковића, уредника „Босанске виле”*. Аутор Војислав Јовановић-Марамбо је из „Босанске виле” издвојио неке Кашиковићеве народне песме, за које је изнео тврдњу да су „лажне”, тј. да не припадају оригиналном усменом народном стваралаштву. Не желећи да полемишемо са Марамбоовим наводима, мишљења смо да је реч о тзв. млађим народним песмама, насталим средином XIX века. У њихову аутентичност и изворност нема разлога да се сумња, с обзиром на Кашиковићево изврсно познавање народних песама и варијаната.

Никола Кашиковић је од почетка излажења „Босанске виле”, од када и почиње објављивање народних умотворина на њеним страницама, био главни рецензент за ту врсту прилога. На то место га је довело мишљење других уредника, да је он најкомпетентнији. Само неко ко није познавао начин на који је Никола Кашиковић бележио народно благо, утврђивао варијанте и критички гледао на такву врсту грађе, могао је његове народне песме прогласити - лажним.

У антологијама српских народних приповедака и песама налазе се и оне које је забележио Никола Т. Кашиковић. Издвојићемо две књиге, из предатног и поратног периода.

Владимир Ћоровић је у збирци народних песама, приповедака и легенди о Св. Сави, објављеној 1927. године под насловом *Свети Сава у народном ѡредању*, уврстио тринаест записа из Кашиковићеве збирке.

У књизи су штампане две народне песме: *Свети Сава сјасава јанце од Турака* „(Забележио у Сарајеву од Ане Бугариновић Н. Т. Кашиковић и објавио у „Босанској Вили”, 1904, стр. 15.)”⁴⁸ и *Гркиња Марија одмеће Босну* „(Из села Моћевића. Забележио и објавио Н. Т. Кашиковић у „Босанској Вили”, 1898, стр. 76.)”⁴⁹ Из збирке Николе Кашиковића, Владимир Ћоровић

47 Исто.

48 „Свети Сава спасава јанце од Турака (белешка уз песму)“, у Владимир Ћоровић, *Свети Сава у народном ѡредању* (Београд : Издање задужбине Радојице Ј. Ђурића, 1927), 14.

49 „Гркиња Марија одмеће Босну (белешка уз песму)“, Наведено дело, 39.

је у своју антологију о Св. Сави уврстио десет народних приповедака. Ту су: *Свети Сава и Свети Никола* „(Забележио по причању једног сељака из Трнова код Сарајева и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’ 1893, стр. 143)”,⁵⁰ *Царичин грјех* „(Забележио од Ане Бугариновић у Сарајеву и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1906, стр. 45.)”,⁵¹ *Свети Сава и бојати Гаван* „(Забележио и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1890, стр. 1454, а по њему Ст. М. Мијатовић (...) Л. Грђић-Бјелокосић (...)”,⁵² *Савине вериге* „(Забележио у Сарајеву од Ане Бугариновић и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1899, стр. 129)”,⁵³ *Свети Сава и маја* „(Забележио у Сарајеву и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1897, стр. 368.)”,⁵⁴ *Свети Сава и ђаво* „(Забележио од свог оца у Сарајеву и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1897, стр. 56.)”,⁵⁵ *Свети Сава учи прорезивати кошуљу* „(Забележио од Ане Бугариновић у Сарајеву Н. Т. Кашиковић и објавио у *Босанској Вили*’, 1899, стр. 129-130.)”,⁵⁶ *Свети Сава благословио вино* „(Забележио Н. Т. Кашиковић и објавио у *Босанској Вили*’, 1899, стр. 129.)”,⁵⁷ *Свети Сава и ћурчија* „(Забележио од свог оца у Сарајеву и објавио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1897, стр. 56.)”,⁵⁸ и *Харија Светиога Саве* „(Забележио Н. Т. Кашиковић у *Босанској Вили*’, 1898, стр. 331-2.)”.⁵⁹

У трећи део књиге о Светом Сави под насловом *Народна локална предања*, Владимир Торковић је уврстио само једну легенду из сакупљачког блага Николе Кашиковића. Предање *Регуше* из сакупљачког блага Николе Кашиковића је, као и већину народних песама и приповедака, забележио од Ане Бугариновић у Сарајеву, а објавио је у „Босанској вили”, од 10. јула 1908. године са поднасловом *Прича о Св. Сави*.

Приређивачи *Антологије народних песама о Марку Краљевићу*, објављене 1996. године, Милан Лукић и Иван Златковић, у свој избор песама уврстили су и две од сакупљача Николе Т. Кашиковића. То су народне песме: *Краљевић Марко калуђер* (прештампано из друге књиге *Народно блајо*) и *Вукашин ђањака царици сина* (из Етнографске збирке Архива Српске академије наука и уметности у Београду).⁶⁰

У огледалу књижевне критике, у оним малобројним и узгредним оценама Кашиковићевог рада, уочава се сагласје да је најуспешнија делатност којом

50 „Свети Сава и Свети Никола (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 65.

51 „Царичин грјех (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 67.

52 „Свети Сава и богати Гаван (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 75-76.

53 „Савине вериге (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 114.

54 „Свети Сава и маја (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 135.

55 „Свети Сава и ђаво (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 152.

56 „Свети Сава учи прорезивати кошуљу (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 154.

57 „Свети Сава благословио вино (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 156.

58 „Свети Сава и ћурчија (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 167.

59 „Харија Светога Саве (белешка уз приповетку)“, Наведено дело, 171.

60 Кашиковић Никола, *Српске народне јуначке џјесме из Босне и Херцеговине* (Београд : Архив САНУ), Етнографска збирка, бр. 245.

се Никола Кашиковић бавио - његов сакупљачки рад. У бележењу народних умотворина, српских јуначких и женских народних песама, приповедака и легенди, он је показао велику умешност и стручност. Покретање часописа *Народно блајо* у којем би се систематизовала и штампала обимна грађа народних умотворина коју је Никола Кашиковић деценијама марљиво прикупљао - требало је да буде круна његовог сакупљачког рада. Иако су иза Кашиковића остале само три, односно четири књиге народног блага, оне су довољне да му обезбеде место међу оним малобројним, аутентичним Вуковим следбеницима на скупљачком послу.

Кашиковић је народне песме и приповетке из своје збирке највише објављивао по календарима. У календару „Нови Требевић” (Сарајево) за 1893. годину, штампао је српску народну песму *Марко Краљевић и делибаша Ибро*; у „Неретљанину” (Мостар) за 1895. годину, српску народну причу *И ове ће бићи и њроћи*; у „Србобрану” (Загреб) за 1897. годину - *Зашићо Русија најпредује, а Турска њројада*, „српска народна приповјетка из Босне” и *Српске народне њриче о Насрадин Хоџи*, и у истом календару за 1898. годину - *Оглазак владике Саве Косановића из Босне*, „српска народна пјесма из Сарајева”, и за 1899. годину - *Аманеј цара Шћейана*, „српска народна пјесма из Босне”; у „Дубровнику” за 1898, Година II, епске народне песме: *Царица Милица и Краљевић Марко*, *Царевић Вук учи књију од робиње* и *Царица Милица и њемачки цар*, и „српске народне пјесме из Босне”: *Девеј Милејића* и *Царица Милица и Високи Сјтефан*; у великокикиндским календарима за 1909. годину: „Војвођанину”, „Руџици”, „Личанину”, „Гуслару” и „Црногорцу” објављена је народна приповетка *Сиромашак и њејов син*.

У Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, у Етнографској збирци, под бројем 245. чува се део рукописне оставштине Николе Т. Кашиковића. Збирку под насловом *Никола Кашиковић, Српске народне јуначке њјесме из Босне и Херцејовине* чини 12 свезака прошивених табака са 514 листова. У Кашиковићевој збирци у Академији САНУ има 106 песама са 35.281 стихом.

Кашиковићева збирка је доспела у Архив САНУ у два наврата. Први део збирке је стигао 1898. године, када је Никола Кашиковић од Академије за уступљене рукописе песама био награђен са 200 динара. За тај део збирке везано је и његово писмо које је прикључено овом првом делу оставштине.

У писму, датираном 15. октобра 1898. године, а највероватније упућеном Јовану Цвијићу, Кашиковић је истакао да има у својој збирци народних песама још много грађе (око 70.000 стихова). „Нешто сам преписао, а нешто још нијесам, као што нијесам још све ни побиљежио”,⁶¹ пише Кашиковић. Он је уз писмо послао и две фотографије: Ане и Милана Бугариновића. Од Ане Бугариновић су забележене све песме предате Академији 1898. године. О Ани, Кашиковић у писму вели: „Пјесме је научила од Матере и од стрица Вида Ђорема Дубљевића

61 Етнографска збирка (Београд : Архив САНУ), бр. 375-33-1.

(...) Читава је породица на гласу, гуслари и пјевачи (...) Признаћете и сами, да је велика ријеткост наћи такога пјевача (па још женско), да има толико стихова у глави и да све зна од кога је коју пјесму научила”.

У инвентару Етнографске збирке наведено је да је други део Кашиковићеве збирке народног блага примљен у јулу 1920. године, али се не зна ко је предао и од кога је примљена. Други део збирке чинио је 25 песама, а реферат о примљеној збирци написао је Александар Белић.

Белићев реферат, који чини саставни део рукописне оставштине Николе Кашиковића, написан је руком на једном листу папира, потписан и датиран: „Београд, 1. јануара 1922.” У реферату, насловљеном *Српске народне њесме из Босне и Херцеговине*, Александар Белић је у најкраћим цртама анализирао примљену збирку.

Реч је, вели Белић у реферату, о народним песмама „поглавито из круга Немањихких песама. Оне су, у главном, препевы, врло различитог типа и различне садржине, познатих предмета.”⁶² За неке песме, Белић изражава сумњу да су „савремена уметничка стварања”. „Оно што одаје неизворност ових песама јесте - добро познавање сиже-а, атрибута, лица, догађаја и свих средстава народне поезије, добро познате из досадашњих збирака”, написао је Бјелић у реферату, и наставио: „Али није искључено да су у основици ових народних песама и заиста локалне народне песме, са месним колоритом.”

Очито да Белић није знао да је збирка Кашиковићева, јер је у реферату навео да „није означено ни ко је састављач збирке нити од кога је песме чуо.”

Иако је Кашиковићеве песме негативно оценио, сматрајући их песмама „другог реда или још којег нижег реда”, Александар Белић је, ипак, на крају своје кратке рецензије препоручио Академији да збирку откупи.

Због спајања обе Кашиковићеве збирке, немогуће је открити који део припада првом, а који другом делу. Од 106 песама, највећи број припада Косовком циклусу. Један број песама Кашиковић је штампао у *Народном благу*, књига I-III. На будућим истраживачима остаје да се озбиљније позабаве Кашиковићевом оставштином и дају стручну и свеобухватну анализу српских народних јуначких песама из његове рукописне збирке.

Поред бележења народних умотворина, Никола Кашиковић се бавио и етнографским радом. У 21. броју „Босанске виле”, од 1. новембра 1886. године, он је објавио дугачак чланак под насловом *Еснафски њирови у Босни и Херцеговини*.

Реч је о занатлијским славама (пировима) и начину на који су поједини еснафи одабирали свеце за своје заштитнике. На почетку прилога, Кашиковић је дао потребна објашњења: шта значи еснаф и значај еснафских слава за српски народ у Босни и Херцеговини:

„Као што сваки православни Србин у Босни и Херцеговини има своју домаћу славу, своје крсно име, и као што свака црква има свога светитеља

62 Етнографска збирка (Београд : Архив САНУ), бр. 375-33-2.

штићеника, свој храм, - тако и сваки еснаф у овијем земљама има свој пир. Еснафом се зове свака задруга занатлијска, т.ј. сви људи једнога заната. Еснафа има различитих, као: ћурчински, механџински, опанчарски и т.д. Колико год има заната, толико има и еснафа. Сваки тај еснаф има једног светитеља заштитника, кога сваки еснафлија слави као год и крсно име, и та слава назива се пир.⁶³

Кашиковић је описао обичаје обележавања слава разних занатлија. Сваки занат (еснаф), пише Кашиковић, одабира себи светитеља који се својим радом у животу слагао са њиховим занатом. Тако терзије и абахије славе Велику Госпојину, јер је Богородица шила себи покров; опанчари славе пророка Данила, јер је он био затворен међу лавовима, а њихова кожа је била добра за обућу; кујунџије славе цара Константина и Јелену, јер је Константин имао круну, а њу су израдиле кујунџије, златари итд.

Никола Кашиковић је у прилогу о еснафским пировима у Босни и Херцеговини изнео и један занимљив податак везан за Сарајево. У Сарајеву је ћебеџински еснаф као свеца заштитника славио Св. Саву. „Светкују га за то, што је св. Сава први научио људе, како се вуна брзо да уредити и дао је алат ћебеџији (...)”⁶⁴ За трговце Кашиковић пише да су пристали уз ћурчије, те славе Св. Илију.

„Сви већи еснафи су имали своје барјаке у цркви који се током литије проносе градом. Барјаке у Сарајеву имали су ћурчински, терзински, тежачки и опанчарски еснафи, а за друге Кашиковић пише да ће имати „ако Бог да.”

Један од ретких текстова из тог времена у којима је испољен критички однос према сакупљачком раду и народним умотворинама, представља прилог Вељка Радојевића *Летимичан поглед на наше народне умотворине новијег времена*. Радојевићев оглед је објављен у новосадском „Јавору”, од 21. јула 1891. године, у рубрици „Књижевност”.

Радојевић је од листова и часописа који су у то време излазили у Босни, Црној Гори и Боки, издвојио „Босанску вилу”, по броју и квалитету народних умотворина. Он је истакао знатан напредак „Виле” у том погледу. „У најпрвој години њеног живота наишао сам на голем број варијаната пјесама у Вука, што се током времена губио тако, да у прошлој (1890.) год., колико сам могао опазити, нема (...)”⁶⁵ Заслуга за то према Радојевићу, припада Николи Кашиковићу, уреднику „Босанске виле”.

„Из овога се види да се госп. Кашиковић марљиво труди, како би се показао достојнијим уредничког звања, а можда је и у погледу скупљача спретнији (...)”⁶⁶

63 „Еснафски пирови у Босни и Херцеговини. Од Н.Иколе/ Т. Кашиковића“, *Босанска вила* I, 21 (I. XI 1886) : 327-328.

64 Исто: 329.

65 Вељко Радојевић, „Летимичан поглед на наше народне умотворине новијег доба“, *Јавор* XVIII, 29 (21. VII 1891) : 460.

66 Исто.

Послератна књижевна критика једнодушна је у оцени да је Никола Т. Кашиковић „највећу заслугу стекао тиме што је, поред редакцијског посла, бележио и прикупљао народне умотворине, за ово изналазио сараднике и упућивао их у сакупљачки посао.”⁶⁷ Неговањем и подстицањем усмене народне књижевности, Кашиковић је утицао на развој културног живота своје средине, а нарочито на очување изворног народног језика и писма.

Сакупљачки и етнографски рад Николе Т. Кашиковића до данас није доживео критичку оцену. Његови радови су остали расути по часописима, календарима и антологијама, и стешњени у четири невелике књиге народног блага. Вредна, нештампана збирка народних умотворина, тестаментарна оставштина Николе Кашиковића, како рече Јован Кршић, „чека на једно потпуно и критичко издање.”⁶⁸

(2004)

67 Тодор Крушевац, *Босанскохерцеговачки лисћови у XIX веку* (Сарајево : „Веселин Маслеша”, 1978), 315.

68 Др Јован Кршић, „Књижевна улога Сарајева пре ослобођења“, *Живои* I, 10-11(1953) : 51.

УЛОГА НИКОЛЕ Т. КАШИКОВИЋА И „БОСАНСКЕ ВИЛЕ” У ОЧУВАЊУ И НЕГОВАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА

Борба Николе Т. Кашиковића (1861-1927) за очување српског језика у Босни и Херцеговини започета је рано, још у време његовог учитељевања у спској основној школи у Сарајеву. Сматрајући језик темељном одредницом сваке културне делатности, Кашиковић се снажно супротставио политици Калајевог режима према српском језику. Аустроугарским окупационим властима није одговарао назив језика који би означавао национално јединство становника Босне и Херцеговине са својим сународницима у суседним југословенским земљама. Зато је, у циљу разбијања националног јединства, Калај у окупираној покрајини покушао да Србима наметне измишљене језике: „босански” и „земаљски” језик.

Земаљска влада за Босну и Херцеговину у том циљу 1884. године објавила је уџбеник за основне школе, под насловом: *Друџа читанка за ључке школе у Босни и Херцеговини* (Сарајево, 1884). Као члан комисије за издавање уџбеника за основне школе у Босни и Херцеговини, Никола Кашиковић је подигао глас против таквих пропагандних уџбеника. Ушао је у полемику са колегом Љубивојем Длустушем који је стао на супротну страну.

У сарајевском часопису „Просвјета”, у броју 24. од 5/17. септембра 1885. године, Кашиковић је објавио оштру критику на језик којим је *Друџа читанка* написана:

„Сваком је познато да наш тровјерни народ у оввијем крајевима, говори чистим српским језиком, у ком је умијешано мало турцизма. Па и сам Мухамеданац, који ни појма нема о граматичици и о правилима српског језика, говори ипак правилно. (...) Па тај српски језик почеше нам неки кварити, са некаквим чудноватим, смијешним и за нас неразумљивим изразима и ријечима хрватским. (...) Таквим за овдашњу дјецу неразумљивим језиком хрватским написана је и ‘друга читанка’.”¹

Схватајући да је писање уџбеника, граматика и буквара за српске основне школе - политичко питање, Кашиковић је постао најгласнији критичар такве врсте аустроугарске пропаганде у Босни и Херцеговини. О начину израде уџбеника за српске школе писао је Митар Папић у књизи *Школство у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске окупације (1878-1918)*. Судбина граматике босанског језика, забележио је Папић, била је врло интересантна.

„Наставник гимназије Франц Вулетић, написао је рукопис за Граматику босанског језика. (...) Вулетић се у тексту ограђује од назива „босански”, наводећи да је то употребио по изричитом захтјеву Земаљске владе.

1 /Никола Т. Кашиковић/, “Друга читанка за пучке школе у Босни и Херцеговини”, *Просвјета* 1, бр.24, (5/17.9.1885) : 2.

Заједничко министарство је консултовало познатог лингвисту Миклошића. У погледу назива језика Миклошић предлаже да се може назвати српским или хрватским именом (...)”² али и он је тражио мишљење другог стручњака, Даворина Бедјанића, директора гимназије у Сарајеву.

Ово најбоље сведочи о томе како је Земаљска влада у Сарајеву била несигурна и несамостална по питањима наставе и васпитања, приморана да тражи сагласност или одобрење Заједничког министарства финансија у Бечу. Дакле, закључује Папић, сви конци ове врсте, стицали су се у Бечу.³

Очито да Кашиковићева критика „новокомпонованих” аустроугарских уџбеника, није „нечујно” прошла. Многе језичке примедбе које је он изнео, Земаљска влада Босне и Херцеговине је усвојила. То је нарочито уочљиво у другом издању читанке, из 1887. године. И у каснијим издањима уџбеника, језички утицаји из Хрватске сведени су на најмању меру.⁴

Коста Мајкић се у једном од најранијих текстова о Николи Кашиковићу, објављеном 1890. године у сомборском „Голубу”, осврнуо и на Кашиковићеву борбу за српски језик: „Када су се почеле школске књиге издавати за Босну и Херцеговину о трошку Земаљске Владе са погрешним и исквареним српским језиком, он је једини у српским листовима а нарочито у листу „Просвјети” устао против тога и стао на бранич српског језика.”⁵

Борба за очување изворног српског језика у Босни и Херцеговини биће институционализована тек покретањем „Босанске виле” (Сарајево, 1885-1914). Она ће бити стожер око којег ће се окупити све оно најумније и најученије у српском народу, да подигне глас против оних који покушавају да „убију” српски језик у овим крајевима. Никола Т. Кашиковић је био један од оснивача овог првог књижевног часописа у Босни и Херцеговини, потом и уредник и власник читавих 27 година.

О тој борби уредника и сарадника „Босанске виле” писао је Стево Ћосовић у тексту Улога „Босанске виле” у његовању српског језика и ћирилског писма. Прилог је објављен у зборнику „Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895-1914)”, у издању Матице српске и Института за књижевност и уметност, 1992. године.

„Настојања аустроугарских власти да конституисањем босанске нације лакше остваре политичке циљеве изазвале су бројне неспоразуме и најучљивије су се преламале на језичком питању”⁶, стоји на почетку Ћосовићевог текста.

2 Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)* (Sarajevo : Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, 1972), 56.

3 Isto, 60.

4 Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni I Hercegovini (1882-1903)* (Sarajevo : „Veselin Masleša“, 1987), 148.

5 К-о М-ћ /Коста Мајкић/, „Никола Т. Кашиковић, уредник ‘Босанске виле’”, *Голуб* 22, бр. 6 (1.6.1898) : 90.

6 Стево Ћосовић, „Улога „Босанске виле” у његовању српског језика и писма”, у *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895-1914) : зборник радова* (Нови Сад : Матица српска и Београд : Институт за књижевност и уметност, 1992), 297.

Велики број прилога, бележака и коментара објављених у „Босанској вили“, односили су се на српски језик и ћирилицу. „Полемике вођене у српским листовима и часописима око назива језика и прихватање Даничићевог начела о заједничком српско-хрватском књижевном језику нису заобилазиле културну рубрику „Босанске виле“ и често су на њеним страницама указивале на чврсто изграђен став да су језик и писмо основица националне културе народа и битна компонента његовог духовног бића.“⁷

Када је Земаљска влада објавила *Грамајшику босанској језика* 1890. године, уредништво „Босанске виле“ је одмах оштро реаговало на овај уцбеник написан за употребу у средњим школама у Босни и Херцеговини.

„Ето у гимназији сарајевској учи се *земаљски* језик, а у препарандији и трговачкој школи *босански*! А сад ето дочекасмо да се и књиге пишу и штампају са натписом *босански језик*! Јамачно ће на скоро избити откле и *џрамајшика херцеговачкој језика*, јер тако би захтјевала равноправност. Иначе, Херцеговци су у праву да протестирају, зашто ће они учити босански, а не херцеговачки, па шта ћемо онда? Изићи ће ваљда, ја чела, ја брус, ја од мотике штене!“⁸ По врцавом и ироничном коментару, рекли бисмо да је аутор белешке Никола Кашиковић.

„Вилин“ коментар је оштро и јетко опоменуо и састављача *Кашилоја књија дворске Књижнице Миле Стајића у Биограду* на увођење термина „босанска књижевност“ и „босански језик“. „Примили смо најновији каталог књига дворске књижарнице Миле Стајића у Биограду. Ту су забиљежена не мало сва дјела, књиге и листови, него су до сада изашла у свијем српским крајевима. (...) Само му се мора замјерити што је одвојио некакву босанску књижевност, која не постоји на свијету, а још више што признаје измишљени и луди назив српскоме језику у овим српским земљама и зове га босанским. То не би смио учинити ни један Србин, а још мање краљевско-српска дворска књижарница! То је тако крупна погрјешка, да се не може и не смије опростити.“⁹

Дискусије о називу језика по правилу су подизале тензије у „Босанској вили“, и у потрази за научним доказима, посезало се за најистакнутијим именима језичких стручњака. Тако „Вилин“ сарадник Милан Пећанац у некрологу + *Др. Фрањо Миклошић, професор и књижевник*, штампаном на насловној страни 7. броја „Виле“, од 15. априла 1891. године, широко образлаже генезу српскохрватског лингвистичког спора. Бранећи самосвојност српског језика, Пећанац се позвао на тврдње изречене у тексту Лазе Костића *Основи лезише у свећу*, објављеном у Летопису Матице српске, 1880. године.

У тражењу доказа за исправност и веродостојност свога гледишта, да се у Босни и Херцеговини говори српским језиком, „Босанска вила“ је често истицала примере из ближе и даље културне прошлости. На тај начин „Вила“

7 Исто, 299.

8 „Дошла нам је до руку ‘Граматака босанскога језика’“, *Босанска вила* 5, бр. 17 (15.9.1890) : 272.

9 „Стајићев каталог књига“, *Босанска вила* 20, бр. 11-12 (30.6.1905) : 190.

је настојала да чвршће утемељи властиту аргументацију. Културна делатност фрањеваца редовно је служила као уверљив доказ о традицији српског језика у Босни, предочавајући читаоцима оригиналан документ којим се потврђује да је фра Матија Дивковић писао ћирилицом, а језик називао српским.¹⁰

Уредништво „Босанске виле“ је нарочито устало у одбрану ћирилице, као својеврсног националног обележја. Фаворизовање туђинског, латиничног писма, његова масовност у званичној употреби, наишла је на велику осуду у „Вили“. „Сарајевска градска општина у земљи, ни мало не поштује ћирилицу и ако у њој има заступника и Срба православних. Сједите на трамвај, па кад примите карту, видјећете на њој и туђински њемачки језик и латиницу, а ћирилице нигдје ни од корова. Дођете ли да платите трошарину, или како је они зову малтарину, дају вам признаницу латиницом. Тражите ли ћирилицом извињавају се да немају. Чак су и неке улице почели мијењати и стављати на прво мјесто латиницу, а на потоње ћирилицу. Ми смо писали о томе и владином повјеренику, али нема користи.“¹¹ И по стилу и по језику, аутор и ове белешке је Никола Кашиковић..

Забринутост за кварење српског језика и правописа показали су и српски листови и часописи у Војводини. Талас германизације и тамо је почео негативно да се одражава на језик домаћег становништва. Средином деведесетих година XIX века, Александар Сандић је пред Матицом српском изнео предлог да „Летопис Матице српске“ уведе стални додатак - *Бранич српскога језика*.

Манипулисање српским језиком у Босни и Херцеговини и увођење разних супститута, типа „босански“ и „земаљски“ језик од стране аустроугарске управе, изазвало је огорченост код познатих српских књижевника. Тако је Јован Јовановић Змај свој протест изразио у песми *Српски језик*, коју је Кашиковић под псеудонимом „Аливерић Тузлак“ објавио у „Босанској вили“ од 15. јула 1898. године. Последња строфа Змајеве песме гласи:

„Српски језик, рајски језик.-
За то велим, што да кријем
Сваки онај Богу гр'јеша
Ко га зове земаљскијем.“¹²

На утицај западне културе на прекосавске Србе, нарочито на језик, осврнуо се Никола Кашиковић у новосадском „Јавору“ од 21. септембра 1886. године. „Код прекосавских Срба западна култура (је) јако продрла, па их у многим предругојачила“, истакао је Кашиковић различитост у односу на Србе у Босни и Херцеговини. „Многе лијепе српске обичаје, та је несретница у заборав однијела и сад им се само у књигама спомена налази. А што је најглавније - наш лијепи српски језик - и њега је култура помрсила, тако да у многим тамошњим српским крајевима на жалост не знају српски лијепо

10 „Добро је и ово да се зна“, *Босанска вила* 7, бр. 15 (30.5.1892) : 240.

11 „Ћирилица и сарајевска општина“, *Босанска вила* 20, бр. 6 (31.3.1905) : 96.

12 Аливерић Тузлак /Јован Јовановић Змај/, „Српски језик“, *Босанска вила* 13, бр.13 (15.8.1898) : 194.

говорити, већ говоре као кад швабо научи нешто штрбецати, једну у клинац, другу у плочу”¹³ -

За језик у Босни и Херцеговини Кашиковић наводи да се „увукло“ пуно турцизама, али да је утицај кроатизама у експанзији. „Наши хрватски ‘култур-трегери’ започеше да нас обасипају ‘благодатно’ своје културе која нам више шкоди него користи. (...) Мало по мало са културом, губе се красни српски обичаји, а што је још горе језик! - језик ће нам се не дао Бог свеосве покварити!”¹⁴

Негативан утицај на језик и културу Срба у Босни и Херцеговини, сматра Кашиковић, долази и од неке прекосавске браће, „која су дошла да нам помогну, а они нам у неким стварима одмажу. (...) Пишу о нама и из нашег живота, а и не познају нам ни живота, ни језика.“ Наведене тврдње Кашиковић је поткрепио на примеру погрешне употребе турцизама у приповеци Божићара Никашиновића *Јусуфико и Мајрамикја*. Никашиновићева приповетка је објављена у „Јавору“ од 31. јула 1886. године, а Кашиковићев „приговор“, уредништво истог часописа је објавило у три наставка, у свескама од 21. и 28. септембра и 5. октобра 1886. године.

Прва погрешка у Никашиновићевој приповеци на коју Кашиковић указује, јесте придев „изјел“ у реченици: „У изјелим нанулама“. „Овако што у Босни нико неће казати, ово је баш вршачки”¹⁵, опомиње га и упућује на Даничићево дело *Облици српског језика* (стр. 67). За нануле се, вели Кашиковић, као и за сву другу обућу каже да се „лижу“ или „излижу“, и не каже се „нануле“ већ „налуне” јер је реч преузета из арапског језика.

Даље, Кашиковић је указао на следеће турцизме, погрешно употребљене у Никашиновићевој приповеци: „каплама“ уместо „каплам“ (хлеб), „екмекчија“ уместо „екмежчија“ (пекар), „бошчалуци“ уместо „башчалуци“ (покривач), „кашмак“ уместо „јешмак“ (бела марама којом Туркиње скривају лице), „гавази“ уместо „кавази“ (слуге пашине) итд. Кашиковић је навео и погрешно употребљене речи из хебрејског језика које су у употреби код босанских Сефарда.

Никашиновић је био недоследан у употреби ијекавског дијалекта, па су неке речи, како Кашиковић вели, „остале по источном дијалекту, а знамо да није лијепо мијешати дијалекте.”¹⁶

У лингвистичкој анализи Никашиновићеве приповетке, Кашиковић је показао оштрину у критици, иако се радило о његовом колеги и једном од покретача и уредника „Босанске виле“. Исту доследност у одбрани српског језика у Босни и Херцеговини, уредник „Босанске виле“ је показао и према Издавачкој књижарници Пахера и Кисића у Мостару. Мостарска књижара је послала оглас „Босанској вили“ за књигу хрватског писца Николе Мараковића *Руковеш ѿоука* (Мостар, 1897), намењену родитељима и „одраслој школској

13 Никола Т. Кашиковић, Сарајлија, „Два-три приговора на ‘Јусуфика и Мејрамикју’“, *Јавор* 13, бр.38 (21.9.1886) : стуб. 1214.

14 Исто.

15 Исто, стуб. 1244.

16 Исто, стуб. 1277.

младежи“ . Издавач је позив на претплату штампао латиницом, а текст је био пун кроатизама. „Доста нам кваре лијеви српски језик странци и туђинци, већ и Србин се удружује да што боље помогне ширењу хрваштине и накарада у овијем српскијем земљама“¹⁷, гласио је одговор у име уредништва „Виле“.

У књизи *Римска њројџаџаџа у Босни и Херцџеџовини од времена аустџроуџарске окуџаџиџе*, објављеној 1903. године у Новом Саду, наведено је да је уредник „Босанске Виле“, Никола Кашиковић у Сарајевском котару „осуђен на 6 недеља затвора, што од гласника достављача, није хтео да прими нека ријешења латиницом писана, и тај је затвор морао одлежати.“¹⁸

На основу оптужнице подигнуте против Кашиковића у злогласним „велеиздајничким“ процесима 1917. године, открили смо да је пресуда изречена 14. октобра 1899. године - била новчана казна од 20 круна, а пресуда истог суда од 21. марта 1900. године, због истог дела - на месец и по затвора.

Кашиковић се због свог непоколебљивог става у односу на језик сукобио и са уредништвом „Српског вјесника“ (Мостар, 1897-1904). „Српски вјесник“ је на „Вилину“ белешку о неправилном писању речи „долијеђати“ и „долијеђаху“, одговорио да се тако говори у народу и да тај глагол спомињу и Вук и Даничић. У белешци *Српски Вјесник нема њраво*, објављеној у „Босанској вили“ од 30. децембра 1902. године, аутор белешке (вероватно сам Кашиковић), даје исцрпно објашњење глагола „долијетети“ позивајући се на Вуков *Рјечник* и Даничићев превод *Светџоџ џисма*. На крају белешке, аутор закључује: „Доста је што нам туђини кваре лијеви српски језик и хотимице и нехотице, па не треба да и ми за њима пристајемо.“¹⁹

Незадовољство критиком коју му је упутила „Босанска вила“, „Српски вјесник“ је навео примере из „Виле“ да би доказао како јој „не ваља језик“. Уредништво „Виле“ је у 6. броју, од 30. марта 1903, године, у рубрици „Одговори уредништва“, реприцирало „Српском вјеснику“. На језичке примедбе изнесене на рачун „Виле“, уредништво је одговорило да су то све грешке нађене у туђим радовима „и то баш из оних бројева, када уредник није био у Сарајеву.“ А што се језика тиче, уредништво „Босанске виле“ је одговорило да јој „први српски књижевници баш то хвале“.

Из наведеног цитата јасно је да је уредник „Босанске виле“, Никола Кашиковић био и главни језички редактор прилога. Захваљујући његовом језичком образовању „Босанска вила“ је била пример часописа који је неговао изворни, народни српски језик и ћирилично писмо.

„Легитимност и историјски континуитет употребе ћириличног писма у Босни и Херцеговини ‘Босанска вила’ доказује и пригодним цитирањем ријечи чувеног слависте Ватрослава Јагића из његовог осврта поводом изласка из

17 /Никола Т. Кашиковић/, „Стиди се свога имена“, *Босанска вила* 13, бр. 14/15 (30.6/15.8.1898) : 239.

18 *Римска њројџаџаџа у Босни и Херцџеџовини од времена аустџроуџарске окуџаџиџе* (Нови Сад : Издање друштва „Рада“, 1903), 213.

19 „Српски Вјесник“ нема право“, *Босанска вила* 17, бр. 24 (30.12.1902) : 456.

штампе књиге Косте Хермана *Народне њјесме Мухамедоваца у Босни и Херцеговини* (Сарајево, 1888), објављеног у *Archiv fur slavische Philologie* (књ. XI, св. 3) на њемачком језику.²⁰ „Вилин“ критичар је посебно издвојио Јагићеву тврдњу да су се у ранијем времену и мухамеданци и католици служили ћирилицом.

Када су Муслимани покренули „Бошњак“ (Сарајево, 1891-1910), уредништво „Босанске виле“ је подсетило уредништво „Бошњака“ на обећање да ће прилоге штампати и ћирилицом. „Ми опет знамо да многи и многи наши Мухамедовци, особито досељеници из Србије и бегови - читају и пишу ћирилицом.“²¹

Уредништво „Босанске виле“ се енергично супротстављало овим тенденцијама потискивања ћирилице и покушајима одвајања муслиманских писаца од употребе ћириличног писма у литератури и јавној комуникацији. Отуда је „Вила“ топло поздравила друго издање књиге *Народно блајо* Мехмедбега Капетановића Љубушка (1888), зато што је објављено ћирилицом. Посебно треба истаћи да је подстрек и помоћ аутору у раду на овој књизи дао лично уредник „Босанске виле“ Никола Кашиковић.

Истичући да је по жељи критике друго издање књиге поправљено и објављено „у правом његовом руху ћирилском писму“, уредништво „Виле“ за сакупљача и књижевника Мехмедбега Капетановића каже да најрадије пише старом босанчицом, „а она је рођена сестра нашој старој ћирилици.“²²

Никола Кашиковић је, осећајући угроженост ћирилице, на страницама „Босанске виле“ објављивао текстове, белешке и упозорења у жељи да заустави одвајање муслиманских писаца од ћириличне традиције. „Брига о његовању ћириличног писма имала је, истовремено, у основи једно од обиљежја чувања културног идентитета у времену кад су пред разорним утицајем моћне и организоване туђинске власти озбиљно нарушавани већ успостављени токови духовног континуитета.“²³

Главна подршка и покриће Калајевог режима за увођење „босанског језика“, дошла је од познатог лингвисте Ватрослава Јагића. Када је 1907. године дошло до укидања „босанског језика“, „Босанска вила“ је у белешци објављеној 15/30. новембра 1907. године поменула и издајничку улогу Ватрослава Јагића.

„Земаљска влада за Босну и Херцеговину најпослије дошла је до увјерења да измишљање имена оване језику и оване честитом српском народу и поред све силе и бајонета не може да опстане. За то је сад укинула измишљени назив „босански језик“, за који се узалуд борио и један ве-

20 Стево Тосовић, „Улога „Босанске виле“ у његовању српског језика и писма“, у *Традиционално и модерно у српским часописима на њочейку века (1895-1914) : зборник радова* (Нови Сад : Матица српска и Београд : Институт за књижевност и уметност, 1992), 302-303.

21 „Бошњак, лист наших Мухамедоваца.“, *Босанска вила* 6, бр. 15 (15.8.1891) : 238.

22 „Народно благо“, *Босанска вила* 2, бр. 22 (16.9.1888) : 352.

23 Стево Тосовић, „Улога „Босанске виле“ у његовању српског језика и писма“, у *Традиционално и модерно у српским часописима на њочейку века (1895-1914) : зборник радова* (Нови Сад : Матица српска; Београд : Институт за књижевност и уметност, 1992), 302-303.

лики научењак Јагић. Сада је издала наредбу да се овај језик зове „српско-хрватски“. И ово је накалемљено, јер гдје има у свијету још примјера да један језик има два имена? Зашто се у њиховој монархији њемачки или маџарски не зове „аустроугарски“? И откуд онај приљепак српском називу, кад овамо никад није било Хрвата. Та јесу ли и сами римокатолички фратри звали овај језик српским? Ајд’ полако, па ћемо дочекати да и влада призна прави и историјски назив српски. То желимо и очекујемо, па да се и застава као државна узакони српска тробојница. И то ће бити чим видимо наше синове на највишим мјестима у државној управи.“²⁴

По бриткости стила, рекла бих да је Кашиковић аутор наведене белешке. Право је чудо да је овако радикалан текст који јасно алудира на самосталну и слободну Босну и Херцеговину, пуштен од аустријске цензуре.

Никола Кашиковић је дочекао ослобођење своје земље, али што се језика тиче остао је онај прилепак српском језику. Тек 90-тих година XX века, на овим просторима, враћен је званично српски језик српском народу.

Мисао културног уједињења југословенских народа у првој деценији XX века, заплуснула је и српску интелигенцију у Босни и Херцеговини. Димитрије Митриновић је у тексту *Низ најомена*, објављеном у „Босанској вили“ од 15/30. октобра 1909. године, указао на незаобилазан значај језика и писма у процесу осмишљавања заједничке акције и путева уједињења. Митриновић се залаже за чвршћу интеграцију на југословенском културном простору и подстиче на јединство српских и хрватских књижевника. „Може се говорити само о једном језику нашег двоименог народа“, истиче Митриновић, „о српском или хрватском језику, али се, у исти мах, може говорити о двије књижевности тога једнога језика, о српској и хрватској књижевности.“²⁵ У изношењу ових ставова, јасан је утицај Јована Скерлића.

Сличне ставове заузео је и Сима Пандуровић. У тексту *Опворена њишања*, објављеном у „Босанској вили“ 1909. године, Пандуровић се супротставља идеји провинцијализације културе и истиче важност језичког приближавања.

Нове младе књижевне снаге заговарају заједнички књижевни језик као искорак из затворености националних култура и премрежавање ширег простора културним акцијама. Тин Ујевић је програмским текстом *Хрвајска данашњица*, објављеном у „Вили“ од 15/30. новембра 1911. године, снажно подржао идеју српско-хрватског политичког и културног јединства, посебно наглашавајући улогу језика у остваривању те идеје.

У „Босанској вили“, у 6. броју од 31. марта 1909. године, Кашиковић је на насловној страни објавио текст *Јединство језика*. Аутор, потписан псеудонимом „Дорк“, упозорио је на опасност од провинцијализма и истакао потребу да се у српској периодици уједначи употреба књижевног језика „Узмите ма које новине, штампане ван Србије, па ћете у њима наћи масу ријечи, које су вам неразумљиве и које се у књижевности не употребљавају. (...) Буду ли српски листови - а они се

24 „Укидање босанског језика“, *Босанска вила* 22, бр. 21/22 (15/30.11.1907) : 354.

25 Димитрије Митриновић, „Низ напомена“, *Босанска вила* 24, бр. 19/20 (15/30.11.1909) : 289.

данас највише читају и то су једина лектира у многим и многим крајевима - овако наставили, буду ли листови по Босни и Херцеговини, Далмацији, Хрватској и они у Угарској, увлачили у своје ступце све више провинцијализама, буду ли се удаљавали од правог извора, нама пријети озбиљна опасност.²⁶

Подстакнут наведеним текстом, Марко Цар је у „Босанској вили“ од 31. маја 1909. године, објавио есеј *О језику и за језик*. Питањима језика аутор је пришао као битном предуслову за целовит стваралачки рад у књижевности. Цар је истакао да је захваљујући Ђури Даничићу и Вуку Караџићу у нашој књижевности јединствен језик већ увелико дефинисан. Заједнички књижевни језик Срба и Хрвата он је сматрао за непроцењиво културно благо, које треба пажљиво чувати и неговати. Ту је веома важна улога уредника књижевног листа, који мора да врши строгу редакциону цензуру. „Публика је навикла да књижевни лист увијек сматра као неку врсту антологије, у којој се, дајбуди, само одабране ствари износе, и то одабране нарочито у погледу језичком и стилском.“²⁷

Рђаве су последице претеране попустљивости неких српских књижевних листова према писцима несрбима у језичком погледу, сматра Марко Цар. Књижевни језик прозе је по њему главно средство које утире пут народној култури.

Питања двојног језика и писма Срба и Хрвата, дотакао се и Вагрослав Јагић у *Писму Уредништву*, упућеном Николи Кашиковићу. Кашиковић је његов текст објавио на насловној страни „Босанске виле“ од 15. марта 1912. године.

„У одушевљењу за идеју јединства нека се не би дирало у два атрибута, унесена на освитку историје у живот нашег народа“, писао је Јагић Кашиковићу - „унаслијеђена течајем многих вијекова, што и данас сачињавају главне ознаке у појму народне цјелине: у двојако име и двојако писмо.“²⁸ Јагић је апеловао да оба имена, и српско и хрватско, треба да буду једнако драга и уђу у свест интелигенције „која мисли и ради за народ.“ О употреби латинице, Јагић је подсетио како се латинско писмо са дијакритичким знацима тешко шири међу источним Словенима, навиклим на ћирилицу. Он је навео пример да Царска академија у Петрограду у транскрипцији имена руских академика употребљава западнословенске дијакритичке знакове.

Међутим, и током великог покрета југословенства, десетак година пред Први светски рат, притисак на српски језик и ћирилицу био је много јачи, него на хрватски и латиницу. И то не само у несрпским листовима и часописима.

Сарадник „Босанске виле“ Васа Крстић Љубисав пожалио се Николи Кашиковићу да му је у „Ђачком колу“ (Бањалука, 1906-1910), уредник променио речи у песми: уместо „српског рода“ „славна рода“ и место „српско ти поздравље“ „братско ти поздравље“. Кашиковић је одмах реаговао и у рубрици „Одговори уредништва“, у „Вили“ од 30. марта 1907. године на Крстићево

26 Дорк, „Јединство језика“, *Босанска вила* 24, бр. 6 (31.3.1909) : 81.

27 Марко Цар, „О језику и за језик“, *Босанска вила* 24, бр. 10 (31.5.1909) : 146.

28 В. Јагић, „Писмо Уредништву“, *Босанска вила* 27, бр. 5 (15.3.1912) : 65.

писмо, јавно одговорио. Коментаришући гест „Ђачког кола“, назвао га је безобразлуком и иронично додао да још само фали да српско име замени хрватским.

Никола Кашиковић је био одличан познавалац српског народног језика, не само због образовања стеченог у гласовитој сомборској Учитељској школи, већ због личног осећања које је гајио према језику свог народа. Са пажњом је припремао прилоге и вршио редактуру текстова за „Босанску вилу“. Сматрао је да наша народна усмена књижевност чува изворни вуковски српски народни језик и до краја „Вилиног“ излагања неговао је рубрику у којој је народно благо објављивао. И сам сакупљач народних умотворина, Кашиковић је наилазио на ретке народне речи и изрази и бележио их. Слао је грађу за Академијин Речник српског књижевног и народног језика, пројекат који је покренуо Стојан Новаковић, а којим је руководио академик Александар Белић.

Марко Марковић у тексту *Трајом кварења нашег језика у недавној прошлости*, објављеном у његовој књизи *Изабрана дјела : Књига II* (Сарајево, 1968), истиче значајну улогу коју су „Босанска вила“ и њен уредник одиграли у очувању народног језика.²⁹

Кашиковићев став према језику најјасније је изражен у познатом говору који је његов пријатељ, књижевник Петар Кочић одржао у босанском Сабору 14. октобра 1910. године. Кочић се оштро супротставио накарадном језику који је окупациона власт увела у законски и административни језик у Босни и Херцеговини. „Ми морамо страховати да нам се наш красни језик, најљепши међу словенским језицима, сасвим не исквари, не изблиједи, не изгуби сву ону своју кристалну јасноћу и љупку звучност којој готово нема равне“³⁰, рекао је Петар Кочић. Даровити Кочић је посебно у својим сатирама отворено исмевао разлику између народног језика и језика званичне аустријске администрације.

У Архиву Босне и Херцеговине, међу судским списима са процеса одржаног против Николе Кашиковића, пронашла сам текст на једном листу писан његовом руком. Текст је насловио *О српском језику*, а датирао: „Сарајево 19. априла 1916.“, па закључујемо да га је писао у сарајевском истражном затвору. Ево тог Кашиковићевог текста који се први пут објављује:

„Питања о језику своде се у нас обично на полемике о чистоћи и правилности различних граматичких облика, које већином немају шира интереса, ни најмање нијесу тако удешене, да би могле омилити нашем друштву интересантна питања о животу и развоју њиховог матерњег језика подстакнути га на размишљања о њему. Језик се у нас не изучава самога језика ради, већ само толико и тако, да се не гријеша при употреби његовој. Отуда је и дошло, да је тако непопуларно изучавање свега онога, што се не слаже у свему с тим, што му не иде у прилог, на пр. изучавање наших дијалеката. Ако и јесте за питања о историји нашега језика, данашњем размјештају његових дијалеката и сличноме, што се његове прошлости тиче посредно или непосредно, потребан мало дубљи интерес за свестрано познавање нашег духовног живота,

29 Marko Marković, *Izabrana djela : knjiga II* (Sarajevo : Izdavačko preduzeće „Svjetlost“, 1968), 32.

30 Петар Кочић, *Сабрана дела II* (Београд : Издавачко предузеће „Просвета“, 1961), 404.

ипак је чудновато да већ и идеја о напреднијем развиту и богаћењу нашег књижевног језика није упутила наше друштво на чешће прислушкивање народнога језика у различитим крајевима наше шире отаџбине.³¹

Овај кратак трактат о српском језику, изворно је сведочанство да је питање језика заокупљало Кашиковића и у ванредним околностима у којима се налазио. Борећи се против туђинског утицаја, Кашиковић се борио и против германизације језика и увођења латинице. У тој борби он се залагао за очување изворног језика јер он у себи садржава живот једног народа. У језику, говорио је Кашиковић, уткана је прошлост, садашњост и будућност народна.

(2005)

31 Судски списи (Сарајево : Архив Босне и Херцеговине), неинвентарисана грађа.

НИКОЛА Т. КАШИКОВИЋ (1861-1927) : ЧАСОПИС КАО СУДБИНА

Четвртог децембра 2006. навршава се 145 година од рођења Николе Т. Кашиковића-Сарајлије - публицисте, књижевника, сакупљача народних умотворина и националног борца за очување политичког, културног и књижевног идентитета српског народа у Босни и Херцеговини под аустроугарском окупацијом.

Кашиковић је рођен у Високом код Сарајева 1861. године. Судаћи по енциклопедијама (предратним и послератним) и лексиконима писаца, као и према некролозима - ово су најпоузданији подаци.

Из ретких извора до којих сам дошла, подаци о породици Николе Кашиковића казују да му је оцу било име Тодор, а мајци Ана. Тодор Кашиковић је рођен 1834, а умро је 1897. године, док података о мајци Ани нема. Отац Николин је био сиромашни пекарски радник. Сина Николу дао је на терзијски занат, али је млади Кашиковић жељан знања, бежао у школу. Школовао се у Сарајеву. Основно образовање стекао је у Српској основној школи, а нижу гимназију завршио је у Српској реалки, која је у јуну 1883. године под притиском аустроугарске власти, престала са радом. Подстакнут својим учитељима, родољубима Савом Косановићем, Петром Црнчевићем и Филипом Шпадијером, Никола је рано испољио младалачки револт против нових поробљивача, Аустроугарске монархије. Још за време Хаци-Лојине буне, Стево Петрановић (ватрени борац против окупације и иницијатор прве светосавске прославе у Сарајеву), по Кашиковићу, тада ђаку Српске реалке, „слао [је] телеграфском звању депеше, у којима је тражио у име устаника, да Србија пошаље помоћ у оружју као и добре тобције, јер их није било међу устаницима.”¹

Пошто је завршио четвороразредну гимназију са одликом, као свог стипендисту, сарајевска Српска црквеношколска општина послала га је 1881. године у Сомбор, у Српску учитељску школу. У Сомбору је боравио до завршетка Учитељске школе, 1884. године. Школа је била трогодишња, тек од школске 1895/96 продужена је на четири године.²

О Кашиковићевом школовању у Сомбору нема довољно података. У једном од ретких интегралних текстова посвећеном уреднику „Босанске виле”, објављеном за његова живота („Голуб”, 1898), аутор текста Коста

1 Димитрије-Мита Клицин, *Сјоменица Сјеве Петрановића националној борца 1835- 1913* (Нови Сад, 1937), 43 .

2 *Сјоменица Учићелске школе у Сомбору: 1778-1953* (Сомбор : Одбор за прославу 175 годишњице Учитељске школе у Сомбору, 1953), 179.

Мајкић о Ђаковању у Сомбору је записао: „Међу свијем ђацима он се овдје нарочито истицао својом скромношћу и трудом. Не само да је и овдје био добар ђак, него је све слободно вријеме употрејебио на читање поучних књига и лијепих листова и на писање пјесама и приповиједака. У то вријеме почео је састављати пјесме, које је у 'Голубу' штампао, а које су све врло лијепе и истичу се родољубљем. Сјем 'Голуба' радио је он у то доба у 'Јавору', 'Стармалом', 'Невену', 'Родољубу', 'Застави', 'Бранику' и још у другим листовима.”³

Развијена културна и књижевна средина Сомбора, чије литерарно било је осетио млади Никола Кашиковић, утицала је на формирање његовог књижевног укуса. Сматрајући војвођанске листове и часописе најбољим у српским земљама, а књижевнике најталентованијим, Кашиковић је као уредник „Босанске виле” редовно објављивао прилоге из ове српске покрајине.

У књизи прота Константина Т. Костића *Из прошлости Училијске школе у Сомбору*, објављеној 1938. године поводом сто шездесет година од оснивања сомборске Препарандије, објављена су имена ученика од 1812. до 1920. године. Под редним бројем 1449 налази се име Николе Кашиковића. Уз његово име стоји да је рођен 1864. године у Сарајеву, завршио четири разреда гимназије у Сарајеву, уписао се у Учитељску школу 1881/2 школске године, а завршио 1883/4. У рубрици „Последњи му друштвени положај у месту”, стајало је уписано: „Учит. у Сарајеву”.⁴

По повратку у Сарајево, Кашиковић је 1. септембра 1884. године постао учитељски приправник у српској православној основној школи. „Седам година био је узор учитеља.”⁵ Предавао је и у Енглеском заводу Мис Аделине Паулине Ирби, где је упознао питомицу Завода и будућу учитељицу Стоју Здјеларевић, са којом је 1886. године засновао породицу. У дугом и хармоничном браку рођено је четворо деце: Предраг (1887), Реља (1890), Сретен (1892) и Танкосава (1893). Супруга и деца, у личном и професионалном животу, била су Кашиковићу највећа подршка.

Са колегама-учитељима Божидаром Никашиновићем, Николом Шумоњом и Стевом Калуђерчићем, покренуо је 1885. године „Босанску вилу”, први књижевни часопис у Босни и Херцеговини. Две године након покретања постао је једини уредник и издавач, а 1889. године преузео је власништво над листом. Под притиском аустроугарских власти, 1891. године је напустио учитељску службу и у потпуности се посветио уређивању часописа.

До 1910. године Никола Кашиковић је био једини власник и уредник „Босанске виле”. Потом се као уредници поред њега потписују Владимир Ћоровић, затим Петар Кочић, па опет Владимир Ћоровић. Од 1910. године

3 К-о М-ћ /Коста Мајкић/, „Никола Т. Кашиковић, уредник „Босанске виле“, *Голуб* XX, 6 (1. VI 1898) : 88-90.

4 Прота Константин Т. Костић, *Из прошлости Училијске школе у Сомбору*, Прештампано из Годишњака историјског друштва у Сомбору за 1936/37 (Нови Сад, 1938), 105.

5 К-о М-ћ /Коста Мајкић/, „Никола Т. Кашиковић, уредник „Босанске виле“, *Голуб* XX, 6 (1. VI 1898) : 89.

још једна новина се уводи у уређивању „Босанске виле” - редакциони одбор. У њему су се налазили Петар Кочић, Алекса Шантић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Милорад Павловић-Крпа, Пера С. Талетов; 1911. и 1912. године ту је и Симо Ераковић, а од 1912. године и Сима Пандуровић. Пред Први светски рат чланови „Вилиног” уредништву су били др Светислав Стефановић, др Јован Максимовић и Аугустин-Тин Ујевић.

Невероватном личношћу, мотивисан искреним родољубљем, Никола Кашиковић је остао на истуреном положају уредника и власника српског часописа у непријатељском окружењу аустроугарског окупационог режима, до самог „Вилиног” краја 1914. године. После трагичних догађаја у Сарајеву и избијања рата, наступиле су тешке и дуге године робијања за уредника „Босанске виле”. Никола Кашиковић је умро, заборављен од свих, у недељу 22. маја 1927. године у Сарајеву.

„У току Кашиковићева уређивања, по слиједу његових претходника, и његовом уредничком заслугом и књижевном ширином, у којој је било осјећања и за развојне књижевне етапе, у „Босанској вили” су дошла до изражаја различита струјања у српској књижевности с краја 19. и почетком 20. стољећа, а када се још уоче рецидиви просвјетитељства и након фолклористичког романтизма, који са закашњењем егзистирају на њеним страницама, може се готово рећи да овај часопис представља сажети преглед развоја српске књижевности уопће од просвјетитељства до симболизма”⁶, закључује Мухсин Ризвић у чланку *Улога редакције у књижевном одређењу часописа „Босанска вила”*.

Што се тиче Кашиковићевог књижевноуређивачког утицаја на „Босанску вилу”, он је био знатан, ако не и пресудан. Много више од материјалног (што је њему и породици омогућило сиротињски и несигуран живот), Кашиковић је био духовно везан за часопис. Није „Вила” започела свој живот као етнографски, породични часопис изразито српске оријентације, да би подилазила читалачкој публици и увећала претплату, она је преко свог уредника (и он преко ње), започела фронтовску борбу у име српског грађанства у Босни и Херцеговини. У сталном сукобу са цензорима, часопис је у свакој прилици истицао свој српски правац бранећи службено потписивано српско име. Опасно уздрмано српско национално биће ваљало је сачувати ослањањем на традицију, језик и националне институције. „Босанска вила”, руковођена Николом Кашиковићем, била је стожер националног окупљања и једна од најзначајнијих српских институција у Босни и Херцеговини.

По начину уређивања, препознатљивом заглављу, редоследу прилога, графици штампе – часопис је био самосвојан. Устаљена схема распореда прилога незнатно је измењена током целог излагања „Виле”. Прве странице, које су спочетка заузимали оригинални радови у стиху и прози, доцније су

6 Мухсин Ризвић, „Улога редакције у књижевном одређењу часописа „Босанска вила“, у *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895-1914)*, (Београд : Институт за књижевност ; Нови Сад : Матица српска, 1992), 29.

испуњене огледима, есејима и животописима; потом су штампани преводи из стране књижевне продукције, углавном најзначајнијих светских писаца; затим поучни чланци, доцније замењени фолклорно-етнографском грађом о местима, личностима и догађајима везаним за Србе са обе стране Дрине и Саве, а уз те прилоге обавезно су објављиване народне песме, приповетке и друга врста народног блага из „бира” вредних сакупљача, сарадника листа; на крају је био листак (подлистак) са рубрикама: културне и књижевне белешке, прикази нових књига и часописа, библиографије, некролози и уредничке поруке читаоцима.

Препознатљива уредничка схема листа, са заглављем и графиком - била је усвојена од читалачке публике, а „Босанску вилу” је непогрешиво издвајала од других часописа. Заслуга за то, пре свих припада Николи Кашиковићу, првој личности „Босанске виле”.

Нема значајнијег догађаја, прославе и јубилеја из националне историје, који Кашиковић у „Босанској вили” није у посебним, свечаним бројевима обележио. Пробијајући густу мрежу цензуре, заплене и свакојаке сметње, „Вила” је пратила политички, културни и књижевни живот своје сабраће преко Дрине и Саве. Била је једини часопис у окупираним провинцијама који је на својим страницама забележио: стогодишњицу рођења Вука Караџића (1888), стогодишњицу рођења песника и Његошевог учитеља Симе Милутиновића Сарајлије (1891), четиристогодишњицу Ободске штампарије (1897), крунисање краља Петра I Карађорђевића у Београду и стогодишњицу Првог српског устанка (1904). Посебне бројеве „Босанске виле” уредник је посветио Јанку Веселиновићу (1906) о годишњици смрти и Стевану Сремцу (1907) када је преминуо.

Рајна Сјоменица је по значају сарадника и броју прилога најуспелије издање „Босанске виле”. Она је била круна Кашиковићевих дугогодишњих напора да у свом часопису окупи све оно што је највредније на јужнословенским просторима. Висок степен патриотизма, подстакнут сјајном победом српске војске у Балканским ратовима, дао је печат прилозима у *Сјоменици*.

Уредништво је *Рајну Сјоменицу* издало 1914. године, као шестоброј, на 88 страна. У *Сјоменици* су објављени радови око 60 сарадника, научника и књижевника. Сliku за насловну страну „Вилине” *Рајне Сјоменице* израдио вајар Иван Мештровић. Иначе, аутор цртежа у заглаву за први број „Босанске виле” је даровити сликар Стево Калуђерчић, један од оснивача часописа и уредник „из сенке”. Насловну слику која се први пут појавила у „Вили” јануара 1895. године, урадио је сликар Ђорђе Јовановић и била је дар „родољуба из Париза”. Овај податак изнео је Јован Скерлић у приказу „Босанске виле” штампаном у београдском „Дневном листу”, 22. јануара 1895. године.

Посебно место у „Босанској вили” заузимао је *Листак* са књижевним и културним белешкама, приказима нових књига, библиографијама и некролозима.

„За првих десет година излажења „Босанска вила” је објавила, према статистици коју је извела поводом прославе своје десетогодишњице, следеће

прилоге: 546 уметничких песама (484 изворних и 62 преведених), 515 народних песама (450 женских и 59 јуначких), 354 народне приповетке, 1228 народних пословица, 83 народне питалице, 21 здравицу, 3 народне молитве, 3 крсне славе, 106 слика и 144 оцене нових књига (X/1895, бр. 23-24, стр. 370).”

Активности Николе Кашиковића као уредника и власника дуго година јединог књижевног часописа у Босни и Херцеговини, биле су многоструке. Ваљало је сакупити довољан број претплатника и омогућити континуирано, петнаестодневно излажење листа. Колики је био проблем да се обезбеде средства за штампање, најбоље говори чињеница да је уредник често био у прилици да мења штампарију (сукоб са Првом српском штампаријом Ристе Ј. Савића завршио је на суду). Да би одржао лист по сваку цену, Кашиковић се није либио ни позајмица, па чак ни стављања хипотеке на породичну кућу. Упркос свим недаћама, „Босанска вила” је била, судећи према статистичким подацима о читаности периодике који је извела Народна библиотека у Београду за период 1903-1913. година, веома високо рангирана, одмах иза „Српског књижевног гласника”, „Дела”, „Отаџбине”, „Јавора” и „Бранкова кола”. Последњи податак о тиражу листа, који је 1913. године дао сам уредник на захтев владиног повереника за Сарајево, показује да је имала 2900 претплатника, 1630 само у Србији, а највише у Београду.

Српски учитељи су били Кашиковићеви најоданији сарадници и највернији читаоци. Од њих је потекла и једна необична иницијатива, коју је уредник обелоданио 30. марта 1911. године у „Босанској вили”. Двадесетпетогодишњица „Виле” је нарочито у Србији обележена организовањем забава, где су прикупљани приходи у корист часописа. Једна таква манифестација одржана је у селу Топоница, срез Поречки (област Доњег Милановца). Учитель Љ. Тадић је уредника „Виле” известио да је чист приход са те забаве одређен „као темељ фонда за оснивање штампарије 'Босанске виле’.”⁸

Уредништво је примило поклон од 75 круна, сакупљен на забави у Топоници, и истакло да он треба „да послужи назначеној цијели, а до српских учитеља највише стоји да ли ће 'Вила' икада моћи ову лијепу идеју г. Тадића и у дјело привести, када би могла и чешће и тачније излазити. Само треба неколико оваквих забава и идеја би постала дјело.”⁹ Нажалост, ова лепа замисао никада није остварена.

Никола Кашиковић је био један од потписника апела *За слободу штӣамѿе*, објављеном у сарајевском часопису „Дан”, 5. фебруара 1906. године. Представка упућена Заједничком министарству финансија коју су потписали књижевници, публицисти и новинари „без разлике вјере у Босни и Херцеговини”, садржала је двадесет један потпис. Поред Николе Кашиковића, захтев за доношење правне регулативе којом би се укинуле забране и донео нови закон о штампи,

7 Тодор Крушевац, *Босанскохерцеговачки листови у XIX веку* (Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1978), 320.

8 „Прослава Вилине двадесетогодишњице“, *Босанска вила* XXVI, 6 (30. III 1911) : 95.

9 Исто.

потписали су: Светозар Ђоровић, Алекса Шантић, Шериф Арнаутовић, др Никола Стојановић, Смаил Ђемаловић, Васиљ Грђић, фра Амбро Милетић, Авдо Карабеговић, фра Скендер Мусић, Лука Грђић-Бјелокосић, Адам Микачић, Осман Ђикић, Петар Кочић, Стјепо Кобасица, поп Стијепо Трифковић, Омербег Сулеј-манпашић, Стево Стефановић, Ђорђе Чокорило, др Лазар Димитријевић и фра Керубин Шегвић.¹⁰ Били су то људи различитог националног, верског и политичког опредељења, које је уједињено исти циљ.

Иницијатива коју су покренули потписници захтева за слободу штампе, и општи притисак јавног мњења на законодавну власт у Босни и Херцеговини, резултирао је доношењем Закона о штампи, 13. јануара 1907. године.

Никола Т. Кашиковић је био један од оснивача Српске дионичарске штампарије, која је издавала лист „Српска ријеч” (1905-1914). Срби Сарајлије, власници Српске дионичарске штампарије, желели су да издавањем „Српске ријечи” око ње окупе све сународнике из Босне и Херцеговине. Уређивање листа је поверено „свршеном филозофу” Васиљу Грђићу. Уз виђеније Србе, Глигорија Јефтановића, Војислава Шоле, Косте Кујунџића, Стева Памучине, Риста Х. Дамјановића, Александра Бесаровића, у управу Српске дионичарске штампарије изабран је и Никола Т. Кашиковић.

Јасна уређивачка визија усмерена ка књижевној отворености „Босанске виле” исказана је у Кашиковићевом писму Петру Кочићу у Бања Луку, датираним 3. августа 1909. године:

„Вилу без сумње примаш и надам се да ти се сад свиђа, јер сам раскрстио са старим уређивањем и жеља ми је да „Вила” постане чист и модеран књижевни лист. Од старога само сам задржао рубрику народних умотворина. И сарадници су сад већином млађи људи, на којима свијет остаје.”¹¹

Кретање књижевних уметничких погледа уредника, доцније редакционог одбора, узлазном линијом ка модерним поетским изразима, учинила је да већ двадесетпетогодишња „Босанска вила” одише свежином младих европских часописа. Да је ток историје 1914. године пошао другим путем, Никола Кашиковић би са „Босанском вилом” достигао ниво најмодернијих часописа свога времена.

Током двадесет девет година излажења „Босанска вила” је пролазила кроз многе кризне периоде, изазване политичким притисцима, материјалном оскудицом, сукобима са сарајевским штампарима, што је резултирало нередовним излажењем листа, сменом сарадника и редакције. Српска штампа је махом подржавала Кашиковића и из престонице Краљевине Србије слала „Вили” похвале.

У рубрици *Листак* под насловом „Нове књиге” (у неким годиштима и „Нове књиге и листови”), објављивана је библиографија нових издања. Намера уредништво била је да ажурно прати књижну продукцију, што је јасно образложено већ у 2. броју листа од 1. јануара 1886. године:

¹⁰ Имена потписника наведена су истим редом као у Апелу.

¹¹ Петар Кочић, *Сабрана дела II* Београд : Издавачко предузеће „Просвета“, 1961), 353.

„Под овом рубриком доносићемо обраде нових књига; молим све књижаре и издаваоце, да нам своја издања шаљу, а ми ћемо их према садржају, нашем свијету препоручивати.”¹²

Очито немарношћу књижара и издавача књиге нису уредно стизале, те је често рубрика изостајала са страница „Виле”, или је обим објављене библиографије био мали. Према врсти грађе, у препознатљивом маниру српске периодике ондашњег времена, списак су сачињавали: листови и часописи, књиге, алманаси и календари, читанке и школски уџбеници, позоришна дела. Посебно су препоручиване нове свеске из познатих колекција, као што су Народна библиотека Браће Јовановића из Панчева и Народна библиотека из Дубровника. Према месту издања, грађа је била из свих јужнословенских земаља, али је највише било из Војводине. Разлози су више него јасни.

Поред похвала, уредништву су стизале и критике које су се највише односиле на неажурност у рубрици *Листак*.

Тако је 1889. године уредништво београдског „Кола” (1889-1903) упутило „Вили” критику што не прати довољно књижну продукцију на јужнословенским просторима. Кашиковић је са горчином одговорио на ову замерку. „'Коло' не зна или неће да зна е ми ни једне банове књиге нијесмо добили, а и друга издања из Србије врло нам ријетко долазе - ваљда издавачи не налазе за вриједно да их 'Вили' пошаљу. Хвала им!”¹³ Проблем набавке текућих књижних продуката нарочито се одражавао на библиографију и приказе. Такође је строга цензура свих штампаних публикација које су улазиле у Босну и Херцеговину негативно утицала на ажурност и квалитет књижевне критике у „Вили”. Тако се дешавало да приказ изађе у „Вили”, а да публикацију уредник није ни добио, ни прочитао.

У рубрици *Одговори уредништва*, у 8. броју „Босанске виле” од 15. априла 1889. године, Кашиковић је овако одговорио читаоцу „Г.В.С. у К.” који је тражио више приказа нових књига: „Иштете од нас новијех књига из Србије ради оцјене, а не знате да ми из Србије врло ријетко добијамо какву нову књигу. Заборављају нас браћа, па нам и не шаљу ништа на приказ. Жао нам је што морамо овако казати, али је истина”.¹⁴

Колики је обим прилива и размена публикација (и књига и периодике), постојао између Србије и Босне и Херцеговине 1890. године, откривамо на примеру „Босанске виле” у уредничкој белешци. „Добро приговара г. писац 'Вили’”, стоји у notiци објављеној у 4. броју од 28. фебруара 1890. године, „јер мисли зацијело да ми добивамо 'Глас Академије', а ми га нијесмо видјели ни како изгледа, а ками да га добијамо у замјену. Па како је с листовима - тако је - још црње, с књигама. Жао нам је, врло жао, да нас браћа тако заборављају?

12 „Нове књиге“, *Босанска вила* I, 2 (1. I 1886) : 32.

13 „Неколико ријечи биоградском Колу“, *Босанска вила* IV, 9 (1. V 1889) : 144.

14 Никола Кашиковић/, „Г.В.С. у К.“, *Босанска вила* IV, 8 (15. IV 1889) : 128.

Или је ваљда 'Босанска Вила' заслужила тако презирање код издавача књига и листова, кад се ми са сваким радо замјењујемо."¹⁵

Цензурисане су и све пошиљке које су из других српских земаља стигле на адресу уредништва. Нарочито су ригорозно цензурисане пошиљке из Србије. Знајући то, у једном писму Николина супруга Стоја саветује Косари Цветковић, наставници Више женске школе у Београду и сарадници часописа, да књиге за „Босанску вилу” шаље из Земуна.

„Немојте слати из Биограда, него пошаљите из Земуна г. Карамати или ако кога другог познате, да нам из Земуна пошаље, јер из пријека аманети немају никакве цензуре, док из страних земаља имају по 4 цензуре. Тако нам скоро послаше из Пожаревца 30 ком. књига 'Краљ Идип' да их овдје растури-мо, па ни товарног листа ни књига нити ишта”.¹⁶

Библиографски опис публикација био је неуједначен; од индикативних јединица, до исцрпних уз које је неретко стајала и уредничка препорука. Тако је уз најаву књиге Манојла Ђорђевића Призренца *Четири Божићње приповетке* у 8. броју „Виле” од 16. марта 1886. године, уредништво додало: „Ми обраћамо пажњу свакога Србина на ову књигу и препоручујемо је свакоме љубитељу лијепе књижевности.”¹⁷

Дешавало се да уредништво уз најаву нове публикације штампа и прави књижевно-критички есеј. Издвојићу пример најаве листа „Нова Зета”, коју је покренуо Лазар Томановић на Цетињу. Текст је објављен у „Вилом” двоброју од 1/16. децембра 1888. године.

За похвалу је што су наслови штампани оригиналним писмом публикације, па је тако *Листак* био једина рубрика у којој није доминирала ћирилица.

Како је књижевна критика временом заузимала све значајније место у Кашиковићевом часопису, тако је рубрика *Књижевне и културне биљешке* преузимала улогу и библиографа и књижевног критичара. Ипак, рубрика „Нове књиге” никада није замрла, и у последњих пет „Вилиних” годишта знатно је била богатија и исцрпнија. Уредништво је сваку добијену књигу огласило, а мотивисало је штампаре и издаваче да пошаљу и две књиге. У уредничкој напомени у 3. броју „Босанске виле” од 30. јануара 1893. године, стоји: „Од које књиге добијемо по два примјерка, донијећемо опширнију оцјену о тој књизи”. Све књиге које су стизале на адресу редакције, уредништво је поклањало сарајевским школама, књижници Српског пјевачког друштва „Слога”, а када је основана - „Просветиној” Српској централној библиотеци.

Серија најозбиљнијих прилога библиографске садржине које је објавила „Босанска вила” дело су Данила А. Живаљевића, књижевника, књижевног историчара и библиографа, тада уредника београдског часописа „Коло”.

15 Ур. /Белешка уз текст/, „Ера.: Иларион Руварац о натпису на горашкој цркви“, *Босанска вила* V, 4 (28. II 1890) : 62.

16 Одељење посебних фондова (Београд : Народна библиотека Србије), сигн. Р 777/6.

17 „Четири Божићње приповетке“, *Босанска вила* I, 8 (16. IV 1886) :127.

Живаљевићеве *Неколике биографско-библиографске биљешке* Кашиковић објавио је у седам наставака, од 15. јануара до 15. априла 1901. године.

Зашто су ови прилози значајни? У књижевно-историјском и библиографском погледу, истраживач је открио нове, непознате податке о литерарном раду значајних личности из српске културне историје. Нови квалитет представља и метод књижевне анализе којим се аутор служи у литерарно-библиографском поступку.

Тако, рецимо, када пише о Јулијани Радивојевић, заборављеној српској књижевници рођеној крајем 19. века у Вршцу, Живаљевић прво цитира податке из Новаковићеве *Библијографије*, а потом, полемишући са њима, наводи нове чињенице из релевантних извора. У трећем настанку своје студије, у „Вили” од 15. фебруара 1901. године, аутор представља књижевнике из династије Обреновића: Ану - трећу кћи Јеврема Обреновића, Милана – најстаријег сина Милоша Великог који је умро 1839. у двадесетој години и Милоша – сина јединца Јеврема Обреновића, а оца краља Милана. Поред кратких биографских података о наведеним личностима, Живаљевић даје прецизан попис њихових радова у часописима у којима су објављени, разрешење псеудонима и шифара којима су се потписивали и цитира мишљење критичара.

Са истом научном прецизношћу, у „Вили” од 28. фебруара 1901. године, изводи доказе о ауторству Вука Караџића. Реч је о Вуковом раду *Долазак Књаза Данила Пејровића Њејоша у Црну Гору*, који је штампан у „Србским Новинама”, од 136. до 140. броја 1852. године. Према Живаљевићу, о наведеном чланку „није било никаквих помена у библиографском прегледу Вукових радова”. Аутор се у наведеном броју „Босанске виле” бави и једном раном књижевно-критичком анализом поезије Бранка Радичевића. Реч је о књизи Јована Ристића *Die neuere Literatur der Serben*, објављеној 1852. године у Берлину, још за Бранкова живота. У својој историји новије српске књижевности, Ристић је посветио, „према простору књиге, врло угледно мјесто Бранку Радичевићу” и дао његовој поезији веома високу оцену. Чак је превео на немачки језик две Бранкове песме: *Девојка на сџуденцу* и *Тамо...штамо*, што је први превод песникове поезије на неки страни језик. Живаљевић је забележио и одјек који је Ристићева историја имала код Срба, наводећи часописе и цитирајући ауторе приказа.

Још једна књига измакла је библиографском оку Стојана Новаковића, а уводи је Живаљевић поново у регистар. Реч је о књизи *Диоклецијан у Салони* (превод из Чокеа) Милоша Стојановића, Пожаревљанина по рођењу (1826), крагујевачког гимназисте, београдског лицејца, и хашког и берлинског академца. Ову једину књигу, ауторово „посмрче”, како вели Живаљевић, издао је 1853. године Љубомир Ненадовић у Земуну.

Гледано са књижевно-историјског аспекта, у најзанимљивије Живаљевићеве текстове објављене у „Босанској вили” под заједничким насловом *Неколике биографско-библиографске биљешке*, спада преглед италијанских преводилаца српских народних песама. Уредништво је уз наслов дало напомену:

„Чланчић овај штампан је у ‘Јавору’ за 1892. годину (бр. 11); али је сада допуњен, те су обухваћене и доцније штампане збирке превода српских народних пјесама на талијанском језику.”¹⁸

Живаљевић је у хронолошком реду представио све преводиоце наше народне поезије на италијански језик чији су радови штампани у посебним збиркама. Први је Фортисов превод *Хасанаинице* (у књизи *Пуџи њо Далмацију*) 1774. године, а последњи је Јован Николић са збирком *Canti popolari serbi*, објављеном 1894. године у Задру. Међу преводиоцима су свакако најпознатији, поред поменутог Алберта Фортиса, Никола Томазо и Фердинандо Пелегрини. Томазо је био „најодушевљенији” преводилац нашег народног блага. У прилог наведеној тврдњи Живаљевић цитира чланак из задарског италијанског листа „Scintille” (бр. 5) из 1877. године, који је пренело „Коло” у 30. броју из 1889. године. У њему је објављено да је Томазо „послао председнику општине у Шибенику 500 динара у име награде за скупљање српских народних пословица, јер намераваше да допуни Вукову збирку, па да, уз српски текст дођу и сличне талијанске пословице. Општина је примила тај поклон и са своје стране додала још 500 динара и одредила рок двије године. Да ли је прикупљено што год народних пословица и гдје су оне, поменути лист ништа не говори.”¹⁹

Кашиковићев однос према Живаљевићу био је пун професионалног поштовања и уважавања за његов публицистички, књижевни и истраживачки рад. Да високо вреднује Живаљевићев библиографски рад, показао је уредник „Босанска вила” објављујући у бр. 6 из 1894. године белешку под насловом *Библиографија српске књижевности за 1893*, о познатом спису Данила А. Живаљевића.

„Босанска вила” је попут вредног хроничара свога времена, записивала у споменицу и оснивање српских певачких друштава, српских читаоница, штампарија и књижара. Посебно место уредник је давао оснивању сваког удружења које је носило предзнак „српски”.

Никола Кашиковић је био један од оснивача Српског пјевачког друштва „Слога”. У књизи *Споменица Српској пјевачкој друштва „Слога” у Сарајеву ирибликом четрдесетгодишњице: 1888-1928* (Сарајево, 1928), коју су саставили и уредили Мирко Максимовић, Боривоје Јевтић, Марко Марковић и Милан Ђурчић, наведена је Кашиковићева улога у раду друштва.

У *Споменици* налазимо податак да је на скупштини „Слоге”, одржаној 5. фебруара 1895. године, за једног од одборника изабран Никола Кашиковић. Исте године, на ванредној скупштини друштва, због оставке главног одбора (иницирао владин комесар Беркс), бира се нови одбор и на њему је Кашиковић изабран за књижничара „Слогине” читаонице и библиотеке. Посао књижничара обављао је 1895. и 1896. године и за то време успео је да

18 Дан. А. Живаљевић, „Талијански преводиоци српских народних пјесама.“[Напомена], *Босанска вила* XVI, 6 (30. III 1901) : 114.

19 Исто : 115.

знатно увећа фонд „Слогине” библиотеке. Захваљујући Кашиковићевом раду, али и раду других књижничара, сарајевско певачко друштво „Слога” имало је у својој књижници и читаоници импозантан број књига и часописа. Тако је 1900. године „Слогина” књижница поседовала 2353 књиге и 26 часописа.²⁰

У извештају са десете Главне скупштине Српског пјевачког друштва „Слога”, објављеном у „Босанској вили”, у двоброју од 15/30. марта 1899. године, похваљени су добротвор Љубомир Крсмановић, који је књижници даровао новац за куповину књига, али и уредник „Виле” на поклоњеним књигама и часописима. Међу дародавцима „Слогине” књижнице налазили су се и Српска краљевска академија, Одбор Чупићеве задужбине, Српска књижевна задруга и многобројни појединци.

На оснивачкој скупштини Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”, одржаној 18. августа 1902. године у просторијама „Слоге” у Сарајеву, уписали су се највиђенији Срби у добротворе Друштва и личним ауторитетом подржали осниваче. Међу првима се у утемељиваче „Просвјете” уписао и уредник и власник „Босанске виле”.²¹ Тако је од оснивања „Просвјета” успоставила сарадњу са Кашиковићевим листом. „Вила” је била најпрецизнији хроничар рада друштва, све док аустроугарска власт није ућуткала све српске институције 1914. године.

Инспиратор и покретач „Просвјетине” књижнице, према тврђењу Пера Слијепчевића, био је Ристо Радуловић. Прво је у Сарајеву основана „Просветина” Српска централна библиотека, а затим су по већим местима у Босни и Херцеговини осниване сличне књижнице по узору на сарајевску „Просвјетину” библиотеку. За њеног првог библиотекара изабран је професор Ђорђе Пејановић.

„У свему је пре Рата, осим Српске Централне Библиотеке, организовано 12 Просветиних књижница по варошима, и основано је десет књижница по селима. Власт је за време Рата све библиотеке, до којих је могла стићи, уништила и попалила, уколико нису опљачкане”²², посведочио је Шћепан Грђић, први секретар друштва „Просвјета”.

Проглас који је „Просвјета” 1911. године издала о сакупљању књига за Централну библиотеку, свесрдно је подржала и Кашиковићева „Босанска вила” и апеловала на читаоце да подрже акцију. Прикупљено је 2.500 књига. Највећи број су чинили поклони установа: Српске краљевске академије, Државне штампарије из Београда и Цетиња, Српске књижевне задруге, Чупићеве задужбине из Београда, Матице српске из Новог Сада, а

20 Марко Марковић, „Националнокултурни лик „Слоге“ у њена прва три деценија (1888-1918)“, у *Споменица Српској пјевачкој друштва „Слога“ у Сарајеву ириком четрдесетгодишњице: 1888-1928* (Сарајево, 1928), 12.

21 Др Божидар Маџар, „*Просвјетина“ српско просвјетно и културно друштво: 1902-1949* (Српско Сарајево : Академија наука и умјетности Републике Српске, 2001), 79-80.

22 Шћепан Грђић, „Просветне борбе“, у *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење* (Сарајево: Издање Обласног одбора Народне одбране, 1929), 146.

Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу је дала сва своја издања у пола цене. Тако да је после преуређења, „Просвјетина” Централна библиотека отворена 1913. године, са фондом од 3.340 свезака.²³

Од многобројних културних установа у Србији са којима је Кашиковић блиско сарађивао, издваја се Друштво Св. Саве у Београду. Српско Министарство просвете је откупљивало у просеку око 300 примерака сваког „Вилиног” годишта и преко Друштва Св. Саве слало на поклон основним школама у Београду и даље по Србији. Отуда је „Вила” била део обавезне литературе српских учитеља и школараца.

У овом пригодном тексту, писаном на 145. годишњицу рођења Николе Т. Кашиковића, осветљен је само један део његовог стваралачког рада. Разапет између уређивачког и публицистичког посла око „Босанске виле”, ангажовања на књижевном и сакупљачком пољу, и стално на опасној првој борбеној линији националног отпора, Кашиковић је предано радио на просвећивању и културном уздизању српског народа. У тој борби главно оружје му је била писана реч.

(2007)

23 Исто.

ПОДСЕЋАЊЕ НА НИКОЛУ Т. КАШИКОВИЋА (1861-1927)

Дугогодишњи уредник и власник сарајевског часописа „Босанска вила“ (1885-1914), публициста, књижевник и национални борац, Кашиковић улази у ред оних родољубивих и умних људи који су, делом и пером, у најтежим данима аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, непоколебљиво стајали на бранику Српства. Зато нараштају дугујемо да се његово име не заборави.

У недељу ујутру, 22. маја 1927. године преминуо је Никола Кашиковић у својој кући у Сарајеву. Сахрањен је 23. маја у 16 сати на Старом православном гробљу у Сарајеву - о државном трошку. Само тринаест дана од смрти сина Сретена Кашиковића, који је у 35-тој години изненада преминуо од срчане капи. За болесно срце Николе Кашиковића, био је то превелик шок.

Поводом Кашиковићеве смрти, прва се огласила београдска штампа, објављујући некрологе.

У „Политици“, 23. маја 1927. године, објављен је некролог †*Никола Т. Кашиковић. Смрт великој народној борца*. Текст је потписан иницијалима „М.П.“, иза којих вероватно стоји Милорад Павловић-Крпа. Некролог је објављен у два ступца са фотографијом Николе Кашиковића. Почетак је гласио:

„Легао је у гроб један уистину велики покојник, један човек из предратне генерације, који је сав свој живот утрошио у раду за ослобођење, за опште добро и напредак свога народа - умро је Никола Т. Кашиковић, тридесетогодишњи уредник „Босанске виле.“¹

Сутрадан од Кашиковићеве смрти, огласили су се и други листови, објављујући некрологе. Тако је у „Правди“, у броју 137. од 23. маја, анонимни аутор чланка †*Никола Т. Кашиковић* издвојио на почетку некролога: „Данас је преминуо велики Србин Никола Кашиковић“. О последњим данима Николе Кашиковића, аутор је рекао: „Тек пре 20 дана, и ако болестан, пошло му је за руком, да пусти у народ „Народно Благо“, које је он почео издавати у недељним свескама, од којих су већ две биле штампане, али због његове тешке болести тек сада пуштене у саобраћај.“²

Ко је био Никола Т. Кашиковић?

Никола Т. Кашиковић је рођен 4. децембра 1861. године у Високом код Сарајева. Одрастао је у сиромашној занатлијској породици; отац Тодор је био пекар, а мајка Ана домаћица. Родитељи су га учили да чита на Вуковим епским народним песмама и одмалена у њему развијали слободарски дух. Основну школу и нижу гимназију Кашиковић је завршио у Сарајеву, са одликом. Пре-

1 М./илорад/ П./авловић/, „Никола Т. Кашиковић : Смрт једног народног борца“, *Политика* XXIV, 6832 (23. V 1927) : 7.

2 „Никола Т. Кашиковић“, *Правда* XXIII, 137 (23. V 1927) : 3.

давачи су му били познати родољуби, Филип Шпадијер и архимандрит Сава Косановић, доцније митрополит дабро-босански. Као благодејанац сарајевске Српске црквено-школске општине завршио је у Сомбору Учитељску школу, 1884. године. Вративши се у Сарајево, најпре је радио као учитељ у Српској мушкој основној школи, а после положеног испита за наставнике грађанских школа 1885. године, на препоруку Саве Косановића, две године је био хоно-рарни предавач у Заводу Мис Аделине Паулине Ирби. Тамо је упознао Стоју Здјеларевић, питомицу Завода, са којом је засновао породицу 1886. године. У дугом и хармоничном браку рођено је четворо деце: Предраг (1887), Реља (1890), Сретен (1892) и Танкосава (1893). Породица Кашиковић се настанила у Дударевој улици бр. 2 у Сарајеву. Породична слава био им је Св. Велико-мученик Георгије (Ђурђевдан), који се по српском православном календару обележава 6. маја.

Са сарајевским учитељима Стевом Калуђерчићем, Божидаром Никашиновићем и Николом Шумоњом, Кашиковић је 1885. године покренуо „Босанску вилу“, први српски белетристички часопис у Босни и Херцеговини. „Лист за забаву, поуку и књижевност“, како је стајало у поднаслову „Босанске виле“, излазио је петнаестодневно у великом кварт формату, ћириличним писмом. Први број је изишао 16. децембра 1885. године, а последњи 15. јуна 1914. У првим деценијама XX века заједно са Николом Кашиковићем уреднички посао су обављали: Владимир Ћоровић (1910, 1913-1914) и Петар Кочић (1911-1912). Од 1910. до 1914. године у редакционом одбору „Босанске виле“ били су: Алекса Шантић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Милорад Павловић-Крпа, Пера С. Талетов, Симо Ераковић, Сима Пандуровић, Светислав Стефановић, Јован Максимовић и Аугустин-Тин Ујевић. Часопис се издржавао искључиво од претплате, а број пренумераната је варирао у појединим годинама и у просеку се кретао око 2000.

Настала по угледу на ондашње војвођанске и србијанске листове, „Босанска вила“ је имала препознатљиву графику и устаљене рубрике, а главни украс листа била је насловна слика. Прве године „Вилу“ је красио цртеж талентованог уметника Стеве Калуђерчића, покретача, редактора и дугогодишњег сарадника листа. Током година и слика у заглављу листа се мењала. Тако је први број „Босанске виле“ из 1895. године имао цртеж сликара Ђорђа Јовановића, а на *Рајну сјоменци*, „Вилино“ уздарје српским херојима, победницима у Балканским ратовима, свој уметнички печат утиснуо је гласовити Иван Мештровић.

Сарадници часописа били су различитог литерарног опредељења, књижевни ствараоци (песници, приповедачи, драмски писци), књижевни критичари, писци књижевних и историјских огледа, стручних чланака, преводиоци и бројни сакупљачи народног блага. Захваљујући дугом непрекидном излажењу, у „Босанској вили“ су објављивали готово сви писци који се јављају у српској периодици 80-тих година XIX века. Жанровски, „Босан-

ска вила” је покривала широк тематски распон, од национално-историјских и фолклористичких прилога у првој деценији излагања, до есејистичких и програмских текстова у којима се прокламује нова естетска форма – у последњем десетлећу живота часописа.

Списак сарадника, објављиван на почетку сваког годишта, најбољи је показатељ еволуције листа. Када би се урадио попис свих сарадника „Босанске виле“, добили бисмо лексикон најпознатијих српских књижевника, припадника различитих генерација и различитих књижевних покрета. За њихово окупљање у „Вили“ највећа заслуга припада Николи Т. Кашиковићу. Захваљујући његовом уредничком ангажовању, привучени су најугледнији писци са стране, а они су својим квалитетним прилозима доприносили књижевном развијању домаћих стваралаца и културном уздизању средине. На основу Кашиковићеве преписке и уредничких бележака, несумњиво сам утврдила да је његов књижевни и уреднички утицај на садржај листа био знатан, ако не и пресудан. Његова је заслуга што „Босанску вилу“ можемо читати и као поменик најзаслужнијих личности из српске и словенске историје.

За 29 година излагања, кроз „Вилину“ рубрику *Књижевне и културне биљешке* прошле су десетине најаве, осврта, приказа и коментара на нове књиге, листове и часописе. Ту се налази непроцењива грађа за историју и библиографију српске и словенске књиге и периодике. Као публициста од угледа, Никола Кашиковић је 1906. године примљен у српско новинарско удружење, чије је седиште било у Београду.

Поред борбе са цензуром, штампарима и неуредним претплатницима, Кашиковић се непрекидно суочавао са отвореним непријатељством окупаторске аустроугарске власти. Такав став није проистекао само из чињенице да је уређивао најсрпскији лист у окупираној Босни и Херцеговини, разлог је био и његов национални рад. У аустријској полицијској регистратури Кашиковићево име је евидентирано још у време Хаџи-Лојине буне, а прво привођење и саслушање доживео је као ученик српске реалке. Доцније, као активни учесник у културном и друштвено-политичком животу српског народа у окупираној покрајини, он је сматран једним од првака у борби за национално ослобођење. Преко „Босанске виле“ успоставио је блиске контакте са напредним националним и културним радницима у другим словенским земљама. Тако је, посредством Кашиковића, истина о животу српског живља под аустроугарском окупацијом успевала да пробије политичке баријере и изолованост, и продре у свет.

Био је један од покретача, утемељивача и припадника најважнијих српских културних институција, просветних и певачких друштава; један је од оснивача и дугогодишњи председник и књижничар Српског пјевачког друштва „Слога“; утемељивач, добротвор и члан Српског културног и просвјетног друштва „Просвјета“, домаћин и учесник многих светосавских и видовданских прослава у Сарајеву, поштован и радо виђен гост на селима и славама. Кашиковићева је заслуга што се око уредништва „Босанске виле“ окупила

сва напредна, слободоумна и патриотска интелигенција, па је редакција листа с правом сматрана за једину слободну српску територију у окупираној земљи. Отуда је земаљска влада у Сарајеву на уредника гледала као на највећег непријатеља Монархије, а уредништво „Виле“ сматрала незваничним „српским конзулатом“.

Видовдански атентат у Сарајеву и избијање Првог светског рата, трагично су променили живот породице Кашиковић. Међу првим пострадалима било је уредништво часописа „Босанска вила“ и дом Николе Кашиковића. Дугогодишњи национални рад Николе, Стоје и њихових синова, био је довољан разлог да их аустроугарска полиција, заједно са највиђенијим Србима, међу првима ухапси. Никола Т. Кашиковић је, после једногодишње истраге, пред Окружним судом у Сарајеву 9. марта 1917. године осуђен на десет година тешке робије. Носећи казаматски број 2636 казну је издржавао у зеничкој тамници. Исти суд је Стоју и Предрага Кашиковића осудио 12. јануара 1918. године на смрт вешањем. Најстрожа казна, проистекла из доказног материјала откривеног у Крпиној архиви, несумњиво је потврдила да су Стоја и Предраг били дугогодишњи тајни извештачи српске владе о политичком стању у Босни и Херцеговини. Тек на велики притисак међународног јавног мњења, казна је преиначена на десет година затвора.

Живот у ослобођеној земљи, у новоствореној држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, није испунио очекивања породице Кашиковић. У писмима пријатељима Кашиковићи изражавају велико разочарање стањем у Босни и Херцеговини. Николино здравље, нарушено тамновањем, попушта и приморан је да се пензиониса. Ни захтев за пензионисање не пролази глатко; тек после вишемесечне борбе са бирократијом, само пар месеци пред смрт, добио је решење о пензионисању. Ипак, национални рад Кашиковића није сасвим заборављен: приликом посете Сарајеву 1920. године регент Александар Карађорђевић одликовао је Стоју Кашиковић Обилићевом златном медаљом за храброст.

Никола Кашиковић, разочаран неуспешним покушајима да обнови свој часопис „Босанску вилу“, са сином Сретеном отвара малу књижару на Маријин Двору. Живот наставља у материјалној оскудици и сав се предаје сређивању обимне нештампане збирке народних умотворина. Један део предаје Српској краљевској академији у Београду, а други припрема за објављивање у едицији коју покреће под називом *Збирка Николе Т. Кашиковића „Народно благо“*. Нажалост, није дочекао прву штампану свеску ове едиције, смрт је била бржа.

После 1918. године Никола Кашиковић није имао средстава да настави издавање „Босанске виле“. У дописници пријатељу и сараднику Вељку Радојевићу у Херцег Нови, датираној 2. јуна 1921. године, Кашиковић је резигнирано написао: „Ја не радим ништа, су чим ћу, кад сам сасвим уништен, а уз то сам заборављен, као да нијесам сав живот посветио овоме што се родило.”³

3 Преписка Вељка Радојевића (Београд, Архив САНУ), сигн. 8700/33.

Упркос личној разочараности у нови поредак, Никола Кашиковић се озбиљно носио мишљу да обнови „Босанску вилу”. У писму упућеном Вељку Радојевићу, 21. септембра 1921. године, он пише о својој намери да обнови „Босанску вилу” и тражи помоћ од пријатеља. Он жели преко Радојевића који је у Америци упознао имућне Србе, да нађе тројицу - четворицу људи који би „жртвовали по хиљаду долара да поново обнове Вилу,” а за узврат им Никола „урецао слике у главу Вилину, па да излазе у сваком броју Виле као њени оснивачи и добротвори”.⁴

Поново покретање „Босанске виле” сматрао је Кашиковић великим чином не само за Босну и Херцеговину, већ и читаво Краљевство СХС. Пошто је „Вила” „одавно приповиједала (...) идеју једне славе и љубави тројице рођених брата који су збацили ропске ланце са себе, најбоље би било да је поново покрене”, стајало је у Кашиковићевом писму Радојевићу, „један Србин, један Хрват и један Словенац.”⁵ Кашиковић предлаже да се једним прогласом објављеним у свим српским, хрватским и словеначким листовима у Америци, прикупе прилози за поново излажење „Босанске виле”. Немоћан да сам финансијски подржи обнову свог часописа, Кашиковић је у помоћ позвао Вељку Радојевића и родољубиве Србе.

Владимир Ђоровић је у четвртном броју нове серије „Српског књижевног гласника” из 1927. године, објавио некролог Кашиковићу. Занимљиво је да је једино Ђоровић у свом тексту навео Кашиковићев покушај да после рата обнови „Босанску вилу”.

„Неколико покушаја да се у Сарајеву организује једна нова редакција и обнови књижевни живот, макар и у скромним границама старе „Виле”, остали су све до данас без успеха. Тешко би било веровати да је данас мање услова за могућност акције, него што их је било у тој истој средини 1885. Пре би се било дало веровати да је за посао сада мање оног полета и издржљивости, и вере у потребу тог рада, што се тако снажно осећало у раније доба.”⁶

Судећи по горчини која избија из наведених речи, Владимир Ђоровић као Кашиковићев сарадник и једно време уредник „Босанске виле”, био је упознат, а можда и лично укључен у акцију око поновног покретања „Босанске виле”.

Похвале и признања за свој рад које је за живота тако шкрто добијао, нештедимице су Кашиковићу упућене постхумно, у многобројним некролозима. На вест о његовој смрти, огласили су се најзначајнији листови у земљи, обзнањујући одлазак једног од најупорнијих, најнепомирљивијих и најопаснијих противника Аустроугарске монархије. Да је реч о заслужном сину Отаџбине потврдила су и одличја изложена уз одар: Орден Св. Саве III степена и Белог Орла V степена добијени од краља Петра Првог

4 Преписка Вељка Радојевића (Београд, Архив САНУ), сигн. 8700/34.

5 Исто.

6 В./ладимир/ Ђ./оровић/, „Никола Кашиковић“, *Српски књижевни гласник НС XXI*, 4 (1927) : 320.

Карађорђевића, црногорски Орден кнеза Данила III степена, орден Св. Ане III степена од руског цара Николаја, Крст Милосрђа и орден Мецидије III степена од турског султана Абдул Хамида Хана, Газије II.

У књижевноисторијским студијама Кашиковићево име се најчешће повезивало са уређивањем „Босанске виле“. Отуда је његов сакупљачки, а посебно књижевни рад остао без оцене. Послератна књижевна критика једнодушна је у ставу да је највећу заслугу стекао прикупљањем народних умотворина, неговањем и подстицањем српске усмене народне књижевности.

Кашиковић је иза себе оставио преко 200 000 стихова, од којих је само мали број објављен у „Босанској вили“, другим часописима, календарима и антологијама. Народне песме и приповетке штампане у „Вили“ пописао је Урош Џонић у *Библиографији српских народних њесамa и њриповедака*, коју је објавио сарајевски часопис „Живот“, 1954. године. Оно мало српских народних умотворина што је објављено у Кашиковићевој едицији „Народно благо“, стешњено је у четири невелике књиге, изишле 1927. године (две збирке), 1928. и 1951. Само део његове рукописне оставштине је сачуван и налази се у Етнографској збирци САНУ под бр. 245. Чине је 12 свезака са 35 281 стихом и насловљена је *Српске народне јуначке њесме из Босне и Херцеговине*.

Кашиковићева брига за очување српског језика и писма имала је у основи једно од обележја чувања идентитета у времену када су пред разорним утицајем моћне и организоване туђинске власти озбиљно нарушавани већ успостављени токови духовног континуитета. Потврду за наведене ставове открила сам у његовом кратком огледу *О српском језику*, пронађеном у Архиву Босне и Херцеговине међу стенографским белешкама и списима са суђења. Текст је датиран 19. априла 1916. године и писан је Кашиковићевом руком у сарајевском истражном затвору. Ово је изворно сведочанство да је питање језика заокупљало Кашиковића и у време тамновања.

Изванредно осећање за језик којим је био обдарен, али и несумњива литерарна даровитост, запајају се и у Кашиковићевим преводима са руског, турског и бугарског језика. Избор књижевних радова које је преводио, иако невелик, био је у складу са његовим литерарним склоностима; преводио је песме у прози, а од прозних форми, тематски му је била најближа приповетка која је за основу имала народно предање и легенду.

Значај рада Николе Т. Кашиковића најочитије се могу сагледати у писаним траговима. О томе сведочи исцрпна персонална библиографија коју сам сачинила као прилог докторском раду, објављеном у књизи *Никола Т. Кашиковић : Живот и дело* (Београд, НБС 2006). Библиографија је рађена *de visu* и садржи 454 аотиране библиографске јединице.

Иако је његово име деценијама незаслужено било маргинализовано, и упорно измицало оку историчара српске културе и књижевности, време је за враћање дугова. Дело Николе Т. Кашиковића то заслужује.

СТОЈА КАШИКОВИЋ – НАЦИОНАЛНА ХЕРОИНА

Ово је прича о једној необичној и храброј жени, животној сапутници Николе Т. Кашиковића, уредника и власника гласовитог сарајевског часописа „Босанска вила“ (1885-1914). Национални рад Стоје Кашиковић за време аустроугарске окупације Босне и Херцеговине остао је до данас скрајнут и недовољно осветљен, иако је била једина жена осуђена на смрт у злогласним „велеиздајничким“ процесима организованим у време Првог светског рата.

Сакупљајући грађу о Николи Т. Кашиковићу, чији су живот и стваралаштво били тема моје докторске дисертације, дошла сам до запањујућих података о активностима његове супруге који су читав век биле скривени од очију јавности.

Биографија Стоје Кашиковић

Рођена је 1865. у Босанској Чађавици код Босанског Новог у устаничкој породици Здјеларевић. Њен отац је 1876. године погинуо у босанскохерцеговачком устанку, а мати је убрзо пресвисла од туге за оцем. Оставши сироче, Стоја је постала штићеница интерната Мис Аделине Паулине Ирби у Пакрацу, а по аустроугарској окупацији, питомица у Мис Ирбијевом Заводу у Сарајеву. „Из ове школе изашао је низ честитих домаћица и добрих учитељица. Њу је свршила и Стоја Кашиковић, супруга Николе Кашиковића, уредника ‘Босанске виле’, позната национална и културна радница“¹, записао је Јово Вуковић.

У Мис Ирбијевом интернату у Пакрацу, отвореном почетком 1876. године, заједно са избеглом децом и сирочади, нашла се и девојчица Стоја Здјеларевић. У „Енглеском заводу“, како су Сарајлије звале ту школу, Стоја Здјеларевић је завршила основну и Вишу дјевојачку школу, поставши учитељица.

Школовање у Заводу којег су 1866. године основале Енглескиње Аделина Паулина Ирби и Мјур Т. Макензијева, било је интернатског типа и бесплатно. У почетку, питомице Завода су биле православне и римокатоличке вероисповести, али су због напада католичког клера да школа шири протестантизам, ученице католичке вере напустиле Завод. Српске девојчице, сиромашног имовног стања или сирочад, живеле су у интернату и похађале женску стручну школу. Мис Ирбијев Завод је служио и као уточиште немоћних. Своје последње дане у њему је провела и Стака Скендерова, једна од првих

1 Јово В. Вуковић, „Аделина П. Мис Ирби“, у *Сјоменица њоводом осамдесетогодишњице окупаиције Босне и Херцеговине (1878-1958), њедесетогодишњице анексије (1908-1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918-1958)*, (Сарајево, 1959), 88.

учених Српкиња, која је од 1858. до 1878. године држала прву приватну женску школу у Сарајеву.

Мис Ирбијеву је српски народ назвао „Племенитом“. „Не само ради племенитог поријекла. Него ради племенитости њеног срца, ради племенитости њеног великог хуманог и културног дјела вршена са највећим пријегором.“²

Када је 1933. године у Сарајеву обележена стогодишњица рођења Мис Ирбијеве, Стоја Кашиковић је у име бивших питомица Завода одржала пригодан говор. „Између толиких народа“, истакла је Стоја Кашиковић у свом говору о Паулини Ирби, „изабрала је нас и ту свила своје гнијездо, у које поче одмах окупљати оне, којима је требало највише њежности: између нас највећу сиротињу, између сиротиње сирочад, између сирочади женску нејач. Ко зна шта је материнска брига за своје дијете, тај ће разумјети и знати, да смо ми у њеном крилу и окриљу имале истиниту и њежну мајчину љубав, која је непрекидно лебдила над нама, бринући се за нас и учећи нас, да могнемо једном, кад пођемо из њеног Завода, поћи у народ за својим позивом или као добре учитељице или као вриједне домаћице, или једно и друго заједно.“

Никола Кашиковић и Стоја Здјеларевић су се срели у Заводу Мис Ирбијеве, 1885. године. По препоруци митрополита Саве Косановића, Никола је добио место хонорарног наставника у Заводу и у њему је предавао две године. У писаном сведочанству³ које је кћи Николина и Стојина, Танкосава Кашиковић оставила, забележен је њихов сусрет у Мис Ирбијевом Заводу и просидба. „Отац Никола је био предавач и заљубио се у Стоју, па је запросио од Мис Ирбијеве. Мис Ирбијева је том приликом рекла Стоји: ‘Стојо, ја сам те дала, он није пијан’. Занимљив је опис мајке у Танкосавином сећању: „Била је малог раста, ситна, живих очију, неисцрпне енергије, неуморан радник“.

Никола и Стоја су се венчали 1886. године. У дугом и хармоничном браку изродили су три сина и кћер. Најстарији син Предраг, рођен је 1887. године, Реља 1890, Сретен 1892. и најмлађа Танкосава 1893. године. Сва деца рођена су у Сарајеву, где су Никола и Стоја провели цели живот, наставивши се у кући у ондашњој Дударевој улици бр. 2. Провели су педесет једну годину у складном браку, пружајући једно другоме безрезервну подршку у тешким животним околностима у којима су живели.

Уз велике напоре и самоодрицање, Кашиковићи су одшколовали своју децу: Предраг је постао правник, Реља лекар, а Сретен и Танкосава учитељи. Школовање деце у условима када је једини приход долазио од претплате на „Босанску вилу“, значило је за Кашиковиће стално материјално одрицање. Стипендије које им је доделила српска влада биле су нередовне, недовољне

2 *Сјоменица прославе стогодишњице рођења † Мис Агелине Паулине Ирби, велике добротворке српског народа* (Сарајево : Издање Друштва Просвете, 1934), 25.

3 У Библиотеци Петра Кочића коју је откупила Народна библиотека Србије, налази се ова рукописна биографија, усмено сведочанство Танкосаве Кашиковић, датира 1978. године у Београду. Забележила је, по Танкосавином казивању, вероватно кћер Петра и Милке Кочић, Душица Кочић-Павић.

и нису стизале за све време школовања. У писму пријатељу и „Вилином“ сараднику Вељку Радојевићу у Херцег Нови, датираним 19. јуна 1904. године, Стоја Кашиковић с горчином пише о животу породице која је зависила од претплате на часопис. „Од те уде претплате живи и наша биједна породица од осам чланова. Три су нам сина већ велика и иду у веће школе, један у 8. р. један у 6. а један у 3. р. гимн. а само један има штипендију, остали су код куће.“⁴

Предраг, Сретен, Реља и Танкосава Кашиковић, од малена прожети православљем и српством, природно су се, у оквиру своје генерације, укључили и у практично остварење националног идеала. Следећи пример родитеља, они су већ у раној младости укључени у практичан рад око „Босанске виле“. Помагали су у сакупљању претплате за часопис и вођењу обимне кореспонденције са повереницима и сарадницима „Босанске виле“ у Србији и другим крајевима. Чим су стасали и добили путне исправе, синови су путовали изван Босне и Херцеговине, обилазили „Вилине“ сараднике, уписивали нове претплатнике и сакупљали претплату.

Стоја Кашиковић је храбро и истрајно на својим плећима носила терет куће и подизања деце, али и посао сарадника и коректора „Босанске виле“. Уредништво и редакција часописа, када је Никола Кашиковић преузео власништво над њим, једно време су били у њиховој породичној кући. Кроз редакцију „Виле“ и њихову кућу пролазио је велики број сарадника, пријатеља, гостију, али и путника-намерника које су Кашиковићи гостољубиво дочекивали. Како је Никола често био на путу, Стоја је била и домаћица у дому, и коректор прилога у „Вили“, а неретко је и све уредничке послове морала да обавља сама.

Колико је често Стоја била у ситуацији да у Николином одсуству води послове око издавања „Босанске виле“, најбоље се види из богате кореспонденције уредништва „Виле“ са сарадницима. Дешавале су се, наравно и грешке. Тако у писму Томи Крстову Поповићу, датираним 7. фебруара 1897. године, Никола Кашиковић пише да му враћа претплату за „Босанску вилу“ која је грешком његове жене Стоје наплаћена, будући да Поповић, као сарадник, добија лист бесплатно.

У писму Вељку Радојевићу, датираним 29. септембра 1898, Стоје Кашиковић, одговара на Радојевићеве примедбе које се односе на коректорске грешке у 14. и 15. броју „Босанске виле“ из 1898. године. У одсуству уредника, који је главни редактор часописа, Стоја је била приморана да сама редигује бројеве 14-17. „За све то вријеме сама сам у уредништву па се и поткраде погрешка, јер ми је самој тешко водити коректуру - обично, кад је он код куће, заједно то радимо“⁵, објаснила је Стоја Радојевићу тешкоће које има због Николиног одсуствовања.

Стоја је помагала и око преписке са сарадницима „Босанске виле“. У писму Вељку Радојевићу од 19. фебруара 1899. године, Стоја Кашиковић

4 Преписка Вељка Радојевића (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/28.

5 Преписка Вељка Радојевића (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/23.

објашњава разлоге кашњења „Босанске виле“. Те године уредништво је водило судски процес са штампаријом Ристе Ј. Савића због дуга од 400 форинти. „Са сваке стране се ради да се угуши овај српски лист“, писала је Стоја Радојевићу „па ето најновије и преко српске штампарије, и она чак ради то. Али надам се да неће то дочекати.“⁶

У другом писму Радојевићу, датираним 4. августа 1899. године, Стоја Кашиковић се жали да лист много касни због слабог материјалног стања, које никада до тада није било толико рђаво. Али „уз припомоћ многих других“ ваља све недаће савладати и издржати, стајало је у Стојином писму.

У монографији *Српкиња*, у издању Добротворне задруге Српкиња у Иригу, штампаној у Сарајеву 1913. године, међу знамените Српкиње сврстана је и Стоја Кашиковић. „Уз уредника Николу Кашиковића (‘Босанска вила’, Сарајево), ради као верна љуба и сарадница већ од постанка листа и госпођа Стоја. Од када су јој деца одрасла а муж побољева, говорило се, да је увек било добрих пријатеља, који су јој у том раду помагали.“⁷ О Стојином карактеру аутор текста је оставио аутентично сведочанство: „Увек је ведра и весела, што јасно показује да душевни рад жену не озловољује и не умара, као што може да умори беспослица. Жене које ништа не раде, увек су ‘слабе’, ‘изнемогле’. ‘Слога је у раду!’ реч је гђе Стоје.“ Уз име Стоје Кашиковић најчешће се везивала синтагма „дична Српкиња“. Ова вредна и умна жена била је и „поштована од својих познатих као добра домаћица, мајка и пријатељица.“⁸

У календару „Бока“ за 1914. годину, уз слику (цртеж) Стоје Кашиковић штампан је и кратак биографски текст. „За опстанак и напредак многокорисне ‘Босанске виле’, српски народ исказиваће и благодарна чувства и Стоји Кашиковић. Уз свог војна неодморна родољуба Николу, срцем је и душом радила, да лијепа ‘Вила’, у часовима тешког искушења, не сломи своја златна крила. Њ. В. Никола и Петар оба српска краља, украсили јој дичне српске груди орденима, а ми јој: овако можемо, прескромно, али искрено, преко плаволика Јадрана, под високим Требевићем послати и шиљемо брацки поздрав.“⁹

Николина супруга Стоја, од првог дана националног рада свога мужа уз њега је раме уз раме. Она је пружала подршку своме супругу не само у послу око „Босанске виле“, већ и у његовом националном раду. Управо је та врста њене активности била разлог што је на судском процесу, који се у време Првог светског рата водио против ње и сина Предрага, осуђена на смрт вешањем.

Поред аустроугарске власти која је будно мотрила на Кашиковиће, и сарајевски Срби су суревњиво гледали на „Босанску вилу“. Часопис се материјално исцрпљивао и у дугом парничењу са поменутом Првом српском

6 Преписка Вељка Радојевића (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/24.

7 Б. Б. (Сарајево), „Стоја Кашиковићка“, у *Српкиња* (Сарајево : Уредиле Српске књижевнице; Наклада: Добротворне задруге Српкиња у Иригу, 1913), 38.

8 Исто.

9 „Г-ђа Стоја Кашиковић“, у *Бока: Велики илустрирани календар за јод. 1914*. Уредник: Дионисије Миковић (Котор, 1913), 68.

дионичарском штампаријом Ристе Ј. Савића из Сарајева, о чему је Стоја Кашиковић у писму Вељку Радојевићу датираном 19. јуна 1904. године, исцрпно писала. „Вила се борила за читавих двадесет година с разним незгодама и са непријатељима Српства, па се опет јуначки одржала, али сад смо запали у праве душманске руке - у Прву дионичарску српску штампарију, која ће ‘Босанској вили’ гроб ископати. У тој штампарији не познају Виле, не знају да им је она разбудила свијест и очистила пут по коме се сада лакше иде, у тој штампарији знају само за паре, и паре и ништа више” (подвукла С.К.).¹⁰

У истом писму Стоја се жали Радојевићу и на разна подметања од неких виђенијих сарајевских Срба. „Један је у очи Николи рекао: па Вила је твоја својина, то није опште, па ако и пропане, то није ништа. Ето по томе се види да овдје не мисле да је Вила Свега Српства и да је то образ и углед свакоме Србину, а нарочито Сарајлијама. Они не знају нити хоће да знају да је Вила добила признања од сваког бољег књижевника српског, као Стојана Новаковића, Чеде Мијатовића, Љубе Ковачевића, М.Ђ. Милићевића, Ђоке Поповића Даничара и многих других, који је окитише својим сјајним и богатим радовима, те је зато и добила признања на миленијумској изложби у Бечу, на изложби у Пешти, на изложби у Паризу, она је добила и диплому од „Српског Јединства”, односно њен уредник као почасни члан, и то је код њих све ништа и лист ништа не вриједи.”¹¹

Наводи из Стојине преписке очито указују на чињеницу да су „Босанска вила” и њен уредник били више цењени изван Босне и Херцеговине, те да су највеће препреке у своме раду морали да савладавају код куће. Отуда је схватљива горчина која избија из Стојиних речи. „Према овоме можете знати”, завршава писмо Радојевићу, „како нам је и у што смо утрошили 20 година живота и снаге, па сад ако лист пропане су чим ћемо живјети. Ето толико Вам рекосмо да срцу олакшамо.”¹² Писмо је непотписано, носи само печат Уредништва, али је рукопис Стојин.

Стоја Кашиковић се са нежношћу односила према младим сарадницима „Босанске виле”. Мајчински им је помагала и делила са њима све радости и туге. Када је преминуо „Вилин” сарадник, познати мостарски песник Осман Ђикић, 18. марта 1912. године у тридесет трећој години, Кашиковић је на првој страни објавио некролог из пера Владимира Ђоровића („Босанска вила” од 15. априла 1912.). Осман Ђикић, који је и „пропевао” на „Вилиним” страницама, био је блиски пријатељ Кашиковића - Никола је омогућио његово школовање у Цариграду. Телеграм саучешћа породици Османа Ђикића послали су Стоја и Никола Кашиковић.

Женидбу Владимира Ђоровића, „Вилиног” уредника и сарадника са Јеленом Скерлић, сестром Јована Скерлића, 1910. у Београду, Стоја и Никола

10 Преписка Вељка Радојевића (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/28.

11 Исто.

12 Исто.

Кашиковић су поздравили телеграмом у којем су пожелели „веселе младенцима, а сватовима поздрав из српске Босне.”¹³

Своје друштвено ангажовање Стоја Кашиковић је потврдила учешћем у напредним женским организацијама. Била је члан српских женских добротворних друштава у Босни и Херцеговини: Женског добротворног друштва Српкиња, Одбора друштва „Књегиња Зорка” у Сарајеву и др.

Књижевни рад Стоје Кашиковић

У књижевној периодици, Стоја Кашиковић се први пут јавила у сомборском „Голубу”, 1886. Уредништво „Голуба” је у броју 11. од 1. новембра 1886. године објавило *Искрице*, поуке које је „прибрала” Стоја Н. Кашиковића. И наредне године у „Голубу” су у три броја, 4, 5. и 6. од 1. априла, 1. маја и 1. јуна 1887, штампане *Искрице* које је прибележила Стоја Кашиковић.

У двоброју „Босанске виле” од 15. и 30. јуна 1890. године, објављен је прилог о народним здравицама на славама, *Слава о крсном имену*, које је „забиљежила Стоја Н. Кашиковић”.

У календару „Нови Требевић” за 1892. годину, који је уредио Никола Кашиковић, штампана је српска епска народна песма *Смрт браће Јакшића*. Песму је „прибиљежила Стоја Н. Кашиковића”, а објашњење о локалитету на којем је забележена, Стоја је дала на крају песме: „Ову сам пјесму забиљежила у селу Врелима, код Високог од гуслара Вуколе Тр. Кашиковића.”¹⁴

Ђорђе Пејановић, уредник обновљеног часописа „Просвјета”, објавио је 1933. године, у броју 12, чланак Стоје Кашиковић *Црпцице из живота Мис А. П. Ирби*. Стоја је у својим сећањима на Ирбијеву, открила и неке личне детаље из свог живота. Да је Стоја Кашиковић прави саговорник када је у питању живот српске добротворке Мис Аделине Ирби, знао је уредник „Просвјете”, што је и наговестио у краткој биографској белешци о ауторки.

„Госпођа Стоја Н. Кашиковић, опште поштована, неуморна и несаломива национална радница, која је за свој национални рад много претрпела, па осуђивана и на смрт, написала је за наш лист ово неколико података из живота пок. Мис Аделине Ирби. Ови аутентични подаци још су нам драгоценији, што потичу од особе која као питомица и као мила повереница Племените дуги низ година живела у њеној близини и у танчине познавала њен рад и њену велику љубав према српском народу. Ови подаци су важни и због тога што из њих видимо како је Племенита радила на чувању и неговању наших народних

13 Земаљска влада, Судски процеси (Сарајево : Архив БиХ), грђс V-6-1.

14 „Смрт браће Јакшића. Прибиљежила Стоја Н. Кашиковића“, у *Нови Требевић : Велики српски илустровани календар у Босни и Херцеговини*. Уредио Никола Т. Кашиковић, Сарајлија (Сарајево : Издање и штампа Прве Српске штампарије Ристе Ј. Савића, /1891/), 66-68.

обичаја и националног обележја, управо обрнуто од онога што су јој злонамерно подметали.”¹⁵

Лик Аделине Паулине Ирби - *Добре Госпође*, како су је Срби звали, Стоја је описала топлим речима. Нарочито је истакла да је Племенита Мис Ирби, васпитавајући српску омладину, настојала да се не забораве народни обичаји и слава – који су не само верско већ и национално обележје српског народа.

О блискости и пријатељству са Ирбијевом, Стоја је оставила драгоцену сведочанство: „Ценећи културни и национални рад, она нас је спремала за учитељице, али се ипак врло радовала, кад би се која од њених питомица удала, било за културног, било за националног радника. Такав је случај био са мном. Колико је ценила рад мога мужа, најбоље се види по томе, што нас је често посећивала и интересовала се како радимо и како живимо, и ако је уопште по природи била повучена и није залазила у друштво.”¹⁶ Стоја се сећала и писма које јој је Мис Ирби упутила из Енглеске, када су 1901. године аустроугарске власти Николу „бациле у тамницу због његовог национално-патриотског рада”. То писмо је било пуно материнске бриге за Стоју и њену децу. Наведено писмо је нажалост пропало 1914. године, приликом демолирања Кашиковићевог куће. Бригу о својим питомицама, Мис Ирби је настављала да води пратећи њихов живот и после одласка из Завода.

У тексту у Пејановићевој „Просвјети” Стоја је истакла велику скромност која је красила Ирбијеву. Као пример навела је тешкоће које је имала да би дошла до фотографије Мис Ирби, објављене уз чланак о њој у календару „Нови Требевић” за 1892. годину. Мис Ирби није волела никакве титуле, допадало јој се само да је зову “Племенита”, и тај назив јој је остао и после смрти - завршила је причу о Аделини Паулини Ирби њена штићеница Стоја Кашиковић.

Пријатељство Стоје Кашиковић са Аделином Ирби трајало је све до смрти А. Ирби 15. септембра 1911. године. Пред смрт, Ирбијева је поклонила своју имовину Српском просвјетном и културном друштву „Просвјета” и Кољу српских сестара у Сарајеву, што је по вредности био највећи легат који је „Просвјета” добила. Друштво се одужило својој великој добротворки објавивши *Сјоменицу* поводом стогодишњице њеног рођења, 1934. године. У књизи је објављен говор Стоје Кашиковић, одржан крај споменика Мис Ирбијевог на Евангелистичком гробљу у Сарајеву. Објављена је и фотографија Стоје Н. Кашиковић на поменутом парастосу и то је једина сачувана фотографија, тада шездесет деветогодишње Стоје Н. Кашиковић.

Београдски часопис „Народна одбрана” објавио је 1933. године, у двоброју 49/50, песму Стоје Кашиковић *Народна одбрана*.

¹⁵ Стоја Н. Кашиковић, „Цртице из живота Мис А. П. Ирби. /Белешка уз текст/“, *Просвјета* XVII, 12 (децембар 1933) : 259.

¹⁶ Исто.

После смрти супруга Николе, 22. маја 1927. године, Стоја Кашиковић је наследила његову пензију. „Рјешењем Министарства Просвјете од 30. јула 1927. ОН Бр. 48642. регулисана је пензија удови Стоји: 10.203- динара годишње од 1. јуна 1927. године. Ово рјешење одобрила је Главна контрола 30./VIII. 1927, Бр. 71.251.”¹⁷

Национални рад Кашиковића

У систему окупационе управе у Босни и Херцеговини жандармерија је имала изузетно важно место. Режим се трудио да жандармерију не само бројчано ојача, него и да је модерно опреми. Други ослонац режима био је на добро организованој конфидентској служби. „У загушљивој атмосфери шпијунаже, какву је створила Калајева управа, многобројни појединци су се клонили да дају подршку чак и оним владиним мјерама за које су сматрали да су добре, а све то из бојазни да у народу не буду обиљежени као конфиденти и издајници.”¹⁸

Окупаторским шпијунима и доушницима поред Николе Кашиковића и његове породице, били су сумњиви и сарадници „Босанске виле”. Да би сазнали њихова имена, захтевали су да се на цензуру шаљу сви рукописи. Да би сакрили прави идентитет сарадника „Виле”, чланке су у уредништву преписивали.¹⁹

„Кућа Николе Кашиковића односно уредништ. ‘Бос. Виле’ и њен уредник били су дуже времена под непосредним полицијским надзором. Чим би се Кашиковић кренуо од куће, пошла би и пратња за њим. Један полицајац би пратио уредника, а други би остао, да мотри на кућу и уредништво.”²⁰

Кашиковићима су у госте долазили многи пријатељи, културни, књижевни радници и новинари из целог Словенства. Они су током боравка у Сарајеву или у пропутовању, свраћали код Николе и у уредништво „Босанске виле“ „због чега су га аустријске власти и називале српским конзулом, а уредништво конзулатом.”²¹

Стоја Кашиковић је у писму Павлу Михајловићу, датираном 5. фебруара 1900. године, навела: „Душмани су видјели да уредника не могу подлатити новцем, па су сад и окренули рогае против њега, а то би Вам мого потврдити и један професор тамо” (Милорад Павловић-Крпа). У истом писму Стоја описује и стање око листа.

17 Збирка досијеа, Министарство просвјете Краљевине СХС (Сарајево : Архив БиХ, 1927).

18 Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)* (Sarajevo : „Veselin Masleša“, 1987), 478.

19 „Никола Т. Кашиковић, Сарајлија“, у Јован М. Поповић, *Неумари Јујославије* (Београд : Издање Књижарнице Радомира Д. Ђуковића, 1934), 266.

20 Исто.

21 Исто.

„‘Босанска Вила’ има таку судбину да се мора самртнички борити за опстанак свој, јер душмани преко својих подесних људи, на жалост Срба, раде о глави овога јединога српског листа у Босни који је највећа кост у душманском грлу, јер буди свијест народну и што је јако омиљена међу свима словенским гранама”²² (подвукла С.К.).

У писмима упућеним сарадницима у Војводини и Србији деведесетих година XIX века, Кашиковић је тражио да се његово име не износи у јавност јер му то само штети у Сарајеву. У писму управници Женске школе у Београду Косари Цветковић, датираном 13. марта 1895. године, он упућује пријатеље на опрезност: „Жао ми је да некоји пријатељи и без питања употребљавају моја писма у јавности, са чиме шкоде мени и што је главније, листу, јер се обраћа већа пажња на писма.”²³

Атентат Гаврила Принципа на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, био је само повод да Аустроугарска месец дана доцније објави рат Србији. Видовдан 1914. године остао је запамћен по страховитом погрому сарајевских Срба. Увече, 28. јуна 1914. године, Сарајево је било облепљено плакатима. Био је то позив упућен сарајевском грађанству на линч свих сумњивих „елемената”, како би са себе спрали срамоту „злочиначког чина“. Аутор прогласа био је владин комесар за град Сарајево и градски подначелник Јосип Ванцаш.

У нападу на Србе и све што носи предзнак „српско”, није била поштеђена ни редакција „Босанске виле”, ни породична кућа Николе Кашиковића. У писму књижевнику и сараднику „Босанске виле” Вељку Радојевићу, датираном 21. септембра 1921. године, Кашиковић је изнео своје сећање на те бурне дане. „Босанску вилу’ су аустријанци до темеља разрушили”, забележио је Кашиковић, „а погроми последице убиства Фердинанда у Сарајеву 1000 комплета разних година све су поцијепали и сав намјештај у мом стану и уредништво уништили тако, да су моји шест недјеља спавали на голој дасци, без икакве простирке и покривке.”²⁴

Том приликом уништен је комплетан, већ припремљен број „Босанске виле”, који је у целини посвећен Јовану Скерлићу, преминулом 3. маја 1914. године. Ескалација националне мржње и антисрпског расположења, нарочито је изражена на примеру „Босанске виле” и њеног уредника. Дударева улица у Сарајеву, у којој се редакција налазила, била је посута примерцима „Виле” и изгажена у овом невиђеном крсташком походу.

Никола Кашиковић и чланови његове породице међу првима су били на удару аустроугарске полиције. Николин дугогодишњи литерарни и национални рад, као и ангажовање супруге Стоје, доцније и синова Предрага, Сретена и Реље у националном покрету - били су довољни разлози за њихово хапшење.

22 Преписка Павла Михаиловића (Београд : Архив САНУ), сигн. 14202/4.

23 Одељење посебних фондова (Београд : Народна библиотека Србије), сигн. Р 777/5.

24 Преписка Вељка Радојевића (Београд : Архив САНУ), сигн. 8700/34.

Хапшење Кашиковића

Доказни материјал на тзв. велеиздајничким процесима организованим у Босни и Херцеговини по избијању Првог светског рата, прво у Бања Луци, потом и у другим градовима, потицао је из два извора. У августу 1914. године, приликом продора аустроугарске војске у Србију, откривена је обавештајна архива српског официра, мајора Косте Тодоровића. Тодоровић је за време битке на Дрини командовао четом одабраних добровољаца која се борила у Источној Босни у позадини аустроугарских трупа. Поред ратног дневника Косте Тодоровића, главни доказни материјал представљали су и његов деловодни протокол, благајнички дневник, извештај и попис чланова „Народне одбране” у Босни и Херцеговини и извештај за надлежну војну власт са списком повереника. Коста Тодоровић је страдао 27. новембра 1914. године код Сребренице,²⁵ зверски уморен од Аустријанаца.

Занимљиво је порекло крунског доказног материјала на суђењима «велеиздајницима». Почетком 1916. године, приликом претреса стана професора Милорада Павловића-Крпе у Београду, пронађена је обимна документација. Коста Димитријевић, у „Политикином” фелтону *Животопис Милорада Павловића-Крпе: Сведок једној стіолећа* (излазио у наставцима 1963. године), забележио је Крпино сећање о том догађају. „Како нисам имао срца да спалим дугогодишњу босанско-херцеговачку преписку међу којима су биле и шифроване депеше, однео сам све то у подрум куће у улици Милоша Великог 19, где сам становао са мајком и женом.”²⁶

Приликом првог упада Аустријанаца у Београд 1915. године, у стану проф. Павловића је био аустријски генерал Мразек, који је по ослобођењу Београда, како наводи Крпа, побегао из стана „срећом, ништа не дирнувши.”²⁷ Приликом другог заузећа Београда Аустријанци су открили Крпину архиву, пренели је у Беч, превели на немачки језик и полицијски обрадили. Део те грађе открила сам у Архиву Југославије у Београду, у Пашићевој збирци, сиг. 143-2.

Судски списи са суђења Николи Кашиковићу, Предрагу и Стоји заведени су у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву под ознаком: Земаљска влада, Судски процеси, грђс. V-6-1.

Доказни материјал против Стоје Кашиковић

У архиви пронађеној код проф. Милорада Павловића, аустријска полиција је открила и „компромитујуће” податке о Стоји Кашиковић. За полицију је био

25 Ђорђе Беатовић и Милановић, Драгољуб, *Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској* (Београд : НИРО „Књижевне новине“, 1989), 79-81.

26 Коста Димитријевић, „ Животопис Милорада Павловића-Крпе : Сведок једног стіолећа“, Политика LX, 17769, Додатак (26, III 1963) : 333.

27 Исто.

најинтересантнији онај део тајне преписке са Крпом, који је према подацима из његове архиве, вођен у периоду после Анексије Босне и Херцеговине.

„Жена Николе Кашиковића по имену Стоја, учествовала је такође у издавању часописа „Босанска вила”, као и у шпијунској делатности. У разгледници из Сарајева, упућеној на Михаила Живковића за Мила (О. Нр. 639), потврђује Стоја Кашиковић да је примила 400 круна. Испод марке је тајни извештај да се шпијунажа устостручила и да је 20 нових обучених шпијуна стигло пре неколико дана из Беча. Она је дочула да је српски ратни план у њиховим рукама и изражава бојазан да ће Маклаков бити протеран.²⁸ (...) На разгледници из Сарајева од 27. септембра 1908. године Стоја извештава да је Никола Кашиковић болестан и да она води администрацију. Тајни извештај испод марке је да је пре неколико дана пристигло 8 планинских батерија са 7000 артиљераца и да је све послато на Вишеград. У Требињу има 12.000 војника. У Сарајеву има углавном Чеха који ће бацити оружје, а исто ће учинити и социјалисти и анархисти (О. Нр. 633 б.).”²⁹

Разгледница заведена под бројем О. Н. 638 б, послата на исту адресу, датирана 4. јануара 1909. године, садржи занимљив тајни извештај. Стоја се жали да са сакупљањем података иде тешко јер је "у свет ушао страх и сви су као скамењени". Ипак, српска обавештајна служба добија нове информације до којих је дошла: За неколико дана треба да стигну из Беча нови војни планови, пошто пристиже још 40.000 војника; аустроугарски официри се преоблаче и шпијунирају, али се међусобно изјашњавају да неће да иду у рат. Политичке тензије у анектираној покрајини расту и у тајном извештају на разгледници датираној 8. фебруара 1909. године, Стоја обавештава да су позиви за општу мобилизацију већ одштампани и послати са упутствима свим окружним старешинама, са напоменом да их тек на посебну другу заповест објаве.

О распореду војних снага у Босни и Херцеговини у време анексионе кризе и аустријским припремама за рат против Србије, Стоја Кашиковић је извештавала Крпу попут правог обавештајца. У архиви Милорада Павловића пронађено је више писама и разгледница на којима је, испод марке, Стоја шифровано слала прецизне информације о војним кретањима аустроугарске војске у Босни и Херцеговини.

На исти начин су размењиване информације о новцу који су Кашиковићи добијали као потпору српске владе, посредством проф. Павловића. Средства која су добијали представљала су знак захвалности за национални и обавештајни рад, и била су неопходна потпора да материјално опстану у временима када „Босанска вила” није имала довољно прихода од претплате.

Коментаришући пронађени материјал у стану Милорада Павловића-Крпе, аустријски полицајци су забележили да су „нађени многобројни изве-

28 Никола Пашић (Београд : Архив Југославије), сигн. 143-2, стр. 80. Превод са немачког језика.

29 Исто, стр. 81.

штаји обавештајних агената који нису потписани или уместо потписа имају само неки утврђени знак или реч. „Ови извештаји”, закључила је полиција, „долазили су из различитих делова Монархије и датирају из различитих времена.”³⁰

Аустријској полицији је очито било јасно да Милорад Павловић-Крпа није могао од своје професорске плате од 300 динара, да финансира „босанско-херцеговачку шпијунску мрежу”. Одговор на то питање пронађен је у списку Николе Пашића, на којем су били сви обавештајни извори – личности из Босне и Херцеговине које је српска влада потпомогала, посредством проф. Павловића. „Као први међу њима је Никола Кашиковић, редактор 'Босанске виле' са 1440 динара, други је поп Стева Трифковић у Сарајеву са 1800 динара. Та два човека су већ истакнута као најстарији шпијуни и велеиздајнички агенти Мила Павловића”, стајало је у закључку полицијских и судских истражитеља у Бечу.

Стоја је са сином Предрагом ухапшена 4. марта 1917. године, предата војном суду у Сарајеву, а оданде, заједно са сином спроведена у Беч. Пошто је Предраг ставио приговор о ненадлежности војног суда у Бечу, 18. маја 1917. године, Стоја и Предраг су враћени у Сарајево и ту им је суђено.

Све до 5. марта 1917. године, када је ухапшена у Сарајеву, Стоја је са кћерком Танкосавом, „уз невероватни самопрегор организовала акцију прикупљања прилога за исхрану уапшених Срба и тиме их спасавала да не помру од глади.”³¹ После мајчиног хапшења, Танкосава је наставила са помагањем заточених Срба у аустроугарским казаматима.

Суђење

Суђење Стоји и Предрагу Кашиковићу је одржано пред Окружним судом у Сарајеву. Истрага је започета 5. марта 1917. године, када су ухапшени, а пресуда је изречена 12. јануара 1918. За адвокате оптужених именовани су: за главног адвоката Д. Приморац, а за заменика Јозо Сунарић. Мајка и син су се теретили, по члану 125 Казненог закона Аустроугарске, за злочине велеиздаје, по коме је запређена смртна казна.

На основу истог доказног материјала пронађеног код професора Милорада Павловића-Крпе, на основу којег је осуђен Никола Кашиковић, осуђени су и његова супруга Стоја и син Предраг. Оптужба против Стоје била је и тежа, јер је она окривљена што се у периоду од септембра 1908. до краја марта 1909. године бавила, како се у оптужници наводи, праћењем и шпијунирањем „војне силе у Босни и Херцеговини”. У истражном поступку број Ис 796/1917. изведени су докази на основу преписке, порука и шифрованих писама пронађених код проф.

30 Исто, стр. 91.

31 Војислав Јовановић-Марамбо (Београд : Архив Југославије), сигн. 335-19-2. Текст откуцан на две стране, ћирилицом, непагиниран, на почетку текста великим словима стоји: ПОРОДИЦА КАШИКОВИЋ.

Павловића, да су Стоја и Предраг Кашиковић редовно прибављали извештаје за српски ђенералштаб и слали фотографисану оригиналну дислокацију аустроугарских трупа. Предраг је 1909. године лично предао војводи Радомиру Путнику оригинални дислокациони план XV и XVI Кора аустроугарске војске. Нацрт ратнога плана Аустроугарске, састављен 1905. године за напад на Србију, Предраг Кашиковић је 1910. године предао, такође, војводи Путнику.

„За то дело су војни вештаци Аустро Угарског Ђенералштаба на претресу Госпође Стоје и Др. Предрага изјавили: 'Они су криви за све жртве које је аустроугарска имала за време рата на српском бојишту, ако се докаже и тачно утврди да су они тај план предали Србима.'”³²

На суђењу су као докази оптужбе цитиране „инкримисане” разгледнице које је Стоја слала Милораду Павловићу у Београд, преко трговца и књижара Михаила Живковића и Крпине мајке Персиде Павловић. Текст на разгледницама је био уобичајене садржине, а поруке писане испод таксене марке биле су обавештајног садржаја. Изведени докази тужиоца били су недвосмислени: реч је о врху босанскохерцеговачке обавештајне мреже, ангазоване од стране српске владе. Пошто је преписка са Крпом чинила главни оптужни материјал, најинтересантнији делови су изнети пред судом.

Тако је цитиран текст са Стојине разгледнице из Сарајева од 27. септембра 1908. године, на којој се испод марке налази прецизан извештај о распореду непријатељских снага око Вишеграда, Требиња и Сарајева. Доказни материјал је заведен под бројем О. Нр. 633 в.³³

На разгледници од 10. фебруара 1909. године, наведеној као доказ бр. О. Нр. 631, упућеној Персиди Павловић, „извештава Стоја К. испод марке да ће се 27. прокламовати преки суд, да читава босанска војска иде на италијанску границу и да ће 1. марта уследити објава рата. 2000 жандара извиђачког одељења лежи болесно у болници.”³⁴

Стоја Кашиковић је покушала да на суђењу заштити сина Предрага, тврдећи да је своје шпијунско деловање крила пред сином. Међутим, навођењем више реченица из писама Стоје и Николе Кашиковића, суд је закључио да је „потоњи био у њихов посао упућен.”³⁵ У прилог овој тврдњи, тужилац је цитирао писмо Николе Кашиковића од 11. августа 1908. године (Р.252), упућено Милораду Павловићу, у којем пише: „Све што си наредио Предрагу, односно касарна и тврђава добићеш на најкраће вријеме и још што ти треба пиши да иштем.”³⁶ Такође је као доказ наведено писмо Предрага

32 Војислав Јовановић-Марамбо (Београд : Архив Југославије), сигн. 335-19-2.

33 Никола Пашић (Београд : Архив Југославије), синг. 143-2, стр. 81. Превод са немачког језика.

34 Исто, стр. 83.

35 Судски процеси, Врховни суд за Босну и Херцеговину, спис бр. 153 к.з. Одговор Врховног суда на жалбу на пресуду Стоји и Предрагу Кашиковићу (Сарајево : Архив БиХ), на српском језику, куцано, фолио, непагинирано, 15 листова.

36 Исто.

Кашиковића упућено Крпи (писмо бр. 30), у којем он пише: „Јавите шта би вам требало да се дозна, сада могу много учинити, јер је и отац нашао неке сигурне људе а и ја, па само треба питати, али и по коју пару (разумије се врло јефтино) дати.”³⁷

На питање председавајућег Суда да ли је крива, Стоја Кашиковић је, како је навео Војислав Јовановић-Марамбо у тексту о породици Кашиковић, одговорила: „Крива сам што сам Српкиња, јер да нисам Српкиња не би овде пред вама стајала. Радила сам из идеализма и националнога патриотизма да помогнем српскоме народу. Судите ме и осудите ме како год хоћете.”³⁸ Невероватна храброст и искрено родољубље садржани су у овој изјави Стоје Кашиковић.

Пред Окружним судом у Сарајеву, 12. јануара 1918. године у предмету Ис 796/17, проглашени су кривим Стоја и Предраг Кашиковић. Осуђени су на смрт вешањем.

„Пресуда је гласила, да се смртна казна има извршити прво над др. Предрагом у присуству његове мајке, а затим над његовом мајком Стојом. За време изрицања ове пресуде интересантна је и дирљива била слика, када је госпођа Стоја, док су се у судници сви гушили у сузама, пришла сину и раширивши руке, да га загрли, узвикнула: “Сине, нека нам је и ово срећно, јер је за народну, за свету, за српску слободу.”³⁹

Истог дана, у суботу 12. јануара 1918. године, режимски „Сарајевски лист”, на првој страни је објавио вест о пресуди изреченој Стоји и Предрагу Кашиковићу због злочина велеиздаје, по § 125 Казненог закона. „Последњих седмица водила се код оvdјешњег окружног суда главна расправа проти Стоје Кашиковић и дра Предрага Кашиковића ради злочина велеиздаје и уходарења. Након проведене расправе проглашена је данас прије подне осуда, те је окружни суд у смислу оптужбе пронашао тужене кривима горе споменутих злочина и осудио их на смрт на вјешалима. Бранитељ др. Белић најавио је проти осуди ништовну жалбу.”⁴⁰

Жалба на пресуду Окружног суда поднета је Врховном суду у Сарајеву. Записник са судског већања (ад број 153 к/18), датиран је 26. фебруара 1918. године.⁴¹ Председавао је судија Врховног суда Фрањо Чофа (Tschoffa). Обе жалбе окривљених су одбијене „пошто нема разлога сумњи ни против истинитости чињеница, на којима се оснива криворијек против правне квалификације чина (...).”⁴² Међутим, упркос томе што је жалба одбијена, судско веће Врховног суда је било мишљења „да су обоје оптуженика

37 Исто.

38 Војислав Јовановић-Марамбо (Београд : Архив Југославије), сигн. 335-19-2.

39 „Никола Т. Кашиковић, Сарајлија“, у Јован М. Поповић, *Неимари Јујославије* (Београд : Издање књижарнице Радомира Д. Ђуковића, 1934), 270.

40 „Осуђени на смрт“, *Сарајевски лист* XLI, 9 (12. I 1918) : 1.

41 Земаљска влада, Судски списи (Сарајево : Архив БиХ), грђс 5434/1918. Откуцано, латинично на српском језику, непагинирано.

42 Исто.

вриједни Превишњег помиловања.” Као олакшавајућа околност за Предрага Кашиковића је узето што је био одгојен од својих родитеља у духу великосрпске идеје, а код Стоје Кашиковић што је била под утицајем супруга Николе, већ осуђеног на десет година тешке тамнице за шпијунажу.

Прва одлука судског већа је била да се Стоји смртна казна замени са 16 година затвора, а Предрагу са 14. Потом је на поновном изјашњавању предложено да се оптуженима као додатне олакшавајуће околности узму, за Стоју - „скрушено признање”, а Предрага „да је у вријеме чина истом био навршио двадесету годину живота.”

Председавајући већа је предложио да се и Стоји и Предрагу казна смрти замени са десет година тешке робије, што је и прихваћено (за Стоју Кашиковић - једногласно, а за Предрага Кашиковића - већином гласова).

У Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву пронашла сам документ из којег се види да је Стоја Кашиковић 21. маја 1918. године послата у Бања Луку, на одслужење казне. Допис је превод са немачког језика:

„Предсједништво окружног суда, Сарајево, дне 28. маја 1918. Број Ис 796/17. Казнена ствар против Стоје Кашиковић и др ради злочина из § 125 к.з. Земаљској влади за Босну и Херцеговину у Сарајеву.

Удовољавајући отпису од 14. маја 1918. број 5928 прѠс. извјешћује се, да је Стоја Кашиковић дне 21. маја 1918. отпращена у узе окружног суда у Бања Луку.”⁴³

Смртна пресуда изречена Стоји и Предрагу Кашиковићу изазвала је бурне редакције међународног јавног мњења. На монтираним судским процесима у Босни и Херцеговини (1915-1918), седамнаест оптужених је осуђено на смрт, и међу њима једина жена - Стоја Кашиковић. До ублажавања казни на смрт осуђених, посебно Стоје и Предрага Кашиковића дошло је заузимањем шпанског краља Алфонса XIII, преко кога је престолонаследник-регент Александар I Карађорђевић из Солуна, извршио притисак на судство преко владе у Бечу.⁴⁴ Међународну јавност су алармирали и босански прваци у земљи, посебно Данило Димовић, бранилац оптужених на процесима, и српска емиграција.⁴⁵ Поред шпанског, затражена је и помоћ од америчког амбасадора у Лондону Волтера Х. Пејца. „Из једног писма упућеног на Крф и у Берн, сазнаје се да су оба амбасадора, шпански и амерички, обећали да ће се њихове владе одлучно заложити у Бечу за поштовање осуђених.”⁴⁶

43 Земаљска влада за Босну и Херцеговину (ЗВЦ) (Сарајево : Архив БиХ), ргѠс. 6920/1918.

44 „Никола Т. Кашиковић, Сарајлија“, у Јован М. Поповић, *Неимари Југославије* (Београд : Издање књижарнице Радомира Д. Ђуковића, 1934), 270.

45 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату* (Београд : Српска књижевна задруга, Коло LXXVII, књига 513, 1984), 499.

46 Ђорђе Беатовић и Милановић, Драгољуб, *Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској* (Београд : НИРО „Књижевне новине“, 1989), 252-253.

О улози Николе Пашића у вези са помиловањем осуђених на смрт на монтираним судским процесима у Босни и Херцеговини у току Првог светског рата, писали су Ђорђе Беатовић и Драгољуб Милановић у књизи *Велеиздајнички процеси Србима у Аустиро-Угарској* (Београд, 1989).

Храбро држање Стоје Кашиковић пред непријатељским судом Исаије Митровић је преточио у песму. Песма је 1932. године објављена у *Календару Савеза набављачких задруга државних службеника* за 1932. годину.

Кашиковић Стоја

У судници све је немо било.

Дах застаје и ко жута кита

Горског смиља мушка лица бледе

И осуду страшну судац чита:

Јесте крива Кашиковић Стоја!

У делима њеним бунта има.

Кривимо јој и сина Предрага

За обоје: Смрт на вешалима!

Загрцну се читалац и клону,

Кад последња реч осуде паде.

Сенка смрти свуд двораном пређе

Дршћу срца, удес пење јаде.

Ал' не дршће Кашиковић Стоја,

Стојна стена прот Хабсбурга стала,

У дете се своје загледала,

С лика би му нешто прочитала.

Оком чита, а реч затомљује,

Јадно дете! да л' се смрти боји?

Дете гледа, душом га слободи

И снагом га своје вере поји.

Па кад пркос у оку му спази,

Што се с расне разбукта врлине.

Раскрили му материнско недро

И прозбори: „Сретно било сине!“⁴⁷

Суђење Кашиковићима поменуто је у многим књигама које су за тему имале „велеиздајничке“ судске процесе. Владимир Ђоровић у гласовитој

47 Исаије Митровић, „Кашиковић Стоја“, у *Календар Савеза набављачких задруга државних службеника за 1932* (Београд, 1932), 18.

Црној књизи (Београд, 1989, репринт издање), Војислав Богићевић у књизи *Сарајевски аџенџији : Писма и саопштења* (Сарајево, 1965), Никола Ђ. Тришић у књизи *Сарајевски аџенџији у свјетлу библиографских података* (Сарајево, 1960) и у многим енциклопедијама (под одредницом „Велеиздајничке парнице у Босни“), суђење Кашиковићима је издвојено и посебно наведено.

Владимир Ћоровић је у Станојевићевој *Народној енциклопедији* (Загреб, 1926) у тексту *Велеиздајничке парнице у Босни*, о суђењу породици Кашиковић навео следеће податке: „27/2 1917 почела је парница против Николе Кашиковића, уредника Босанске Виле. И он је осуђен на 10 година робије. 12/1 1918 осуђени су на смрт његова жена Стоја и син Др. Предраг Кашиковић, али су обоје после помиловани на 10 година робије.”⁴⁸

Никола и Предраг Кашиковић су после изрицања пресуде, били заточени у Централној казнионици у Зеници, а Стоја је била заточеник у бањалучком Окружном затвору.

Ослобођење земље и крах Аустроугарске, све троје Кашиковића је дочекало живо. Када је Народно веће преузело владу у Босни и Херцеговини 1. октобра 1918. године, најтежи осуђеници - „велеиздајници” из Зенице, пуштени су из затвора својим кућама. Међу њима су били уредник „Босанске виле”, Никола Т. Кашиковић и његов син др Предраг Кашиковић. Сарајевско „Народно јединство” је у 2. броју од 5. новембра 1918. године донело вест „*Велеиздајници на слободи*”. У чланку је наведено да је у петак, 1. новембра 1918. године, поред осталих заточеника, из Централне казнионице у Зеници пуштен др Предраг Кашиковић. „Из Окружног затвора у Бањој Луци пуштена је 31. октобра 1918. Г- ња Стоја Кашиковић (...).”⁴⁹

Тако су се, крајем 1918. године, у ослобођеној земљи у својој кући у Сарајеву, поново окупили сви чланови породице Кашиковић.

За свој национални рад, Стоја је одликована орденом Св. Саве IV степена од краља Петра I Карађорђевића, и Златном медаљом за ревност, највишим женским одличјем од краља Николе I Петровића, поводом двадесетпетогодишњице излажења „Босанске виле”, као главни сарадник и администратор.⁵⁰ После ослобођења, приликом посете краља Александра Карађорђевића Сарајеву, 1920. године, Стоја Кашиковић је одликована златном Обилићевом медаљом. О томе су известили часописи: сарајевски „Југословенски лист” и „Српска зора”, и београдски „Балкан”.

(2004)

48 В. Владимир/ Ћоровић, „Велеиздајничке парнице у Босни“, у Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I књига А-3* (Загреб : Библиографски завод д.д., /1926/), 324-325.

49 „Велеиздајници“ на слободи“, *Народно јединство I*, 2 (5. XI 1918) : 3.

50 „Висока одликовања“, *Босанска вила XXVI*, 20 (30. X 1911) : 320.

КЊИЖАРА И АНТИКВАРНИЦА НИКОЛЕ И СРЕТЕНА КАШИКОВИЋА

Никола Т. Кашиковић Сарајлија (1861-1927), учитељ, национални радник, публициста, сакупљач народног блага и књижевник, био је дугогодишњи уредник гласовитог сарајевског часописа „Босанска вила“ (1885-1914). По окончању Првог светског рата и дугог тамновања у злогласним аустроугарским казаматима, тешко нарушеног здравља, скрајнут и заборављен од нових власти, немајући ни снаге ни подршке да обнови „Босанску вилу“, окреће се књижарском послу.

Никола је заједно са сином Сретеном, јединим од деце који је и послератном периоду наставио да се професионално бави књигом, основао књижару/папирницу/антикварницу. Започела је са радом 1925. године. Ево како је сачувана у сећању савременика: „У најпрометнијем и најживљем, европском и модерном крају Сарајева, око Маријиног Двора, налазило се једно дућанче, које само по себи - мала књижарница и папирница - не би скренуло пажњу пролазника и намерника; тек кад сте ушли и ступили у разговор са сопствеником, то дућанче је добивало своју вредност.“¹

Мало је ко од купаца знао да им је сабеседник једна од најистакнутијих националних, културних и просветних личности из времена окупације Босне и Херцеговине.

На основу огласа штампаних у сарајевској периодици („Братство“, „Слобода“), можемо да констатујемо да је Сретенова књижара и папирница радила и као антикваријат. „Књижара-антикваријат *Срећен Н. Кашиковић Сарајево*. Купује и продаје све нове и антикварне књиге. Плаћа одлично. Све старе књиге стручно процењује. Цене врло солидно“, текст је огласа објављеног у „Слободи“ од 27. августа 1926. године. У првом броју „Братства“ из јануара 1925. године објављен је оглас сличног садржаја: „Књижара-Антикварница-Папирница Сретен Н. Кашиковић Сарајево, Фра Грге Мартића трг. Купује и продаје све антикварне књиге и ноте. Специјално одељење за стару српску и хрватску књижевност. Сав школски и канцеларијски материјал на мало и велико. Главно заступство „Библијског Друштва“ из Лондона за Босну и Херцеговину. На све понуде и упите из провинције одговара се одмах.“²

У истом броју „Братства“ из 1925. године, штампан је још један оглас за Књижарницу код Катедрале, како су је Сарајлије звале, у којем су власници педагошких дела старијих и новијих издања, као и комплет књига Српске књижевне задруге. (Поменути оглас за Кашиковићеву књижару излазио је у десет бројева „Братства“ за 1925. годину).

1 „+ Никола Кашиковић“, *Реч* IV, 944 (23. V 1927) : 2.

2 „Оглас“, *Браћство* I (јануар 1925) : 51.

Пишући о судбини књижара и првих сарајевских антикварница које су почеле да се оснивају тек после Првог светског рата, писац и публициста Марко Марковић је оставио драгоцену сведочанство о књижари и антикварници Сретена Н. Кашиковића. Будући да је Марко Марковић друговао са Сретеном, те и сам био чест посетилац књижаре-антикварнице, његово писано сведочанство о књижарском раду Сретена Кашиковића представља редак аутентичан документ.

„Солидног образовања, Сретен је изврсно познавао нашу, а страну књижевност добро, волио је књигу и знао јој вриједност. Од самог почетка имао је подоста одабраних, па и ријетких књига и комплета часописа - да ли донесених од куће или купљених, не знам - и уживао у њима гледајући их. Само је понеком од нас дозвољавао да их покатак узме у руке. А о продаји није било ни говора; или зацијени толико да човјек изгуби вољу да даље пита. Куповао је и продавао уџбенике, приручнике и текућу лијепу књижевност. Набави ли какву рјеђу књигу, одмах је попне на највишу полицу, ону с које се могла дохватити само помоћу степеница.

Како му је посао ишао, то нико од нас није знао. По ономе што смо видјели - није изгледало да иде особито добро. Али знам и то да је био стално у преписци с великим кућама антикварних књига у земљи и иностранству. Вјероватно му је тај посао доносио праву, довољну зараду.“³

У Сретеновој антикварници био је смештен и део богате породичне библиотеке, оно што је претекло од видовданског пустошења и полицијских преметачина. Познато је да је Никола Кашиковић као уредник „Босанске виле“ настојао да прибави што више књига и часописа за приказе у листу, а као вишегодишњи књижничар Српског пјевачког друштва „Слога“ знатно је увећао фонд Друштвене библиотеке, успостављањем плодних сарадничких веза са библиотекама у Србији и другим српским земљама. За време судског процеса који је пред аустроугарским судом у Сарајеву вођен против Николе Кашиковића 1916/17. године, стављено му је на терет и поседовање „забрањених“ књига које су приликом преметачине, пронађене у његовој кући на Бањском Бријегу. Тако да је део богате библиотеке запленом полицијских власти нетрагом нестао. Оне књиге које су сачуване (поседовао је оригинална издања Вукових народних пјесама, књиге владике Николаја Велимировића и др.), нашле су своје место у антикварници.

У књижарском послу Сретену је од велике помоћи био отац Никола, кога је болест спречила да се поново активира у учитељском послу. Чекајући од нове власти декрет о пензионисању, Никола Кашиковић је међу књигама у синовљевој књижари одбројавао своје последње дане.

Међутим, судбина је другачије одлучила. Изненада, у својој 35. години, од срчане капи умро је 9. маја 1927. године, Сретен Кашиковић. За њим је после само тринаест дана, отишао и отац Никола.

3 „Судбина књижара и књига“, у Марко Марковић: *Изабрана дјела. Књига II*, (Сарајево : „Свјетлост“, 1968), 131.

Београдско „Време“ је 12. маја 1927. године објавило вест да је у Сарајеву „напрасно преминуо угледни грађанин и национални борац Сретен Кашиковић, власник популарне књижаре и антикварнице код Катедрале.“⁴

Сарајевско „Братство“ је уз вест о смрти Сретена Кашиковића објавило и шири текст о њему. „Сретен Кашиковић књижар сарајевски, сарадник нашег листа умро је 9. о.м. од срчане капи. Син је наших националних бораца г. Николе Т. Кашиковића и госпође Стоје, која је за свој рад осуђена на смрт. У кругу наше револуционарне омладине пок. Сретен заузимао је видно место (...) Свршио је учитељску школу, био је добар познавалац наше, руске и стране литературе, а нарочито се интересовао за црквену литературу и старине.“⁵

Сретен Кашиковић је активно учествовао у предратном омладинском националном покрету. Поред рада у очевој „Босанској вили“, био је активни члан српског просветног и културног друштва „Просвјета“, а као учитељ био је учесник штрајка Срба Ђака Учитељске школе у Сарајеву. Друговао је са најреволуционарнијим омладинцима - Младобосанцима, Данилом Илићем, Костом Крајшумовићем и другима.

После Сретенове изненадне смрти, а убрзо и очеве, Књижару и антикварницу Сретена Н. Кашиковића задесила је зла судбина. Продата је заједно са драгоценим и ретким књижним благом на јавној дражби (лицитацији). Марко Марковић, Сретенов пријатељ, оставио је аутентично сведочанство о томе:

„Почетком октобра извршена је, не знам по чијем тражењу и због чега, јавна дражба (судска продаја) цијеле књижаре. Знате ли шта је то јавна дражба? Кад суд на тражење неког повјериоца узапти овако једну радњу, он попише све што је у њој, и изложи продаји док не намири дужни износ. У одређени дан и сат почиње лицитација једног по једног предмета или више њих заједно, књига на примјер, као што је овдје било. Судски извршилац објави да се продаје та и та књига или хрпа књига и постави почетну цијену. Онда се купци надмећу. Ако су купци у договору, онда они један по један пењу динар по динар. Ствари припадну ономе ко је дао највише. Е, то ја никад нисам мого да гледам. Уз то, Сретен ми је био друг, а његова књижара као неко посвећено мјесто.

Сутрадан сам слушао од очевидаца: како је неколико сарајевских претрга, трговаца старим стварима, по свом обичају створило картел и „ађутно“ откупило све књиге, потрпало их у сепете као купус - при чему су се књиге цијепале, листови се дерали и отпадали ... туга једна ... а онда их одмах ту, „на лицу мјеста“, почели крчмити буд-зашто - како су их и купили. Неки библиофили и библиомани дошетали су касније и од претрага - прекупили приличан број ријетких, вриједних књига. Платили их скупље, и опет их добили јефтино. Међу ријеткостима је, кажу, нарочито запажено неколико књига: једно Петраркино дјело, штампано 1547. у Венецији, Гундулићев Осман из

4 „+Сретен Кашиковић“, *Време* VII (12. V 1927) : 3.

5 „+ Сретен Кашиковић“, *Братство* III, 6/7 (јуни-јули 1927) : 104.

1771, *Reise in Dalmatien*, штампано у Берну 1776. Њемачко-српски рјечник, штампан 1847. у Венецији, неколико примјерака II. издања Вуковог Рјечника (продаваних по 30 динара) итд.

Гдје су те књиге данас, и да ли су уопће сачуване, не знам. Тако је за непуна три сата нестало књижаре коју је пок. Сретен са страшћу скупљао и љубоморно чувао чак и од нас, својих пријатеља. Кад сам по подне тога дана завирио у њу, радња је личила на разбојиште прекривено неким књижицама које су трговци сматрали неважним, листовима истргнутим из књига, корицама, некаквим писмима и ковертама, уопће штампаним, сад безвриједним папиром...⁶

На крају Марковићевог текста о првим сарајевским књижарима и антикварима, стајало је: „Судбине књижара су као и судбине људи.“

Четрнаест година доцније, у *Адресару* за Дринску бановину, објављеном 1941. године у Сарајеву, у телефонском именику града Сарајева, наишли смо на име Николе Кашиковића. Стара књижарница је сада носила његово име и, сходно времену, имала је нову адресу: „Кашиковић Никола Т., књижара и папирница, Кр. Александра 80, тел. 31-65.“⁷

Упркос свему, преживела је.

(2005)

6 „Судбина књижара и књиге“, у *Марко Марковић, Чланци и ојледи : Прилоі за истјорију културној живојиа Босне и Херцејовине. Књиа група* (Сарајево : „Веселин Маслеша“, 1961), 216.

7 *Adresar ABC* (Sarajevo : Izdaje: „Adresar“ за Drinsku banovinu, 1941), 33.

БОСАНСКА ВИЛА У СЛУЖБИ ОБРАЗОВАЊА И ПРОСВЕЂИВАЊА

Ове године (2007) навршава се 146 година од рођења и 80 година од смрти Николе Т. Кашиковића, покретача, дугогодишњег уредника и власника сарајевског часописа "Босанска вила" (1885-1914). Публициста, књижевник и национални борац, Кашиковић улази у ред оних родољубивих и умних људи који су, делом и пером, у најтежим данима аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, непоколебљиво стајали на бранику Српства, радећи неуморно на очувању властите традиције, језика и писма.

Са колегама учитељима Стевом Калуђерчићем, Божидаром Никашиновићем и Николом Шумоњом, Кашиковић је 1885. године покренуо „Босанску вилу“, први српски белетристички часопис у Босни и Херцеговини. „Лист за забаву, поуку и књижевност“, како је стајало у поднаслову „Босанске виле“, излазио је петнаестодневно у великом кварт формату, ћириличним писмом. Први број је изишао 16. децембра 1885. године, а последњи 15. јуна 1914. Првих десет бројева је уреднички потписао Божидар Никашиновић, наредних седамнаест бројева уредио је Никола Шумоња, а од 1. априла 1887. године Никола Т. Кашиковић постаје уредник и издавач „Босанске виле“. Власништво над часописом преузео је 1892. године. Двадесет седам година име Николе Кашиковића стајало је у заглављу „Босанске виле“ и било њен заштитни знак.

У првим деценијама XX века заједно са Николом Кашиковићем уреднички посао су обављали: Владимир Ћоровић (1910, 1913-1914) и Петар Кочић (1911-1912). Од 1910. до 1914. године у редакционом одбору „Босанске виле“ били су: Алекса Шантић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Милорад Павловић-Крпа, Пера С. Талетов, Симо Ераковић, Сима Пандуровић, Светислав Стефановић, Јован Максимовић и Аугустин-Тин Ујевић. Часопис се издржавао искључиво од претплате, а број пренумераната је варирао у појединим годинама и у просеку се кретао око 2000. Највећи број претплатника „Вила“ је имала у Краљевини Србији, а највише у Београду. Тако долазимо до изненађујућег податка да је Кашиковићев часопис имао вишеструко већи број читалаца на страни, него домаћих.

Читаве три генерације књижевника и научних радника прошло је кроз „Вилину“ редакцију, као кроз школу родољубља. Сарадници часописа били су различитог литерарног опредељења, књижевни ствараоци (песници, приповедачи, драмски писци), књижевни критичари, писци књижевних и историјских огледа, стручних чланака, преводиоци и бројни сакупљачи народног блага. Захваљујући дугом непрекидном излажењу, у „Босанској вили“ су објављивали готово сви писци који се јављају у српској периодици 80-тих година XIX века.

Лист је покренут очевидно с намером, да тек изазове шири књижевни интерес у Босни и Херцеговини, који је дотле једва постојао. Млади учитељи „просветитељи“ и врло активни народни радници, желели су да, задовољавајући своје младе амбиције, почну тај књижевни посао и као најбоље средство за признање опште просвете и развијање националне све-сти.

Од првих бројева, уредништво „Виле“ је одабиром чланака профили-сало тематске кругове који су, иако током времена обогаћивани модерним садржајима, остали њено препознатљиво штиво.

Кретање књижевних уметничких погледа уредника, доцније редак-ционог одбора, узлазном линијом ка модерним поетским изразима, учини-ла је да двадесетпетогодишња „Босанска вила“ одише свежином младих европских часописа. Којом је уметничком стазом уредник повео „Босанску вилу“, најбоље показује састав последњег редакционог одбора из 1914. го-дине: Алекса Шантић, др Милан Прелог, др Светислав Стефановић, др Јован Максимовић, Вељко Петровић, Димитрије Митриновић, Милорад Павловић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић и Аугустин-Тин Ујевић.

Оно што је уредник „Босанске виле“ непрестано истицао у сваком броју, свих двадесет и седам година, јесте национални курс. Без обзира на књижевно-историјска кретања која су се у „Босанској вили“ огледала, она је била и остала гласило српског народа у Босни и Херцеговини.

Током свог двадесетдеветогодишњег излажења „Босанска вила“ је са-чинила голему листу сарадника. Иако по својим првим прилозима и сарад-ницима није наговештавала веће књижевне узлете, на њеним страницама су се смењивале генерације књижевника и научних радника, међу њима и они најбољи које су на српском литерарном и културом пољу стварали. Тако са сигурношћу можемо тврдити да је посредством „Виле“ читалачка публика у Босни и Херцеговини, упркос цензури и сталним политичким притисцима на уредништво, била одлично информисана.

Рубрика „Књижевне и културне биљешке“ била је живо извориш-те информација из различитих области живота, од политичких догађаја, до књижевних и културних актуелности. Тако је читалац у 8. броју „Виле“ од 30. априла 1906. године могао да прочита вест о оснивању Српског књижевног клуба у Сарајеву (претеча Друштва књижевника). Био је то најјачи доказ о постојању српског литерарног језгра у Босни и Херцеговини и његовој ви-талности. Белешкама у рубрици су праћени друштвени и просветни догађаје из покрајине, а пре свега из матице Србије. Тако су, на пример, у „Вилиним“ бројевима из 1896. у наведеној рубрици објављене следеће вести: За пред-седника Српске краљевске академије изабран је Милан Ћ. Милићевић, њен дотадашњи секретар; на свечаном скупу СКА проглашен је за академика Пера П. Ђорђевић, лингвиста, теоретичар књижевности и писац читанки; краљ Александар Обреновић одликовао је црногорског кнеза Николу орденом Св. Саве Првог степена „цијенећи велике заслуге црногорског кнеза за српску

књигу и просвјету¹; исте године о Васкрсу, краљ Александар је посетио Свету Гору и манастир Хиландар. Била је то прва посета једног српског суверена после боравка цара Душана средином XIV века. „Краљ је одликовао све старије духовнике и даривао је манастиру 15.000 дин. у злату“, а братство му је поклонило две најзнаменитија споменика српске културе: Мирослављево јеванђеље и Немањину повељу²; и на крају, издвојићемо белешку из „Вилиног“ двоброја 15/16 од 30. августа, да је уредник Никола Кашиковић одликован орденом Мецидије III степена од турског султана Абдул Хамида Хана Газије II.

Да овде истакнемо и податак откривен у „Босанској вили“ такође из 1896. године, а везан за данашњу прославу 125 година високог образовања у Босни и Херцеговини. У насловном тексту „Виле“, објављеном 29. фебруара 1896. године, поводом смрти митрополита Дабро-босанског Ђорђа Николајевића, у његовом животопису стоји да он „помаже Косановићу при организовању конзисторије и отварању српско-православне богословије, те обје ступише у живот у 1882. год. Те исте године прота Николајевић буде постављен за архимандрита и потпредседника конзисторије. Уз ту дужност архимандрит Николајевић примио је на се и дужност првога ректора и професора богословије.“³

Списак сарадника, штампан на почетку сваког годишта, најбољи је показатељ евалуације листа. Када би се урадио попис свих сарадника „Босанске виле“, добили бисмо лексикон најпознатијих српских књижевних, културних и научних делатника, припадника различитих генерација, који су обележили крај XIX и почетак XX века.

Будући да је њен уредник био један од покретача, утемељивача и припадника најважнијих српских културних институција, просветних и певачких друштава; један од оснивача и дугогодишњи председник и књижничар Српског пјевачког друштва „Слога“; утемељивач, добротвор и члан Српског културног и просвјетног друштва „Просвјета“, домаћин и учесник многих светосавских и видовданских прослава у Сарајеву, „Босанска вила“ је имала знатан утицај на узгој и васпитање генерација младих, на формирање њихових политичких и националних ставова, на развој њиховог књижевног укуса. Окупљајући око часописа сву напредну, слободоумну и патриотску интелигенцију, редакција је оформила идеолошки стожер, снажан патриотски покрет отпора против окупатора, Аустроугарске Монархије.

Упоредо са покретањем „Босанске виле“, почела су да се оснивају певачка друштва и дилетантске дружине. Под њиховим окриљем чувала се и неговала традиција, развијала и подстицала свест о националној припадности.

1 „Одликовање“, *Босанска вила* XI, 4 (29.II 1896): 68.

2 „Краљ походио Хиландар“, *Босанска вила* XI, 8 (30.IV 1896): 135.

3 „† Ђорђе Николајевић, Архиепископ сарајевски, митрополит Дабро-босански, егзарх све Далмације, велики добротвор народа српскога и т.д. и т.д.“, *Босанска вила* XI, 4 (29.II 1896): 50-51.

Прикази историјских догађаја, легендарни косовски јунаци и велике битке опевани у народним песмама, комбиновани су са уметничком родољубивом поезијом познатих српских песника.

Насловне стране и комплетне свеске „Босанске виле“, посвећене значајним догађајима и личностима - најбоље сведоче о намери часописа буде брижљиви хроничар културне историје свога народа.

„Босанска вила“ је, објављујући животописе заслужних Срба на првим странама листа „заводила“ њихова имена у своју споменицу, у жељи да их отргне од заборава. Она „оживљава заборављене успомене, буди сјећања на преживљене догађаје и биљежи у своју споменицу име онога, кога не треба да заборав претрпа. Најзад, млађем се нараштају може кроз прсте погледати; не-просто би било нама, кад би га заборавили“, појаснило је уредништво „Виле“ у насловном тексту свеске од 15/30. априла 1900. године.

Од многобројних животописа објављених на насловним страницама „Босанске виле“ издвојићемо онај посвећен Љубомиру Крсмановићу поводом педесетогодишњице живота, штампан 15. фебруара 1906. године. Писац текста, вероватно Кашиковић, изражава захвалност Крсмановићу на двадесетогодишњој сталној помоћи листу. Он ефектно сумира његов добротворни рад: „Не бави се науком; али је помогао да се многа научна истина објелодани и уђе у друштво и постане његова својина. Није просвјетни радник; али је обилата потпора његова свима просвјетним установама. Својим личним утјецајем, својом материјалном потпором он је постигао врло много за културни и просвјетни напредак свога народа: он је помогао да Српство добије достојан број одушевљених радника на свим пољима и областима културнога рада.“⁴

У жељи да подстакне читаоце на активно учешће у животу босанско-херцеговачких образовних, културних и просветних институција, „Вила“ је штампала позиве на оснивачке и редовне скупштине, прославе и јубилеје. Био је то повод да се интелектуалне снаге окупе, доказ да српску саборност не може да угуши туђинска власт.

Како је „Вила“ у својој дугогодишњој историји често као једина лектира била присутна у српским домаћинствима у Босни и Херцеговини, она је за њих представљала и читанку, и уџбеник историје, и литерарно штиво. У Србији, где је „Вила“ имала и највећи број претплатника, читалачка публика је била образованија, а самим тим и захтевнија. Свесно одговорности, уредништво је разноврсношћу прилога настојало да задовољи потребе читалаца различитог образовног нивоа.

Највећа је заслуга „Босанске виле“ што је одржавајући се изван најјачег центра културног живота, очувала српски језик, „у крајевима и породицама изложеним туђинским утицајем“.

4 Бос. Вила., „Педесетогодишњица Љубомира Р. Крсмановића“, *Босанска вила* XXI, 3 (15. II 1906) : 34.

Таласу германизације који је захватио Босну и Херцеговину и притисцима окупаторске власти да српски језик преименује у „босански“ и „земаљски“, „Вила“ је супротставила изворни, једри, народни језик српске усмене књижевности и традиционално писмо – ћирилицу. Сматрајући језик темељном одредницом сваке културне делатности, часопис је био најгласнији критичар Калајева антисрпске пропаганде. Борбу за српски језик и писмо започео је још њен уредник Никола Кашиковић као учитељ у сарајевској реалци, упућујући оштре критике на „новокомпоноване“ режимске уџбенике, писане за српске основне школе.

Покретањем „Босанске виле“ борба за очување српског језика је институционализована. Схватајући језик и писмо као основицу националне културе српског народа и битну компоненту његовог духовног бића, Кашиковићева „Вила“ је била најгласнији заговорник њиховог очувања. Захваљујући чињеници да су учитељи били покретачи и први уредници (доцније власник и уредник сам Кашиковић), рецензенти и администратори листа такође (Стево Калуђерчић и Стоја Кашиковић), „Босанска вила“ је важила за језички узор међу часописима оновремене српске периодике. Упорно бранећи ћирилицу, уредник „Виле“ је допао и затвора. Одбивши да прими званични допис писан латиницом, Кашиковић је 1899. године осуђен на новчану казну, а наредне, због истог дела, на месец и по дана затвора. Ово је свакако јединствен пример тамновања.

Талас културног уједињења југословенских народа који је у првој деценији XX века заплуснуо и Босну и Херцеговину, поново је покренуо питање језика и писма. Тек што је укинула измишљени „босански језик“, земаљска влада је 1907. године прокламовала нови, „српско-хрватски“. Кашиковић оштро иступа против овог новог насиља над српским језиком. Подршку добија и од младих књижевних снага окупљених око „Босанске виле“ који као предуслов за чвршћу интеграцију на ширим југословенским просторима истичу стандардизацију књижевног језика, уз поштовање аутентичности националног језика и писма. „Вилина“ брига за очување српског језика и писма имала је у основи једно од обележја чувања идентитета у времену када су пред разорним утицајем моћне и организоване туђинске власти озбиљно нарушавани већ успостављени токови духовног континуитета. Језик и правопис инаугурисан у часопису, имао је и непосредан задатак – да подучава како треба правилно писати и свој матерњи језик неговати.

У освртима на збирке народних умотворина, „Вила“ и њен уредник нарочито инсистирају на одговорности сакупљача. Добар сакупљач и приређивач сабирника народног блага, истицао је Кашиковић, није само одличан познавалац усменог народног стваралаштва, већ и писмен и образован човек. Отуда је он с правом инсистирао на озбиљној језичкој редакцији грађе и поштовању правописа.

Сматрао је да наша народна усмена књижевност чува изворни вуковски српски народни језик и до краја „Вилиног“ излажења неговао је рубрику

у којој је народно благо објављивао. И сам сакупљач народних умотворина, Кашиковић је наилазио на ретке народне речи и изразе и бележио их. Слао је грађу за Речник српског књижевног и народног језика, пројекат који је под окриљем Српске краљевске академије у Београду покренуо Стојан Новаковић, а којим је руководио академик Александар Белић.

У овој краткој анализи изабраног садржаја из „Босанске виле“ јасно је видљива намера уредника и сарадника да лист, поред промоције књижевне, културне и научне мисли, образује и просвећује најшири круг читалишта. Чини нам се да је и ову своју мисију за дуги низ година успешно обављао.

(2008)

ЖЕНЕ САКУПЉАЧИ И КАЗИВАЧИ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА У БОСАНСКОЈ ВИЛИ (1885-1914)

У жељи да придобије читалачку публику, уредништво „Босанске виле“ је од самог почетка излажења листа бирало лектуру која ће читаоцима бити најприступачнија, најзанимљивија и најдража. То су несумњиво биле српске народне умотворине, дакле епске и лирске песме, приповетке, пословице, бајке, загонетке, питалице, гатке, легенде. Утицај Вука Карацића и његових следбеника на српски духовни простор у окупираним покрајинама био је огроман. Усмено народно стваралаштво је било саставни део васпитавања омладине, присутно у породици, на поселима, на светосавским приредбама, али и облик политичке и националне борбе.

Отуда је било природно да „Босанска вила“ фолклору да нарочито место. Захваљујући широкој кампањи уредништва, и лично Николе Т. Кашиковића, подстрекивао се сакупљачки рад и едуковало становништво у одабиру и бележењу народних умотворина, те је часопис је за 29 година излажења објавио антологијску збирку српског народног блага.

Поред мушкараца, на овом значајном народном послу огледале су се и жене. Ова врста њиховог рада у „Босанској вили“ неправедно је скрајнута и у жељи да исправимо књижевноисторијску неправду, позабавићемо се Српкињама - сакупљачицама, казивачицама и народним песникињама.

Истраживање које сам спровела кроз сва годишта „Босанске виле“ неспорно указује да су се жене огледале и у народној поезији и у народној прози. У односу на број сакупљачица, као и на врсту и обим грађе, знатније је њихово присуство у народној поезији, него у прози. Народне лирске песме сакупило је, забележило и казивало 15 Српкиња, а народних приповедака само девет. У „Босанској вили“ постоје само штур биографски подаци о њима. Ако изузмемо Ану Бугариновић, омиљену Кашиковићеву казивачицу, податке о народним песникињама налазимо само у годишњем списку сарадника. Најчешће је уз име наведено место пребивалишта, а веома ретко занимање. Иако о многим сакупљачицама не знамо ништа, оне су, као и њихове колеге, из различитих друштвених слојева и степена образовања. Ипак, оно што је заједничко, било да је у питању служавка или учитељица, јесте неспоран литерарни таленат, који их је и довео на странице најпопуларнијег српског листа.

Већ у првом броју „Виле“ из 1885. године, тадашњи уредник Божидар Никашиновић штампао је народну песму Анђелић Вук коју је прибележила „Српкиња Сарајка Ј.“. Био је то сигуран знак да ће у рубрици Народне умотворине и жене заузети своје место. Наредне године, у 8. броју објављена је народна приповетка Крадљивац Раде, а у 10. Девет пуштеница, а обе је

„прибиљежила Зорка Кршићева“. У списку сарадника, на почетку првог „Вилиног“ годишта, уз име сакупљачице је стајало „Гђица Зорка Кршића у Јањи“.

Међу сакупљачицама народних песама издвајају се: Мага Живановић, Мара Самарцић, Милица Авлијашева, Кристина Ђорђевић, Радојка М. Стефановић и Ана Бугариновић.

Свих једанаест песама Бијељинке Маге Живановић објављено је у другом броју „Босанске виле“ из 1895. године, под насловом „Српске народне пјесме из Бијељине“. Под заједничким насловом „Уз ђерђеф“, који јасно асоцира на часове женског одмора уз трукање и вез, нижу се стихови лирских народних песама, различитих мотива.

Љубавне:

„Севди Јово, моје севдисање,
Убило те моје уздисање!
Што сам другог ошима видила,
Нијесам га срцем севдисала:
Очи вода, гледају свакога,
На очима капиције нема (...).“

Шаљиве:

„Ђевојка је мало ђевовала,
Седамдесет и седам година,
Седам пута ђаби долазила,
Десну руку на ђабу метила:
- Вабо кућо удати се нећу
Док не роди јавор јабукама
Сува врба питомијем грожђем (...).“

Песме пуне девојачке чежње:

„Што сам млада, да сам вода ладна,
Ја бих знала ђе бих извирала,
Извирала у Јовиној башчи,
Не би л' Јови слатка вода била,
Ако Јови слатка вода била,
Мара Јови суђеница била...“

Љубавне песме у маниру бећарца:

„Кад се сјетим моје дике речи,
У менека моје срце јечи,
Кад се мога дике опоменем
Сва се млада у лицу променем“.

У последњој песми учачамо мешање дијалеката, све ради римовања. Сличних мотива су и остале Живановићкине песме: Ђул ђевојка под ђулом заспала, Драг се драгој на водици фали, Обасјала сјајна мјесечина. Песме су, што је уобичајено, без наслова, обележене римским бројевима, па сам, као наслове навела прве стихове.

Мара Самарцић је била учитељица у Новој Вароши, како сазнајемо из списку сарадника за 1903. годину, када је Кашиковић први пут у „Босанској вили“ објавио њену народну поезију. У броју 5. из 1903. године, под заједничким насловом „Српске народне женске пјесме“ штампано је шест песама „Из збирке Маре Самарцић“. И то је, колико сам успела да откријем, једина народна песникиња за чије се име везује постојање збирке, што свакако указује на озбиљног сакупљача.

Издвојићемо песму Коно моја, јагње разблудљено и због једног куриозитета. Наиме, уредник је песму објавио још једном, у 9. броју „Виле“ из 1907. године, и то без икакве измене. Да ли је у питању лепота песме, необичан мотив, или забуна уредника, остаће непознаница. Ево неколико стихова из те песме:

„Коно моја, јање разблудљено,
Чудно ли те бија' разблудио,
И на десну руку научио!
„Мој комшија, златали кутија,
Алем комшо, алем драга душо,
Мислиш комшо, удати се нећу,
Та валаха чекати те нећу. (...)
'Ко мој буде, ожени се неће.
Чија будем удати се нећу,
Јес' тако ми онога јунака Кома јесам и мила и драга,
Кома нисам, ни молит га нећу“.

У 6. броју „Виле“ из 1903. године, под истим заједничким насловом, налазимо 13 песама из збирке Маре Самарцић. Ево неких наслова (првих стихова): Мајка Мару ситно плетијаше, Ономадне у свету неђељу, у Чајничу о младом Божићу, Везак везла лијепа девојка, Роса паде, мутна вода дође, Сив је соко полетио. Други пут, 1907. године, пет Самарцићкиних песама објављено је у „Вили“ са потписом „забиљежила Мара“. У списку сарадника налазимо податак да је тада учитељевала у Пљевљима, а крст уз њено име указује да је покојна.

Песму Милице Авлијашеве И у паклу тешко без свога Кашиковић је уврстио у своју збирку Народно благо, како је наведено 1895. године у броју 13. када је објављена. Иако јој је то једина песма штампана у „Вили“, лепота песме са изразитим патриотским мотивом, недвојбено је сврстава у значајне сакупљачице. Уз наслов стоји да је „пјесму пјевала Милица Авлијашева у Добропољу“. Порука песме је јасна: за сваки људски грех има опроштаја („откупа“), осим за издају. Ево почетних стихова:

„Вита Јела, виш' ценета расла,
А на ценет гране наслоњала,
С другу страну у пако гледала,

Ће у паклу три горе јунака.
Једном гори лице до очију,
Другом горе руке до рамена,
Трећем горе уста од пламена.“

И последњих:

„Коме горе у пламену уста,
Тога нико откупити неће.“

Под насловом „Сријемске поскочице“ објављено је 1910. године (у двоброју 7-8) шест песама Кристине Ђорђевић. Све су у маниру „бећарца“, лако певљиве: Љуби дико, макар..., Немој дико, немој ти..., Имала сам дика шест..., Синоћ мене световала нана... и др. Занимљиво је да је песма Иде дика, светли му цигара и данас део кафанског репертоара. Све су шаливе садржине и испеване су у препознатљивом ритму. Ево стихова из песме Имала сам дика шест:

„Имала сам дика шест,
Па свима сам дала чест,
А седмом сам кошар дала
Псовала ме нана,
Још ћу једном кошар дати,
Неће нана знати“.

Још једну Ђорђевићкину песму, Момче и дјевојка, Кашиковић је уврстио у „Вилину“ антологију, штампајући је 1910. године у првом двоброју годишта.

Омиљена Кашиковићева народна песникиња била је Ана Бугариновић. Штуре библиографске податке о њој налазимо у „Вилиној“ читуљи од 31. јануара 1905. године, објављеној поводом Бугариновићкине смрти.

Аутор је, по свој прилици, Никола Кашиковић. Ана је родом из Добропоља код Трнова, из породице Дубљевић-Ђорем, у којој је било више гуслара. Од стрица Вида Дубљевића-Ђорема дознала је више народних јуначких песама и сама се показала као даровити песник. И њен ран преминули син Милан, графички радник, бавио се сакупљачким радом. Иза њега је остала збирка народног блага у издању пријатеља и колега. У Сарајево је Ана дошла као дете и ту је служећи по кућама, научила доста добро турски и грчки језик, иако је читати и писати врло мало знала. Рано је остала удовица са малим дететом. Ту је упознао Кашиковић и по личном признању, од ње је записао преко 100.000 стихова народних песама и доста народних приповедака. Већина је објављена у његовим збиркама Народно благо.

Од народних песама које је Кашиковићу казивала Ана Бугариновић у „Вили“ су објављене: 1900. године (двоброј 9-10) Бег Али-бег и љуба му са поднасловом „Српске народне женске пјесме из Сарајева“, 1904. (број 1) Све-

ти Сава и Земља цара Шћепана, и 1910. (двоброј 1-2) Високи Стеван тражи Вука. Од Бугариновићке, Кашиковић је забележио четири приче о Св. Сави под заједничким насловом „Свети Саво у народном предању“ и објавио у „Босанској вили“: Савине вериге, Св. Саво благосиља вино, Св. Сава учи про-резивати кошуљу (1899, бр. 9-10) и Редуше (1908). Приповетке Халај робиња и Сретно дијете штампао је 1901, а три приче Бабовина, Добар јемац и Харамбашин бешлук родио дукате - 1906. Све народне приповетке и песме забележене од Ане Бугариновић можемо назвати бисерима српског усменог стваралаштва.

Да поменемо још неке сакупљачице присутне у часопису „Босанска вила“. Радојка Стефановић је „забилежила“ лирску народну песму Ђевојачка жудња (1907, број 5), а 1910. године (у троброју 3-6) песме са препознатљивим темама, варијације на већ познате: Ја посадох виту јелу, Која гора разговора нема? и Рано војска под Београд пала. Песме су штампане екавским дијалектом, а на порекло сакупљачице указује и заједнички наслов: „Српске народне песме из пожешког краја“.

Занимљиво је да је у „Вили“ објављена и једна песма Милке Кочић, супруге Петра Кочића, са којима су Кашиковићи били у блиском пријатељском односу. Песма носи наслов Ој, Јоване!, са прилично неодређеном одредницом локалитета: „Из Босне“. Објављена је у 5. броју од 15. марта 1907. године и представља варијанту познате песме. Иако нема карактеристично понављање рефрена као данас позната песма Смиљанићу, Смиљанићу, мотив је идентичан: јадање момка за одбеглом младом.

„Ој Јоване Београђанине,
Окрендер се Биограду своме,
Пола ти се Биограда креће.
Нек се креће, оборит' се неће,
Веће гледа тамо преко Дрине,
Те ће виђет шехер-Сарајево,
И у њему моје миловање.
Није мени ни за Биоградом,
Већ је мени за мојом ђевојком.
Синоћ ме је оженила мајка
А јутрос ми одбегла ђевојка
И отишла шехер-Сарајеву“.

Да су се у сакупљачком послу испробали многи, без обзира на професију, потврђује и пример Митре Морачине, преводиоца Бајронове лирике у „Вили“. Песму Синоћ мене световала стрина Морачина је забележила од Јелке Медаковић, а Кашиковић је објавио 1901. године у 20. броју. Из гласовите породице Љубибратић као сакупљачица јавила се Марица Љубибратић-Перовић народном песмом Мисирлија Јово, коју је, како сама вели, чула од бабе. И Николина супруга Стоја Кашиковић јавила се као сакупљачица народног бла-

га. Лепо народно предање Слава о крсном имену, забележено њеним трудом, објављено је 1890. године, у двоброју 11-12.

Поред већ поменуте Ане Бугариновић, и Тодора, учитеља Саве Н. Семица, казивала је народне приче о Светом Сави. Две, Свети Саво пресушава воде у Подвележју и Свети Саво проклиње ришћанлук у Подвележју, Кашиковић је објавио у 22. броју „Виле“ из 1897. године. Стака Милијевић забележила је такође једну варијанту познате приче Св. Саво благосиља Босну, објављену у 10. броју „Виле“ из 1898. године. Пет народних приповедака које је „скупила“ Георгина Стојановић објављене су 1912. године, то су: Газда у рају, Мудра дјевојка, Судбина, Ширет хоца и Паметан ороз (пијевац). Причу о Насрадин Хоци забележио је Никола Кашиковић по казивању Госпе Петровић (Насрадин Хоца и Француз) и објавио 1896. године у 7. броју. Љепосава Обрадовић је забележила једину басну коју сам у „Вили“ пронашла од сакупљачица. Штампана је под насловом Зец и лцица 1912. године у двоброју 13-14, заједно са још једном њеном причом Дијете и ђаво.

Судећи по броју објављених прилога сакупљачица и казивачица српског народног блага, Никола Кашиковић је њихов рад високо вредновао и ценио, и народним песникињама широко отворио странице „Босанске виле“. Овај рад је кратко подсећање на њих, у жељи да им имена не остану у белини књижевно-историјског памћења. Вођене патриотским и националним разлозима, литерарна делатност којом су се вредно бавиле обезбедила им је равноправно место са мушкарцима на националном послу.

(2007)

МЛАДОБОСАНЦИ КАО САРАДНИЦИ „БОСАНСКЕ ВИЛЕ“

„Босанску вилу“, први српски белетристички часопис у Босни и Херцеговини, „Лист за забаву, поуку и књижевност“, како је стајало у поднаслову, покренули су сарајевски учитељи: Стево Калуђерчић, Божидар Никашиновић, Никола Шумоња и Никола Т. Кашиковић. Први број је изишао 16. децембра 1885. године, а последњи 15. јуна 1914. Дугогодишњи уредник и власник сарајевског часописа „Босанска вила“ (1885-1914), публициста, књижевник и национални борац Никола Кашиковић, делом и пером, у најтежим данима аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, непоколебљиво је стајао на бранику Српства. За 29 година излажења, око часописа се окупила национално-књижевна омладина из свих крајева разједињене земље. Читаве три генерације књижевника и писаца прошли су кроз „Вилину“ редакцију, као кроз школу родољубља.

Око „Виле“ се брзо окупио круг младих писаца из Босне и Херцеговине, и до њеног гашења, читаве три генерације књижевних стваралаца огледале су се на страницама листа. Иако је жанровски „Босанска вила“ покривала широк тематски распон, од национално-историјских и фолклористичких прилога у првој деценији излажења, до есејистичких и програмских текстова у којима се прокламује нова естетска форма – у последњем десетлећу живота часописа, књижевна поетика Младобосанаца заузима посебно место. „Босанска вила“ је часопис у којем су Младобосанци највише деловали, нарочито после забране „Српске омладине“ (излазила од 1. септембра 1912. до 1. маја 1913. године), и то захваљујући „Вилиним“ главним уредницима Николи Кашиковићу и Владимиру Ћоровићу.

У хронолошком реду, Млада Босна је према Јовану Кршићу представљала другу револуционарну генерацију босанскохерцеговачке ђачке и студентске омладине. Уз Петра Кочића и Сава Скарића, сигурно су најпознатији представници прве генерације били Владимир Ћоровић и Ристо Ринда Радуловић.

Од песника Младе Босне у „Босанској вили“ своје стихове су објавили: Димитрије Митриновић - 46 песама, између 1905. и 1912. године; Јово Варагић 18 песама, између 1909. и 1913; Милош Видаковић - 17 песама, између 1909. и 1913; Боривоје Јевтић - 16 песама између 1910. и 1913; Перо Слијепчевић - 7 песама, између 1910. и 1912; Иво Андрић - 5 песама, између 1911. и 1912. године и по једну песму Драгутин Радуловић (1910) и Драгутин Мрас (1913).

Главна карактеристика књижевности „Младе Босне“, овог у неку руку Sturm und Drang периода поробљене и напаћене Босне, могла би се свести на много реторике. Заслугом „Босанске виле“ и њених сакупљача српских народних умотворина још је једном, и у кругу ових омладинаца, било указано на нашу народну поезију као непресушиви извор мотива и инспирација. Први балкански рат то је одушевљење још појачао. Духовне вође Младо-

босанаца били су др Владимир Ђоровић и Димитрије Митриновић. Они су најзнатније утицали на формирање ове генерације омладинаца. Др Владимир Ђоровић је био и сам песник, а писао је књижевне и ликовне критике и преводио филозофска дела. Објављивао је у „Босанској вили“ под псеудонимом В. Слијепчевић. Као уредник „Виле“ и научног часописа „Преглед“ имао је велики углед код ове младе групе писаца. Димитрије Митриновић, популарно зван Мита-Динамика, упознавао је Младобосанце са делима западноевропских и америчких писаца.

Тим омладинцима „Босанска вила“ је широм отворила врата. Њима је она омогућила да се огледају на перу, њиховим књижевним покушајима дала места, њиховим мислима и сновиђењима пустила на вољу да се искажу у писаној речи. Било би претерано тврдити да књижевност Младе Босне у „Босанској вили“ представља нешто одређено, изграђено, дефинитивно, али је сигурно да у тим прилозима, у стиху и прози, има и даровитости - поред несналажења и лутања, песничког замаха - поред мутног израза, магловитости и нејасноће. Даровитост Младобосанаца није се само назирала, већ када је реч о есејистици и књижевној критици у „Вили“, била је чита.

Владимир Гађиновић, духовни иницијатор револуционарног крила Младе Босне, неговао је књижевну критику и поред изразите склоности за социологију и филозофију. Отуда верујемо да би се вероватно развио као књижевни критичар.

Нежни и сентиментални Милош Видаковић је био обузет топлим осећањима романтичара и показивао је ванредну музикалност стиха. Ово се нарочито испољило у његовој књижици *Царски сонети*, инспирисаној мотивима из наше народне поезије.

Супротан Видаковићу је Јово Варагић, мисаон кад пева и о себи и „о народу једном храбром ал’ без среће“.

Иако негира поезију и у једном чланку одриче јој вредност („Босанска вила“ од 30. маја 1913), Драгутин Мрас не може без поезије. У стиховима се изражава у неком магловитом заносу, а у прози се осећа јак утицај Димитрија Митриновића.

Песник и есејист Перо Слијепчевић одушевљавао се широком скалом тема из књижевности и уметности. Културан и аутокритичан, он се и поред тога што је отишао у науку, развио у финог и суптилног есејисту. Корисна активност на пољу народног просвећивања, задржала је Слијепчевића дуже време у СКПД „Просвјета“, али књижевност је остала његова главна преокупација.

По првим прилозима Иве Андрића, у стиху и прози, казаним више рефлексивним него емотивним стилем, наслућивао се писац који се развија и изграђује. Ипак, према прилозима у „Босанској вили“, тешко да је ико могао да назре писца крупног и репрезентативног формата, какав је Андрић постао.

Поред „Босанске виле“ и сарајевски „Народ“ је имао за сараднике младобосанске бунтовнике, Владимира Гађиновића (са националним програми-

ма „вере и пожртвовања”), Димитрија Митриновића (са филозофским расправама), песнике Јову Варагића и Петра Слијепчевића, приповедача Велимира Јелића, књижевног есејисту и песника Милоша Видаковића, а ту се јавио и скренуо пажњу на себе Драгутин Мрас.

Боривоје Јевтић је носиалац новог младобосанског духа генерације чији ће полет и сазревање прекинути Први светски рат. Био је представник оне нове српске плејаде младих у Босни и Херцеговини која је израсла на темељима које су ударили претходници, надахнута новим књижевним схватањима и понесена новим уметничким ентузијазмом. Јевтићев најзначајнији прилог у „Босанској вили” био је насловни чланак *Млада Босна*, објављен у свесци од 30. децембра 1913. године. Сигурно је да је значајну улогу о објављивању Јевтићевог чланка у „Босанској вили” одиграо други уредник, такође Младобосанац - Владимир Ћоровић. Заслуга Владимира Ћоровића је, како је истакао Јевтић, у томе што је „окупљао Младу Босну око себе с нарочитом пажњом, настојећи да васпита њен укус и подигне њен књижевни смисао.”¹

Јевтић је у чланку *Млада Босна* покушао, у кратким потезима пера, да одслика културне и књижевне прилике у Босни и Херцеговини, назре перспективе и наслути будуће вредности Младе Босне. „Наше је време, проматрано с уметничког гледишта, тако много несређено, толико запенушано и задимљено, да даје један ванредан материјал за добар роман. Ми имамо срећних прилика да сатиризујемо извесне средине, да претресемо и изнесемо у свој узвишености и страхоти, с једне стране потпун прегалачки идеализам, савршено моралан и према томе лишен сваких материјалних користи, и с друге стране испишемо грубу историју страсти и интелектуалне беде.”²

Говорећи о учинку деловања младих у покрету Млада Босна, Јевтић је истакао њену некооперативност и „као увек што је случај код младих људи који имају много да кажу, она је говорила где је стигла, она је радила у најбољим српским књижевним листовима једнако као у најгорим.”³ Јевтић је у свом чланку издвојио часопис „Српска омладина”, у којем је Млада Босна „место свога уметничког документовања у смислу чисте књижевне вредности, дала своје национално стедо, урезала своју веру у победу идеала.”⁴

Издавајући Димитрија Митриновића као већ изграђену личност на литерарном пољу, Јевтић је о најзначајнијим писцима Младе Босне дао сажето критички осврт. О Владимиру Гађиновићу, идеологу Младе Босне, Јевтић је записао да је „нарочито дао своју пуну меру у својим националистичким чланцима где је, у ствари, опевао трагедију идеалистичке омладине и део њеног прототипа који је живео тмурним животом једног јунака Достојевскога.”⁵

1 Боривоје Јевтић, „Млада Босна“, *Босанска вила* XXVIII, 24 (30. XII 1913) : 338.

2 Исто : 337.

3 Исто : 338.

4 Исто.

5 Исто : 339.

Јевтићев чланак *Млада Босна*, који је „Босанска вила” објавила само годину дана пред рат, био је редак интегрални текст посвећен књижевној, политичкој и културној идеологији Младе Босне. Књижевни таленат Боривоја Јевтића, који су уредници „Босанске виле” учили (и сам Јован Скерлић се о њему похвално изразио), раскошно се развио после Првог светског рата.

„По снази талента и ерудиције, ширини културе и активности; по интензитету радозналости и ширини сагледања токова живота; по организованој предузимљивости и њеним резултатима; најзад по утицају који је вршио на своју околину и своје савременике (...) Боривоје Јевтић (30. VII 1894 - 27. XI 1959) најизразитији је лик нашег културног, посебно књижевног живота између два велика рата.”⁶ Јевтић спада у групу оних младих књижевних стваралаца, чији је литерарни таленат „открила” „Босанска вила”. Свој есејистички и књижевно-критички рад Јевтић је развио у међуратном периоду, па је књижевна историја с правом за њега тврдила да је „најизразитији лик културног, посебно књижевног живота између два велика рата.”⁷

Одмах после Видовданског атентата у Сарајеву, Боривоје Јевтић је ухапшен и као припадник Младе Босне осуђен на три године робије. На суђењу одржаном у Травнику, 14. јуна 1915. године, по члану 142. Кривичног закона, Јевтић је са групом сарајевских ђака кажњен због припадности организацији која је тежила за културним и политичким уједињењем свих Јужних Словена у једну самосталну државу.⁸

Као најревноснији сарадник „Босанске виле” од Младобосанаца издвојио се Димитрије Митриновић.

Митриновић је Кашиковићеву „Босанску вилу” видео као савремени часопис, неоптерећен јаловим србовањем, без шовинистичких предрасуда о националном и литерарном помирењу са другим братским народима из окружења. По Митриновићу, „Вила” ће опстати као књижевни лист само ако србовање не убије њену књижевност, а литерарни прилози нађу склад између „артистичке и патриотске тенденције”⁹ (попут Шантићеве поезије и Кочићеве прозе). Млади и образовани Митриновић сарађивао је у „Босанској вили” од 1905. до 1913. године. Био је члан уредништва „Босанске виле” од 15. јануара 1910. до последњег броја који је носио датум 15. јуни 1914. године. Заједно са др Миланом Прелогом уредио је тзв. хрватски број „Босанске виле”, објављен у троброју јуни-јули 1910. године. Поред програмских прилога, штампао је у „Вили” књижевне критике, огледе о естетици, филозофији, извештаје са

6 Марко Марковић, „Још два мртва друга: Боривоје Јевтић“, *Изабрана ојела. Књига II*, (Сарајево: „Свјетлост”, 1968), 203.

7 Марко Марковић, *Чланци и оједи. Прилози за историју културној живоји Босне и Херцеговине*, Књига друга, (Сарајево: „Веселин Маслеша”, 1961), 285.

8 „Прогонство грађанских власти. Ратно судство“, у Владимир Ђоровић, *Црна књига* (Београд, 1989), 147-148.

9 Дим./итрије/ Митриновић, „За наш књижевни рад“, *Босанска вила XXV*, 1/ 2 (15. I 1910): 20.

уметничких изложби и - поезију, посве модерног, рефлексивног стила, писану кроз изломљени, слободни стих.

У „Босанској вили”, како смо већ навели, први пут се јавио 1905. године песмом *Лентио долоросо* под псеудонимом „М. Димитријевић”¹⁰, који ће доцније често користити. Имао је тада седамнаест година и поред његовог имена у списку сарадника „Виле” за 1905. годину је стајало „гимназиста у Мостару”.

Наредне године под истим псеудонимом објавио је у “Босанској вили” две песме и један препев.¹¹ У списку сарадника листа за 1906. годину уз Митриновићево име било је уписано да је „филозоф у Мељинама”.

Међу значајније Митриновићеве прилоге објављене у „Босанској вили” спада преглед савремене српске књижевности у Босни и Херцеговини, који је у четири наставка излазио 1907. године. Оглед о савременој српској књижевности у Босни и Херцеговини *Наш књижевни рад*, Митриновић је написао као деветнаестогодишњак, али у његовом приступу књижевности већ су видљиви елементи аутентичне критичке мисли. Митриновић је направио вертикални и хоризонтални пресек српске књижевности у Босни и Херцеговини, поделивши је тематски и хронолошки.

Митриновић је обухватио прозу Светозара Ђоровића, Петра Кочића, Радована Тунгуз Перовића Невесињског и Ристе Пророковића Невесињца. Одређујуће место поезије у литерарном животу Босне и Херцеговине, Митриновић је записао: „Херцеговина је српској књижи дала два одлична пјесника. То су господа Шантић и Дучић.”¹² Митриновићу је нарочито био близак Дучић, „човјек темперамент, вруће, јужњачке крви; он је бујан, страхан, необуздан, фантаста, увијек, готово, у афектима.”¹³

Митриновић јесте био, као припадник једне образоване, национално и културно освешћене генерације, за прихватање савремених и модерних израза у литератури. Међутим, он и већина младих, како вели Славко Леовац „(...)неће да се одроде него да се оплоде народним, а не да народно пониште модерним.”¹⁴

Тако је у белешци о Јовану Дучићу, Митриновић изрекао и оштру критику песнику због превеликог угледања на француску поезију. „Г. Дучић је родом Требињца; свршив препарадију био је учитељ у Мостару, а за тим је отишао у Француску да студира фр. језик и литературу, бавећи се у Паризу и Женеви. То његово бављење једном богатом фином литературом има за његов

10 М. Димитријевић /Димитрије Митриновић/, „Ленто долоросо“, *Босанска вила* XX, 21 (15. XI 1905) : 322.

11 „Адађио Долце“, *Босанска вила* XXI, 2 (30. I 1906) : 24; „У слободи“ XXI, 18 (30. IX 1906) : 276 и „Сад је друкчије“ Прев. М. Димитријевић /Димитрије Митриновић/, XXI, 13/14 (15/30. VII 1906) : 208.

12 Д./имитрије/ М./итриновић/, „Наш књижевни рад“, *Босанска вила* XXIII, 10 (30. V 1907) :153.

13 Д./имитрије/ М./итриновић/, Наведени прилог., *Босанска вила* XXIII, 11 (15. VI 1907) : 170.

14 Славко Леовац, *Књижевна кријка 1878-1941* (Сарајево : Институт за књижевност, Свјетлост, 1991), 25.

књижевни рад особити значај, јер се више него што треба угледа на модерне и немодерне пјесничке производе.”¹⁵

Нашавши се у вртлогу спонтаног покрета, који је Гађиновић назвао „мали босански покрет за обнову своје земље”, покрет Младе Босне, Митриновић је заговарао прихватање савремених и модерних изазова, али и традиционалних вредности. Веровао је да ће таква синтеза омогућити развитак националних потенцијала у духу модерних тежњи.

Младобосанци и Митриновић, као један од изразитих њихових представника, симпатишу Модерну и јесу њени припадници, али је за њих битна критичка свест. Толерантнији од својих претходника, Младобосанци су у погледу на књижевно стваралаштво либералнији. Више окренути противречностима кризне друштвене ситуације, они се укључују и у политички живот, а мање су заокупљени амбицијом властитог стваралачког генија. Отуда није случајно да су у литератури они били махом песници и критичари.

Митриновићеви критички и естетички прилози у „Босанској вили”, највећи су искорак у стваралачкој критици до тада присутној на страницама Кашиковићевог часописа. Заједно са Ћоровићем, Слијепчевићем, Видаковићем, Бранком Лазаревићем и наравно Гађиновићем - Митриновић је утро пут новој, зрелој, аналитичкој и импресионистичкој критици у Босни и Херцеговини.

Млада босанскохерцеговачка књижевна елита коју је умногоме „Босанска вила“ промовисала, била је свесна своје самосталности која је долазила од аутономије Младе Босне. Аутентични у књижевном ставу и уметничком изразу, они се не осврћу на критичке диктате из Србије, пружајући на страницама „Босанске виле” сигурно уточиште изгнаницима из српске књижевне средине.

Митриновићева критика Дисове поезије на страницама „Босанске виле” пример је критичарске снаге и смелости, која уверена у естетске вредности датог дела, пркосно стоји на властитим гледиштима. „Том и таквом интервенцијом Димитрија Митриновића Млада Босна је у полемици око Диса јасно испољила свој унеколико резервисан став према извесним поставкама владајуће естетике: упркос дубоком и искреном дивљењу и поштовању, које су осећали према Скерлићу као националном и политичком раднику, писци Младе Босне нису слепо усвајали круте ставове чак ни најауторитативнијих критичара свога доба, него су, иако сами и изгубљени у бескрајном мору несклада што су се гомилали око њих, љубоморно чували своју књижевну самосталност, покушавајући да превратничке, револуционарне идеје што адекватније примене и у уметности, и дан на тај начин духовност своје средине што више изједначе са интелектуалном климом савременог света. Њихов готово очајнички покушај да једним јединим гестом превазиђу кобне противречности културног развитка, био је напор да се савлада немогуће.”¹⁶

15 Д./имитрије/ М./итриновић/ „Наш књижевни рад“, *Босанска вила* XXIII, 11 (15. VI 1907) : 169.

16 Предраг Палавестра, „Млада Босна према Скерлићу и Матошу“, у *Скерлићева сјоменица* (Београда : Српска књижевна задруга, 1964), 99.

Отпоре које су Младобосанци, из забити једне културно заостале провинције пружали углађеним престоичким књижевним волшебницима, био је знак да се уобличава нова аутономна критичка мисао. Босна и Херцеговина је прибирала нове снаге, талентоване и европски образоване писце, а њихово стваралаштво је доносило, по Јовану Скерлићу, „свјеж и богат књижевни језик, темељен на непатвореној народној основи, духовну виталност, каква се није сретала међу писцима Београда, подложним туђим манирима и осјећањима песимизма, друштвене изгубљености, тјелесне запуштености и духовне безидејности.”¹⁷

Да рата није било, да се младобосански литерарни покрет развио, оснажио и сазрео, да ли би њихов раскошан таленат преузео примат у српским књижевним водама? Остаје само да наслутимо.

(2014)

¹⁷ Војислав Максимовић, „Скерлићеви додир са Босном“, *Виђење Босне* (Пљевља : Међуре-публичка заједница, 1970), 162.

БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Борјанка Трајковић (рођ. Угриновић) рођена је 1952. године у Крагујевцу, од 1955. године живи у Београду. Матурирала је у Петој београдској гимназији, а 1976. дипломирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик. Последипломске студије из библиотекарства и информатике завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву, где је 1989. године одбранила магистарски рад под насловом „Библиографија Риста Тошовића (са монографском студијом)“. Докторску дисертацију „Живот и стваралаштво Николе Т. Кашиковића (са персоналном библиографијом)“ одбранила је 2003. године на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, Република Српска.

Од 1984. до 1987. године радила је као уредник Информативно-пропагандне службе Народне библиотеке „Вук Караџић“ на Звездари. Године 1987. као постдипломац, прешла је у Народну библиотеку Србије, у Библиографско одељење, на посао секретара Уређивачког одбора *Српске библиографије : књије 1868-1944*. Две године доцније постала је један од приређивача, а потом и члан редакторском тима. Од 1995. године члан је Уређивачког одбора *Српске библиографије : књије 1868-1944*. Била је главни редактор 18. и 19. тома *Библиографије*. Од 1992. до 2005. године обављала је дужност начелника Библиографског одељења Народне библиотеке Србије. На Стручном библиотекарском испиту од 1992. до 1998. године била је предавач и испитивач из предмета Библиографија. Највише звање у струци, библиограф-саветник, стекла је 1996. године. Од 1992. до 2005. године била је члан Комисије за доделу звања у библиотечкој струци Народне библиотеке Србије; била је председник Надзорног одбора Библиотеке и председник Комисије за избор најчитаније књиге у народним библиотекама Србије.

Од 23. априла 2007. године, када је стекла звање доцента, предавач је и испитивач на Катедри за библиотекарство Педагошког факултета у Сомбору Универзитета у Новом Саду. У ванредног професора промовисана је 2011. године. Од 2012. до 2015. године била је председник Уређивачког одбора Издавачке делатности Педагошког факултета, а 8. јануара 2015. године постављена за шефа Катедре за библиотекарство. Руководилац је студијских програма Дипломирани библиотекар-информатичар и Мастер библиотекар-информатичар. Маја 2015. године постављена за председника Матичне комисије Градске библиотеке „Карло Бијелички“ у Сомбору за утврђивање предлога за доделу виших стручних звања у библиотечно-информационој делатности. Један је од рецензена панчевачког „Читалишта“ (од 2011). Од 2. децембра 2015. године обавља посао главног и одговорног уредника часописа „Норма“, гласила Педагошког факултета у Сомбору.

Бави се научноистраживачким радом из области библиотекарства, теоријом библиографије, историјом књиге, и књижевном и културном историјом српског народа. Рецензент је двадесет књига из области библиотекарства, библиографије, историје књиге и штампе, и националне културне историје.

Учествовала је у својству предавача, по позиву, на бројним стручним библиотекарским саветовањима и семинарима у земљи и Републици Српској. Држала је семинаре за школске библиотекаре: акредитовани семинар на Педагошком факултету у Сомбору (коаутор проф. др Жељко Вучковић) Функције школских библиотека у унапређивању наставе и развоју критичког мишљења ученика (2009) и библиотекар Моравичког округа (Чачак 2013); у Републици Српској: за школске библиотекаре приједорске регије у Градској читаоници Народне библиотеке „Ћирило и Методије“ у Приједору (2009) и библиотекар матичног подручја Источно Сарајево у Лукавици (2011). Учествовала је у акредитованим пројектима: *Буквари и букварска настава код Срба*, заједнички пројекат Учитељског факултета и Педагошког музеја у Београду (2010) и покрајинском пројекту *Повезивање наставних предмета и стручно усавршавање учитеља* Педагошког факултета у Сомбору Универзитета у Новом Саду (2011-2015).

Од 1986. године учествује на стручним скуповима *Сусрећи библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића* у Инђији, а од 1995. до 2007. године била је члан Одбора *Сусрећа* и члан Уредништва Зборника *Сусрећа*. Била је учесник и референт на домаћим и међународним научним скуповима; издвајамо учешће на Петој међународној Хиландарској конференцији на Копанику; Савјетовању библиотекара Републике Српске на Јахорини; „Ђоровићевим сусретима : међународним научним скуповима историчара“ у Гацку (Република Српска); Заводу за проучавање културног развитака у Београду, и научним скуповима на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву (Република Српска). Сарадник је на изради *Српској биографијској речника* Матице српске.

Аутор је монографија *Никола Т. Кашиковић : животи и дело* (2006) и *Библиографија српских буквара : 1579-2008* (2010), и приредила је књигу *Враћимо се малим сиварима : изабрана поезија Риста Тошовића* (2011).

БИБЛИОГРАФИЈА

I Монографске публикације

1. Никола Т, Кашиковић : живот и дело, Београд : Народна библиотека Србије, **2006**.
2. Библиографија српских буквара : (1579-2008), Београд : Завод за уџбенике : Педагошки музеј, **2010**.

II Приређивачки и редакторски рад

3. Вратимо се малим стварима : изабрана поезија Риста Тошовића / приредила Борјанка Трајковић, Београд : Жагор, **2011**.
4. Српска библиографија : књиге : 1868-1944. Књ. 1 - 20, [главни редактор Миодраг Живанов], Београд : Народна библиотека Србије, **1989-2008**.
 - * Од књиге 1 до 8 секретар Уређивачког одбора и приређивач.
 - * Од књиге 8 до 17 приређивач.
 - * Од књиге 12 члан Уређивачког одбора.
 - * Главни редактор 18. и 19. тома Библиографије.

III Прилози у периодичним публикацијама, књигама и зборницима

5. Регистар личних имена, у Душко М. Ковачевић: *Васа Живковић : животој, рад и његовој поезији*, Панчево : Народна библиотека „Велько Влаховић“ ; Београд : Народна библиотека Србије ; Нови Сад : Матица српска : Војвођанска академија наука и уметности, **1990**. – Стр. 287-292.
6. Садржај библиографске јединице у Српској библиографији. Књиге 1868-1944 као извор за израду специјалних библиографија, у *Сусрећии библиографа ‘89.*, Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натосевић”, **1990**. – Стр. 31-33.
7. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Извори грађе за Српску библиографију. Књиге 1868-1944, у *Сусрећии библиографа ‘91 и ‘93.*, Инђија : Народна библиотека “Др Ђорђе Натосевић”, **1995**. – Стр. 118-123.
8. Обележен Дан Народне библиотеке Србије : Излагање приликом доделе награде за најчитанију књигу у библиотекама Србије за 1994. годину, у *Новине Београдској читалици*. – Год. 5, бр. 18 – 19 (II-V **1995**). - Стр. 3.

9. Pivo u Srba u XIII i XIV veku : Beer in Serbia in the 13th and the 14th century: Bier bei Serben in XIII und XIV Jahrhundert, u *Pivarstvo*, God. 28, br. 3-4 (oktobar **1995**). - Str. 153-155.
10. Прилози у школским извештајима (на српскохрватском језику) у 6. и 7. тому „Српске библиографије. Књиге 1868-1944“, у *Сусрећи библиографа* '91 и '93., Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, **1995**. – Стр. 25-34.
11. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Гојко Никетић – као библиограф : поводом 11. свеске „Српске библиографије. Књиге 1868-1944“, у *Сусрећи библиографа* '95. – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, **1996**. – Стр. 135-139.
12. Награда за најчитанију књигу године, у *Библиошекар*. – Год. 46, бр. 1-2 (**1996**), стр. 101-102.
13. Најчитанија књига године : Slobodan Selenić : Ubistvo s predumišljajem, u *Veorama international*. – God. 2, br. 54 (мај **1996**), стр. 37.
14. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Неке породице које су оставиле трага у српској култури : првих десет томова Српске ретроспективне библиографије књига, у *Сусрећи библиографа* '96. – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, **1997**. – Стр. 64-71.
15. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Библиотекари великих библиотека и Српска библиографија. Књиге 1868-1944, у *Сусрећи библиографа у сјомен на др Георгија Михаиловића* : (зборник радова са научног скупа одржаног 11.11.1998. године). – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, **1999**. – Стр. 149-161.
16. Српска ретроспективна библиографија књига и периодике, у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 1, бр. 1 (**1999**), стр. 67-71.
17. Текућа национална библиографија : наслеђе и перспективе, у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 2, бр. 1 (**2000**), стр. 27-34.
18. Прве српске библиотекарке : (прилог историји библиотекарства), у *Књижевне новине*. – Год. 52, бр. 1033 (1-15. мај **2001**), стр. 24.
19. Женидба Милутина Хере, брата Хајдук-Велькова, у *Књижевне новине*. – Год. 53, бр. 1055 (1-15. мај **2002**), стр.11.
20. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Славко Леовац – човек мере и господства, у *Сусрећи библиографа у сјомен на др Георгија Михаиловића*. – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“. - Год. 12 (2000, изд. **2002**), стр. 29-30.
21. „Босанска вила“ из 1903. о краљу Петру Првом, у *Књижевне новине*. – Год. 55, бр. 1084-1087 (15. јун-15. август **2003**), стр. 27.
22. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Издавачка делатност Српског просветног и културног друштва "Просвјета" (1902-2002), у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 5, бр. 1 (**2003**), стр. 85-97.
23. Часопис „Босанска вила“ о друштву „Просвјета“, у *Српска проза данас - Сјо година Просвјете и њених знаменијих личности* : зборник радова. – Билећа ; Гацко : Просвјета, **2003**, стр. 451-481.

24. Игуман Дионисије Миковић и сарајевски часопис „Босанска вила“ (1885-1914), у *Бока* (Херцег-Нови). – Бр. 24 (2004), стр.357-368.
25. Никола Т. Кашиковић (1861-1927) – уредник „Босанске виле“, у *Нова Зора* (Билећа; Гацко). – Бр.2 (љето 2004), стр. 241-249.
26. Нова свеска Српске ретроспективне библиографије књига (1868-1944), у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 6, бр. 1 (2004), стр. 357-360.
27. Српско пјевачко друштво „Гусле“, у *Српска проза данас – Културна и духовна историја Херцеговине : зборник радова*. – Билећа; Гацко: Просвјета, 2004, стр. 429-438.
28. Стоја Кашиковић – национална хероина, у *Књижевне новине*. – Год. 56, бр. 1111-1112 (1-31. август 2004), стр. 7, 11.
29. Стоја Кашиковић – национална хероина (2), у *Књижевне новине*. – Год. 56, бр. 1113-1114, 1115-1116 (1. септембар -31. октобар 2004), стр. 8-9.
30. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Судбина несталих српских средњовјековних рукописа из збирке Народне библиотеке у Београду, у *Књижевне новине*. - Год. 56, бр. 1097-1098 (1-31. јануар 2004), стр. 8-9.
31. Никола Т. Кашиковић сакупљач српских народних умотворина и етнограф, у *Књижевна историја*. – Год. 36, бр. 124 (2004), стр. 467-488.
32. Књижара и антикварница Николе и Сретена Кашиковића, у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 7, бр. 1 (2005), стр. 113- 118.
33. Никола Т. Кашиковић (1861-1927) уредник „Босанске виле“, у *Босанска вила*. – Год. 6, бр. 33-34 (октобар 2004-децембар 2005) Нова серија, стр. 207-210.
34. Споменице Карађорђевићима – 16. свеска „Српске библиографије : књиге 1868-1944“, у *Сусрећи библиографа у сјомен на др Георгија Михаиловића*. – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“. - Год. 13 (2004, изд. 2005), стр. 81-84.
35. Европски оквир традиције : Уз јубилеј “Босанске виле” (1885-1914), првог српског листа у Босни и Херцеговини “за поуку и књижевност”, у *Задужбина*. – Год. 17, бр. 70 (март 2005), стр. 11.
36. Улога Николе Т Кашиковића и „Босанске виле“ у очувању и неговању српског језика и писма, у *Српски језик*. – Год. 10, бр. 1-2 (2005), стр. 519-530.
37. Никола Т. Кашиковић (1861-1927) : скица за једну заборављену биографију, у *Календар „Просвјета“ : 2006 / приређивач Војислав Максимовић*. – Пале : Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2006. – Стр. 245-254.
38. Србика – Нова серија текуће „Библиографије Србије“, у *Библиотеке : џуџокази и џрејреке : зборник радова са савјештовања библиотекара* (Јахорина, 30-31. мај 2005). -1. изд. – Вишеград : Друштво библиоте-

- кара Републике Српске; Бања Лука : Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, **2006**. – Стр. 47-51
39. Храна и пиће у устаничкој Србији, у *Рађање модерне српске државе : зборник радова*. – Београд : Завод за проучавање културног развитака, **2006**. – Стр. 28-36.
40. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Судбина несталих српских средњовековних рукописа из Народне библиотеке у Београду, *5 th International Hilandar Conference : 5. Међународна Хиландарска конференција. Love of learning and devotion to God in Orthodox monasteries : Љубав љрема образовању и вера у Боја у љравославним манасљирима. Selected proceedings : Зборник изабраних радова ; Volume one : Књига прва*. – Београд : Columbus : Рашка школа : Resource Centar for Medieval Slavic Studies : The Ohio State University, **2006**. – Стр. 103-110.
41. Жене сакупљачи и казивачи народних умотворина у “Босанској вили” (1885- 1914), у *Календар „Просвјета“ : 2007 / приређивач Војислав Максимовић*. – Пале : Српско просвјетно и културно друштво “Просвјета”, **2007**. – Стр. 203-208.
42. Архимандрит Нићифор Дучић (1832-1900) : прилог за Поменик знаменитим Херцеговцима, у *Српска љроза данас : Дојринос Срба из Херцељовине српској историољрафији и кулљтури : зборник радова*. – Билећа; Гацко: Просвјета, **2007**. – Стр. 288-292.
43. Никола Т. Кашиковић – Сарајлија или Часопис као судбина, у *Радови Филозофској факулљетља (Пале) : Филолошке науке*. - Књ. 1, бр. 9 (**2007**), стр. 237-249.
44. Стојан Новаковић и национална текућа библиографија, у *Календар „Просвјета“ : 2008 / приређивач Војислав Максимовић*. – Пале : Српско просвјетно и културно друштво “Просвјета“, **2008**. – Стр. 288-292.
45. “Босанска вила“ у служби образовања и просвјетивања, у *Сљо двадесет љи година високој образовања у Босни и Херцељовини : филолошке науке : зборник радова са научној скуља (Пале, 19-20. мај 2007)*. –Књ. 1, том 2. - Пале : Филозофски факултет, **2008**. – Стр. 343-348.
46. Васиљ Поповић као сарадник Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначке, у *Српска љроза данас – Дојринос Срба из Херцељовине српској историољрафији и кулљтури : зборник радова*. – Билећа; Гацко: Просвјета, **2008**. – Стр. 401-415.
47. Улога школске библиотеке у остваривању педагошке мисије школе, у *Библиотеке садашњости и будућности : Савремена библиотека – европски стандарди у љракси : зборник радова са сљручних скуљова, (Јахорина, 22-24. април 2008 – Бања Лука, 18. септембар 2008)*. – Вишеград : Друштво библиотекара Републике Српске, **2009**. – Стр. 86-91.
48. Димитрије Ј. Путниковић (1859-1910) - у светлу библиографских података : (Реч поводом 150 година рођења, одржана у Педагошком музеју, у организацији Друштва “Свети Сава“ и Педагошког музеја, 3.

- јуна 2009), у *Браћиство : часопис Друштва „Свети Сава“*. – Год. 13, бр. 1 (2009). – Стр. 15-19.
49. Б. Трајковић и Жељко Вучковић, Студије школског библиотекарства на Педагошком факултету у Сомбору, у *Панчевачко чинишће*. – Год.9, бр. 16 (мај 2010). – Стр. 9-11.
50. Библиографија као организовани универзум инфографија, у *Интердисциплинарности и јединство савремене науке : филолошке науке : зборник радова са научној скупи* (Пале, 22-24. мај 2009). – Књ. 4, том 1. - Пале : Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2010. – Стр. 365-369.
51. Библиографски путокази професора Војислава Максимовића., у *Радови Филозофској факултети*, Филолошке науке. - Књ. 1, бр. 12. - Пале : Филозофски факултет, (2011), 161-170.
52. Тренутак истине : школске библиотеке и информатичка едукација, у *Радови Филозофској факултети*, Филолошке науке. - Књ. 1, бр. 12. - Пале : Филозофски факултет, (2011), 339-346.
53. Учитель и просветитељ Никола Ђ. Вукићевић, у *Календар „Просвјета“ : 2011 / приређивач Војислав Максимовић*. – Пале : Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2011. – Стр. 167-171.
54. Б. Трајковић и Карла Селихар, Улога библиотеке у повезивању наставних предмета 1. и 2. разреда основне школе, у *Повезивање наставних предмета и стручно усавршавање учитеља : тематски зборник*. – Сомбор : Универзитет у Новом Саду Педагошки факултет, 2011. - Стр 86-91.
55. За нови поглед на библиографију као науку, у *Наука и историја : Данашње релације : историја – наука – библиотекарство : зборник радова са научној скупи* (Пале, 21-23. мај 2010) – Књ. 5, том 1. - Пале : Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2011. – Стр. 561-565.
56. Професија : библиотекар, у *Радови Филозофској факултети : Филолошке науке*. Књ. 1, бр. 13.– Пале : Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2011. - Стр. 601- 605.
57. В. Trajković i Željko Vučković, Stavovi učenika srednjih škola prema obrazovanju kao faktoru životne uspešnosti, у *Pedagogija*. – Год. 66, br. 4 (2012). - Str. 656-664 .
58. Национална библиографија новог доба, у *Наука и историја : филолошке науке : зборник радова са научној скупи* (Пале, 21-22. мај 2011). – Књ. 6, том 1. - Пале : Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2012. – Стр. 695-699.
59. Осамдесет пет година од смрти Николе Т. Кашиковића - Сарајлије (1861-1927), у *Календар „Просвјета“ : 2012 / приређивач Војислав Максимовић*. – Пале : Српско просвјетно и културно друштво "Просвјета", 2012. – Стр. 237-240.

60. Основношколска библиотека – библиотека на порталу читања, у *Норма*. – Год. 17, бр. 1 (2012). – Стр. 95-102.
61. Шта је добар библиографски производ, у *Сусрећии библиографа у сјомен на др Георјија Михаиловића : зборник радова са научног састанка одржаног 12. новембра 2010. године*. - Инђија : Народна библиотека "Др Ђорђе Натошевић", 2012. – Стр. 55-60.
62. Српска певачка друштва у Херцеговини у време аустроугарске окупације, у *Херцеговина пог аустроугарском окупацијом од 1878. до 1918. године / [Тринаести] Ђоровићеви сусрећии у Билећи [и] Научни скуј историчара у Гацку*, (22-25.9.2011) ; приредио Никола Асановић. – 1. изд. – Билећа; Гацко: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 2012. - Стр. 231-244.
63. Образовање школских библиотекара на Педагошком факултету у Сомбору, у *Школски библиотекар : онлајн часопис за школске библиотекарке*. – Бр. 3, децембар 2012. <http://casopisbibliotekar.wordpress.com/>
64. Подсећање на Николу Т. Кашиковића (1861-1927), у *Даница, српски народни илустрирани календар : за годину 2013 : двадесета година / уредници Миодраг Матицки, Нада Милошевић-Ђорђевић*. - Београд : Вукова задужбина, 2012. – Стр. 119-129.
65. Б. Трајковић и Карла Селихар, Наставно особље и библиотека. Прилог: Библиографија библиографија педагошке и уџбеничке литературе (1936-2011), у *Повезивање наставних предметта и стручно усавршавање учитеља : темејски зборник, 2*. – Сомбор: Педагошки факултет, 2013. – Стр. 70-88.
66. Библиотекар – (р)еволуција једне професије, у *Наука и традиција : филолошке науке : зборник радова са научној скуја* (Пале, 18-19. мај 2012). – Књ. 7, том 1. - Пале : Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2013. - Стр. 631- 638.
67. Савремена школска библиотека у средишту образовно-васпитног процеса, у *Наше стварање : зборник радова са Осмој симпозијума са међународним учешћем : „Васпитач у 21. веку“*. - Број 12 / [организатор] Висока школа за васпитаче струковних студија ; [главни и одговорни уредник Миролуб Јоковић]. - Алексинац : Висока школа за васпитаче струковних студија, 2013. – Стр. 227-236.
68. Знамените Српкиње : прве српске библиотекарке (прилог историји библиотекарства), у *Радови Филозофској факултета*. – Пале: Филозофски факултет Универзитет у Источном Сарајеву, 2013. Бр. 15: Књ. 1 Филолошке науке. – Стр. 47-55.
69. Б. Трајковић и Карла Селихар, Литература за наставнике основних школа и библиотека. (Прилог: Библиографија приручника за наставнике основних школа : од 1. до 4. разреда), у *Повезивање наставних предметта и стручно усавршавање учитеља : темејски зборник, 3*

- / [Уредник Александар Петојевић]. – Сомбор: Универзитет у Новом Саду : Педагошки факултет, **2014.** - Стр. 99-123.
70. Младобосанци као сарадници „Босанске виле“, у *XV Ђоровићеви сусрети историчара: Сарајевски аџендаи 1914*. Међународни научни скуп историчара (Гацко, 19-21. септембар 2013). – Гацко: СКПД „Просвјета“, **2014.** – Стр. 114-123.
71. Б. Трајковић и Карла Селихар, Утицај првог педагошког часописа “Школски лист” Николе Ђ. Вукићевића на образовање учитеља, у *Научна конференција „200 година Српске њрејарандије у Сеншандреји и Сомбору“* (2012 ; Сомбор): зборник са Научне конференције са међународним учешћем, Сомбор, 22-23. децембар 2012. – Сомбор: Педагошки факултет, **2014.** – Стр. 411-427.
72. Б. Трајковић и Светлана Мирчов, Штампарска и издавачка делатност у Првом светском рату у Солуну, на Крфу и Бизерти са посебним освртом на два културна додатка - крфски *Забавник* и *Из старих ризница*, у *Наука и слобода: зборник радова са научној скуја* (Пале, 6-8. јуни 2014) / [главни уредник Милош Ковачевић]. – Књ. 7, том 1. – Источно Сарајево : Филозофски факултет, **2015.** – Стр. 997-1005.
73. Сарајевски Кашиковићи – пример страдања једне угледне српске породице из Босне и Херцеговине у Првом светском рату, у *Ђоровићеви сусрети* (16 ; 2014 ; Гацко) *Босна и Херцеговина у Првом свјејском рату* / Ђоровићеви сусрети 2014. године [и] Међународни научни скуп историчара (Гацко, 17-20. септембар 2014. године) ; [уредници Војислав Максимовић, Драга Мاستиловић]. - Гацко : Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, **2015.** - Стр.205-214.
74. Б. Трајковић и Карла Селихар, Литература за наставнике основних школа и библиотека. (Прилог: Библиографија приручника за наставнике основних школа : од 4. до 8. разреда), у *Повезивање наставних њредмета и стручно усавршавање учитеља [Електронски извор] : шемајски зборник, 4* / [Уредник Александар Петојевић] . – Сомбор : Педагошки факултет, **2015.** – Стр. 18-39.

IV Оцене и прикази

75. Шандор Пал : Бечејска библиографија : свеска I (1805-1944), у *Библиошкар*. – Год. 41, бр.3-4 (1989), стр. 82-83.
76. Мр Светлана Мирчов: Библиографија Милорада Панића – Сурепа, Београд, 1992, у *Библиошкар*. – Год. 43, бр. 1-2 (1992/93), стр. 109- 110.
77. Б. Трајковић и Миодраг Живанов : Косовске луче Милорада Филића (Милорад Филић : Издавачка делатност Срба на Косову и Метохији : грађа за библиографију и историју књиге : 1539-1941. Књ. 1, Приштина : Народна и универзитетска библиотека, 1996), у *Јединство*. – Год. 52, бр. 185-186 (6-7 јул 1996), стр. 8.

78. Позавидеће нам и већи градови. (Марија Орбовић: Чачанско штампарство и издаваштво – Библиографија 1833-1941, Градска библиотека Чачак, 1998), у *Чачански глас*. – Год. 68, бр. 51 (18. децембар 1998), стр. 9.
79. Штампари и издавачи Чачка. (Марија Орбовић: Чачанско штампарство и издаваштво : библиографија 1833-1941, Чачак, 1998), у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 1, бр.1(1999), стр. 401 - 403.
80. Б. Трајковић и Светлана Мирчов: Библиографски дарак Александре Вранеш. (Др Александра Вранеш: Основи библиографије, Београд : Народна библиотека Србије, 2001), у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 3, бр. 1 (2001), стр. 361-362.
81. „Просвјетин“ стогодишњи поменик. (Др Војислав Максимовић: Библиографија Друштва "Просвјета" 1902-2002, Српско Сарајево, 2002), у *Сусрети библиографа у сјомен на др Георгија Михаиловића*. – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“. – Год. 13. (2002, изд. 2003), стр. 223-226.
82. Глас библиотеке: часопис за библиотекарство, год. IX, бр.10, Библиотека „Владислав Петковић Дис“, Чачак, 2003. Главни и одговорни уредник Даница Оташевић, у *Панчевачко чииалишије*. – Год. 3, бр. 4 (мај 2004), стр. 65-66.
83. Нова свеска Српске ретроспективне библиографије књига (1868-1944). (Српска библиографија: Књиге: 1868-1944. Књ. 16, Београд, 2004), у *Гласник Народне библиотеке Србије*. - Год. 6, бр. 1 (2004), стр. 357-360.
84. Узорни библиографски уџбеник. (Проф. др Војислав Максимовић: Основе теорије библиографије са примјерима, Филозофски факултет Универзитета у Српском Сарајеву – Пале, 2003), у *Гласник Народне библиотеке Србије*. – Год. 6, бр. 1 (2004), стр. 361-363.
85. „Просвјетин“ стогодишњи поменик. (Др Војислав Максимовић: Библиографија друштва „Просвјета“ 1902-2002, Српско Сарајево, 2002), у *Вишеградска сјаза : зборник радова и докумената*. – Бр. 4 (2005), стр. 33-37.
86. Зарудела „Нова Зора“ . (Нова Зора : часопис за књижевност и културу, Билећа 2004), у *Вишеградска сјаза: зборник радова и докумената*. – Бр. 4 (2005), стр. 196-200.
87. Нови „Глас библиотеке“ , у *Панчевачко чииалишије*. – Год. 7, бр. 12 (мај 2008), стр. 38-4.
88. Prosvetitelj i reformator Dimitrije J. Putniković (1859-1910) u svjetlu bibliografskih podataka. (Dragoljub M. Putniković, Suzana S. Simić, Vojana M. Jevtić : Bibliografija radova Dimitrija J. Putnikovića, Београд : Педагошки музеј, 2007), у *Pedagogija*. – Год. 63, бр. 2 (2008), стр. 288-230.
89. Ђорђе Пејановић (1878-1962) – културни подвижник. (Милена Максимовић: Ђорђе Пејановић : живот и дјело, Српско просвјетно и

- културно друштво „Просвјета“, Пале, 2007), у Нова Зора. – Бр. 18-19 (љето-јесен 2008), стр. 337-339.
90. Библиографско огледало старог Панчева. (Жарко Војновић: Рађање словесног града : Каталог старих књига Градске библиотеке Панчево, Панчево: Градска библиотека Панчево, 2009), у Панчевачко читалиште. - Год. 8, бр. 15 (нов. 2009), стр. 98-101.
91. Библиографија као судбински пратилац.(Максимовић, Војислав: Библиографски и сродни огледи, Источно Сарајево: Матична библиотека, 2012), у *Читалиште*. - Год 11, бр 21 (новембар 2012). – Стр. 115 – 116.
92. Капитално дело српске историје књиге и теорије библиографије. (Војислав Максимовић: Библиографски и сродни огледи, Источно Сарајево: Матична библиотека, 2012), у *Српска вила*. – Бр. 36 (октобар 2012). – Стр. 167-170.
93. Ретка и драгоцена књига. (Проф. др Војислав Максимовић: Библиографски и сродни огледи, Источно Сарајево : Матична библиотека Источно Сарајево, 2012), у *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића*=The Meetings of Bibliographers in Memory of Dr. Georgije Mihailović : зборник радова... / главни уредник Александра Вранеш ; одговорни уредник Весна Степановић. – Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, 2013. - Стр. 303-306.
94. Б. Трајковић и Гордана Стокић Симончић: Библиотека као лек за душу. (Светлана Мирчов : Библиотека – леџбеница душе, Београд : Београдска књига, 2012), у *Гласник Народне библиотеке Србије*= *The Herald of Nation Library of Serbia*. - Год.13, бр 1 (2012/2013 [шт. 2014]). - Стр. 313-315.
95. Завичајно и књижевно упориште Јордана Ристића. (Јордан Ристић: Из косовске трагичне збиље, Приштина: Музеј у Приштини, Београд: Службени гласник, 2015), у *Стремљења*. – Год. LV (јун 2015). – Стр. 124-132.
96. Ђорђе Ђукић – научник и професор: четрдесет година рада омеђено библиографским упориштем, у *Милица Баковић: Сабирник научној дела: Библиографија Ђорђа Ђукића* (Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ ; Београд: Економски факултет, Центар за издавачку делатност, 2015). – Стр. 196-198.

V Литература о аутору

97. **Максимовић, Милена**
Вриједна студија о значајној личности. (*Борјанка Трајковић: Никола Т. Кашиковић : Живој и дело*, Београд, Народна библиотека Србије, 2006) / Милена Максимовић.
У: Књижевна историја. - ISSN 0350-6428. - Год. 40, бр. 134/135 (2008), стр. 307-310.

98. **Максимовић, Милена**
Вриједна студија о значајној личности. (*Борјанка Трајковић: Никола Т. Кашиковић : Живој и дело*, Београд, Народна библиотека Србије, 2006), у књизи: Милена Максимовић, Библиотекарство пред новим изазовима (Источно Сарајево : Матична библиотека, 2009), стр. 79-83. ISSN 978-99955-39-13-9
99. **Ненин, Миливој**
О “Босанској вили”. (*Борјанка Трајковић: Никола Т. Кашиковић : Живој и дело*, Београд, Народна библиотека Србије, 2006) / Миливоје Ненин.
У : Летопис Матице српске. - ISSN 0025-5939. - Год. 184, књ. 482, св. 4 (окт. 2008), стр. 943-945.
100. **Ристић, Јордан**
Поезија Риста Тошовића. (*Враћимо се малим сиварима : изабрана поезија Риста Тошовића / приредила Борјанка Трајковић*, Београд : Жагор, 2011) / Јордан Ристић.
У : Нова Зора. - ISSN1512-9918. – Бр. 39 (2014), стр. 309-312.

Рецензије књига

1. Библиотекарство у Шапцу и Подрињу : 1847-1997 : библиографија/ Добрило Аранитовић. – Шабац : Народна библиотека „Жика Поповић“, 1997.
2. Каталог књига у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ Пожаревац. Св. 2, 1868-1918 / Татјана Живковић. – Пожаревац : Народна библиотека „Илија М. Петровић“, 1998.
3. Чачанско штампарство и издаваштво : библиографија : 1833-1941 / Марија Орбовић. – Чачак : Градска библиотека, 1998.
4. Библиотекарство на крају века. 3 : зборник радова / Треће саветовање библиотекара Србије, Врњачка Бања '97. – Београд: Библиотекарско друштво Србије, 1999.
5. Библиотекарство на крају века. 4 : зборник радова / Четврто саветовање библиотекара Србије, Врњачка Бања '98. – Београд: Библиотекарско друштво Србије, 1999.
6. Руске избеглице у Краљевини СХС / Југославији : библиографија радова : 1920-1944 : покушај реконструкције / Јован Качаки. – 2. допуњено и прерађено изд. – Београд : Жагор : Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2003.
7. Каталог књига на бугарском и руском језику : од XIX до XX / приредио Миодраг Живанов. – Београд : Народна библиотека Србије, 2004.
8. Лексикон писаца Ваљевског краја / Томислав Р. Ђурић, Бранка Јовић. – Ваљево : КУД „Ђердан“, 2004.

9. Библиографија радова Димитрија Ј. Путниковића / Драгољуб М. Путниковић, Сузана С. Симић, Бојана М. Јевтић. - Београд : Педагошки музеј, **2007**.
10. Библиотекарство пред новим изазовима / Милена Максимовић. – Источно Сарајево : Матична библиотека, **2009**.
11. Култура читања у времену интернета / Жељко Вучковић и Нада Тодоров. - Инђија : Народна библиотека „Др Ђорђе Натосевић“, **2010**.
12. Никола Ђ. Вукићевић : (1830-1910) : животопис и библиографија / Милан Степановић, Карла Селихар. - Сомбор : Педагошки факултет, **2010**.
13. 111 година књиге : Библиотека у Димитровграду : 1898-2009 / Елизабета Георгиев. - Димитровград : Народна библиотека „Детко Петров“, **2011**.
14. Библиографија часописа Библиотекарство: (Сарајево, 1955-1990) / Милена Максимовић. - Источно Сарајево : Матична библиотека, **2011**.
15. Библиографски и сродни огледи / Војислав Максимовић. – Источно Сарајево : Матична библиотека, **2012**.
16. Српска централна библиотека „Просвјета“ : 1911-2010 / Бојана Ласица. - Пале : Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, **2012**.
17. Беседе о добровољним прилозима / Василије Ковачић ; приредио Милан Степановић ; превод са славеносербског Војислав Вуканић. – Сомбор : Педагошки факултет ; Будимпешта : Српски институт, **2012**.
18. Био-библиографија др Голуба Јашовића : три деценије стварања : (1982-2012) / Милорад Филић, Дражен Јашовић. - 1. изд. - Београд : Свет књиге, **2012**.
19. Библиотекарство Западне Србије : (од 1835-2000. године) / Раде Вучићевић. - Ужице : Народна библиотека, **2013**.
20. Сабирник научног дела : библиографија Ђорђа Ђукића / Милица Баковић . – Чачак : Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ ; Београд : Економски факултет, Центар за издавачку делатност, **2015**. [На предлисту]: Редактор, стручни консултант и рецензент библиографије проф. др Борјанка Трајковић.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

ТРАЈКОВИЋ, Борјанка

Библиотека и културно наслеђе / Борјанка
Трајковић. - Сомбор : Педагошки факултет, 2016
(Београд : Службени гласник). - 300 стр. ; 24 см. -
(Библиотека Монографије)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце
уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-6095-047-7

а) Библиотекарство - Србија
COBISS.SR-ID 303915527